

ПЕДАГОГІЧНИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНИ

Педагогічні републікації

Випуск 10

**ЮВІЛЕЇ НА СТОРІНКАХ
УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.**

(за матеріалами фондів
Педагогічного музею України)

Вінниця
2023

УДК 376.112.4 «XX-XXI»

Ю 14

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою Педагогічного музею України
(протокол № 8 від 24 жовтня 2023 р.)*

Укладач	<i>Міхно О. П., д-р. пед. наук, старший дослідник, директор Педагогічного музею України</i>
Науковий консультант	<i>Сухомлинська О. В., д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України</i>
Відповідальна за випуск	<i>Бондаренко В. В., старший науковий співробіт- ник Педагогічного музею України</i>

Ю 14 Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. (за матеріалами фондів Педагогічного музею України) / Педагогічний музей України ; [укладач : О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2023. 448 с. (Сер. «Педагогічні републікації» ; вип. 10).

ISBN 978-617-7721-39-9

Десятий випуск серії «Педагогічні републікації» містить ювілейні статті, опубліковані в українських періодичних виданнях ХХ – початку ХХІ ст., які зберігаються у фондах Педагогічного музею України. Републікації об'єднано у чотири розділи: «Ювілеї персоналій», «Ювілеї книжкових та періодичних видань», «Ювілеї освітніх та наукових закладів», «Ювілейні заходи».

Видання адресовано вченим, аспірантам, докторантам, музейним і бібліотечним працівникам, усім, хто цікавиться історією української освіти.

УДК 376.112.4 «XX-XXI»

ISBN 978-617-7721-39-9

© Педагогічний музей України, 2023

Від укладача

У 2014 р. Педагогічний музей України започаткував видавничу серію «Педагогічні републікації», яка має на меті популяризувати й актуалізувати маловідомі або призабуті праці українських педагогів та освітніх діячів минулого й тематичні підбірки матеріалів з певної проблеми.

Пропонована вашій увазі книга є десятим випуском цієї серії і містить републікації ювілейних статей інформаційних повідомлень з українських періодичних видань ХХ — початку ХХІ ст., що зберігаються у фондах музею, а саме: «Вільна українська школа» (Київ, 1917-1920), «Вища школа» (Київ, від 2001), «Директор школи, ліцею, гімназії» (Київ, від 1999), «Дошкільне виховання» (Київ, від 1951), «За комуністичне виховання дошкільника» (Харків, Київ, 1931-1941), «Історія в школах України» (Київ, від 1996), «Історико-педагогічний альманах» (Умань, 2004-2020), «Книжник» (Київ, 1990-1993), «Комуністична освіта» (Харків, 1931-1941), «Література в школі» (Київ, 1951-1963), «Наука і суспільство» (від 1965), «Обдарована дитина» (Київ, 1997-2014), «Освіта і управління» (Київ, 1996-2013), «Педагогіка і психологія» (Київ, 1993-2019), «Педагогічна скарбниця Донеччини» (Донецьк, 1996-2012), «Початкова школа» (Київ, від 1969), «Психологія і суспільство» (Тернопіль, від 2000), «Радянська освіта» (Харків, 1923-1931), «Радянська школа» (Київ, 1945-1991), «Рідна школа» (Київ, від 1991), «Світло» (Київ, 1910-1914), «Світло» (Київ, 1996-1998), «Українська мова в школі» (Київ, 1951-1963), «Українська мова і література в школі» (Київ, 1963-1964), «Учитель» (Київ, 1998-1999).

Сьогодні явище ювілею набуло поширеного характеру. Новинні стрічки чи не щодня нагадують нам про ювілейні події. І серед багатьох ювілейних дат все частіше зустрічаємо ювілеї пересічних постатей і подій, що важливо з точки зору історії повсякдення. Тому саме зараз дуже важливо розвивати культуру ювілею, осмислювати суспільну значущість цього явища, чому, сподіваємося, сприятиме це видання. Пам'ятаймо слова українського педагога Якова Мамонтова: «Ювілейні дати мають свою психологію: ми вдивляємося в образи великих ювілярів, ніби в дзеркало, щоб побачити самих себе».

У виданні вміщено 96 републікацій статей та повідомлень вітального характеру у чотирьох розділах: «Ювілеї персоналій» (79, включно з статтями до ювілеїв наукової, науково-педагогічної та педагогічної діяльності), «Ювілеї книжкових та періодичних видань» (4), «Ювілеї освітніх та наукових закладів» (10), «Ювілейні заходи» (3). У додатку А подано сформований за хронологічним принципом бібліографічний список статей, які присвячені переважно ювілеям українських та зарубіжних письменників.

Матеріали у розділах розміщено за хронологічним принципом, орієнтуючись на рік публікації. На початку кожної ювілейної статті після її назви подано виноску з бібліографічним описом видання, де матеріал було опубліковано вперше.

У текстах є пропуски, на місці яких ставиться три крапки, у дужках [...].

Ураховуючи важливість дбайливого ставлення до історико-культурної специфіки національного правопису, у виданні повністю збережено особливості орфографії розміщених матеріалів.

З метою надання зацікавленому читачеві якнайширшого доступу до серії «Педагогічні републікації» видання виходить у двох варіантах: друкованому та електронному, який розміщено на сайті Педагогічного музею України <http://pmu.in.ua/>

Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. _____
у розділі «Публікації».

Висловлюємо щиру вдячність за високофахову консультацію головному науковому співробітнику Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, докторці педагогічних наук, академіку НАПН України О. В. Сухомлинській.

Зауваження та пропозиції просимо надсилати на адресу:

*Педагогічний музей України,
вул. Володимирська, 57, Київ, 01030
або pedmuz@gmail.com*

ЮВІЛЕЇ ПЕРСОНАЛІЙ

Історик Слобідської України

З приводу 30-літнього ювілею науково-педагогічної діяльності проф. Д. І. Багалія¹

10-го октября харківський університет шанував професора Дмитра Івановича Багалія, з приводу його 30-літнього ювілею науково-педагогічної праці. З цієї нагоди й ми хоч коротко скажемо про нього.

Дмитро Іванович родився у Києві в 1857 році в українській міщанській сем'ї. Середню освіту здобув у 2-й київській гімназії, скінчив її з золотою медаллю. Поступивши потім в університет св. Володимира, він студював історичну науку під приводом покійного українського вченого Вол. Бон. Антоновича і вже студентом звернув на себе увагу своїми науковими працями. Його праця по історії Сіверської землі, запропонована Антоновичем, нагороджена золотою медаллю. По скінченню курсу він залишився при університеті стипендіатом, а через два з половиною роки був уже магістром російської історії. В 1883 році харківський університет вибрав його доцентом по кафедрі російської історії. З цього часу діяльність Багалія лучиться з життям харківського університету та Харькова і Слобідської України взагалі.

В 1887 році, коли Дм. Ів. оборонив докторську дисертацію, стає він професором. Ми не будемо тут широко роздивлятися характеристику наукової діяльності проф. Багалія, так як вона

¹ Чепелянський, В. (1910). Історик Слобідської України. З приводу 30-літнього ювілею науково-педагогічної діяльності проф. Д. І. Багалія. *Світло*, (11), 57-59.

дуже широка і різноманітна. Але з цієї різноманітності найголовніша частина його наукових праць присвячена історії України. В київському університеті в національному напрямі вплинув на його Антонович. Тут же він приймав участь в гурті молодих членів товариства, що мало запорожську назву Коша. В Києві він приймав участь у виготованні хрестоматії для початкових українських народніх шкіл, а також в збиранні українського словаря, у видаванні українських книжок для народу і т.д. Все це заложило в душі Дм. Ів. національний український ґрунт і тому він присвячує себе головним чином українській науці. Про це сам проф. Багалій на святкуванні його 25-літнього ювілею (1905 р.) так сказав: «Головний вплив на характер і план моїх спеціальних студій в київському університеті зробив глибокий знавець української історії й старовини професор В. Б. Антонович.

Вивчення минулої судьби українського народу, на території якого я родився, задовольняло мої духові потреби й допомагало мені розібратися в ґрунтовнім питанню, чим я можу бути корисним народові, з котрого вийшов я й сам і котрий, власне кажучи, виплатив за ту освіту, яку я здобув. Міцне ж принципіальне обґрунтування ідеї про необхідність для всякого освіченого чоловіка так або инакше виплатити свій борг рідному народові, мені, як і сучасникам моїм — українській молоді 70-х років, дала тодішня визвольна література, критика й публіцистика, що культивувалися в різноманітних українських гуртках.

І от він потроху виплачує борг рідному народові. Обидві його дисертації — «Исторія Сіверской земли» та «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московскаго государства» — відносяться до історії України. Після «Очерків» йде цілий ряд великих і малих праць з матеріальної й духовної історії Слобідської України. Багато статей про місцеву торгівлю, побут народу, багато нарисів про історію заселення Слобожанщини, про культурний стан народу, багато біографій талановитих діячів Слобідської України. Досить згадати велику працю про українського філософа Гр. Сковороду.

Самою головною працею, що виявила нам історію Слобожанщини, треба безперечно вважати «Исторію

Колонізації», за яку, крім докторської степені, Дм. Ів. Багалій одержав від Академії Наук Уваровську премію. До появи цієї праці, історія Слобожанщини нам була невідома, мало хто з учених звертав на неї увагу. І от Багалій перший відкрив її нам в своїх наукових працях.

Далі пише він історію харківського університету, цього культурного огнища Лівобережної України, а також велику працю по історії г. Харькова. Як перша так і друга праці не мають в Росії собі подібних. Обидві вони оцінені як слід, перша Академією Наук, що дала за 1-й том історії харківського університету Уваровську премію, а друга нагороджена університетом повною премією імені Олександра II.

Разом з тим він видає твори Каразіна, — українського вченого, заходами якого засновано університет, і пише його велику біографію. В 1896 році він видав збірник статей, заміток і матеріалів з стародавнього харківського побуту й культури під назвою «Украинская Старина». А трохи згодом приблизно такі збірки друкуються в «Сборниках Харьковского историко-филологического общества» і виходять потім окремими двома випусками.

Недавно проф. Багалій почав розробляти ще одне цікаве історичне питання. Це Магдебурзьке Право в містах Лівобережної України. По цьому питанню вже вийшов 1-й том його праць.

Як бачимо, майже всі праці Багалія присвячено історії Слобідської України: землеволодіння, міста, адміністрація, козака служба, культура, побут в минулому історії Слобожанщини, — з усього цього дав цінні праці проф. Багалій. З історією Слобожанщини, що досі була terra incognita, може тепер познайомитися кожен по працях Багалія. Ми коротко сказали про Багалія, як про Слобідського історика, але не треба забувати і інших боків його діяльності. Будучи професором, майже через кожен рік він присвячує по семестрові для читання лекцій по історії України. На цих лекціях завжди буває повно студентів, не тільки істориків та філологів, а й з інших факультетів. Тепер він готує до друку свій курс по історії України.

В 1905 році він приймав участь і в комісії, що подала міністерству записку про скасування заборони над українським словом.

В своїй громадській праці шановний професор не забува, що він українець. Він був в комітеті «по изданію народных книг» при Товаристві Грамотности, котре разом з російськими книжками видає й українські. Він був організатором Публичної Громадської бібліотеки, що тепер має великий упорядкований український відділ. Він захищав українські інтереси і в міській думі.

Побажаємо ж йому від щирого серця зустріти ще не один свій ювілей.

М. І. Пирогов. 1810-1910

З нагоди 100-х роковин його народження²

Коли простежити історію російської педагогії в зв'язку з розвитком громадської думки, простежити історію спроб спертися в справах виховання на вимоги й завдання справжньої педагогіки (кажу спроб, бо в нас іще й досі виховання має характер експериментів), то величня постать Пирогова вималюється перед нами виразно, як блискучий промінь ясної думки в хмарах сучасної йому дійсності. Щоб хоч приблизно уявити собі значіння діяльності Пирогова, треба гаразд знати ті часи, коли припало йому працювати. Ширшим колам громадянства він відомий, як геніальний хірург, цвіт громадянства шанує його, крім того, як великого гуманіста й педагога. Нам, учителям, випадає слушна нагода згадати про нього, як про носителя величньої ідеї гуманного виховання, про котре ще й досі ми тільки мріємо. Такі згадки мають велике моральне значіння, бо ми ще раз з почуттям удовольнення побачимо, що й ніч має зорі, що й у найважчих обставинах талант, енергія і праця — доконче енергія і праця — пронизують тяжку, гнітючу атмосферу й показують шлях до кращого життя, що такі люди, як Пирогов, стають за найкращий зразок того, як треба творити життя.

Пирогов був син скарбника московського провіантського депо. Ріс хлопець в гарних матеріальних умовах, 6-ти літ уже вмів

² Тодосієнко, С. (1910). М. І. Пирогов. 1810-1910. З нагоди 100-х роковин його народження. *Світло*, (11), 10-17.

читати, любив читання; але здебільшого робив те, що цікавило його само по собі. Потім, уже сімдесятилітнім дідом, він нарікає у своїх «Записках» на те, що всі рідні були байдужі до культури його уважності (внимання), і вважає це найбільшою прогалиною свого первісного виховання. Року 1822-го хлопець вступив пансіонером до приватного пансіону, а року 1824-го підлітком 14-ти літ (по документах — 16-ти) він був уже студентом медичного факультету московського університету. За чотири роки бачимо його у Дорпаті: він готується на професора при університетським, т. зв., професорським інституті. Року 1881-го він здав докторський іспит, а потім, після оборони дисертації, йому дано вчену степінь доктора медицини, і він їде за кордон до Берліну для побільшення своїх знаннів і хірургичного досвіду. Вернувшись з-за кордону, озброєний великими знаннями по своїй спеціальності, стає спершу за екстраординарного професора Дорпатського університету, потім за ординарного й їде знов за кордон, уже до Парижу.

В Дорпаті Пирогов професорував 5 років. Два томи виданих ним клінічних аналіз свідчать про те, якою працюютою, енергійною й упертою, коли треба було досягти мети, була ця талановита людина. Стосунки його з молоддю, що вчилася в нього, з хворими — вражали своєю незвичайною людяністю, та ще в ті сухо-казенні часи; ця риса й надалі зосталася найкращою прикметою чулого серця Пирогова. В початку 1841 року Пирогова було призначено до С.-Петербурзької медично-хірургичної академії за професора шпитальної хірургії й прикладної анатомії і за завідуючого усім хірургичним відділом 2-го воєнно-суходільного шпиталю. Порядки в цім шпиталі були неможливі, і Пирогову не мало прийшлося вжити зусиллів, енергії й праці, щоб обернути ці авгієві стайні в справжній шпиталь.

Незабаром його призначено було членом медичної ради, а пізніш — членом комітету за для передущого обміркування заходів до реформи медичної учебної частини в інституціях міністерства народньої освіти. Професорував Пирогов аж до 1854 р. (офіційно до 1856-го), коли мусів їхати на війну до Криму. Як людина досвідчена в хірургії, він висловив бажання вжити всіх

своїх сил і знання за-для зменшення того моря страждань людських, котре на бойовищах неминуче.

З ініціативи великої княгині Олени Павловни, Пирогов організував перше товариство сестер-жалібниць для допомоги пораненим і хворим на війні. В Криму перед Пироговим відкрилось широке поле для його діяльності, яко ученого і гуманіста. Не зважаючи на ганебні перешкоди, він робив те, чого вимагало від нього почуття людскости й свідомість обов'язку. Варто зазначити, що він, ще за рік до Женевської конвенції, пропонував зробити медицину на війні нейтральною.

Пирогов незабаром кинув кафедру хірургії в Медично-Хірургічній Академії. Це було тяжким ударом для розвою хірургії в Росії, бо Пирогов міг витворити великолюдну школу хірургів із своїх учнів.

Кримська війна скінчилася: од Севастополя лишилися сами руїни. Болячки російського державного організму, що ховалися за зовнішнім декорумом сили й могутности, роз'ятрились і боляче нили. Всі, хто мав очі, яскраво побачили, що цей організм тільки на вигляд здоровий, в середині-ж його точить гробак кріпацтва, темноти безпросвітньої, самоволя, казнокрадіжства, хабарництва, і всі, хто звик дивитись у корень річей, знали, що вигоїти його можна тільки радикальними реформами, насамперед — вихованням громадянства.

Пирогов, що на власні очі бачив наслідки цього гниття, розпаду, поставився до такого з'явища, як патріот і мислитель. Як хірург, він вимагав серйозної й негайної операції — оновлення громадянства через виховання. Це вже було поле педагогії і він, не вагаючись, робиться педагогом, намічає такі шляхи, відкриває такі обрії, що й наші сучасники ще досі з здивованням зупиняються перед ідеалами цієї невмирущої людини.

В Петербурзькiм журналі «Морской Сборник» з'явилися уривки із забутих паперів Пирогова — «Вопросы жизни». В них автор з немилосердною правдивістю проаналізував пануючу тоді систему виховання й показав на люде всю її нікчемність і шкідливість. Стоюнін, що називає Пирогова «Громадянським Хірургом», каже:

він бачив, що й тепера лишилося все в такім стані, «якоже бысть во дни Ноеви». В старовину, принаймні, люди були простішими й жили так, а не инак, жили певними переконаннями, що могли бути й помилковими й неправдивими, але проте це були переконання, обґрунтовані вченням ріжних філософських шкіл. А в ХІХ столітті, — каже Пирогов, — починаючи жити, захоплюючись великими питаннями, ми вже безсилі перед ними, бо ми не виховані. Звичайно, маса живе по інерції, підлягаючи напрямкові, що панує в громадянстві; але є ще індивідуальне життя, життя «в собі», що йде всупереч з напрямом громадянським. Виходить, треба — або призвичаюватись до громадянства, або змагатись із ним. В громадянстві існує кілька поглядів на життя, але більшість їх визначається вузько-матеріальним напрямком, і виховання здебільшого сходиться на те, щоб потім дати якісь реальні наслідки. От же є люди, що народилися з розумом і почуттям; вони не в силі лишити без жалю й ремства високе й святе; вони надто сумлінні й не підуть аби-якими шляхами. Вони шукають прокласти нові путі. Багато таких загибає в цій внутрішній боротьбі. Та й самі погляди, що панують у громадянстві, не такі вже конечні й припускають силу ріжних вар'яцій. Це все, звичайно, не дуже сприяє єднанню. Щоб зарадити цьому, є три шляхи: 1) погодити виховання з торговельним напрямком громадянства, 2) одмінити (перемінить) напрямком громадянства й 3) приготувити вихованням до життєвої боротьби, до цього нерівного змагання. Перший шлях — непевний, єзуїтський, і Пирогов йому не співчуває. Другий — це питання прийдешніх часів. Лишається третій, що зробить нас людьми, а цього не зробить жодна реальна школа, що з дитинства дбає витворити з нас негоціантів, моряків і т.п.

Більш за все обурює Пирогова, що реальне виховання вживають у дитинстві.

«Дайте достигнути й окріпнути внутрішній людині, — прохає Пирогов, — а зверхня ще встигне виявити свою діяльність. Коли вона вийде пізніш, то хоч може буде й не такою несперечливою, схильчивою, проте на неї можна буде покластись, бо вона не за своє не візьметься. Дайте розвинути і виробитись внутрішній

людині! Дайте їй час і засоби опанувати зверхню, й у вас будуть і негоціанти, й воєнні, й моряки, й юристи, а головне — у вас будуть люди і громадяне».

Стаття Пирогова звернула на себе увагу тодішнього міністра народної освіти, Норова, і він призначив його попечителем одеського учебного округу, року 1856-го. Пирогову прийшла нагода виконати практично свої теорії, і він жодного разу не зрадив ясних ідеалів своїх — ні в Одесі, де пробув до 1858 року, ні в Києві, куди його було переведено на таку саму посаду.

В Одесі Пирогов пробув не довго, але й за короткий час лишив по собі добрі згадки й глибокий слід у справі упорядкування освіти в одеській окрузі. Власним прикладом він показував учителям і учебному начальству, як треба ставитись до учнів. Він улаштував по гімназіях літературні вечірки, що мали своїм завданням потроху підготувати майбутніх студентів до самостійної наукової праці, без котрої вчиття в університеті не дасть добрих наслідків.

Не залишив Пирогов і своїх медичних знаннів, прикладав їх і на практиці. Небагаті учні, що не мали за що лічитись у лікарів, звертались до Пирогова, і він ніколи не зрікався лічити їх, яка-б там ні була хвороба.

Одеський Рішельєвський ліцей, завдяки клопотам і заходам Пирогова було обернено в Новоросійський університет, хоча вже значно пізніше. А поки що Пирогов дбав, щоб як найкраще улаштувати ліцей з наукового боку, не шкодуючи коштів на збільшення всякого потрібного для практичних працювань зняряддя, колекцій, кабінетів, лабораторій і т.и. Дивлячись на вченого попечителя, й студенти почали уважно ставитись до науки. Щоб підвищити рівень знаннів у початкових школах, Пирогов хотів заснувати в ліцеї педагогічну семінарію.

Крім цього, Пирогов не ухилявся й публіцистичної праці, й у міській газеті «Одесский Вестник» містив статті педагогічного змісту; закликав до цього й учителів з усіх країн свого округа. Цікава стаття його «Быть и казаться», де він висловив свій погляд на участь дітей в театральних виставах (спектаклях).

До цього Пирогов поставився цілком негативно, бо участь у цих видовищах збільшує в дитині здатність удавати з себе не те, що є справді. «Не треба виходити на театральну сцену, — пише Пирогов, — досить того, що на сцені життя дитина швидко вивчиться здаватися ліпшою, ніж бути справді такою». Розвиваючи свій погляд на це, він приходив до думки, що й публічні іспити не краще впливають на учня, бо й і тут «виноситься на показ знання, котре найліпше оцінюється скромністю».

Свої реформи в Києві Пирогов почав з поліпшення відносин поміж учнями, вчителями й шкільним начальством. В ті часи найраціональнішою карою за погані вчинки вважалася різка. Ще в одеській пресі він поставився негативно до цього способу карання. «Різка не дасть тих наслідків, котрих ждуть від неї її прихильники: вона — пише Пирогов — занадто жорстоке й гвалтовне знаряддя за-для збудження сорому; вона страхає, але цей страх не надійний, він примушує не шануватись, а прикриває тільки внутрішню зіпсованість». А надто неморальними вважає Пирогов вчинки тих, хто карає різкою дітей при інших дітях. Така система посіє в дітях тільки погані, хибні почуття. Товариші гарні, з лагідною душею, співчуватимуть завжди покараному, а обурення їхнє впаде на ката. Взагалі система «березової каші» не тільки що не дає добрих наслідків, але вона по меншій мірі непристойна, безглузда й неморальна.

«Я знаю, — пише далі Пирогов, — що прихильників старих правил важко переконати, — і на цей раз вони правдиво міркують: час — то не аби-який аргумент, коли він виніс на світ щось гарне. Але втім і вся річ. Доведіть мені, що вживаючи того або іншого способу, ви поліпшили справу, та й ще доведіть, що те гарне імено й залежало від вживання того способу, — тоді я перший вітатиму його, нехай то буде навіть різка, хоч я й не прихильний до неї».

«У нас треба привчити молодь з дитинства до законности», — говорив Пирогов. Він вимагав кваліфікації поганих вчинків із зазначенням відповідних способів карання за них: він хотів, «щоб учні були певні, що жоден поганий вчинок їхній не лишиться за-

хованим і необміркованим, і що кожна кара виходить ніби сама собою із суті й характеру вчинку». Такі таблиці поганих вчинків і кар за них було складено й підписано Пироговим. Що з тих таблиць не було викинуто різку, це пояснюється тим, що більшість комітету, котрий складав правила, висловились за різку. Але за часи попечительовання Пирогова процент кар на тіло зменшився вдвадцятьєро.

Пирогов перевів у життя колегіальне управління в гімназіях, бо воно було тільки на папері, в статуті 1828 року. Завдяки новим поглядам попечителя, одмінились на краще й відносини поміж учителями й учнями. Він і в Києві упорядковував літературні вечірки для майбутніх студентів. З практики призначення на вчительські посади, Пирогов зовсім витиснув протекцію: учителі вибиралися по конкурсу. Він збільшив по гімназіях бібліотеки й кабінети, а декотрим учителям дав спроможність поїхати за кордон для побільшення їхнього досвіду навчання.

Багато праці й сил поклав Пирогов і на підвищення наукового рівня в університеті. З його уваг що до цього можна скласти цілу докладну систему університетської реформи, але навіть статут 1863 року не мав у собі того, чого так хотілося Пирогову.

За часів Пирогова в Києві почали функціонувати недільні школи. Коли студенти київського університету просили у нього дозволу заснувати недільну школу, то Пирогов, не вагаючись, дав його й сам потім захопився новим ділом. Він радо зазначає, що одразу-ж справа налагодилася й виявила такі втішні ознаки, котрі віщували їй велику будучину. Студенти-вчителі завзято взялись до нової праці — вчити грамоти, писати, рахувати — і все це з несподіваним педагогічним тактом і новими методами. Вчиття провадилося українською й російською мовами. Пирогов був першим з попечителів, що не ставився вороже до української мови, бо бачив, що, коли контингент учнів — українці, то найкращі наслідки од вчиття будуть тоді, коли в школі пануватиме рідна їм мова. З лекцій по світознанню склалася потім відома книжка українською мовою: «Де-що про світ Божій». До-речі буде зазначити, що діяльну участь у справі воскресних

шкіл брав і один із велетнів української думки, М. Драгоманов, тоді ще студент університету.

Таких що бажали вчитись було сила. Хазяїни не могли втримати своїх робітників, пани своєї челяді, що поривалася до недільної школи. Про таке саме з'явище повідомляли й директори інших недільних шкіл — з Ніжину, Полтави й Чернігова.

Мета недільної школи, на думку Пирогова, в тім, щоб розповсюдити свідому грамотність. Безперечно, багато користи мала-б з них народня освіта, коли-б вони проістнували довше.

Київське громадянство як слід оцінило його діяльність і з почуттям щирого жалю розлучалося з Пироговим, коли його було увільнено з посади попечителя року 1861-го. Сімпатії молоді прорвалися потоком на цім прощанні. Молодь почувала й бачила в нім свого найбільшого друга й наставника, бо так воно й було справді. Наведу слова Пирогова, якими він з'ясовує своє відношення до молоді, незвичайне, як на ті часи: «Я належу до тих щасливих людей, що добре пам'ятають свою молодість. Ще більш щасливий я тим, що вона не пролинула для мене марне. Тому я, старіючи, не позбувся здатности розуміти й чужу молодість, любити і — головне — поважати її. Ми всі знаємо, що треба шанувати старих, бо старі — то наші діди й батьки, й кожний з нас щось їм повинен. Дивлячись на старість, ми пригадуємо гарне. Хиби й лихе все — з абуваються, коли дивимося на сиву голову. Отже не всі знають, що і молодість треба поважати. Вона з'являється нам зараз із її палом, вибухами й пориваннями насамперед. Правда, й її вибачають, зважаючи на недосвідченність, захоплення. Але в неї нема минулого, а її прийдешне здається чимсь страшним, бо його ніхто не знає. Проте, хто не забув своєї молодости і бачив чужу, той не міг не одрізняти в її захопленнях високих шляхетних пориваннів, не міг не побачити в її пориваннях тієї грізної боротьби, котру призначено провадити людському духові за дороге для нього змагання до істини й удосконалення».

Безперечно, — каже Стоюнін, — багато ще зробив-би Пирогов, як би його діяльність не обмежилася тільки трьома

роками. Проте, йому належить слава за те, що він оживив наш педагогічний світ, вияснив ґрунтовні хиби нашого шкільного виховання. Після його «Вопросов жизни», розвинулась і педагогічна література, котрої до того майже не було».

Року 1881-го в Москві було святковано 50-тилітній ювілей діяльності Пирогова. Між иншим, проф. М. О. Ковалевський сказав на цім святі: «Пирогов не закопував свого таланту в землю, він блискуче розвинув його, і коли Росія не дістала з його півстолітньої діяльності всеї користи, яку він міг дати їй своїм знанням й здатностями, то, як усім відомо, не Пирогов тому причиною».

Умер М. І. Пирогов року 1881-го, 28 листопаду.

Професор Микола Сумцов

*З приводу його 35-літнього ювілею*³

В цьому місяці одсвятковано 35-літній ювілей літературної діяльності нашого заслуженого проф. М. Сумцова.

Проф. Сумцов один із числа кращих наших учених і його ймення має стояти поруч з іменами Антоновича, Хведора Вовка, Кримського й інших. Це людина, що майже все своє життя присвятила українській народній творчості. Праці проф. Сумцова такі цінні для нас, що без їх не можна ніяк обійтися при написанні історії української літератури, а особливо, коли захочемо розробляти старе українське письменство. Такі твори, як: «И. Гизель», «І. Галятовській», «Л. Баранович», «Характеристика южно-русской литературы XVII в.», «Очерки истории южно-русских апокр. сказаний», «Некоторые черты сходства Слова о Полку Игореве с южно-славян. Писнями», «Речь Ив. Мелешка, как, литерат. Памятник» і инш. — це велика вкладка до української історії літератури.

Його розвідки про «Коломійки», «Научное изучение колядок», «Малорус. п'яницкія песни», статті про думи, ряд статей по фолькльору, етнографії, все це свідчить, якими цінними річами збагатив шановний проф. нашу наукову літературу.

Всі праці проф. Сумцова, як сказано вище, присвячені розробленню української літератури. Щоб збагнути весь секрет такої любови проф. до рідного краю, кинем на хвилинку оком на те

³ З-кий, Т. (1910). Професор Микола Сумцов. З приводу його 35-літнього ювілею. *Світло*, (10), 7-9.

оточення, котре його безперечно плекало й виховало. Оточення те, це Харків і Харківщина.

В Харкові жив Скворода, наш філософ, Квітка, Костомаров, Потебня, Олександрів, Щоголів, Грінченко. Квітка збудував там перший театр, дав гроші на «Институт благородных девиц», на гроші українських панів збудовано харьк. університет.

На тому українському ґрунті виховався молодий Сумцов і ставши професором він виступив і в університеті, і в пресі, про розкріпощення українського слова. Коли дано пільгу українському слову, проф. Сумцов скористувався цим і почав по українському читати лекції з університетської кафедри. Ці лекції тепер припинено, але про них не забудуть українці.

Сидиш, було, на тих лекціях поруч з якимсь невідомим добродієм і питаєш:

— Ви харківський студент?

— Ні, я з московського університету, приїхав послухати лекцію на нашій мові.

Попадалися такі слухачі з усіх міст нашої України.

Проф. Сумцов з Харківщини, панського походження, народився 1854 р. в Петербурзі; вчився в харківській гімназії та харківським університеті. Надто студював науку в Гейдельберзьким університеті, а з 1878 р. почав сам уже читати лекції в Харківському університеті. З того часу професор Сумцов словом і ділом працює на користь нашого краю. До 400 праць більших і менших з підписом проф. Сумцова можна всюди зустріти. Окрім писання таких користних творів, проф. Сумцов зредагував «Пособія для устройства общедоступных научных и литературных чтений». В цій книзі справді з дотепом педагога добрано й упорядковано статті з усіх галузів знання, і, що головне, все продемонстровано літературними статтями.

За всі ці праці його вибірають головою «Истор. филолог. Общества», котрому він надає більш поваги й виразности. Це товариство майже цілком присвятило себе вивченню нашого краю. При участі проф. Сумцова закладається «Харьк. общественная библиотека». Він робиться членом «Общества грамотности»

і пише для нього книжки; засновує етнографічний музей, працює в комісії городського музею, в комісії по збудуванню Робітничого Дому, в шкільній комісії, де він і головою, і инш.

Розуміючи вагу рідної мови, проф. Сумцов пише книжки українською мовою: «Діткам», «Хліборобам», «Леонардо да Вінчі»; потім, в супереч академічним традиціям, випускає суто наукову книжку «Малюнки українського слова» — нашу історію народньої творчости — теж українською мовою.

В Харькові робляться заходи біля збудування пам'ятника Квітці, а душею в цій роботі знов таки не хто инший, як наш шановний ювілянт.

Побажаємо шановному професорові ще багато літ попрацювати на користь українській науці та українському народові.

Його учні, що чули й чують його з кафедри, й ті, що тільки з книжок з ним зазнайомилися, нарешті ті, що знають його тільки по університетському музею умілости та етнографічному, де його так часто бачимо, — всі вони безперечно відчували його моральну на собі силу.

Його праця дуже поважна, і ми, українське учительство, в цей день, щасливий для ювілянта, складаємо йому свою щиру подяку.

Стіпендія ім. Х. Д. Алчевської

[До 50-річчя діяльності Христини Алчевської]⁴

Харківська городська управа постановила на ознаку 50 літніх роковин просвітньої діяльності Хр. Д. Алчевської – заснувати стіпендію її імені в другій дівочій гімназії

⁴ Стіпендія ім. Х. Д. Алчевської [До 50-річчя діяльності Христини Алчевської]. (1912). *Світло*, (4), 56.

Жан Жак Руссо (1712-1912 р.)⁵

Цього року весь культурно-педагогічний світ святкує два століття народження Жан Жака Руссо, великого реформатора соціальних поглядів свого часу. В словах Наполеона, що «без Руссо і великої французької революції не було б», та крихта правди, що ані енциклопедисти, ані Вольтер не мали такого впливу на серця сучасного суспільства, як твори Руссо; ніхто другий з тогочасних письменників, вчених або філософів не був сам так глибоко захоплений своїми новими, сміливими думками, як палкий щирий Жан Жак; що додавало сили його думкам — це їх простота; прості, зрозумілі, наскрізь пройняті теплом і любов'ю до людей — вони вражали читачів своєю ясною красою, своєю щирою правдою. Минуло 200 літ, де-що з творів великого французького письменника вже забули, але його геніальні думки про виховання, про волю, рівність і братерство стали ґрунтом за-для нової педагогіки, нової карної науки, нових соціальних відносин. Палаючи гнівом проти несправедливих умов соціально політичного й родинного життя, Руссо зрозумів, що для оновлення громадського життя треба перш за все оновити людей, виховати їх як найближче до вічно правдивої природи, виховати їх дужими, сміливими робітниками. Сила його педагогічних ідей в тому й лежить, що вони виходять з широкого соціально етичного синтезу, на якому Руссо будував усю свою соціально політичну будівлю. Минуло багато часу, але ці думки, цей світлий ідеал — гуманний і продуктивний, — що його Руссо дав людям, — ще й досі не перетворилися в життя і тільки здалека ваблять нас своєю красою. От чому тепер, коли ми святкуємо двохсотліття народження Руссо, слід знов нагадати про цю

⁵ Русова, С. (1912). Жан Жак Руссо (1712–1912 р.). *Світло*, (9), 6-9.

величню постать новатора, перебрати думки його й поради. Звісно, Руссо й його твори дуже відомі і ледве чи можна що нового додати до їх характеристики, але нам хочеться пильніше придивитися, що цей Женевський філософ, цей чулий Жан Жак, — зоставив в своїх творах невмірущого, користного, доброго, що не підлягає могутній владі часу.

Жан Жак Руссо народився р. 1712, червня 28, у Женеві. Його прадіди вийшли з Франції; вони кинули її, коли там почалися переслідування за віру. Сам Ж. Ж. був зовсім слабеньким хлопчиком; а на лихо мати його вмерла зарані. Батько не дуже дбав про сина, але у його була чимала книгозбірня й ледві Жан Жак навчився грамоти — вони вдвох з батьком почали багато читати; далі Жан Жак захопився книжками історичного змісту. Надзвичайно тягла його до себе антична Еллада; захоплювався він життєписами Плутарха. Його фантазія страшенно розвинулася й він мріяв про всякі героїчні вчинки. Незабаром батько його мусів покинути своє рідне місто й з того часу Ж. Ж. зостався самотнім, тиняючись по чужих людях. Пастор Ламбереве віддав його вчитися до майстра-гравера; але хазяїн був дуже грубий і лихий; чоловік й бив хлопця з доброго дива.

Тоді Жан Жак — йому було 16 год — втік світ за очі. Він завжди кохався в красі природи, й вважав за найкращий скарб свою незалежність. Спати під небом високим, годуватися тим, що по дорозі натрапиш, лежати на траві і прислухатись до чудових симфоній поля та гаю — таке життя завжди вабило до себе Жан Жака. Блукаючи оттак по за мурами Женеві, Руссо познайомився з одною багатою панією — m-me де-Вуарон, яка вмовила молодого хлопця перейти на католицьку віру, й виправила його з тим в північну Італію до Турина. Руссо зробив подорож через Альпи пішки й краса цих величезних гір захопила його на довгий час. Після хрестин, не маючи а ні шеляга в кишені, він нанявся за льокая, але це зовсім йому не сподобалося. Вельможний пан, у якого він служив, дуже дивувався його розуму й намірявся дати йому якусь більш користну й поважну посаду.

Та Жан Жакові знову заманулося волі, закортіло його мандрувати й, покинувши пана, він попростував знову до чепурненької господині пані де Вуарон, в Аннесі, коло Женеві. Пані зустріла

«свого хлопчика» (їй тоді було за 30 літ, а Ж. Ж. ще не було 20) — дуже ласкаво й залишила його в себе. Тут його оточили прихильність господині й незалежність, і так серед книжок та гарної природи пройшли найщасливіші літа життя Руссо: «тут, — пише він в своїй «Сповіді — я робив те, що мені хотілося й так, як мені хотілося. Я був таким, яким я сам того бажав, й мені бажалося, щоб таке життя тривало, як найдовше!» За ці часи він зазнав найкраще почуття чистої любови до пані Вуарон, багато працював над своїм етичним вихованням. З наук подобалася йому тоді ботаника. Багато уваги присвятив він і музиці, яку страшенно любив і теорію якої гарно розумів. Натура в Руссо була така, що він, захопившись чимсь, не може ані про що інше думати; з своїм почуттям він ніколи не міг змагатися; настрої завжди панував у нього по-над волею.

Р. 1741 Жан Жак мусів покинути й принадну оселю пані Вуарон: другий «друг» заступив місце Ж. Ж. в серці вже не молодій удовиці. Руссо переїхав в Париж, де довелося йому шукати заробітків, бо в кишені у нього був тільки невеличкий зшиток — його комедія „Нарцис» й нова музична система нот, а грошей ані шеляга.

Комедію його виставляли в Академії Наук, але невдатно. За те Руссо зазнався ближче з Дідро й другими енциклопедистами й вченими тогочасної Франції. Заробляв він тоді здебільшого перепискою. Оселився Жан Жак в непришному отелі й скоро знайшов собі вірне подружжя — дівчину Терезу, що там таки й прислуговувала. Що прихилило його серце до простої наймички, яка не вмiла навіть перелічити місяці, не здолала ніяк навчитися по годиннику час впізнавати, не можна цього ясно зрозуміти, але треба думати, що ця прихильність з'явилася з превеликого жалю до сумної її долі. Так чи інак, до кінця віку вони не розійшлися. Руссо шанував в ній просту, природню душу, не покалічену ніякою брехнею, поважав її, як мати своїх дітей. Вона щиро піклувалася за його спокій і здоровля, але ніколи не здолала зрозуміти духовного натхнення свого великого чоловіка. На останку свого життя бідний, хворий, зневірившись в людях, Руссо завжди на-

звив Терезу своєю єдиною втіхою серед сумних обставин, що дало йому небо. Але взагалі родинне життя мало одбілося на Руссо та його думках і цей великий теоретик-педагог навіть усіх своїх дітей не виховував вдома, а пороздавав по усяких дитячих захистках. Трудно зрозуміти ріжноманітні рухи такої складної психичної організації, з одного боку високо геніальної, а з другого журливо хворої, яка була у Руссо.

Кінець життя Ж. Жака був сумний: хворий, вбогий, самотній, змучений переслідуванням за свої твори, він не мав свого закутка, де міг би спокійно прожити останні дні. До того він страдав психичною хворобою, через яку скінчив свій вік самогубством р. 1778.

Геніальність Руссо виявилася вперше перед усіма людьми в його першому філософському творі: «Чи поступ науки й уміло-сти робить людські звичаї кращими, чи поганьшими?» Ця тема, яку Діжонська Академія ставила на конкурс, зняла у нього в голові бурю думок, що обхопили його мізок, викликали перед ним живі, яскраві постаті. Усе, що несвідомо вже закладалося в його талановитій молодій голівонці, зараз вияснилося, зкупчилося коло цього питання. «Я ліг під деревом, — каже про цю велику хвилину свого життя Руссо, — й одразу написав трохи не половину свого трактату. Думка за думкою так скоро з'являлися, що я ледве встигав заносити їх літерами на папері». Пишучи свої огненні слова, він сам так хвилювався, що плакав; але спостеріг це тільки тоді, як побачив всю свою жилетку мокру від сліз. Так пише тільки геній, який каже нове натхненне слово й сам тремтить од щастя, що найшов те слово, що зміг висловити людям ту правду, що зародилася в його думках, склалася під впливом ріжних непомітних для других вражіннів.

З таким натхненням було написано все, що писав Жан Жак, бо в усіх своїх творах він давав щось нове, рідне його душі, близьке до любої йому природи. Коли він писав, йому не спадало на думку, чи пойме йому віри сучасне громадянство, чи надрукують його твір, чи дозволять його розповсюджувати? Незалежний і самостійний Руссо ніколи не шукав слави, ані грошей і коли сам

король Франції, зацікавившись його творами, покликав його до себе, він не пішов, бо цей «візит» звязав би його або примусив би його прийняти яку-небудь нагороду, з якою не могли погодитись його чисті погляди на літературну творчість. Так були написані трактати: «Як почалося нерівне становище серед людей?», «Нова Елоїза», «Еміль» й «Громадська умова». Про процес творчости він сам, пишучи «Елоїзу», каже так: «Ні хвилини я собі не належав — твір мій володів мною, панував по-над усіма моїми думками й я не міг не писати». Через це мабуть «Нова Елоїза» й вийшла не якимсь надуманим зарані «романом», а вилилася, як живий могутній гимн кохання — здоровому, природньому кохання, яке завжди перемаже усі перешкоди й само стає непереможним моральним обов'язком. Слідам за цим гимном мав вийти «Еміль» і Руссо придбав вічну славу. Наближався час, коли його думки мусли стати гаслом за-для відродження усієї Франції, а за нею й усього культурного світу. Він скрізь ставив волю поперед усіх других скарбів за-для людини й задля суспільства. Палким словом він закликав людей зректись усяких забобонів, усякої умовної брехні, шукати скрізь саму правду й до других людей ставитись щиро й просто. Озватися на такий поклик — то значило зруйнувати усі старі гнилі підвалини брехливої умовности, скоритися самій правді, й сміливо взятися творити нове життя. І гасло, що його взяли собі «смілі майстри нової будови» — воля, братерство, рівність — природно виступає яскравіш за все в творах Руссо. Дарма що розумний самолюбець Вольтер сміявся з молодого запалу Ж. Жакового, кажучи, ніби його твори вимагають од читачів, щоб вони не ходили, а бігали рачки. — Вольтер і Руссо ніколи не могли погодитися один з другим. Вольтер був Олімпійцем, що з призириством ставився до люду, до простих людей — вважав їх за товар, який треба в ярмі водити та сіном годувати. Руссо — навпаки, сам багато зазнав злиднів й з простими людьми, почував себе краще, а ніж в пишних палатах. Він в усіх своїх писаннях широко-демократичний. Такий він й у своїй великій педагогічній праці. «Еміль» хоча й живе серед буржуазних обставин, але сама ідея виховання, якій він підлягає, цілком демократична: замість

навчання по книжках усяким наукам штучними засобами, що вимагають коштів, Руссо пропонує просту природню культуру тих самих духовних сил, що їх кожна дитина вже має в своїй душі; він хоче поширити таке виховання, яке здатне й за для багатирів, а ще більш за для вбогих. Він перший подав думку про загальну освіту, бо стояв за таку науку, яка потрібна задля усіх; вороже він ставився до штучного виховання панських дітей; повставав він проти того, що їх відокремлюють од простого люду й нарешті не дають справжнього виховання. Труд, праця й воля, незалежність од умовних вимог панських обставин життя, ото ті підвалини, що, на них засновуючись, і вбогий і багатий може однаково стати справжньою людиною. Не фаховим діячем уявляв собі свого учня Руссо, а людиною з розвинутим розумом та щирим серцем. «Чи візьметься мій хлопець до шаблі, чи піjde в оборонці на суді, чи стане на церковну службу мені до того нема діла», пише Руссо, — «перш, а ніж знайдуть його батьки йому той або другий заробіток, природа кличе його до життя: по людському жити — ось те найголовніше ремесло, якому я хочу його навчити». Широка, найкраща мета за для усякого розумного виховання! Багато мрійного в будівлі Жан Жака, бо й сам він не практик, а поет. Життя вимагає від людей може де чого більш матеріалістичного, але мрія вабить нас саме тим, що вона ставить вічний ідеал, якого досягти людськість силкується різними засобами. Засіб Руссо один теж з найширших і безумовно-простіший, бо він стоїть ближче од усіх других до природи, а вона не зрадить. І це зрозумів Руссо і любив природу. Самотньою бідною дитиною Ж. Ж. тільки до лона природи пригортався сміливо, тільки серед неї почував себе щасливим. Дорослим він забув своє лихо, свій біль душевний серед краси природи; усяка журба зникла, коли він був в Альпійських горах, або на березі гарних озер. До його творів у Франції не кохалися в природі; народолюбний напрямок літературі дав справді Руссо — йому миле й дороге було село з його людьми, з гаями, річками, ланами. Він щиро вірив, що «Бог сотворив село, а люде переробили його на місто — забруднили його». Він з захватом малює життя на селі, жнива, пісні селян, їх

танки, чудові весняні ночі. Але разом з красою селянської роботи бачив він лиху долю селянина й сумував над нею, плакав, що серед розкішної природи селянин стогне від податків, оддає усі здобутки з землі жорстокому хазяїнові: знесилені, голодні селяне зморені тяжкою працею, й коло них також змучена коняка ледве волочить ноги, працюючи на полі. Такі слова були нові за для тих часів, вони вражали і тогочасне панство, що доти не звертало уваги а ні на вбогий люд, а ні на красу природи й силкувалося витворювати навкруги себе штучну природу (підрізані дерева, підроблені водограї й т.и.). Руссо розпочав той напрямок, що засновувався на здорових, щирих відносинах до природи, до простих людей, який відбився в творах найкращих поетів пізніших часів — Шатобріана, Гете, Шеллі й др. Через це й Еміля свого він виховує не в бучному місті, а серед природи, хоче щоб він вдивлявся, прислухався до природи, працював коло неї. И далі, щоб поширити його свідомість, Ж. Жак вияснює користь од усяких мандрівок, під час яких ученя його мав би придивитись до нового чужого життя, порівняти його з своїм рідним. Взагалі Руссо, як ми вже бачили, не цікавився ніяким спеціальним навчанням свого учня і ставив собі загально-гуманну мету; через те не зупинявся він й на національному напрямку виховання. Але з одного його твору можна уяснити собі, що він ставився до нього з співчуттям і по своєму звичаю цілком реально: «я хочу, щоб не було в краю а ні моря, а ні річки, а ні кринички, якої хлопець не знав би, щоб він знав усіх птахів в повітрі, усі дерева, кущі й долинки на землі!» «Я хочу, щоб кожен молодий поляк, починаючи вчитись читати, читав свої народні твори; щоб десяти літ він їх знав усі; щоб в 12 років він знав усі країни своєї землі, усі шляхи, усі міста, щоб в 15 років він добре знав історію свого рідного краю, а в 16 знав усі його закони; щоб не було по усій Польщі жадной славетної події, жадної славнозвісної людини, яких би він не прийняв в свій розум й своє серце». Чи це ж не самий певний засіб виховати щирого патріота? Руссо розумів національне питання по тих краях, де люд страждає від панування чужої нації, й полякам він радить таке щиро національне виховання, яке

нагадує Республіку Платона. Ради національного відродження Руссо зрікається тут загально гуманного ідеалу свого Еміля й визнає вагу й громадського впливу на виховання: «громадянське виховання — каже він — дає людським душам національну силу». Той факт, що він звертає увагу на національне виховання тільки в «Думках про урядування Польщі» коли Польща вже губила свою самостійність й переходила потроху на становище пригнобленої нації, наводить на думку, що Руссо визнавав національне почуття фактором не агресивним, а тільки одним з засобів підняти шану до людини й до її колективи — нації. Він бачив гуманне значіння національного виховання й, спочуваючи недолі поляків, радить їм звернути на нього увагу.

Демократичний напрямок думок Руссо вимагав такого виховання, яке б давало до рук учневі те або друге ремесло, щоб він міг своєю власною працею заробити на хліб. «Чи вбогий, чи багатий, хто не працює, той злодій!» гостро висловлювався Руссо, й вимагав, щоб в дітях розвивали не тільки розум, а й руки, усе тіло, навчали їх столярству, садівництву. Ігри та гімнастичні рухи — то засоби, що мають дати здорове тіло, здатне до роботи, а веселий сміливий дух дозволить молоді не боятися ніяких перешкод в житті, одбувати легко усякі лихі пригоди. Він називав це «l'art d'agir», цеб то уміти робити, виступати в житті завжди справедливо, й навчити цього він вважав за далеко користніше, а ніж напихати дитячі голови якоюсь сухою наукою.

Руссо в «Емілі» поклав початок тому навчанню «самих річей», а не їх назвищ, яке в сучасній педагогії зветься «предметним навчанням», й тому вихованню, яке впливає не словами, а зразком, яке не лягає суворими заборонами, а оточує дитину ласкавими, правдивими обставинами життя, що серед них вона не бачить брехні й зла, а вільно, незалежно розвиває свої непокалічені сили тіла й духа, ніби молоде дерево під доглядом розумного садівника. Він був певен, що природа кожної людини добра, й треба тільки визволити ту ідеальну істоту, а не калічити її усякими брехнями. «Для людини треба на його думку виконувати гаразд усі свої обов'язки, бути щирим, робити по спроможності добро

й завжди казати саму правду». Це мінімум, що його Руссо вимагав од усіх. З погляду релігійного виховання Руссо був дійстом: «Я так бажаю, щоб був Бог, що не можу не вірити в нього», казав він і в «Сповіді савойського вікарія» він яскраво виявляє той свій деїзм, але в справі виховання він одсовує виклад релігійних ідей аж до дорослих літ, бо дитина не може зрозуміти таких глибоких думок. До 18 літ Еміль не знає ніякого релігійного навчання.

Багато де чого в педагогічних думках Руссо за наших часів вже стало трюїзмом, багато одкинуто, як неможливе, зважаючи на умови нашого життя (наприклад пізнє навчання — вільне життя серед природи до 15 літ), але його гуманність, прихильність до природи, бажання волі й правди, — на завжди застаються невмірущим гаслом найкращого виховання, що його він не тільки змалював в своїх творах, але прихилив до нього найвидатіших вчених людей свого часу. Рідко яка книга викличе стільки руху, як «Еміль» Руссо. В Парижі й Женеві його було спалено, як небезпечну книгу. Вплив цієї книжки перейшов далеко по за-межи Франції. Німецький філософ Кант каже, що жадна книжка не вразила його так, як Еміль, він навіть на проходку вийшов на годину пізніше, так ним зачитався. Гете називав «Еміля» «Євангелією педагогів»; Гердер звав Руссо своїм керовником; Песталоцці й Фребель тільки учні Руссо, що може й були кращими за його педагогами, але не мали таких широких поглядів, такого глибокого, соціально-етичного поступового синтезу, який світився в усіх творах Руссо.

Коли порівняти погляди й поради Руссо з думками яких близьких до нас філософів, можна легко бачити, що вони більш усього рідні Толстому серед російських моралістів, а в нашій українській літературі Руссо братається безпосередньо з нашим філософом педагогом Сковородою. Обидва бачили в природі величню навчительку й вважають за близьких до етичного ідеалу людей безпосередніх, простих, а ніж штучно вихованих та пишних своєю наукою. Обидва вони ставили високо працю хліборобську, кохалися в красі природи, села, гаї, степи любили більш од усяких бучних міст; обидва щиро, усім серцем шукали правди, були чи-

стими дієстам и, людьми справді побожними й ненавиділи усі ті забобони, усю брехню, якою забруднили чисту велику релігійну ідею. І Скворода й Руссо — беруть своє натхнення з природи, шукають добро серед вбогих робітників, й мають за найвищу мету виховання — стати людиною. Цей гуманізм їх поріднює так само, як й постійне прямування до волі, до незалежності. Про обох можна сказати — вони просто йшли, у них «нема зерна неправди за собою». І тим вони милі нам, милі й дорогі; вічно будуть вони за для нас великими учителями; ідеал їх чистого, незалежного, братерського життя світитиме ще довго нам й щаслива буде та молодь, що її виховане на ґрунті їх ясної філософії.

Ювілей Ів. Франка⁶

Цього року українське громадянство святкує ювілей 40 літньої літературної і громадської діяльності одного із своїх найкращих синів, Ів. Франка. Популярність Франка, яко ученого і літератора, досить широка поміж свідомим українським громадянством. Але звичайно найбільше його знають на його батьківщині, в Галичині. В Галичині до святкування ювілею готуються досить старано. 2 і 3 липня цього року святкує українська молодь. Першого дня одбудеться концерт, а другого дня заходами «гуртка українців львівського університету» одбудеться академія, де буде прочитано такі реферати: проф. Колесса — «Наукова діяльність І. Франка»; Грицай — «На вершках творчости»; Євшан — «Галицька Україна і Франко»; Величківна — «Суспільництво і індивідуалізм у творчості Франка»; Заклинський — «Публіцистична діяльність І. Франка».

⁶ Ювілей Ів. Франка. (1913). *Світло*, (9), 51

100-літній ювілей народження Т. Шевченка⁷

В 1914 році мине 100 літ з дня народження нашого генія, Т. Г. Шевченка. Галичане, як і до ювілею Франка, готуються до святкування 100 літніх роковин уже зазделегідь. Значну участь в національному святі в Галичині візьме шкільна молодь, чого при наших обставинах й гадати ми не можемо. Редакція «Нашої школи» вдається до своїх читачів і до всього народнього вчительства з закликом взяти участь в обміркуванні програми свята і в підготованні до нього, щоб 100 літні роковини не мали такого шаблонного характеру, який набули що-річні Шевченкові свята. «Наші школи, каже далі редакція «Н. Шк.», нехай рано подумають над цим, бо їм припаде одна з головних ролів у цім напрямі не тільки перед своїми вихованцями, а й. перед, усім українським громадянством наших країв. Справа 100-літнього ювілею мусить бути предметом нарад учительських і професорських зборів та вступних підготованнів учнів і студентів до великого свята в 1914 р. Редакція «Нашої Школи» має намір дати цілу низку ріжних статей про Шевченка; тому прохає учителів середніх шкіл надсилати до редакції відповідні до цього статті.

⁷ 100-літній ювілей народження Т. Шевченка. (1913). *Світло*, (9), 51.

Привітання д. Кащенко⁸

*[60-річчя від дня народження і 35-річчя
письменницької діяльності]*

Привітання д. Кащенко. В день урочистого святкування 60-ліття дня народження славного українського письменника Адріана Кащенка й 35-літього ювілею його письменницької діяльності, яке припадало 3 листопаду б.р. Центральне Бюро привітало славного ювіляра телеграмою такого змісту: Катеринослав, поштова скринька, 39. Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки щиро вітає славетного нашого письменника Кащенка в свято його ювілею і бажає хай довгі роки лунає його слово про славу і тернисту минулість рідного краю і запалює серце гарячою любов'ю на щастя і будівання кращої долі українського народу.

Голова Русова

⁸ З життя вчительських спілок [Привітання д. Кащенко] (1918-1919). *Вільна українська школа*, 4 (11), 240.

Пантелеймон Куліш (1819-27 липня — 1919)⁹

27 липня 1919 року пробігло 100 років з дня народження видатного письменника України — Панька Куліша. Виховавшись в старо-козацьких традиціях старшинського рода, Куліш змалечку перейнявся гарячою любов'ю до своєї занедбаной батьківщини. І ця любов до України, це замилювання її національними вартостями керує всім життям Куліша, всіма його вчинками.

Ми не будемо зупинятись над оцінкою літературно-громадської діяльності Куліша: занадто видатна й складна ця особа, занадто мало ще вияснено психологічну проблему Кулішевої душі, щоб можна було в межах кількох рядків відтворити образ письменника. Натомість скажемо, що діяльність Куліша виразно позначилася і для української школи: кращі проводирі української національної ідеї вже в середині ХІХ століття поставили справу школи на цілком реальний ґрунт, і серед цих проводирів першим був Куліш. Прихильність до української національної школи проходить через весь статут Кирило-Методієвського братства 1847 року і особливо яскраво виявилася на допитах кирило-методієвців. Куліш, напр., на допиті в «ІІІ отделені» підкреслив, що він хоче «повсеместного заведенія школ для простолюдинов и распространения всеобщей грамотности в народе», бо «посредством распространения всеобщей грамотности удобнее было бы литераторам сообщити народу в большей или меньшей степени свою образованость». На питання жандарів: «Какія книжки вы думали писать и какие думали заводить школы, где и каким образом» — Куліш

⁹ Дорош, С. (1919-1920). Пантелеймон Куліш (1819-27 липня — 1919) [Свята українського письменства]. *Вільна українська школа*, (1-3), 59-61.

одверто висловлює свою програму: «Мы намерены были написать краткие учебники на малороссиском языке по части священной и гражданской истории, географии, счетоводства и сельского хозяйства, а школы заводитъ, сперва хоть в самом малом количестве, намерены были уговорить помещиков».

В признаннях інших кирило-методієвців так само високо було піднесено справу з українською школою, і царські слідчі кожному задавали питання про те, яким саме чином братчики гадали просвіщати народ. Отже не дивно, що Куліш, перебуваючи в товаристві кращих ідеологів української національної свідомості, цілком перейнявся цими думками і негайно перейшов до здійснення їх. Ще 1846 р. він видрукував в Петрограді «для детей старшего возраста» «Повесть об Украинском Народе»; за цю книжку цар Микола поклав таку резолюцію: «Третье Отделение слабо рассматривало книгу Кулиша. На два месяца в крепость, а потомъ в отдаленные губернии, с запрещением служить по мин. нар. просвещения» (Збірник пам'яті Тараса Шевченка. Вид. Науков. т-ва. К. 1915).

Перебувши заслання, Куліш береться за спеціальне видання практичної праці в українській школі: 1857 р. він друкує свою «Грамотку» і в передмові так обґрунтовує свої заходи, що слова Куліш здалися б і для сучасних нам «діячів» які не бояться одним підписом позбавити каш народ рідної школи. Отже не зайвим буде навести тут цю передмову, яку написано ще 62 років тому (друкуємо правописом Куліша, не змінюючи жадного слова його):

Скільки ні єсть у насъ по Вкраїні грамотокъ и букварівъ, то всі вони не годятця нам для первої науки письменства, бо печатані не нашою мовою, а черезъ те всяка дитина довго нудитця надъ книжкою, поки навчитця иноязичніи слова розбірати, черезъ те надовго діти зъ дому для науки одлучаютця, одъ роботи одвикають, псуютця безъ отцевського и материнського догляду, ище жъ за добвзгу и трудну науку треба не мало й платити. Тимъ и письменство не дуже ширитця въ насъ поміжъ людъми; а тимъ часомъ ледачі писарі и всякі нечестиві законники темного чоловіка мо-

рочать и тіснять, бо неписьменний чоловікъ все одно, що темний на очи: куди поведе поводитирь, тудй и йде — хоть би и в яму. Треба учить дітей письменства такъ, щобъ, дурно чісу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сего найперва помічь, щобъ граматка зложена були рідною Українською мовою. Навчившись читать по-своёму, усяке зрозуміє и Церковну, и Московську печіать; тогді й нехай беретця за які хотя книги. Отсе жъ напечатана такі Граматка. Учачись читать, не буде тутъ спотикатись дитина на слова иноязычні; а витвердивши її добре, здобуде на весь вікъ собі користи. Тутъ бо для первого читання підібрані наставительні піснословія про нашихъ предківъ и Божественні псалми; тутъ напечатані споминки про давнії давна, що діялось на землі до приходу Христа на землю, — про Его Святую Церковъ и про войну съ Татарами й Ляхами за віру православную и волю людськую. Тутъ же, для щоденної потреби, приложёна й наука арифметика, котора показує всяку лічбу грошамъ, хлібу и всякому ділу. Щобъ же ся книжка ще больше принесла людямъ користи, напечатані найнужнійші чоловікові мелитви Церковною печаттю, котору вже всяке розберо, навчившись по-своёму читати.

В цих красномовних словах Куліш висловив свій справжній погляд на українську школу та її ролю в освіті народа. Тут нема чого добавити, бо під педагогічними міркуванням Куліша 1857 р. підпишеться кожний педагог 1919 р. «На книжку грошей у вас не проситиму», пише він до відомого В. В. Тарновського, «бо вже знайшлись такі. що дають на неї гроші як на церкву» («Кіевская старина», 1898, XII, с. 363). куліш збирається друкувати друкувати граматку в кількості 10.000 примірників (Коли б тільки дав Бог, щоб пропустили!), — пише він) і пускати по 6 копійок, «а найдорожше по гривеннику (що стоятиме друк і папір (в дійсности граматка продавалася по 20 коп., 146 стор. друку in 16 в політурках, хоча на обгортці стоїть 50 коп.: див. («Кіевская старина», 1898, XII, с. 366) Книжка дуже припала до душі людям, про що пише сам Куліш в листі до Ів. Ф. Хильчевського: «Бачу по по граматці, до которої і чо-

ловіки і баби квапляються, радіючи, що всяке слово так до душі й промовляє...» («Кієвская старина», 1899, лист до Хильчевського з 14 лютого 1858 р.). Але «начальство» назирцем вже бігло за граматику, і Куліш з приводу цього пише: «Зрадів я, як почув, що кієвське начальство взяло Граматку до куни: як то Господь уміє й дурний розум на добро повернути! Може б, інші й не знали, що проявилась на світі спасенна книжка, а тепер усяке довідається і добереться до неї мановцями». Саму граматку складено дуже дотепно і видано чепурно. Звичайно, ця дотепність полягає не в методі, який, правда, цілком одходить од старого букво-складового і наближається до нових (напр., американського методу «цілихслів»), а в підборі літературного матеріалу для читання, серед якого маються псалми і народні думи, також в невеличких арифметичних діях; цікава так само спроба дати Священну Історію для шкіл, катехізис і моральну науку українською мовою.

Ми не будемо перераховувати інших видань Куліша (окремі начерки з історії України, повісти, популярні нариси, огляди історії літератури, які прислужилися для української школи, але цікаво те, де, починаючи з «Повести обь Украинскомъ Народе», він весь час кохає думку про складання книжок для української школи і взагалі освіти. Напр., в листі до відомого етнографа С. Носа він пише так: «Компоную отсе невеличку книжку, «Історію України», та, щоб на святках, або вже хоч перед маслицею і випустить; а то «Граматка» як розійдеться. то нічого гаразд і читати хлопцям і дівчатам».

Українське громадське життя далеко випередило Куліша на своєму побідному шляху, але фігура ця занадто багато важить в історії нашого руху. І ми тут хотіли звернути увагу читачів на один бік діяльності нашого письменника — на працю його для рідної школи. Те, про що він мріяв, — здійснилося, хоча і маються люде, що намагаються йти проти води, проти педагогічної аксіоми. Для осягнення буйного розвитку нашої школи граматка 1857 р. (друге видання 1861) мала своє значіння, і Панько Куліш повинен зайняти почесне місце в історії української педагогіки.

С. Дорош

А. І. Гендрихівської¹⁰

До 25-ліття педагогічної роботи

7 січня цього 1928 року відбулося 25 років педагогічної діяльності постійного співробітника нашого журналу, популярного серед широких учительських верств педагога і цінного науково-педагогічного робітника А. І. Гендрихівської.

Дата ця для українського педагогічного світу досить близька, бо життя і робота т. Гендрихівської щільно звязані з усією історією нашої педагогічної думки, її думки й шукання завжди відбивали й нині відбивають думки й настрої усього нашого най-передовішого вчительства.

Тов. Гендрихівська — одна із тих педагогів, що працюють на педагогічній ниві з глибоким призначням, з таким захопленням, що не потребує жодних психологічних вимірів. З ранніх літ віддає вона всю свою увагу й цікавиться любимою роботою.

Тільки закінчила гімназію, в січні місяці 1903 року тов. Гендрихівська йде на практикантку в дитячу установу і з тої доби провадить педагогічну роботу, не перериваючи її ні на один місяць. По закінченні практики її запрошують на завідування до тоді відкритого «притулку» т-ва «трудящих жінок» для дітей дошкільного віку. Загалом (не зважаючи на те, що їй доводилося працювати і в школі і давати приватні лекції (у Донбасі) її інтереси були скеровані на дошкільну роботу. Це тої доби була ще

¹⁰ Зільберштейн, А. (1928). До 25-ліття педагогічної роботи А. І. Гендрихівської. *Радянська освіта*, (1), 81-83.

в нас цілком нова галузь педагогічної роботи, де скупчувалися тоді найжиттєвіші сили. Дошкільництво тоді ще було цілком пройнято ідеями фребелізму і т. Гендрихівська на початку зазнала певного впливу цієї педагогічної концепції. Дальша педагогічна робота змушує її подбати про поглиблення своєї освіти, і вона поступає спочатку на природничий відділ фізико-математичного факультету харківськ. вищих жіночих курсів, де дістає потрібну до серйозно науково-педагогічної роботи природничу підготовку, а потім ще прослухала 2-хрічні педагогічні Фребелевські курси. У цей час відбувається в ній переоцінка її попередніх педагогічних поглядів — фребелізму. Її інтереси скеровуються від апріорних педагогічних побудов Фребеля на природничо-наукове вивчення дитини, на педологічне обґрунтування педагогіки.

Працюючи на Фребелевських курсах, вона одночасно починає працювати у харківському педагогічному товаристві за секретаря ради цього товариства і стає за одного з ініціаторів та основних робітників педологічного музею, заснованого при педагог. т-ві.

У зв'язку з такими змінами перебуває й її зацікавлення роботою серед відсталих дітей в так званих допоміжних школах. А.І. спеціально вивчає цю роботу, їде з цією метою до Москви, а потім стає за завідувача першої харківської допоміжної школи. На цій роботі її застає революція, із того часу відкриваються широкі можливості в роботі А.І.

Її обирають на члена так званої учительської комісії при харківському самоврядуванні, на делегата I Всерос. з'їзду вчителів, на секретаря губ. спілки вчителів. А після Жовтневого перевороту А.І. з невеличкою групою своїх товаришів одна з перших береться за будівництво радянської школи і радянської педагогіки. З цього часу вона на різноманітних посадах: то за завідувача харківськ. губсоцвишу, то завід. дошкільним підвідділом, то за члена колегії головсоцвишу НКОсвіти, то за завідувача низки різних курсів і семінарів — безперервно працює на третьому фронті — освітньому.

У цій гарячковій, напруженій роботі вже остаточно викувався її педагогічний світогляд і визначився відтак характер її роботи й фаху.

Тов. Гендрихівська за весь час революції росла й розвивалася разом із усім рухом нашої педагогічної мисли, і її погляди й педагогічні переконання — це ті положення, що до них дійшла наша радянська педагогіка.

Від загальних ідей про трудову соціалістичну школу до конкретних уяв про окремі форми роботи в справі соціального виховання, від індивідуальної педології до вивчення дитячого колективу, бурхливе захоплення дитячим рухом і серйозна робота що до вивчення його, від педоцентризму до широкого соціалістичного тямлення справ народної освіти — ось той шлях, що ним т. Гендрихівська йшла в своїй педагогічній роботі

Ниві А. І. працює переважно на ниві науково-педагогічній і літературній. Вона є дійсний член інституту педагогіки, де керує дошкільною секцією, працює як професор факсоцвиху харківськ. ІНО, там також керує дошкільним відділом, працює в наукпедкомі упрсоцвиху, працює в харківськ. окрметодкомі, при ЦБ дитруху, перебуває ще членом наукового товариства. На всіх цих постах А. І. поглиблює роботу що до пропаганди пролетарської педагогіки.

І в день 25-літнього ювілею педагогічної діяльності А. І. Гендрихівської ми щиро бажаємо їй ще довго й так само успішно працювати на цій улюбленій ниві.

Ювілей Д. І. Багалія¹¹

Коротка біографія Дм. Ів. Багалія

Дмитро Іванович Багалій народився в Києві року 1857 26 жовтня (за старим стилем) в родині лимаря. Закінчивши приходську школу, він вступив до повітової, що її пізніш реорганізовано в прогімназію. Року 1872 Дм. Ів. вступив до другої київської гімназії, що закінчив вісімнадцяти років. Того ж року він вступив до історично-філологічного факультету київського університету, де слухав лекції професорів Іконнікова й Антоновича. На першому курсі Дм. Ів. звільнено на півроку з київського університету, і він мусив перейти на ці півроку, щоб не втрачати часу до харківського університету, де, між іншим, слухав лекції О. О. Потебні. На другий курс він знов повернувся до київського університету.

В травні 1880 р. Д. І. закінчив історично-філологічний факультет і був залишений при ньому готуватися на професора російської історії. Навесні 1882 р. він склав магістерський іспит, а у вересні того ж року прилюдно захистив дисертацію й дістав звання «магістра руської історії».

Року 1883 Дм. Ів. обрано на катедру російської історії в харківському університеті за штатного доцента. Року 1906 його обрано на посаду секретаря того ж університету, року 1909 переобрано на друге півріччя, але 1910 року він мусив виїхати до Петербургу, бо академія й університети обрали його на свого представника до Державної ради.

¹¹ О. В. (1928). Ювілей Д. І. Багалія. *Радянська освіта*, (1), 79-81.

Протягом багатьох років Дм. Ів. був гласним харківської міської думи, працював по різних комісіях її, а року 1914 його обрано на городського голову, і він перебував на цій посаді до початку революції. Року 1889 Д. І. обрано на члена правління харківської бібліотеки, а року 1893 на голову правління її щороку протягом 12 років переобирали на цю почесну посаду.

Педагогічна праця Дм. Ів. Багалія

В травні 1880 року Дмитро Іванович скінчив історично-філологічний факультет у Києві. Ще студентом він виділився з маси й по закінченні університету його залишено готуватися на професора російської історії. На весні 1882 р. Дм. Ів. склав магістерський іспит, а у вересні захищав публічно дисертацію на тему «История Северной земли до пол. XIV в.».

Року 1883 професорська рада й факультет харківського університету обрали Дм. Ів. на штатного доцента катедри російської історії. Перший рік Дм. Ів. довелось працювати в досить сприятливих умовах роботи за старим університетським статутом. Але з 1884 року вводиться новий статут, за яким університети цілком підлягали міністерству освіти, професорів призначали, куратори округи втручалися в університетські справи. Студенти були під доглядом інспекторів. Куратори стежили за професурою й висували тих, хто міг довести свою цілковиту відданість урядові. В 1884 році куратор Максимовський подав міністрові характеристику доцентів харківського університету. Про Дм. Ів. він написав таке: «Багалей — по кафедре русской истории, кандидат и магистр Киевского университета; штатным доцентом Харьковского университета с 11 марта 1883 г. занимает вакантную кафедру по русской истории. О Багалее, как о преподавателе только начинающем, трудно высказать вполне определенное мнение. Тем не менее есть данные, говорящие в пользу того, что со временем из него может выработаться хороший преподаватель: он трудолюбив, обладает, повидимому, довольно значитель-

ним запасом сведений, не лишен дара слова и своїми лекціями по археології успел заинтересовать слушателей».

І не тільки лекціями з археології зацікавив Дм. Ів. своїх слухачів.

Він читав лекції з російської й української історії і спеціальні курси — російську історіографію, історичну географію і методику історії. Дм. Ів. Завжди був підготований до своїх лекцій, і вони були такі цікаві, що слухати його приходили навіть студенти інших факультетів. В своїх лекціях Дм. Ів. Проводив краєву федеративну ідею і це зацікавило молодь. Коло Дм. Ів. згуртувалися студенти-українці і під його керуванням вони почали складати бібліографічного покажчика літератури про українську історію. Читаючи історіографію, Дм. Ів. окремо зупинявся на українських джерелах.

Не маючи права називати свого курсу історією України, Дм. Ів. назвав його «Историей Юго-Западной Руси». Курс цей студенти слухали з захопленням, а «начальство» скося поглядало на це «хохломанство». Голова вченого комітету міністерства освіти Георгієвський писав у своїй записці до міністра: «Что же касается Багалея, то хотя кафедра русской истории и вакантна в Харькове, я бы отнес его скорей к третьей категории, т.к. по частным сведениям Багалея в значительной мере отличается хохломанством». Але, не вважаючи на підозріле ставлення до «хохломанства», «начальство» не могло не визнати, що Дм. Ів. старанний молодий вчений, з якого поволі утворювався видатний професор і вчений.

Крім того, що Дм. Ів. був гарним лектором, він вабив до себе студентів тим, що охоче провадив з ними розмови поза лекціями, давав указівки тим, що бажали серйозно працювати, давав можливість користуватися з своєї добре підібраної бібліотеки. Багато з слухачів Дм. Ів., закінчивши університета, провадили наукову роботу, оскільки мали можливість, листувались з Дм. Ів., прохаючи його порад у різних випадках, допомагали йому в його архівних і археологічних розшуках.

Викладаючи історію в двох харківських жіночих гімназіях, Дм. Ів. захопив учениць своїм живим викладом, зацікавив їх історією й залишив добру пам'ять, як найулюбленіший вчитель.

Після революції Дм. Ів. продовжував педагогічну роботу в університеті, що пізніш було реорганізовано в Академію Теоретичного Знання. Пізніш, коли Академію Теоретичного Знання перетворено в Інститут Народньої Освіти, Дм. Ів. і там читав лекції історії України й провадив семінар з цього предмету. З великим захопленням оповідає Дм. Ів. про цю свою працю. Йому подобалось, як ставилась нова молодь до своєї роботи, подобалась і висока мета підготувати з цієї молоді корисних робітників освіти для Радянської Держави. Але в 1927 р. Дм. Ів. залишив цю роботу, бо хоче для тої ж таки молоді закінчити свій курс історії України на економічному ґрунті. Багато українців виховалось під впливом Дм. Ів., і всі вони завжди з подякою згадують його й щиро бажають йому й далі працювати на користь українського народу.

В. Ф. Дурдуковський¹²

З нагоди 25-х роковин його діяльності

7-го лютого 1926 р. закінчилося 25 років науково-педагогічної та громадської діяльності відомого на Україні педагога — Володимира Федоровича Дурдуковського. Зміст та характер роботи ювілянта, а також його широка популярність, цілком природньо, висувають цей ювілей на очі широких кол наших робітників освіти.

В. Ф. Дурдуковський належить до тієї групи старшої генерації українських педагогів, що, вийшовши на життєвий шлях на початку ХХ століття, присвятили всі свої сили боротьбі та праці за нову школу на Україні і, здобувши в революції широкі можливості реалізувати, нарешті, свої ідеї, віддали свої знання та енергію на будівництво радянської школи. Поєднання безпосередньої педагогічної роботи, завжди самовідданої й талановитої, зі щирою громадською роботою — ось шлях, що ним незмінно йшов у житті шановний ювілянт. Ще зі студентської лави він — діяльний член видавництва «Вік», далі член редакції та постійний співробітник журналу «Киевская Старина», один з фундаторів київської «Просвіти», член і активний співробітник українських наукових товариств (у Львові та в Києві) і т. ин.

Як постійний діяльний член «Віку», В.Ф. дуже прислужився до поширення української книги, бо раз-у-раз приймав найближчу

¹² Іваниця, Г. (1928). В. Ф. Дурдуковський. З нагоди 25-х роковин його діяльності. *Радянська освіта*, (1), 55-57.

участь в редагуванні, коректуванні й взагалі виданні різних книжок цього видавництва — трьохтомної збірки української поезії та прози під назвою «Вік», видання українських класиків та альманахів української літератури, популярних та народніх книжок і т. ін. Хто із нас, середньої, так-би мовити, генерації українських педагогів (віком), знав свого часу, беручи до рук новісінькі українські книжки, що в значній мірі за них треба подякувати тому, тоді ще молодому та мало помітному, вчителеві середньої школи, що ввесь свій вільний від лекцій та зшитків час віддавав великій культурній справі?

Роки першої революції застають В.Ф. у лавах радикальної української інтелігенції. Активні виступи зробили його об'єктом переслідувань з боку царського уряду: труси, арешт, сидіння в славнозвісній Лук'янівці, загроза висилки до Сибіру... Але з тією-ж енергією В.Ф. продовжував свою працю і підчас чорної реакції (зокрема робота в педагогічному журналі «Світло»).

Щоби належним чином оцінити роботу В.Ф. в «Світлі», треба пригадати, що цей журнал видавано в часи жорстокої реакції. Учителів переслідували не те що за співробітництво, навіть за передплату. Живі поки-що свідки можуть розповісти, як доводилося іноді висилати часопис на пред'явника якоїсь умовної речі. В.Ф. не раз виступав на сторінках «Світла» в оборону української школи та з обґрунтуванням потреби реорганізувати школу. Не раз уміщені статті його під загальною назвою «З щоденника вчителя» щиро та впевнено говорили за потребу будувати в школі життя по-новому.

Природня річ, що велика соціальна революція на Україні винесла В.Ф. в перші лави активних культурних робітників — будівників нової школи на Україні. З 1917 р. В.Ф. стає на чолі першої на Україні української школи, спочатку гімназії, потім трудшколи ім. Т. Г. Шевченка.

Багато важких хвилин довелося зазнати школі на початках її існування, в лихі моменти панування контр-революційних сил. Уряд Скоропадського ганяв школу по всьому місту, не даючи їй приміщення. «Висока» Директорія, хоч як хвалилася своєю допомогою українській культурі, не дуже то допомогла першій на Україні

школі. А деникинці просто вели на скасування школи. Відома комісія в справі боротьби з українською культурою на чолі з бароном фон-Борделіусом провадила в школі труси й саме вже захожувалася цілком ліквідувати школу, коли багнети Червоної Армії викинули з Києва усю контр-революційну навалу й заклали підвалини нового життя.

За Радянської влади, не вважаючи на всі попередні руйнування та інші надзвичайно несприятливі моменти, В.Ф. спромігся в найкоротший час згуртувати коло себе громаду молодих учителів — ентузіястів і розгорнути знов надзвичайно цікаву школу, що тепер стала досвідною школою при Науково-Педагогічній Комісії УАН.

Поруч цієї безпосередньої педагогічної та організаційно-педагогічної роботи йшла робота наукова та громадська: зокрема з 1925 р. В.Ф. — керівничий науково-педагогічною комісією УАН та член ради Науково-Педагогічного Т-ва при УАН.

За весь час своєї діяльності В.Ф. чимало друкував по різних російських та українських виданнях, подаючи різні матеріали публіцистичного, науково-педагогічного та літературного змісту. В.Ф. — автор більше ста статей та заміток. Чимала частка з них (як з причин авторської скромності, так і з причин, від автора незалежних) йшла під псевдонімами (найчастіш уживаний псевдонім — В. Минович). Цікаво зазначити, що одну з перших спроб В.Ф. популяризувати нові педагогічні ідеї, виготовлену для відомого «Благодійного Т-ва», книжку під назвою «Поради матерям», заборонила царська цензура... Зате широкого розповсюдження здобула останніми роками задумана та виконана за найближчої участі та за керовництвом В.Ф. праця: «З практики трудової школи», т. I-II, Київ 1923-24 р.

Чверть віку щирої, самовідданої й корисної наслідками праці на полі освіти й науки, особливо підчас їх кардинальної перебудови — справа не мала. З тим більшим правом українські робітники освіти й радянське суспільство, вітаючи ювілянта, може й повинно побажати йому ще багато років для тієї праці, якою заповнено було все його попереднє життя.

Ювілей Я. Т. Чепіги¹³

25 березня Харків святкував 30-ти річний ювілей науково-педагогічної діяльності Якова Теофановича Чепіги.

В залі Громадської Книгозбірні зібралися представники урядових, професійних, наукових, літературних, громадських організацій, пролетарське студентство, вчительство та представники преси. Урочисті збори відкрив голова Харківської Окрфілії Робос товариш Стрільбицький.

Від Харк. Наук. Т-ва виступив голова Педагогічної Секції Т-ва проф. О. І. Попів — з привітанням і доповіддю про працю Я. Т. Чепіги. Доповідач змалював творчу діяльність ювіляра, його громадсько-революційну роль ще за старих часів і самовіддану працю на полі будівництва радянської трудової школи в умовах відродження української культури, в умовах радянзації всього життя на Україні. Довгі роки упертої, тяжкої, але невпинної праці висунули тов. Чепігу з-поміж кол народнього вчительства на високий п'єдестал науково-педагогічної діяльності.

Голова ВУЦП Робос — тов. О. М. Мізерницький в своїй привітальній промові зазначив, що долі Я. Т. Чепіги не можна відрізнити від долі 50-титисячного вчительства України, що незримо присутнє на цьому святі.

Почавши свою роботу від народнього вчителя й дійшовши висот наукової діяльності, тов. Чепіга не порвав з масовим вчительством, не відірвався від життя, а щільно з ним зв'язаний увесь час невпинно Працював і працює на користь трудової радянської української школи.

В світовій літературі ми маємо багато величних постатей на шляху поступу людського, але ще немає яскраво виображе-

¹³ О. Г. (1928). Ювілей Я. Т. Чепіги. *Радянська освіта*, (1), 70-72.

ної типової постати народного вчителя. Та це й зрозуміло. До Жовтневої революції вчитель працював серед неймовірно тяжких, брудних умов; серед нечуваного гніту.

Революція й пролетаріат визволили народного вчителя й дали змогу розвинутися його творчим силам. Найяскравішим прикладом самовідданої творчої діяльності на освітній ниві є особа Я. Т. Чепіги. Довгу тяжку путь він пройшов за темних часів царату. Нині вийшов на широкі простори науково-педагогічної діяльності, в собі зберігши палкість і енергію працювати на користь розвитку української пролетарської культури й народного вчителя. Таким шляхом простує й усе народне вчительство.

Хай-же довгі роки живе й працює Яків Теофанович!

Хай живе народне вчительство наше, що разом з пролетаріатом буде нове соціалістичне життя!

Від НКО вітає ювілянта Зам. Наркома освіти тов. Ряпно Я. П.

Серед численних ювілеїв, що ми останні часи відсвятковуємо, ювілей Я. Т. Чепіги для нас, освітян, зокрема для Наркомосвіти має визначне значіння. В більшості наші ювілянти бувають представники, так-би мовити, мертвої науки. В галузі ж педагогіки ветеранів праці ми маємо дуже мало, а ще менше ювілеїв ветеранів педагогічної думки. Тим більше сердечно вітаємо ювілянта Я. Т. Чепігу, тому, що він є найяскравіший виразник нашого народного вчительства. Він розпочав свою роботу з гущавини народної школи й зробив велику вкладку до скарбниці думки педагогічної НКО. Як одну з кращих рис ювілянта, тов. Ряппо підкреслив скромність, якої тримається тов. Чепіга в своїй діяльності.

Українська педагогіка не мала таких видатних діячів, як інші країни, але в особі нашого ювілянта ми маємо величину, яку можемо ставити поряд з ветеранами педагогічної думки інших країн. Закінчуючи, тов. Ряппо висловив надію, що Я. Т. Чепіга ще збагатить нашу педагогічну думку, принесе ще багато користи радянській трудовій школі.

Проф. А. Н. Мамонтів, вітаючи від Харківської наук.-дослід. катедри педагогіки, зазначив, що в діяльності тов. Чепіги можна відзначити два основних моменти: перший це той, що тов. Чепіга

в українській педагогіці працював на підвалинах не козацького романтизму, не галушкового патріотизму, а на підвалинах найновіших течій педагогічної науки. Другий момент — це особливість творчої вдачі його, любов до справи.

Далі виступила з привітанням керівниця Київської наук.-досл. катедри педології — проф. В. В. Радзімовська, що від імени катедри та Київського ІНО вітала ювілянта, який колись серед скрутних обставин налагоджував роботу цієї катедри, при канцях, коли діти мерзли, коли руки опускалися в робітників, — енергія й завзяття Я. Т. гріла всіх і підбадьорювала до дальшої роботи.

Від Харк. ІНО виступив з привітальною промовою проф. М. Ф. Сулима від Харківського Педтехнікуму — його ректор т. Салько, від «Книгоспілки» — т. О. Слісаренко.

Після привітальних промов член ювіл. ком. т. О. І. Попів оголосив довгий список привітань ювілянтаві, що їх було надіслано від різних державних, професійних, громадських, наукових організацій та установ і окремих осіб. Крім зазначених вище: НКОсвіти, ВУЦП Робос, Харк. філії Робос, Харк. Наук. Т-ва, Харк. наук.-досл. кат. педагогіки, Київської наук.-досл. кат. педології, київського ІНО, Харк. ІНО, Харк. Педтехнікуму та «Книгоспілки», — привітання надіслали такі установи та особи: Держнаукметодком, Харк. Окрнаросвіта, Харк. Бюро Секції Наук. Роб., Райкоми Робосу: В. Бубнівський — на Роменщині, Межівський — на Павлоградщині, Новомосковський — на Катеринославщині, Вовчанська 7-річна школа, Удачнівська залізнична школа, Київська школа ім. Т. Шевченка (т. Дурдуківський), дошкільники м. Києва; Педагогічна Комісія й Науково-Педагогічне Т-во при ВУАН (академик Корчак-Чепурківський), Харківський, Київський та Одеський кабінети соц. педагогіки, Херсонська філія Наук.-Педаг. Т-ва при ВУАН. Херсонський ІНО; Держвидав України, вид-во «Час»; педагогічні органи: «Шлях Освіти», «Радянська Освіта», «Народній учитель»; Комишівська сільська громада Груньського району на Катеринославщині, Харк. Клуб політемігрантів Зах. України; закордонні організації: Львівська «Просвіта», Львівське коопер.

Т-во «Рідна Школа», Рогатинська видавнича спілка «Журавлі» та інші.

Яскраве і змістовне привітання надіслав ювілянтові голова укр. парламент. репрезентації в польському соймі та сенаті, посол до сойму т. С.Козицький.

Із окремих осіб, що надіслали свої привітання, слід відзначити таких, проф. С. А. Ананьїн, ректор Херс. ІНО т. Ярославенко, педагог В. Помагайба та багато інших.

Чи не найяскравішим з громадського погляду було привітання Комишівської сільської громади. Ось — «витяг з протоколу загальних зборів» цієї громади від 7-II-926, що його надіслано до ювіл. Ком — ту: «Слухали: доповідь про ювілей педагога Чепіги. Ухвалили: заслухавши доповідь... загальні збори шлють т. Чепізі привіт і щиру подяку за його досить цінний та зрозумілий для наших простих селянських діток учбовий матеріал»...

Від пед. комісії при Акад. Наук, НКОсвіти й ВУЦП Робосу — до глухого села на Радянської Україні — такі «межі» списку організацій, що привітали ювілянта.

Навіть закордонні «культурницькі» установи мусили підкреслити в своїх привітаннях, що т. Чепіга «мав на меті не тільки розвиток української педагогічної думки, але — також виховання широких мас «укр. народу»... («Просвіта»). А «Рідна школа» пише: «уважаючи, що тільки виховання на рідній мові може закріпити й поширити за укр. працюючим людом важні здобутки останньої революції, засилаємо... сердечний привіт ювілянтові»...

В усіх привітаннях згучала одна основна нота: цей ювілей — є громадсько- культурне свято, свято української педагогіки й школи, свято не тільки для самого ювілянта, але й для усього українського вчительства.

Наприкінці виступив ювілянт т. Чепіга:

— «Дуже зворушений отим, що я тут чув. Але мені здається, товариші, що це не мій ювілей, що це ювілей ваш, що це ювілей праці. Бо все те, що я зробив, що я міг дати — все це є звичайна праця. Може далеко більше хотілось-би зробити, але тяжкі до- революційні умови не давали спростоги. І тільки після револю-

Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. _____

ції, за радянської влади, за керівництвом комуністичної партії, народній учитель зміг розгорнути у всю широчінь свою працю, здійснити свої ідеали. А тому: Хай живе радянська влада, хай живе комуністична партія. Хай живе творча праця!

Потім артисти Державної Української Опери та Державного квартету ім.Вільойма влаштували на честь ювілянта концерт.

До 75-річчя з дня народження М. Коцюбинського (1864-1939)¹⁴

Коцюбинський як письменник для дітей

«Однаке, не вважаючи на тяжкі умови життя (особливо по смерті батька, коли велика родина лишилася на моїх руках), я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом, В хвилини розчарування та розпуки мене раз-у-раз рятувала моя незвичайна любовь до природа...»

Так писав М. Коцюбинський 1905 року в одному з своїх листів до М. Мочульського.

В цих словах яскраво виявлено обличчя Коцюбинського як людини і письменника.

Коцюбинський належав до тієї групи письменників-демократів, які з гострою ненавистю ставились до буржуазно-поміщицького суспільства і свій хист художника спрямовували на боротьбу з цим суспільством.

Зображаючи в своїх творах жахливі картини життя українського трудового народу, який перебував під тягарем капіталістичної поміщицької системи. Коцюбинський цілком був на стороні трудового люду і вірив в його перемогу. Коцюбинський увійшов у літературу як письменник-гуманіст і демократ. Він широко

¹⁴ Коган, А. (1939). До 75-річчя з дня народження М. Коцюбинського (1864-1939). Коцюбинський як письменник для дітей. *За комуністичне виховання дошкільника*, (8), 7-11.

відомий своїми творами, в яких нещадно критикує катівську політику самодержавно-капіталістичного ладу і все, що служить цьому ладу: жандармів, служителів релігії, куркульство, міщанство, буржуазних лібералів. Його твори — «Фата моргана», «Сміх», «Подарунок на іменини», «Коні не винні», в яких з надзвичайною яскравістю і правдивістю відображено революційний рух 900 років, його глибоко інтернаціональні і антирелігійні твори — «Він іде», «Лялечка», «Під мінаретами», «В путях шайтана», «Тіні забутих предків» і ряд інших — міцно ввійшли в скарбницю класичної літератури.

Глибоко оцінив Коцюбинського як письменника-демократа його ідейний і літературний друг, великий російський письменник М. Горький. В своїх спогадах про Коцюбинського Горький зазначає: «Людяність, краса, народ, Україна — це любимі теми розмов Коцюбинського, вони завжди були з ним, як його серце, мозок і славні ласкаві очі...»

«...Він дуже часто говорив про демократію, про народ і завжди це було якось приємно слухати і повчально».

Коцюбинський посідає визначне місце в літературі для дітей. Він вперше вступив в літературу, як він сам зазначає в своїй автобіографії, в часописі для дітей «Дзвінок» в 1890 році. Отже, свою літературну діяльність Коцюбинський, власне, розпочинає як дитячий письменник. 1890 р. на сторінках «Дзвінка» з'являється його вірш «Наша хатка» і переклади з Достоєвського («Святий вечір»), з Міцкевіча («Поворот тата»). В 1891 році друкуються в «Дзвінку» художні нариси Коцюбинського для дітей — «Нюренберзьке яйце» і «Шевченкова могила». В 1892 році виходить його казка для дітей на мотив народних казок «Завидючий брат», вірш для дітей «Вечір» і ряд побутових оповідань з життя дітей: «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», в яких показано яскраві і реальні образи дітей з народу. Виступ Коцюбинського в дитячій літературі не випадковий. Його інтерес до дитячої літератури тісно пов'язаний з його педагогічними інтересами. Як раз в цей час (1890 р.) Коцюбинський займався педагогічною роботою. «До 1892 р. я по-тай від жандармів займався приватними лекціями», — говорить

в своїй автобіографії Коцюбинський. До своєї педагогічної роботи Коцюбинський ставився дуже серйозно. Про це свідчать виступи Коцюбинського в пресі, присвячені питанням педагогіки. В статтях «Школьное дело», «Организация общественнїх развлечений», написаних в 1898 р., він підносить ряд принципових питань в галузі шкільної і позашкільної освіти. Коцюбинський ставить високі вимоги до народної школи, до народного вчителя. Він глибоко протестує проти «виховних» засобів царської народної школи, а саме проти брутального ставлення до школярів, проти фізичного покарання, проти експлуатації дітей з народу. Коцюбинський дбає про організацію дозвілля широких народних мас.

Незважаючи на те, що в своїй ранній літературній творчості Коцюбинський перебуває в певній мірі під впливом ліберально-народницьких ідеалів (цей вплив особливо помітний в його перших перекладних творах для дітей з Достоевського і Міцкевича), він виявляв себе і тоді як письменник-демократ. Тематика його оригінальних творів для дітей різко відрізняється від тематики, яка панувала в буржуазній дитячій літературі 90 років XIX сторіччя. В цій літературі проповідувались моральні принципи, що служили на користь існуючій царсько-бюрократичній системі; ця література відводила дітей від реальної дійсності. Коцюбинський же, навпаки, вводить дітей в світ різноманітних соціальних відносин, підносить перед дітьми етичні питання. Герої його оповідань для дітей — люди праці, які тяжко трудяться і зазнають багато лиха в житті («Харитя», «Маленький грішник», «Ялинка»). Він знайомить дітей з людьми сильної волі: винахідником годинника — Гелье («Нюренберзьке яйце»), з співцем пригнобленого народу — Шевченком («Шевченкова могила»). Окремо слід відзначити чудові казки Коцюбинського для малят на мотив народних казок, що знайдені після смерті письменника серед його записів. Ці казки-мініатюри («Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик і Тарасик» і ін.) являють собою підтекстовки до малюнків з популярними в дитячій літературі сюжетами, підібраними самим Коцюбинським, очевидно, з педагогічною метою. В цих маленьких казках, розрахованих «на дітей раннього віку,

Коцюбинський виявив себе як майстер короткого оповідання. Вони визначаються надзвичайною простотою і стислістю. Своєю досконалістю побудови вони можуть порівнюватись лише з прекрасними оповіданнями Л. Толстого для найменших дітей. Коцюбинський високо цинив Л. Толстого як художника слова. «Этот автор мне очень нравится, я уже как то делился с Вами своими впечатлениями от его рассказов», пише Коцюбинський до М. Горького в одному з своїх листів. В основу своїх казок Коцюбинський поклав жвавість усного народного оповідання. Речення в казках надзвичайно лаконічні і виразні. Ось, приміром, речення з казочки «Про двох цапків».

«З одного берега йде до річки білий цапок, а з другого берега підходить чорний цапок. І той хоче через річку перебратися, і другий. А через річку кладка. Така вузенька, що тільки один може перейти, а двом тісно».

Слід підкреслити виховне значення казочок Коцюбинського для малят. Ці казки виховують у дітей культуру мови, добірної, простої милозвучної, закладають перші і міцні основи моралі письменник вводить дітей в світ простих характерів і простих громадських відносин. В казочках Коцюбинського для малят ясно відчувається елемент повчальності. Але це не грубий дидактизм, такий звичайний для специфічно-дитячих оповідань. Майстерність, з якою Коцюбинський вчить і навчає дітей, заслуговує на увагу. В казці про двох цапків Коцюбинський показує дітям, як упертість приводить часто до катастрофи. В плані антитези в казці «Дві кізочки» Коцюбинський доводить, що, навпаки, товариські відносини приводять до позитивних наслідків. В казці «Івасик і Тарасик» письменник засуджує крадіжку. Хлопчика Тарасика покарано за те, що він намагався украсти у товариша рибу. Казка «Десять робітників» розказує дітям про значення праці, вчить дітей бути працьовитими.

Не можна не зупинитися на цікавому засобі побудови казки «Десять робітників». Коцюбинський використав засіб загадки. Казка ставить перед дітьми загадку: Які ж то у селянської жінки робітники, що допомагають їй все зробити своєчасно? «...в хаті так чисто, гарно так: діти умиті, чисто одягнені, обід зварений».

« — Як ви встигаєте все поробити? — питаю я в Одарки...

— Як же мені не встигнути! У мене служать аж десять робітників. Вони мене слухають, що не скажу — зроблять, один одному допомагають!..

— Які ж то у вас робітники?

— А ось вони! — засміялась Одарка і поклала на стіл своїх десять пальців».

Отже, в розв'язці казки дається відгадка. Ця казка відзначається жвавістю і простотою оповідання. Письменник майстерно вводить в оповідання надзвичайно лаконічний діалог.

Всі казочки Коцюбинського побудовані з максимальною економією образотворчих засобів і надовго запам'ятовуються.

Твори Коцюбинського для дітей глибоко демократичні. Автор прагне виховати у дітей громадські почуття, звичку і любов до праці, любов до природи, прагне викликати гуманне ставлення до пригноблених людей. В творах для дітей Коцюбинський виявляє себе як художник-реаліст: він прекрасно малює побутові картини, показує соціальну природу людей та їх внутрішнє життя; дає психологічне трактування образу («Харитя», «Маленький грішник», «Ялинка»); виявляє великий хист пейзажиста.

Картини природи в творах Коцюбинського для дітей глибоко хвилюють читача. Взяти хоча б зимовий пейзаж з оповідання «Ялинка»: «Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька і сані йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалося за хмари. Посипав сніжок».

Твори Коцюбинського для дітей різноманітні за жанром: він написав для дітей вірші, оповідання, нариси, казки. Вони орієнтовані для дітей різних вікових угруповань.

В ранніх творах Коцюбинського для дітей вже помічається тенденція, що заперечує ряд істотних рис і традиції народницької реалістично-побутової прози. Ця тенденція в дальшому підсилюється і Коцюбинський виступає в усій красі художньої майстерності в літературі. Правда, Коцюбинський в 900 роках, в період розквіту свого літературного таланту, виступає виключно в загальній літературі, але до останніх днів свого життя він не забував про дитячу літературу, дбаючи про її високу якість. Він слідкує за російською і українською дитячою літературою і дає цій літературі відповідну оцінку. Про це свідчить один з листів Коцюбинського до поета Павла Тичини (від 9 лютого 1912 р.), в якому, між іншим, визначено:

«У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої літератури, можна було б видати навіть».

Наведений уривок з листа Коцюбинського до П. Тичини показує на тісний зв'язок Коцюбинського з російською літературою. Констатуючи квалітет української дитячої літератури, Коцюбинський звертає увагу на кращих російських письменників для дітей, радить перекладати їх твори українською мовою, щоб ознайомити з ними українських дітей, дітей з народу.

Підсумовуючи все сказане про Коцюбинського як письменника для дітей, треба підкреслити величезне значення його в українській дитячій літературі. Заслуга Коцюбинського в тому, що він підніс літературу для дітей на рівень справжнього, великого мистецтва. Коцюбинський поєднав у своїй творчості для дітей високу майстерність реаліста з демократичною ідейністю. В нашій літературній спадщині творчість Коцюбинського для дітей посідає одне з перших місць.

А. Коган
науковий співробітник УНДІПу

50 років педагогічної діяльності¹⁵

[До 50-річчя діяльності Пелагеї Леонтович, учительки середньої школи № 2 м. Синельникове Дніпропетровської обл.]

Громадськість Синельникова нещодавно відзначила ювілей Пелагеї Єлисеївни Леонтович, учительки середньої школи № 2. Вона 50 років працює на педагогічній роботі. Трудовий шлях тов. Леонтович розпочався в 1896 році в одній із сільських шкіл на Полтавщині. З того часу вона безперервно працює в школах, при чому останні 10 років у Синельникові. За час своєї роботи Пелагея Єлисеївна навчила кілька тисяч учнів.

¹⁵ 50 років педагогічної діяльності. (1946). *Радянська школа*, (3), 61.

50 років у школі¹⁶

*[До 50-річчя діяльності Терентія Охріменка,
вчителя с. Талалаївки Чернігівської обл.]*

На початку грудня 1945 р. громадськість с. Талалаївки, Ніжинського району Чернігівської області урочисто відзначила 50-річчя педагогічної діяльності заслуженого вчителя УРСР Терентія Омеляновича Охріменка. Тов. Охріменко працює в цьому селі 50 років; 25 років він диригує хором, пише музичні твори.

¹⁶ 50 років у школі. (1946). *Радянська школа*, (1), 117.

Скромний трудівник-педагог

[До 50-річчя діяльності і 70-річчя з дня народження Данила Рижка, завідуючого кабінетом педагогіки Київського міського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів]¹⁷

Учительська громадськість м. Києва відзначила 50-річчя педагогічної діяльності і 70-річчя з дня народження завідуючого кабінетом педагогіки Київського міського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів, члена редакційної колегії журналу «Радянська школа» Данила Йосиповича Рижка.

Закінчивши у буремний 1905 рік церковно-учительську школу, Данило Йосипович почав працювати в одній з церковно-парафіальних шкіл царської Росії. Але важко було народному вчителеві в роки розгулу чорної реакції після поразки першої російської революції. За кожним його кроком стежили сільський староста, урядник і «законовчитель». На заощаджені від мізерного утримання копійки молодий педагог їде до Петербурга і в 1914 році закінчує там курси на звання вчителя вищої початкової школи. Але приступити до роботи в школі не довелося: його мобілізують в царську армію.

Після лютневої революції 1917 року солдати обирають Д. Й. Рижка до військових комітетів — ротного, полкового і, нарешті, до військового комітету VIII армії, діяльність якого особливо розгорнулася з початком Великої Жовтневої соціалістичної революції.

¹⁷ Скромний трудівник-педагог. (1946). *Радянська школа*, (3), 117.

Восени 1917 року Данило Йосипович повертається з армії до своєї улюбленої професії. Спочатку він працює завідуючим школою села Бобрик, Броварського району, Київської області. В складних умовах громадянської війни Д. Й. Рижко багато зусиль віддає навчанню і вихованню дітей трудового селянства та будівництву Радянської влади на селі. Він є незмінним членом сільради, секретарем комітету незаможних селян, членом правління сільського кооперативу, організатором культурно-масової роботи серед населення. За вісім років керівництва семирічною трудовою школою збагатився досвід учителя.

В 1926 році його призначають інспектором Бориспільського районного відділу народної освіти. Нова посада вимагала збагачення та розширення педагогічних і загальноосвітніх знань. Данило Йосипович, озброївшись програмами та підручниками, закінчує за три роки екстерном факультет соціального виховання Київського інституту народної освіти. В 1929 році Д. Й. Рижко переводять у Київ, де він після трирічної роботи завучем трудової школи тривалий час працює в педагогічному училищі, віддаючи свої знання і досвід майбутнім учителям початкової школи.

Під час Великої Вітчизняної війни, напередодні якої Д. Й. Рижко вступив до лав Комуністичної партії, він працював завучем середньої школи м. Токмак, Киргизької РСР. Після повернення у звільнений від фашистських загарбників Київ Данило Йосипович керує роботою шкільного сектора міського відділу народної освіти, працює директором міського інституту підвищення кваліфікації вчителів, де зараз завідує кабінетом педагогіки. В 1948 році Д. Й. Рижко закінчив університет марксизму-ленінізму при Київському міськкомі КП України.

Вісім років Данило Йосипович є членом редакційної колегії журналу «Радянська школа». Чесна, самовіддана праця комуніста-педагога високо оцінена: він нагороджений орденом Леніна, медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». У 1946 р. Данилу Йосиповичу присвоєно почесне звання Заслуженого вчителя школи УРСР, а в 1957 році, в зв'яз-

ку з 50-річчям педагогічної діяльності, нагороджено грамотою Міністерства освіти УРСР.

Персональний пенсіонер, Д. Й. Рижко продовжує і зараз свою невтомну діяльність, вносячи посильний вклад у розвиток радянської школи.

40 років на педагогічній роботі

[До 40-річчя діяльності Нестора Хоменка, директора школи с. Михайлівки Велико-Половецького району Київської області]¹⁸

Педагогічний колектив школи і громадськість с. Михайлівки Велико-Половецького району Київської області широко відзначили 40 річний ювілей педагогічної діяльності директора школи Нестора Михайловича Хоменка. За 40 років педагогічної роботи т. Хоменко навчив близько 5000 учнів. Понад 50 його колишніх учнів працюють учителями, інженерами, лікарями, науковими працівниками. Нестор Михайлович веде активну громадсько-політичну роботу, працює позаштатним інспектором райВНО і лектором районного лекторського бюро.

¹⁸ 40 років на педагогічній роботі. (1946). *Радянська школа*, (5), 55.

60 років у школі

*[До 60-річчя діяльності Корнія Шуманівського,
учителя м. Фастова Київської обл.]¹⁹*

В жовтні 1945 р. громадськість м. Фастова Київської області святкувала 75-річчя з дня народження та 60-річчя педагогічної діяльності заслуженого вчителя УРСР, орденоносця Корнія Павловича Шуманівського.

Педагогічну діяльність Корній Павлович почав з 15 років. З того часу він невтомно працює на ниві народної освіти. Лише при радянській владі тов. К. П. Шуманівського оточують увагою, піклуванням, він дістає умови для широкої освітньої роботи з дітьми, з дорослими та широкої громадської роботи, і Корній Павлович віддає всі свої знання, всю енергію школі й громадськості. Уряд високо оцінив його самовіддану, працю і в 1939 р. нагородив його орденом В. І. Леніна та присвоїв йому звання заслуженого вчителя.

З нагоди 75-річчя ювіляра до м. Фастова прибули педагоги району, представники партійних і громадських організацій Фастова, Києва та колишні учні, щоб урочисто відзначити цю славну річницю. Народний комісар освіти своїм наказом виніс тов. К. П. Шуманівському подяку і нагородив його значком «Відмінник народної освіти».

¹⁹ 60 років у школі. (1946). *Радянська школа*, (1), 117.

75-річчя проф. О. М. Астряба²⁰

25 вересня 1954 року відбулося об'єднане засідання колегії Міністерства освіти Української РСР, учених рад Українського науково-дослідного інституту педагогіки, науково-дослідних інститутів психології і дефектології разом з представниками педагогічної громадськості, присвячене 75-річчю з дня народження і 50-річчю науково-педагогічної діяльності заслуженого діяча науки УРСР професора Олександра Матвійовича Астряба.

Урочисте заслання відкрив вступним словом Міністр освіти Української РСР Г. П. Пінчук. Від імені вчителів, науковців, викладачів і студентів педвузів, працівників органів народної освіти республіки він палко поздоровив О. М. Астряба з 75-річним ювілеєм і нагородженням його Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, побажав йому довгих років життя і нових творчих успіхів.

Доповідь про науково-педагогічну діяльність проф. О. М. Астряба виголосив заслужений діяч науки УРСР проф. С. Х. Чавдаров.

О. М. Астряб пройшов великий трудовий шлях від сільського вчителя до видатного вченого-педагога. На всіх ділянках педагогічної та наукової роботи, яку доводилося виконувати О. М. Астрябу, він відзначався своєю невтомною енергією, творчою ініціативою, організаторським талантом. Таким його знає науковий колектив Українського науково-дослідного інституту педагогіки, в якому проф. О. М. Астряб очолює відділ методики математики, таким його знають вчителі, викладачі педвузів, вся педагогічна громадськість України. Глибоко шанують Олександра Матвійовича і його численні учні та вихованці, які працюють

²⁰ 75-річчя проф. О. М. Астряба. (1954). *Радянська школа*, (11), 64.

в різних містах і селах нашої неосяжної Батьківщини, друзі в країнах народної демократії.

Після доповіді були зачитані поздоровні адреси ювіляру.

Проф. О. М. Астряба вітали представники колективів Міністерства освіти Української РСР, Міністерства культури Української РСР, УНДІПу, науково-дослідних інститутів психології і дефектології, Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР, Республіканської станції юних техніків, видавництва «Радянська школа», газети «Радянська освіта», журналу «Радянська школа», викладачів і студентів фізико-математичних факультетів Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка і Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького, вчителів столиці республіки. Привітати ювіляра прибули також представники Львівського і Сумського педагогічних інститутів та ін.

На ім'я О. М. Астряба надійшло понад 300 поздоровних листів і телеграм від колективів науково-дослідних закладів, учених, викладачів, учителів, працівників органів народної освіти Радянського Союзу.

На засіданні з словом-відповіддю виступив тепло зустрінутий присутніми О. М. Астряб.

В Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького, де відбулося засідання, влаштовано виставку праць ювіляра.

Т. Ф. Бугайко

(До 60-річчя з дня народження)²¹

Педагогічна громадськість відзначає 60-річчя з дня народження Заслуженої вчительки школи УРСР, доктора педагогічних наук Тетяни Федорівни Бугайко.

Сорок років віддала Т. Ф. Бугайко справі навчання та виховання молодого покоління. Тисячі її учнів, учителів-словесників з пошаною і вдячністю вимовляють ім'я Тетяни Федорівни. З її допомогою, по її статтях та підручниках студентська молодь у вузах України готується стати вчителями радянської школи, а вчителі-практики вдосконалюють свою майстерність.

Народилась Т. Ф. Бугайко 25 червня 1898 року в м. Єревані Вірменської РСР. Важкими і безрадісними були її дитячі та юнацькі роки, які пройшли на Україні. Але здібна й наполеглива дівчина все ж вчиться у Роменській жіночій гімназії, а згодом — на історико-філософському факультеті Московських вищих жіночих курсів. Тут вона слухає лекції відомих професорів О. М. Веселовського, П. Н. Сакуліна, М. Н. Сперанського, П. Ю. Соколова, А. Б. Готьє, Д. М. Ушакова, В. М. Щепкіна та інших.

В листопаді 1917 року Т. Ф. Бугайко повертається додому і починає працювати вчителькою підготовчого класу Роменського реального училища, яке незабаром було перетворене на трудову школу.

²¹ Савенко, В.С. (1958). Т. Ф. Бугайко (До 60-річчя з дня народження). *Література в школі*, (3), 89-90.

З перших років учителювання Т. Ф. Бугайко веде велику громадську роботу. Вона працює секретарем Роменського науково-методичного товариства вчителів, читає доповіді, присвячені найактуальнішим питанням життя нової, радянської школи, часто виступає з статтями в місцевій пресі, бере участь у дискусіях з різних проблем навчально-виховної роботи.

Як депутат і член президії Роменської міської Ради в 1926-1928 роках і як член, на протязі ряду років, Роменського окружного правління профспілки працівників освіти Тетяна Федорівна багато допомагала зміцненню радянської школи й налагодженню навчальної та методичної роботи серед учительства Роменщини.

Проводячи громадську роботу, навчаючи дітей, Т. Ф. Бугайко невтомно вчиться сама, вдосконалює свою майстерність. У 1931 році без відриву від виробництва вона успішно закінчує Полтавський інститут соціального виховання, а в 1935 році — Ніжинський педагогічний інститут. З 1925 року Т. Ф. Бугайко — викладач української мови і літератури середньої школи. Тут і розвинувся її педагогічний талант. З. С. Нечипорук, яка працювала в той час завідуючою методичним кабінетом при відділі шкіл Південно-Західної залізниці, в одній із своїх статей писала: «Як викладач мови й літератури Тетяна Федорівна досягла справжньої майстерності: її уроки захоплюють своєю простотою і глибиною, серйозністю і цікавістю, організацією роботи і формою викладання; велика ерудиція, знання багатьох творів і безлічі уривків та цитат напам'ять, уміння передати будь-який твір близькою до тексту мовою, прекрасна добірна мова, емоційність викладання — ось скарби Т. Ф. Бугайко». Високо оцінювали педагогічний труд Т. Ф. Бугайко і її колеги та вихованці, яким вона передавала свої знання. Майже щодня на ім'я Тетяни Федорівни надходять листи, в яких колишні її учні — воїни і трудівники — діляться з своєю першою наставницею творчими успіхами, радощами, звертаються з запитаннями, просять поради. Т. Ф. Бугайко любовно зберігає ці листи, особливо скромні солдатські «трикутнички» з далеких польових пошт... А за листами стоять люди, різні характером, здібностями, вдачею, силою волі. І всіх їх

Т. Ф. Бугайко навчила розуміти і відчувати поезію, мислити, любити Батьківщину.

Своїм майстерним викладанням, статтями в педагогічній пресі, активною громадською діяльністю Т. Ф. Бугайко привернула увагу наукових кіл. В 1936 році її запросили на посаду наукового працівника Українського науково-дослідного інституту педагогіки, а з 1939 року Тетяна Федорівна почала працювати в Київському педагогічному інституті.

Як педагогові-новатору, майстрові своєї справи, Т. Ф. Бугайко в 1940 році було присвоєно звання Заслуженої вчительки школи УРСР.

За час роботи в інституті Т. Ф. Бугайко написала й успішно захистила кандидатську і докторську дисертації, чим внесла цінний вклад у розвиток радянської методики викладання літератури.

Велика і багатогранна науково-методична діяльність Т. Ф. Бугайко. Разом з Ф. Ф. Бугайком вона написала понад 100 праць з питань методики і літературознавства. В працях Т. Ф. Бугайко висвітлюються і специфічні теоретико-літературні проблеми, і питання, пов'язані з вивченням творчості окремих письменників.

Один лише перелік праць Т. Ф. Бугайко дозволяє зробити висновок про широту і різнобічність її наукових інтересів. Так, у 1939 році подружжя Бугайків надрукувало чотири книжки: «Вивчення творів Т. Г. Шевченка в середній школі», «Вивчення творів Лесі Українки в середній школі», «Вивчення творів Михайла Коцюбинського в середній школі», «Вивчення творів Павла Грабовського в середній школі». Всі ці праці привернули увагу вчителів-словесників глибоким узагальненням педагогічного досвіду й цікавими висновками про шляхи поліпшення викладання літератури в школі. Ще до війни (в 1940 р.) виходить їх хрестоматія з української літератури для 7 класу, яка систематично перевидавалась до 1952 року.

Статті Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків, надруковані в педагогічній пресі, а також окремі їх книжки з методики викладання літератури, що з'являлися на протязі 40-50-х років, є великим надбанням у розвитку науково-методичної думки.

Недавно вийшла з друку основна праця Т.Ф. і Ф. Ф. Бугайків «Українська література в школі. (Курс методики)». Ця книга має на меті допомогти студентам факультетів мови та літератури педагогічних інститутів оволодіти методикою викладання літератури, а вчителям — в їх практичній роботі. В книзі по-новому ставиться питання про взаємини педагогів і учнів. Майстерність учителя насамперед полягає в умінні пробудити і правильно спрямувати внутрішні сили учнів, в умінні спиратися на них при здійсненні завдань комуністичного виховання.

Наукові праці Т. Ф. Бугайко будуються на уважному дослідженні психології сприймання учнями навчального матеріалу, вони орієнтують учителя на раціональне й економне використання пізнавальних сил дитини.

Грунтовно розробляє Т. Ф. Бугайко окремі важливі питання методики викладання літератури в школі: «Письмові роботи в середній школі», «Естетичне виховання учнів на уроках літератури» та ін. Новим у методиці є розроблена Т. Ф. Бугайко система спільної, погодженої роботи вчителів російської та української літератур в школах УРСР. Ця проблема ґрунтовно висвітлена в докторській дисертації Тетяни Федорівни, а також у статті «Російська та українська літератури в школах УРСР» (Див. «Наукові записки Київського педагогічного інституту», т. XXI за 1956 р.).

Т. Ф. Бугайко цікавиться характером викладання літератури в країнах народної демократії, внаслідок чого в педагогічній пресі з'явилися її статті, присвячені вивченню російської літератури в загальноосвітній школі народної Болгарії, а також про педагогічний журнал польських учителів.

Т. Ф. Бугайко — один з організаторів журналу «Література в школі» і перший його редактор. Цілий ряд її статей, розміщених в цьому журналі, були схвально зустрінуті читачами.

Велику наукову і педагогічну діяльність Тетяна Федорівна поєднує з активною політично-масовою роботою. Як член Товариства для поширення політичних та наукових знань, Т. Ф. Бугайко систематично виступає з доповідями й лекціями серед учителів, батьків, учнів і громадськості. Більше трьох років вона керує студентським

науковим товариством Київського педагогічного інституту. На протязі десятирічного існування кафедри методики викладання мови й літератури в тому ж інституті Тетяна Федорівна щиро допомагає товаришам, особливо чуйно ставиться до молодих викладачів. Вона також дбайливо виховує педагогічні кадри для вузів.

Побажаємо глибокошановному ювілярові — Т. Ф. Бугайко — багатьох років життя і творчої праці на благо нашої Вітчизни.

В. С. Савенко

Вшанування П. К. Волинського²²

14 лютого відбулося розширене засідання Вченої ради Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, присвячене 65-річчю з дня народження і 40-річчю педагогічної та наукової діяльності завідуючого кафедрою української літератури професора Петра Костянтиновича Волинського.

Літературна і педагогічна громадськість України знає П. К. Волинського як літературознавця і методиста, автора розвідок про І. П. Котляревського, про становлення і розвиток критичної думки в першій половині XIX ст. на Україні та в Росії, підручника і хрестоматії для 8 класу, методики літературного читання, методичних посібників для вчителів, значної кількості літературознавчих та науково-методичних статей.

З доповіддю про життєвий шлях, педагогічну та наукову діяльність професора П. К. Волинського виступив доцент Ю. С. Кобилецький. Доповідач розповів про ювіляра як людину, вченого, педагога, вихователя молодих науковців, громадянина своєї Вітчизни, скромного трудівника.

Тепло вітали ювіляра, характеризуючи його педагогічну та наукову діяльність, доцент Д. Ф. Ніколенко (від колективу працівників та адміністрації Київського педінституту), член-кореспондент АН УРСР Є. П. Кирилюк (від Інституту літератури ім. Т. Шевченка), доцент А. О. Ішук (від кафедри української літератури Київського університету), аспірант М. Мольнар (від групи чехословацьких аспірантів), кандидат філологічних наук М. Ф. Присяжнюк (від Вінницького педінституту) та інші.

На засіданні було зачитано також вітальні адреси і телеграми, що надійшли на ім'я ювіляра від Держлітвидаву України,

²² Вшанування П. К. Волинського. (1958). *Література в школі*, (2), 93-94.

Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. _____

редакцій журналів і газет, педінститутів і окремих осіб — Павла Тичини, О. І. Білецького, С. Х. Чавдарова та ін.

Щиро дякуючи всім, хто привітав і прийшов відзначити знаменний день в його житті, П. К. Волинський сказав, що він і надалі віддано служитиме партії і народові.

П'ятдесятиріччя Ф. Т. Жилка²³

Наукова громадськість республіки, учителі, викладачі і студенти добре знають завідувача відділу діалектології Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, головного редактора журналу «Українська мова в школі», члена Експертної комісії Міністерства вищої освіти УРСР доцента Ф. Т. Жилка.

З 1932 року Федот Трохимович працює на ниві народної освіти і українського мовознавства. Свою педагогічну діяльність він почав (після закінчення Київського інституту народної освіти) на українському відділі Камишинської колгоспнорядянської школи в Сталінградській області. Згодом його переводять на посаду редактора мови в крайовій українській газеті «Шляхом Леніна» (м. Саратов).

Під час роботи на Поволжі молодий викладач і журналіст виявляє інтерес до діалектологічних спостережень над місцевими говорами українських переселенців. Вивчення народних говорів продовжується і в Запоріжжі, куди Ф. Т. Жилко переїжджає в 1933 році, де займає посаду літпрацівника газети «Червоне Запоріжжя», а пізніше — викладача української мови і літератури в металургійному технікумі. З 1938 року Ф. Т. Жилко працює вчителем 10 середньої школи в м. Києві і викладачем Київського пединституту, одночасно приділяючи багато уваги підвищенню свого фахово-теоретичного рівня.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Ф. Т. Жилко перебуває в лавах Радянської Армії. Чесний і самовідданий шлях воїна відзначений кількома бойовими орденами і медалями.

Наприкінці 1945 року Федот Трохимович повертається до улюбленої справи — наукової роботи і виховання молодих кадрів учи-

²³ Варченко І. (1958). П'ятдесятиріччя Ф. Т. Жилка. *Радянська школа*, (3), 95.

телів. Він працює старшим викладачем історії української мови і діалектології в Київському педінституті, а через рік — завідувачем кафедри мовознавства в Київському учительському інституті.

У 1947 році Ф. Т. Жилко успішно захистив кандидатську дисертацію «Мова і стиль творів Марка Черемшини». З травня 1948 р. Ф. Т. Жилко працює в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, де згодом очолює відділ діалектології. Водночас він читає лекції в Київському педагогічному інституті і готує молоді наукові кадри. Велику увагу Ф. Т. Жилко приділив організації трибуни обміну досвідом і здійсненню допомоги вчителям, редагуючи науково-методичний журнал «Українська мова в школі» з часу його заснування. З 1956 р. Ф. Т. Жилко — також відповідальний редактор «Діалектологічного бюлетеня».

Федот Трохимович багато працює в галузі методології і лінгвостилістики.

Частина його праць присвячена проблематиці розвитку літературної мови і завданням радянського мовознавства: «Мова — зброя письменника», «Нотатки про сучасну літературну мову», «За високохудожню мову дитячої книги», «Питання аналізу мови художніх творів». У кількох працях розглядається мовна практика І. Франка і М. Черемшини та її значення для історії української мови: «Роль Івана Франка в історії української літературної мови», «Мовностилістичні особливості діалога, портрета й пейзажу в художніх творах І. Франка», «Мова новел М. Черемшини», брошура «Мова Івана Франка» та ін.

Значне місце в працях Ф. Т. Жилка займають дослідження української мови, питання методики її викладання у школах і вузах, а також історія вітчизняного мовознавства: «Шляхи розвитку української літературної мови в кінці XIX і на початку XX ст.», «Українська літературна мова кінця XIX і початку XX ст.», «Підручники з української мови для середньої школи» — у співавторстві з Л. А. Булаховським, «Дослідження діалектів української мови за радянської доби» та ін.

Основна увага вченого зосереджується у сфері діалектологічних проблем. Сюди належать питання сучасного стану говорів, зокрема чернігівських, над якими дослідник працює вже багато років, проблеми історичної діалектології, питання запису ді-

лектного матеріалу, створення Діалектологічного атласа, методологічних засад у діалектології.

Дуже прихильно був зустрінутий науковою громадськістю і критикою як на Україні, так і в братніх республіках та за кордоном підручник «Нариси з діалектології української мови» — результат багатьох років наполегливої праці Ф. Т. Жилка. Всього ж його перу належить понад 40 наукових праць.

Ф. Т. Жилко — активний лектор, учасник діалектологічних нарад у Москві, Києві, Мінську, Львові, Кишиневі, вдумливий консультант мовознавців не тільки нашої республіки, а й Ростова, Саратова, Горького, Уральська та інших міст.

Постійні і глибокі поради Федота Трохимовича допомогли молодим ученим протягом останніх років дослідити і написати дисертації про лубенські, переяславські, звенигородські, херсонські, бруховецькі, підбузькі, південножитомирські, південнокарпатські, любецькі та інші говірки.

Своє п'ятдесятиріччя Ф. Т. Жилко зустрічає сповнений творчих сил і планів. Немає сумніву, що ювіляр ще з більшою наполегливістю продовжуватиме свою плідотворну науково-педагогічну діяльність. Успіхів у цій роботі і доброго здоров'я йому бажають численні його учні, читачі, колеги і друзі.

Ювілей Володимира Сосюри²⁴

Громадськість України широко відзначила 60-річчя з дня народження одного з найвидатніших радянських поетів Володимира Сосюри. В святково прикрашеному Колонному залі республіканської філармонії відбувся ювілейний вечір. Вітати улюбленого поета прийшли письменники, артисти, журналісти, вчені, студенти, численні представники громадськості столиці.

Поет-академік М. Рильський у задушевному вступному слові гаряче вітав ювіляра.

З доповіддю про творчий шлях Володимира Сосюри виступив П. Усенко. Він говорив, що вже з перших кроків свого творчого життя Сосюра поставив поезію на службу великій справі Комуністичної партії, завжди був кровно зв'язаний з життям рідного народу. Доповідач характеризує кращі твори поета, розповідає, яке величезне місце в них займає героїка громадянської війни та соціалістичного будівництва.

О. Гончар зачитує привітання президії Спілки письменників України, в якому говориться: «Починаючи з бурхливих років Жовтневої революції. Ваше пристрасне й щире поетичне слово було зброєю трудящих Радянської України в їхній боротьбі за встановлення Радянської влади, за побудову соціалістичного ладу, за неупинний рух до комунізму. Ви — один із зачинателів української радянської літератури. Ваша творчість — окраса й гордість нової, пожовтневої поезії українського народу. Поезія Ваша по праву стала духовним скарбом радянських людей, популярність її вийшла далеко за межі нашої Батьківщини».

Щирі побажання довгих років життя і плідної творчої праці на благо нашої Вітчизни надійшли від Спілки письменників

²⁴ Ювілей Володимира Сосюри. (1958). *Література в школі*, (2), 93.

Радянського Союзу, Спілки письменників Білорусії, письменників Ленінграда і Харкова, ЦК ЛКСМУ, видавництв, редакцій журналів і газет, Інституту літератури АН УРСР, композиторів, художників, вузів України.

Від українських письменників Чехословаччини ювіляра привітав В. Зозуляк.

Поети А. Малишко, М. Гірник, М. Нагнибіда, О. Ющенко прочитали свої вірші, присвячені В. Сосюрі.

На адресу ювіляра надійшли сотні телеграм з багатьох міст нашої країни, з Праги, Софії, Бухареста. Відповідальний секретар Спілки письменників України С. Скляренко оголошує текст телеграм від редакції газети «Правда», від Київського міського комітету партії, М. Тихонова, О. Суркова, М. К. Гудзія, Миколи Тарновського з Нью-Йорка, від Петра Кравчука з Торонто (Канада).

Ювілейний вечір закінчився великим концертом, у якому виконувалися твори В. Сосюри та пісні на його тексти.

Іван Григорович Чередниченко

*(до 60-річчя з дня народження і
40-річчя педагогічної та наукової діяльності)²⁵*

Перу Івана Григоровича Чередниченка належить понад 60 наукових праць з синтаксису, фразеології та лексики української і російської мов, методики викладання мови в школі тощо. Його ім'я широко відоме на Україні і користується заслуженою пошаною серед учителів мови середньої школи, науковців та студентської молоді філологічних факультетів наших вузів.

Іван Григорович Чередниченко народився 21 вересня 1898 р. в сім'ї кубанського козака в станиці Калузській, Сіверського району, Краснодарського краю. Тут, на Кубані, Іван Григорович здобув середню освіту в Краснодарській учительській семінарії і з 1918 р. розпочав свою педагогічну й наукову діяльність.

Ставши педагогом, з ентузіазмом працює він у різних типах нової школи, пропагує в пресі нові методи роботи і створює кілька шкільних підручників і посібників. З 1931 р. він успішно вчиться в Краснодарському педагогічному інституті на історико-філологічному факультеті. Після закінчення навчання (1934 р.) Іван Григорович був залишений у цьому ж інституті на посаді асистента кафедри російської мови і зарахований в заочну аспірантуру при Ленінградському педагогічному інституті імені О. І. Герцена. 1938 року він друкує свою першу лінгвістичну працю

²⁵ Станівський М. Ф. (1958). Іван Григорович Чередниченко (до 60-річчя з дня народження і 40-річчя педагогічної та наукової діяльності). *Українська мова в школі*, (5), 89.

«Суффиксация в современном русаком языке», а в 1940 р. захищає кандидатську дисертацію на тему «Относительная подчиненность в системе подчиненных предложений современного руського языка» і обирається завідувачем кафедри російської мови й деканом філологічного факультету Кабардино-Балкарського педагогічного інституту (м. Нальчик).

З 1944 р. Іван Григорович працює у вищих учбових закладах на Україні: спочатку в Полтавському педагогічному інституті, потім в Ужгородському та Львівському університетах, а з 1955 р. — у Чернівецькому державному університеті на посаді завідувача кафедри української мови.

Інтерес до викладацької діяльності Іван Григорович завжди поєднував з науковою працею, він створює цінні методичні посібники, зокрема «Вопросы методики преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения» (Київ, 1953), «Методика преподавания руського языка в школах с украинским языком обучения» (Київ, 1957).

Іван Григорович Чередниченко не тільки педагог і методист, а й учений-мовознавець. Його науковий доробок — це дослідження синтаксису, фразеології і лексики української й російської мов. У 1949 р. він видає у Львівському державному університеті імені І. Франка конспективний курс з лексики сучасної української літературної мови, а згодом, — «Нариси з української фразеології» (Київ, 1952), і перший посібник для практичних занять з сучасної української мови для студентів філологічних факультетів — «Збірник вправ з сучасної української мови». 1948 року він розробив «Питальник з лексики і фразеології для збирання діалектологічного матеріалу західноукраїнських говорів», а 1957 року — «Програму-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів».

На підставі вивчення південно-західного наріччя української мови Іван Григорович написав праці «Синтаксичні явища закарпатських українських говорів» («Вопросы славянского языкознания», 1949, кн. 2) і «Деякі особливості говорів Ужгородської округи Закарпатської області» («Діалектологічний бюлетень», 1950).

Знавцем наукового синтаксису він виявив себе ще в своїй кандидатській дисертації (1940), яку високо оцінили Є. С. Істріна, Б. О. Ларін і О. О. Лавров.

Синтаксису української мови Іван Григорович присвятив такі праці: «До питання про будову складнопідрядного речення» («Українська мова в школі», 1952, № 4), «Грамматична структура неповних речень» (там же, 1953, № 3), «Принципи розпізнавання-неузгоджених означень і присубстантивних додатків, виражених формою родового відмінка без прийменників» (там же, 1955, № 2), «Означальна функція присубстантивних дієприкметників і дієприкметникових зворотів у мові творів І. Я. Франка» (там же, 1956, № 4), «Із спостережень над мовою художньої прози І. Я. Франка» (Наукові записки ЧДУ, 1956), «Період як синтаксична конструкція в сучасній українській мові» («Українська мова в школі», 1957, № 2).

Питання синтаксису складнопідрядного речення на матеріалі східнослов'янських мов Іван Григорович досліджує в своїй докторській дисертації, над якою він працює.

Велику допомогу подає Іван Григорович молодим науковим працівникам, студентам, а також учителям.

З нагоди 60-річчя з дня народження і 40-річчя невтомної педагогічної і наукової діяльності палко вітаємо шановного ювіляра, бажаємо йому довгих років життя й успіхів у його роботі.

*М. Ф. Станівський,
кандидат філологічних наук*

До 60-річчя Н. Л. Забіли²⁶

Немає для письменника більшої відповідальності, ніж розкрити перед дитиною світ у всій його різноманітності і красі, адже дитина тільки починає пізнавати цей світ.

Немає для нього більшого щастя, ніж пробудити в душі дитини найвищі почуття і прагнення, з якими вона ввійде в цей світ.

Немає для письменника вищої нагороди, ніж любов і визнання тих, для кого він пише.

Наталія Львівна Забіла користується найбільшою і найпалкішою любов'ю, найщирішим визнанням не тільки у дітей, а й у вихователів. Яскравий талант письменниці допомагає вихователям розкрити дітям світ.

Про велич нашої країни, про її силу, багатство, красу розповідають поетичні рядки книжки «Наша Батьківщина».

Ознайомить дітей з історією народження нашої країни «Повість про Жовтень».

Образ великого Леніна постане перед ними, коли їм прочитають «Хатинку над озером».

Вихователю, який хоче розповісти дітям про те, що відбувається в світі природи, які суспільні події відзначають люди протягом року, важко знайти кращий твір, ніж «Дванадцять місяців».

Яка чарівність, яка краса в кожному рядку твору «Ясочка на святі!». Прочитавши його дітям, вихователь не тільки розповість про нашу щасливу дітвору і про дітей інших далеких країн — він розбудить в їх душах живий відгук на музику вірша, відчуття радості, весни, свята.

Як широкий, різноманітний і яскравий світ, така широка і різноманітна палітра Наталії Львівни. У віршах, в поетичному нарисі,

²⁶ Сочивець, І. (1963). До 60-річчя Н. Л. Забіли. *Дошкільне виховання*, (4), 42-43.

в цікавій казці, новелі письменниця думає передусім про те, що нове розповідь вона своєму читачу про життя, природу, про людей і події.

Якою високою майстерністю треба володіти, щоб розмовляти з дитиною на будь-яку тему, розмовляти серйозно, просто і зрозуміло, мовою високої, справжньої поезії, народжуючи яскраві, свіжі образи!

Побажаємо дорогій Наталії Львівні від імені всіх тих, для кого вона пише, здоров'я, щастя і довгих-довгих літ життя, яке вона безроздільно віддає творчості, віддає тим, хто вперше входить в життя, в світ поезії, в світ прекрасного.

Від щирого серця вітаємо її з високою урядовою нагородою!

Ветеран дитячої літератури

Щаслива людина, котра зводить нові корпуси заводів і фабрик, будує житла і палаци, буйним зерном засіває ниву, збирає соковиті плоди в кучерявому саду. Творча праця для розквіту і миру — благородна справа. Та не менш важливу справу робить і митець, який своєю творчістю збагачує, прикрашає, облагороджує душу людини, прищеплює світлі риси комуністичної моралі, любові до свого народу і Батьківщини, запалює на пошуки і сміливі звершення.

Винятково велика роль, відповідальність і покликання у тих, хто сприяє вихованню дітей, розвиткові їх допитливості, формуванню характерів, загартуванню волі, йдеться, зокрема, про письменників, з чікими творами, книжками ведуть дружбу, виростають і вступають у життя наші діти.

Можна сміливо сказати, що найбільш популярними, улюбленими, найбільш близькими і захоплюючими творами для дітей є книжки Наталії Львівни Забіли — талановитої і популярної української дитячої письменниці, яка перші свої твори почала друкувати ще на зорі радянської влади.

Наталя Львівна Забіла народилася 5 березня 1903 р. в Ленінграді, в сім'ї службовця. В 1917 році вона переїжджає

на Україну і відтоді живе тут постійно. Любов до дітей покликала сімнадцятирічну дівчину працювати вчителькою у сільській школі, привела в Харківський інститут народної освіти, задзвеніла поетичними рядками літературної творчості, що стала згодом основною професією Н. Л. Забіли.

Багато років плідної праці письменниці залишили по собі неабиякий доробок. Півтори сотні книжок для дошкільників і молодших школярів величезними тиражами розійшлися по містах і селах України. Багато з них перекладено на мови братніх народів радянських республік і видано за рубежем. Характерно, що письменниця виступає в різних жанрах. Вона пише вірші і пісні, казки і оповідання, повісті і поеми, а також художні нариси.

Н. К. Крупська підкреслювала, що дитяча книга — могутнє знаряддя виховання, а дитячий вік — це такий вік, коли всі враження сприймаються особливо гостро і залишають глибокий слід на все життя. Це дуже добре розуміла Наталя Забіла ще на перших порах своєї творчості. Саме глибоке розуміння свого покликання завжди допомагало їй створювати книжки, зміст яких легко сприймається дитиною, образи яких виступають реально, близькі і дохідливі світосприйманню хлопчика чи дівчинки.

Прийшовши однією з перших у пожевтневу українську дитячу літературу, Наталя Забіла не тільки збагатила її новими творами, а була і залишається активним її творцем, бійцем переднього краю на фронті комуністичного виховання підростаючого покоління. На 1-му Всесоюзному з'їзді радянських письменників у 1934 році Н. Л. Забіла дуже слушно говорила: «...ми не лише радянські письменники — ми громадяни нашої країни, у кожного з нас є свої діти, і ми не можемо не бачити, яке чудове молоде покоління зростає навколо нас. Цьому чудовому поколінню треба дати таку ж чудову книгу».

До найбільш відомих творів Наталі Забіли належать її довоєнні: «Ясочина книжка», «Дерев'яний бичок», «Казка про півника та курочку і про хитру лисичку», «Про дівчинку Маринку і руду кішку», «Нам весело жити», «Приспівки», а також післявоєнні: «Наша Батьківщина», «Під ясным сонцем», «Під дубом зе-

леним», «Весела абетка», «Повість про Жовтень», «Рідний Київ», «Малим про велике», «Веселим малюкам», «Катруся і Павлусь» та багато інших.

Уже підкреслювалось, що у творах Наталі Забіли годі шукати абстракції, загальні, невиразні місця. Простий і доступний, зримий і відчутний образ — основа художньої манери творчості письменниці.

В 1950 році вийшов у світ її поетичний нарис «Наша Батьківщина». Розповіді дітям про країну, про те, що робиться і діється за межами квартири, двора чи міста, — дуже складне завдання, однак Наталя Забіла цілком успішно справилася з ним. Чому? А тому, що вона не повела високопарної мови про велич нашої Вітчизни, а просто розпочала розмову з своїм читачем про речі знайомі, близькі, які знаходяться ось тут, поруч. З хати, двора вона разом з хлопчиками і дівчатками полинула на колгоспні поля, в тайгу і до морів. Письменниця показала не тільки простори країни, її красу, а головне — людей, творців багатств і щастя на землі, тих, хто будує комуністичне суспільство.

Протягом довгого часу, багато років створювала поетеса образ Ясочки. Це цілий цикл віршів для дітей. І діти звиклися, зжилися з Ясочкою. Вони її бачать в різних життєвих обставинах завжди зайняту якимось ділом, допитливу, працьовиту. Не менш полюбилася малюкам і інша героїня, змальована Наталею Забілою, — дівчинка Маринка, яка поступово пізнає навколишнє оточення, сама привчається до праці, виробляє у собі кмітливість, переймає досвід від старших.

Твори Н. Л. Забіли не розважальні. Вони несуть велике змістовне навантаження, допомагають читачеві чи слухачеві робити певні висновки з описаних явищ, винести з них певну життєву мораль. В цьому їх виховна, пізнавальна цінність. Герої творів Наталі Забіли не просто діти, а саме діти, що ростуть у прекрасній радянській країні, діти, перед якими великі перспективи майбутнього, патріотичні обов'язки перед Вітчизною.

Дотепні, близькі дитячій уяві і сприйняттю казки, написані Н. Забілою. В них і коріння народної творчості, і жваве розгор-

тання подій, і легкість викладу, і певна мораль. Пригадаємо, наприклад, казочку «Черевик, соломинка та булька». Треба було їм переправлятися через струмок. І ось Черевик задумав пройти по Соломинці, яка негайно зломилась, і обоє пірнули у воду. Мильна булька розреготалася з біди своїх недавніх друзів, але з натуги й сама лопнула.

Досить цікава і корисна «Весела абетка» Н. Забіли. Вона має практичне значення для дітей, які вже вчать або щойно навчилися читати. Що не літера, то й вірш до неї, всього на одну строфу, а яка образна картинка подається дитині!

Наталя Забіла не тільки пише для дітей. Вона також є висококваліфікованим перекладачем творів для дітей з російської мови. В її перекладі зберегли всю соковитість, принадність і красу казки О. Пушкіна, поема М. Некрасова «Дід Мазай та зайці», вірші К. Чуковського, А. Варто, С. Маршака, С. Михалкова та багатьох інших сучасних поетів.

Своє шістдесятиріччя Наталя Львівна Забіла відзначає у розквіті творчих сил. У неї багато цікавих задумів, широких планів, розрахованих на дальший розвиток дитячої літератури, її твори служили і служитимуть великій меті — вихованню підростаючого покоління в комуністичному дусі.

І. Сочивець

Наталя Забіла

До 60-річчя з дня народження²⁷

Серед ветеранів української радянської дитячої літератури чільне місце належить Наталі Львівні Забілі.

Народилася Н. Забіла 5 березня 1903 року в Петербурзі. У 1917 році її батьки переїхали до м. Люботина Харківської області. Там вона закінчила освіту і почала працювати сільською вчителькою, навчаючись одночасно в Харківському інституті народної освіти.

Літературні спроби Н. Забіли припадають на початок 20-х років.

З того часу плідну літературну діяльність вона поєднує з активною громадською роботою: трудящі Харківщини не раз обирали її депутатом обласної Ради, тривалий час вона очолювала харківську організацію Спілки письменників України, допомагала піонерській і комсомольській пресі, початкуючим письменникам.

Н. Забіла — автор ряду визначних творів для дітей. Передусім слід відмітити вірш «Хатинка над озером», в якому відтворено епізод з життя В. І. Леніна його перебування на озері Кафі-Ярві, коли він готував народ до генерального бою з Тимчасовим урядом. «Хатинка над озером» є першим твором в українській дитячій літературі, де змальовано образ незабутнього Ілліча.

До творів на суспільно-політичні теми відноситься і широко відомий вірш «Наша Батьківщина». Характерною особливістю цього твору є те, що Забіла в цілком доступній для дітей формі розкрила неосяжність, багатство і красу нашої Батьківщини, Якщо зважити, що це зроблено для юних читачів, які не обізнані в достатній мірі

²⁷ Лещенко П. Я. (1963). Наталя Забіла. До 60-річчя з дня народження [Пам'ятні дати]. *Українська мова і література в школі*, (1), 92-93.

ні з історією, ні з географією, то успіх Н. Забіли як письменниці цілком очевидний.

[...]

Н. Забіла створила також ряд віршів про щасливе життя радянської дівчини. Викликає інтерес передусім цикл «Ясочка». Побудований він досить оригінально: маленька дівчинка Ясочка, ліпивши бабу, простудилася і тому не пішла в дитсадок. Перелічуючи різні іграшки, які є в дівчинки, поетеса розкриває щасливий і безтурботний дитячий світ. Після цього вона показує свою героїню в різних умовах: дома і в дитсадку, на святі й на річці, за різними дитячими розвагами, за виконанням різної посильної для дитини роботи. У вірші «Ластівки» письменниця знайомить дітей з різними птахами, з особливостями їхнього життя. Твір «І в Ясочки є грядка» цікавий тим, що тут показана наполегливість героїні, її прагнення не відстати від старших дітей: Ясочка скопала грядку й посадила різні овочі.

У вірші «Ясочка на святі» письменниця показує участь дитини в першотравневій демонстрації, її святкову радість. Водночас Ясочка довідується від мами про тяжке життя дітей в капіталістичних країнах, про їх злидні, про заборону святкувати 1 Травня. Вірш виховує в дитини любов до своєї Вітчизни, ненависть до ворогів трудящих.

У циклі віршів «Про дівчинку Маринку» Н. Забіла вдало використовує дитячий фольклор. Цей цикл цікавий тим, що він не лише знайомить дитину з навколишньою природою, але й з тим, де і як береться мед, молоко тощо, тобто розширює кругозір маляка, привчає його до чистоти й акуратності.

До названого циклу тематично примикають твори «Оксанчине вбрання» і «Про дівчинку, яка всього боялась». У першому творі Н. Забіла висміює пристрасть Оксанки до модного вбрання, до замилування собою.

Н. Забіла відома і як автор майстерних казок, її твори в цьому жанрі відзначаються захоплюючими сюжетами, вдалим використанням традицій народної творчості. У казці «Хатинка на

ялинці» поетеса, наприклад, знайомить дітей з навколишньою природою, з мешканцями лісу. Разом з тим ця казка вчить охороняти лісові багатства від шкідників.

Привабливі картини рідної природи змальовані письменницею і в ряді інших творів, зокрема в таких, як «Дванадцять місяців» і «Проліски».

Поетеса нагадує про знаменні дати і революційні та традиційні свята, які припадають на кожен з описуваних нею місяців: вона говорить про Новий рік, про День Радянської Армії, про 8 Березня. З особливою любов'ю відзначає Забіла день народження В. І. Леніна.

Вірші Н. Забіли характеризуються різноманітністю тем і жанрів. Її твори сприймаються дітьми, відзначаються багатством музичного оформлення, виразною й доступною мовою, задушевним ліризмом, доброзичливим гумором. Вірші Н. Забіли мають велике пізнавальне й освітньо-виховне значення: вони збагачують дітей знаннями про життя природи, рослин і тварин, розширюють уявлення про життя нашої Батьківщини, її славне минуле й чудове сучасне, її видатних людей, виховують почуття патріотизму, дружби народів, виховують любов до праці, сприяють розвиткові мови, вихованню художнього смаку. Твори Н. Забіли допомагають виховувати молоде покоління в дусі відданості ідеям комунізму.

Вірші Н. Забіли здобули широку популярність на Україні й далеко за її межами, більшість їх перекладена російською та іншими мовами народів СРСР і зарубіжних країн. Книга вибраних творів письменниці «Под ясним солнцем» в 1951 році відзначена премією на Всесоюзному конкурсі на кращу дитячу книгу.

Майстер легкого поетичного вірша, прекрасний знавець дитячої душі, Н. Забіла широко відома і як вдумливий перекладач та популяризатор дитячої літератури інших народів.

Н. Забіла працювала майже в усіх жанрах, але загальне визнання здобула в поезії, ставши одним з провідних творців дитячої літератури.

П. Я. Лещенко (Рівне)

До 100-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського

Великий знавець дитячої душі²⁸

Видатний український письменник революційно-демократичного напрямку Михайло Михайлович Коцюбинський, 100-річчя з дня народження якого відзначає все прогресивне людство, входить в історію дитячої літератури як автор ряду чудових творів для дітей, написаних у різних жанрах. У їх створенні допомогло письменникові глибоке знання дитячої психології, педагогічна робота.

У 1883 р. родина Коцюбинських переїхала до Вінниці. Батько майбутнього письменника залишився без посади, і турботи про матеріальне становище великої сім'ї лягли на плечі Михайла Михайловича, який змушений був заробляти, даючи приватні уроки. Приватною педагогічною діяльністю займався М. Коцюбинський і в 1886 р., вчителюючи в с. Михайлівці. У 1891 р., склавши екстерном екзамени, він учителює в с. Лопатинцях.

На цей же час припадає і початок літературної діяльності М. Коцюбинського: у 1890 р. у львівському журналі «Дзвінок» був опублікований його вірш «Наша хатка». Відтоді письменник часто виступає з дитячими творами. Пізніше, 9 лютого 1912 р., в листі до молодого П. Тичини М. Коцюбинський підкреслює: «У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад

²⁸ Лещенко, П. (1964). До 100-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського. Великий знавець дитячої душі. *Дошкільне виховання*, (9), 35-36.

кращих російських творів для дитячої літератури, можна було б видати навіть».

Твори М. Коцюбинського протистояли буржуазно-націоналістичному сюсюканню; письменник сміливо вводить дітей у світ складних соціальних відносин, робить своїми героями людей праці, пригноблених, які все своє життя гнули спину на панів, а самі жили в злиднях і темряві.

Дитячі турботи про хвору матір показав М. Коцюбинський в оповіданні «Харитя». Дитина порається по господарству, перемагаючи страх, пішла навіть у поле, щоб вижати вже дозрілий хліб. Письменник реалістично малює психологію Хариті: прибита горем, дівчинка в той же час залишається дитиною — її тягне на вулицю, до гурту, де бавляться її ровесники. Автор показує важке дитинство Хариті, яка вже з малих років змушена непосильно працювати, бо, крім неї, ніхто не допоможе її хворій матері.

Оповідання «Харитя» дістало високу оцінку Панаса Мирного.

Злиденне життя селянської родини показане М. Коцюбинським і в оповіданні «Ялинка». Щоб якось викрутитися з боргів, Васильків батько погодився продати панові ялинку, яка росла в їх городі. З сльозами на очах прощається хлопчик із деревцем, яке подарував йому батько за успіхи у навчанні. Василько до того ж мусив відвезти ялинку на панський двір. Дорогою хлопчика застала хуртовина, коні вибилися з сил, обламались сани — і маленький візник мало не замерз у лісі. Письменник глибоко співчуває злиденному життю родини Василька, з любов'ю змальовує хлопчика, показує тяжкі думи його батька Якіма, який ніяк не може позбутися боргів, по-людському зажити і змушений був продати навіть ялинку, позбавивши радості свого маленького сина.

Глибоким реалізмом і невимушеністю відзначається образ Дмитрика в оповіданні «Маленький грішник». Через розкриття психології героя, його вчинків і думок автор показує важке життя міської бідноти, дитячу легковажність і безтурботність Дмитрика, його дружбу з такими ж знедоленими дітьми, участь Дмитрика у крадіжках та інших зваблюючих принадах, які мало не коштували йому життя.

Велика заслуга М. Коцюбинського полягає в тому, що він першим в українській літературі показав злиденне життя міської бідноти, характер і вчинки дітей городян. Оповідання М. Коцюбинського «Маленький грішник» переконливо говорить про те, що діти повинні бути під постійним наглядом батьків, вихователів, учителів.

В цих оповіданнях письменник показав нестерпно тяжке життя дітей дошкільного віку в дореволюційний час.

М. Коцюбинський збагатив дитячу літературу й творами для наймолодших читачів. Дошкільнятам адресовані такі твори, як вірш «Наша хатка», казки «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Завидющий брат», «Вечір».

Характерним для цих творів є виключна лаконічність, простота й дохідливість вислову, конкретність, виразність і образність мови, відсутність моралізаторських повчань, зв'язок з народною творчістю, відсутність описів, докладних характеристик, відступів. Всі ці риси зближують казки М. Коцюбинського з анімалістичними творами К. Ушинського і Л. Толстого.

Казки М. Коцюбинського мають повчально-виховний характер: в них засуджуються егоїзм, нерозумність, підноситься праця, щиросердечність і розсудливість.

У казці «Про двох цапків», як і в творі К. Ушинського «Два козлики», автор показує й засуджує глупоту і впертість, невміння знайти вихід із становища, внаслідок чого обидва цапки упали з кладки і втопилися.

Продовженням цього твору є казка «Дві кізочки», в якій письменник підносить почуття товаришкості, взаємодопомоги, тверезого й розумного розв'язання важливих життєвих проблем. Дві кізочки, зустрівшись на вузькій стежинці, з одного боку якої гора, а з другого — рів, зуміли розминутися, бо проявили не впертість, а винахідливість і кмітливість.

У казочці-загадці «Десять робітників» М. Коцюбинський прославляє жінку-трудівницю, поетизує працю і її результати.

Теплим, любовним ставленням письменника до дітей пройнятий також вірш «Наша хатка», в якому показуються дитячі забави,

заклопотаність малят, які будують хатку, їх думки про те, щоб хатка вийшла красивою, щоб у ній можна було прийняти убогих дідусів. Вірш М. Коцюбинського пробуджує розуміння необхідності суспільно корисної праці, прославляє гуманність і гостинність.

М. Коцюбинський першим в українській літературі дав зразки історико-біографічних творів для дітей. В художньому нарисі «Нюрнберзьке яйце» письменник знайомить читача з історією винаходу кишенькового годинника, вчить бути цілеспрямованим і наполегливим у досягненні мети. Нарис «Шевченкова могила» присвячений змалюванню й прославленню діяльності Т. Г. Шевченка.

Письменник відомий і як перекладач творів для дітей.

Твори М. Коцюбинського зберігають і досі своє пізнавальне і виховне значення; вони розширювали тематичні рамки української літератури, прославляли людську працю, розум і винахідливість, стверджували думку про необхідність боротьби з соціальною несправедливістю.

*П. Лещенко,
доцент Ровенського педагогічного інституту*

В. С. Ващенко

*До 60-річчя з дня народження*²⁹

Відомому українському мовознавцеві докторові філологічних наук професорові Дніпропетровського державного університету імені 300-річчя возз'єднання України з Росією Василю Семеновичу Ващенку 11 березня минає 60 років.

Наукова діяльність В. С. Ващенка широка і багатогранна. Великий інтерес становлять його праці з української діалектології. Найбільше уваги вчений приділив дослідженню полтавських говорів. У «Діалектологічному бюлетені» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ним опубліковані розвідки «Дієслівні форми в сучасних полтавських говорах» і «Групування полтавських говорів та їх межі», а в збірнику «Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови» — розвідка «Займенникові та числівникові форми в сучасних полтавських говорах». У 1957 р. В. С. Ващенко видає монографію «Полтавські говори», високо оцінену спеціалістами. Органічним продовженням її є його «Словник полтавських говорів», вип. I (1960).

Крім того, В. С. Ващенко розробляє проблему інтеграції територіальних діалектів у радянський період, якій присвячена його публікація «Посилення інтенсивності процесу інтеграції територіальних діалектів» (1961), та досліджує взаємодії споріднених мов на діалектному рівні; наслідки цих досліджень викладені в статтях «Про індикаторні процеси в розвитку мови», «Чи можлива креолізація мовної системи в нашу епоху» (1964) та ін.

²⁹ Жовтобрюх М. А. (1965). В. С. Ващенко. До 60-річчя з дня народження [Наш календар]. *Українська мова і література в школі*, (3), 94-95.

Багато праці присвятив В. С. Ващенко всебічному вивченню мови Т. Г. Шевченка. Ще в 1940 р. в «Наукових записках Дніпропетровського університету» з'явилися його статті «Основоположник української літературної мови», «Народність лексики Т. Г. Шевченка» і «Морфологічні паралелі в мові Т. Г. Шевченка», а в 1941 р. — «Книжні елементи в лексиці «Кобзаря» і «Порядок слів у мові Т. Г. Шевченка». Тоді ж він друкує велику розвідку «Про мову Т. Г. Шевченка». У післявоєнний час з'являються розвідки «Народна приказка в мові Т. Г. Шевченка», «Побудова словника Шевченкової мови», «Багатство Шевченкового слова», «Про художній синтаксис Шевченка» тощо. Плідна багаторічна робота над вивченням: мови і стилю великого українського поета завершується виданням у 1963 р. великої монографії «Мова Тараса Шевченка».

За редакцією В. С. Ващенко 1964 р. вийшла у світ фундаментальна праця з української лексикографії — двотомний «Словник мови Шевченка», складений колективом наукових співробітників Інституту мовознавства АН УРСР.

Цікавиться вчений і мовою інших видатних майстрів українського слова. Йому належить, наприклад, стаття «І. Я. Франко і питання української ономастики» і книга «Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання» (1955), складена у співавторстві з Ф. П. Медведєвим та П. О. Петровою.

Лінгвістична громадськість і вчителі середньої школи знають В. С. Ващенко як глибокого дослідника стилістичних багатств української мови. З-під його пера вийшла ціла серія статей на стилістичні теми: «Стилістичні явища в українській літературній мові», «Фонетико-стилістичні засоби мовлення», «Стилістичні властивості займенників», «Стилістичні особливості граматичних категорій роду та числа», «Стилістичне використання морфологічних категорій» тощо.

Наслідки вдумливого дослідження на великому фактичному матеріалі стилістичних ресурсів мови української художньої літератури ХІХ — початку ХХ ст. викладені в монографії «Стилістичні явища в українській мові» (вип. І, 1958 р.), яка обіймає питання

стилістичного використання фонетичних засобів і морфологічних та синтаксичних категорій. Вона являє собою цінний посібник для викладачів і студентів філологічних факультетів вищої школи у вивченні стилістики та історії української літературної мови.

Вивченню граматики української мови присвячена розвідка В. С. Ващенко «Явища переходу з системі частин мови» (1953).

В. С. Ващенко — автор багатьох досліджень з історії українського мовознавства. Відомі його статті з цієї галузі знання, опубліковані протягом ряду років у журналі «Українська мова в школі». Йому ж належить і розвідка «Перші підручники з української мови». В ній у критично-історичному аспекті розглядаються граматики української мов, написані й видані в 1907-1917 рр. такими визначними вченими, як А. Ю. Кримський і Є. К. Тимченко, класиком української літератури І. С. Нечуєм-Левицьким, педагогами П. Залозним і Г. Шерстюком.

Василеві Семеновичу належить понад 70 наукових праць, з них 12 монографій та посібників для вищої і середньої школи. Його наукові дослідження відзначаються багатством фактичного матеріалу, свіжими думками і добре обґрунтованими висновками.

Науково-дослідна робота В. С. Ващенко тісно пов'язана з сучасною мовною практикою, з підготовкою кадрів учителів для середньої школи.

В. С. Ващенко є автором спеціальних посібників і підручників для середньої школи. Ще в 1938 р. вийшла з світ його «Грамматика української мови. Синтаксис», яка витримала п'ять видань і довго була стабільним підручником для учнів 6-7 класів. У 1959 р. він видав книгу «Українська мова», що використовується як посібник у середніх спеціальних навчальних закладах республіки. В 1961 р. вона вийшла новим виданням. Корисною його працею є також книга «Зразки сучасної української мови та вправи для навчання», теж видана в 1961 р.

Велику роботу проводять В. С. Ващенко у підготовці наукових працівників з українського мовознавства. Як професор він користується повагою серед студентів університету. Багато вчителів, викладачів української мови вищої школи та наукових співробіт-

Ювілеї на сторінках українських часописів XX – початку XXI ст. _____

ників науково-дослідних інститутів з вдячністю називають себе учнями Василя Семеновича.

Вшановуючи ювіляра, відзначаючи його заслуги перед лінгвістичною наукою і середньою школою, ми від щирого серця бажаємо йому міцного здоров'я й багато-багато літ творчої праці.

М. А. Жовтобрюх

Щирий друг дошкільнят

(до 60-річчя Оксани Іваненко)³⁰

Відомій дитячій письменниці Оксані Іваненко сповнилося шістдесят років. Усе життя її зв'язане з дітьми, їх вихованням. Більшість її казок, ряд оповідань міцно ввійшли до репертуару дошкільників, рекомендуються програмою виховання в дитячому садку. Написані спеціально для дошкільнят, вони розширюють дитячий кругозір, ознайомлюють з явищами природи, прищеплюють любов до рідного краю, виховують допитливість і кмітливість, навчають любити красу в природі й людині.

Цікавою з цього погляду є казка «Дубок». Письменниця в цілком доступній формі розповідає дітям про боротьбу людини за перетворення природи, розкриває величезне значення лісонасаджень, показує, чим саме можуть допомогти діти в цій важливій державній справі.

Глибокий ідейний зміст закладено в казці «Про бджілку Медунку». Розповідаючи про життя бджіл, автор прославляє колективну працю, оспівує трудівника, робить його взірцем для наслідування. Твір О. Іваненко розвивається двома лініями: письменниця ознайомлює дітей з характерними ознаками життя корисних комах і водночас, в алегоричній формі, підносить ідею колективізму, товариської взаємодопомоги, чесності й сумлінної праці на користь суспільства.

Змістовними є й інші казки О. Іваненко — «Кисличка», «Сонечко», «Кульбабка», «Синичка», «Джмелик», «Чорноморденький», «Казка

³⁰ Лещенко, П.Я. (1966). Щирий друг дошкільнят. *Дошкільнє виховання*, (5), 38.

про маленького Піка», «Казка про білочку-мандрівницю» тощо. По-новому сприймається традиційний сюжет про краплю в казці «Бурулька». На кількох сторінках О. Іваненко тепло й переконливо розповіла про чудесні метаморфози краплі, яка побувала і в Дніпрі, і в Чорному морі, допомагала рухатись паровозові, падала золотим дощем. Найбільшим щастям для маленької краплинки є усвідомлення нею своєї сили, користі для людей: «Я швидко падала на землю дощем і напувала її. Як це приємно, коли через тебе сяють і радіють. Ні, я таки часто була щасливою!»

У 1963 р. опубліковано оповідання О. Іваненко «Маленьким про великого Тараса». Це — перший біографічний твір про великого Кобзаря в українській дитячій літературі; адресований він також дошкільнятам.

В оповіданнях «Молодша сестричка», «Подарунок», повісті «Рідні діти», казках збірки «Великі очі» письменниця створила привабливі образи дітей дошкільного віку з властивими їм психологічними рисами.

Чимало уваги приділяє О. Іваненко і популяризації дитячої літератури, виступаючи упорядником різних збірок і хрестоматій: «Що читати й розповідати дошкільникам», «Весна та літо», «Оповідання, вірші та казки «Ялинка», «Ану, відгадай» тощо. У перекладі О. Іваненко вийшла українською мовою повість В. Короленка «Сліпий музикант». Письменниця переклала також «Малахітову шкатулку» П. Бажова й казки Андерсена. Дошкільнята з захопленням читають у перекладі О. Іваненко казки Д. Маміна-Сибіряка, Л. Толстого, братів Грімм, твори В. Біанкі, М. Пришвіна, М. Тихонова та ін.

В день славного шістдесятиріччя Оксани Іваненко працівники дошкільних закладів уся педагогічна громадськість республіки палко вітають щирого друга дошкільнят, бажають їй нових творчих успіхів.

*П. Я. Лещенко,
кандидат філологічних наук*

М. І. Костомаров

До 150-річчя з дня народження³¹

Діяльність Миколи Івановича Костомарова багата й різноманітна. Найзначнішу спадщину він залишив як історик, письменник, публіцист і фольклорист. Але відома також і його педагогічна діяльність, якій він віддав багато часу й енергії. Про Костомарова — викладача історії в Київській гімназії — залишив щирі спогади його учень — видатний художник Микола Ге. Він розповідає, що Костомаров був найулюбленішим учителем, що «не було жодного учня, який би не слухав його оповідань з російської історії... Коли він приходив у клас, все завмирало».

Захоплення викликав Костомаров і своїми лекціями з історії та слов'янської міфології в Київському університеті. На той час, коли Костомаров працював у Київському університеті (1845-46 роки), припадає його дружба з Шевченком.

Педагогічні проблеми порушував М. Костомаров також у своїх ранніх художніх творах. Морально-виховній темі присвячено його оповідання «Сорок літ» (1841), що було заборонено цензурою і лише після перекладу на російську мову 1881 р. надруковане. Цим твором зацікавився Л. М. Толстой, написавши своє «Окончание малороссийской легенды «Сорок лет», изданной Костомаровым».

Під час слідства у справі Кирило-Мефодіївського братства жандарми допитували М. Костомарова про його повість «Панич Наталіч», яка не збереглася. Із слідчих матеріалів, а також із спо-

³¹ Пільгук І. І. (1967). М. І. Костомаров. До 150-річчя з дня народження [Пам'ятні дати]. *Українська мова і література в школі*, (5), 92-94.

гадів О. Корсуна («Русский архив», 1890, кн. 3) можна зробити висновок, що це цікавий за змістом твір. М. Костомаров був пристрасним, запальним співрозмовником. Про ці його особливості писав і М. Чернишевський в автобіографії. 1847 року Костомарова було заарештовано за належність до Кирило-Мефодіївського братства. Особливу підозру викликав у жандармів III відділу написаний Костомаровим текст програми таємного товариства, що мав назву «Книги буття українського народу». Обурливими їм здавалися такі рядки: «...і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа — ні в Москівщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні у Сербів, ні у Болгар». Там зазначалося, що в майбутньому Україна стане «Річчю Посполітою в Союзі Слав'янським».

Ознайомившись із текстом «Книги буття...», шеф жандармів генерал Орлов загрожував Костомарову ешафотом. Справа закінчилася засланням, яке М. Костомаров відбував у Саратові під наглядом жандармів. Там він заприятелював з місцевими педагогами, познайомився з М. Чернишевським і Д. Мордовцем. З останнім Костомаров упорядкував «Малороссийский литературный сборник», що вийшов друком лише у 1859 р.

Повернувшись із заслання, він знову йде на педагогічну роботу: 1859 року його було запрошено на кафедру історії Петербурзького університету.

Тепер Микола Іванович здійснює деякі свої давні задуми, зокрема бере участь у виданні журналу «Основа». Він порушує питання про право на широкий культурний розвиток кожного народу, про викладання в школах рідною мовою.

Любов до української мови Костомаров виніс із свого села Юрасівки (Слобідська Україна), що потім відійшло до Воронежської губернії. В автобіографії Костомаров обурювався, що українська мова «зазнає цілковито незаслуженої зневаги».

Із спадщини Костомарова петербурзьких часів найзначніше — це критика й публіцистика. 15 січня 1860 р. в «Колоколе»

(№ 61) Герцен умістив статтю Костомарова «Україна», що починалась рядками: «У 34 числі «Колокола» ви висловили щодо України такий погляд, який мисляча частина південноруського з народу здавна зберігає як найдорожчу святиню серця». Це був початок численних публіцистичних статей, у яких М. Костомаров виступав проти намагань розглядати українську культуру не як самобутню, а як провінціальну. З цього питання в «Основі» було вміщено чимало полемічних та науково-популярних статей («Думки про федеративне начало в давній Русі», «Риси народної південноруської історії», «Дві руські народності», «Слово про Сковороду», «Чорноморські козаки», «Про викладання південноруською мовою» та інші). Проблема федерації слов'янських народів, що виразно ставилась у програмі Кирило-Мефодіївського братства, у статтях Костомарова (на сторінках «Основи») набуває чіткішого осмислення. Логічно вмотивовано його трактування взаємин слов'янських народів, історії слов'янських культур. Так, у статті «Думки про федеративне начало з давній Русі» автор заперечує твердження про походження білоруської та української мов як мішанини інших мов та висуває — як найдостовірнішу — історичну концепцію утворення їх, з великою пошаною ставився М. Костомаров до всіх слов'янських культур, історично обґрунтовуючи спільні та відмінні особливості культур окремих слов'янських народів. Вчений підносить проблему слов'янської федерації як історично зумовлену ідею: «Історія, очевидно, веде до зближення, — пише він, — до свідомої спорідненості та єднання всіх слов'янських племен, а ніяк не до розпаду». У статті «Суд чехів над собою» М. Костомаров відзначає важливу роль чехів у боротьбі проти німецької експансії.

Стаття «Про викладання південноруською мовою» починається такими рядками: «Кожному другові південноруської народності безперечно любо й найдорожче все, що заявляє про прагнення до відродження нашої мови і літератури. Не можемо ми не дорожити всім, що з'явилось визначного в галузі нашого слова: твори Квітки, Шевченка, Куліша, Марка Вовчка становлять уже нашу народну славу... Ми бачили в нашій південноруській літературі багато чудового, взятого із народу, але бачили надто мало того, що ми навзаєм дали

народові... Не знаю, як скажуть інші, але мені здається, що доки південноруською мовою не буде викладання, доти ця мова не стане провідником загальнолюдської освіченості, доти всі наші писання цією мовою будуть блискучим пустоцвітом... Нам конче необхідне викладання науки нашою рідною мовою..».

Принциповим був М. Костомаров і в питанні про виховне значення історичних праць. У своїй п'єсі «Кремуцій Корд» (1862) він в образі римського імператора Тіберія, наприклад, викриває погляди тиранів на історію: «Нам потрібні історики, які б вихваляли те, що нам подобається, ганили те, чого ми не любимо; історики, які б за жменю монет, за ласкавий погляд можновладця, перевертали б навиворіт події, навіть безчесно вигадували небувальщину».

При, всіх демократичних рисах свідомості й діяльності М. Костомарова у нього відчутні були ліберальні тенденції. Проявилися вони ще в Кирило-Мефодіївському братстві і посились з наступом реакції 60-70-х років. Це привело до глибоких суперечностей у поглядах М. Костомарова — історика й письменника.

Але ми беремо найцінніше із спадщини М. Костомарова, який відіграв значну роль у становленні української літератури, а також літературної критики, зокрема в популяризації творів Шевченка. Ще 1843 року, упорядковуючи в Харкові за дорученням видавця Бецького один з номерів альманаха «Молодик», Костомаров наповнив його українськими творами Квітки-Основ'яненка, Я. Щоголева, М. Петренка, О. Чужбинського, А. Метлинського, що найважливіше, вмістив там поезії Шевченка: «Думка» («Тяжко-важко в світі жити»), «Н. Маркевичу» та «Утоплена».

У «Молодику» Костомаров опублікував і свою статтю «Огляд творів, писаних малоросійською мовою». Це була одна з перших синтетичних праць про нову українську літературу. В ній автор дав оцінку «Енеїди» Котляревського як твору, органічно пов'язаного з побутом і звичаями українського народу: «..Вона дорожчінна для нас незрівняним гумором, з яким автор змальовує вади і смішну сторону свого народу. Досить тільки згадати опис пекла — всі грішники мають на собі риси малоросійські і навіть засуджені на муки, які спадуть на думку тільки малоросіянинові..

Мова його, правильна, блискуча, народна у найвищій мірі, залишиться найкращою пам'яткою».

Характеризував дослідник творчість Гулака-Артемівського, Гребінки, Квітки-Основ'яненка. Особливо влучно тут визначено характер таланту молодого Шевченка: «Твори Шевченка, видані окремою книжкою під назвою «Кобзар», показують в авторі надзвичайний хист. Він не тільки насичений народною малоросійською поезією, але цілком опанував її, підкорив її собі і дає їй витончену, мистецьку форму». Такий відгук на вперше опубліковані поезії Шевченка на той час мав дуже велике значення. До того ж Костомаров підкреслив, що від Шевченка «можна сподіватися плодів достойних».

До розгляду творчості Шевченка Костомаров звертався і пізніше, залишив про нього цінні спогади. Над труною Шевченка Костомаров перший сказав про «загальнолюдський зміст» його творів, що все, написане ним, «стане загальним надбанням».

У статті «Спогади про двох малярів» («Основа», 1861, квітень) Костомаров розповів про ті враження і хвилювання, що їх викликав Шевченко своїми віршами. «Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, й цікаво було зазирнути туди!.. Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб заховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм негасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і допитливості людей...Світоч цей горить негасним вогнем — вогнем Прометея».

Діяльну участь узяв Костомаров у виданні творів Шевченка. Він очолив редагування «Кобзаря», що вийшов друком у Петербурзі 1867 року. Тут уперше було надруковано понад 70 невідомих раніше читачам поезій Шевченка, зокрема «Варнак», «П. С» («Не жаль на злого»), «Швачка», «Марина», «Марку Вовчку», «У бога за дверима лежала сокира».

Брав участь Костомаров і в празькому виданні «Кобзаря» (1876). У ньому вперше було надруковано близько 20 невідомих

поезій Шевченка, зокрема «Марія», «Осії. Глава XIV», «Хоча лежачого не б'ють», «Царі» та ін.

Довгий час Костомаров зберігав рукописи повістей Шевченка. 1880 року він написав лист до редактора журналу «Русская старина», в якому розповів про рукописи повістей і поставив питання про опублікування їх. Серед інших зауважень Костомаров зазначав, що в повістях з «всюди прозирають ознаки величезного обдарування автора: вірність характерів, глибина і благородство думок і почуттів, живість змалювання і багата образність — останній якості, як видно, сприяло і те, що автор був живописець за професією».

Після цього почалась публікація повістей Шевченка в періодичній пресі.

Взаємини Костомарова з Шевченком та ставлення його до спадщини поета криють у собі багато цінного в історії культурного розвитку. В особі Костомарова Шевченко зустрів прихильника упорядкування українського «Букваря» («Букварь Южнорусскій»). У 1859 році Костомаров писав до Шевченка: «Треба, щоб посилали учити дівчому по-нашому. А для того не досить хотіння; треба ще того, по чім учитись».

Були й незгоди між Костомаровим і Шевченком. Кожен з них ішов своїм шляхом у громадській та літературній діяльності. Костомаров не закликав, як Шевченко, «громадою обух сталить». На своєму складному шляху впадав він у суперечності. Це була данина часові та обставинам, Але за окремими помилками письменника та вченого не можна не бачити всього того корисного, що зробив він у культурному житті нашого народу.

Певну роль відіграв він у налагодженні взаємозв'язків української літератури з літературами інших народів. Йому належать переклади з чеського «Краледворського рукопису».

Костомаров також здійснив ряд перекладів з Байрона («Єврейська співанка», «Коза») та Шекспіра («Пісня Дездемони»).

Літературна діяльність Костомарова велика й різноманітна. Він був одним з представників романтизму в процесі становлення нової української літератури.

П'єсами «Сава Чалий» (1838) і «Переяславська ніч» (1841) М. Костомаров поклав початок історичної драми в українській літературі. Він перший увів в українську драматургію жанр трагедії. Відмовившись від наслідування Котляревського, драматург пішов новим, романтичним творчим шляхом. Герої його драм — це пристрасні, вольові люди, які діють у складних історичних умовах. Правда, змальовані вони однобічно, а іноді й з відступами від історичної правди. Однак саме прагнення оновити українську драматургію визначило і місце М. Костомарова в українській літературі.

Як поет Костомаров увійшов в історію літератури збірками «Українські балади» (1839), «Вітка» (1840) та окремими віршами. Він поширив тематичні й жанрові межі української поезії, про що свідчать такі його твори, як «Пісня моя», «Співець Матуса», «Дід-пасічник», «Нічна розмова», «Пан Шульпіка», «На добраніч» та легендарно-історична поема «Ластівка».

Прозові твори М. Костомарова російською мовою присвячені історичним темам. З них відомі: «Сын. Рассказ из времени XVII в.», «Кудеяр. Историческая хроника в 3-х книгах», «Ольховняк», «Черниговка. Быль 2-й половины XVIII в.», «Холуй. Эпизоды из исторического быта русской жизни первой половины XVIII ст.»

Як історик Костомаров створив ряд монографічних праць про Б. Хмельницького, про повстання Степана Разіна та інші визначні події.

[...]

На значення історичних праць Костомарова вказував також І. Франко, У статті про Івана Вишенського він писав: «Добре роблять, що згадують і таких, що розсвічували нам нашу старовину, показували добрі і злі діла наших предків нам, потомкам, на науку, як се чинив славний Микола Костомаров».

У спадщині М. І. Костомарова є немало творів, які зберігають велике значення і в наш час.

І. І. Пільгук

Олександр Матвійович Астряб

*До 90-річчя від дня народження*³²

Сину провінціального вчителя Олександру Матвійовичу Астрябу з дитячих років були близькі інтереси школи, народної освіти. Зразу ж по закінченні Київського університету (1904 рік) і з перших кроків педагогічної діяльності (спочатку в Глухівській гімназії, а потім у Київському комерційному училищі) він активно включається в роботу Київського фізико-математичного товариства, заснованого на початку 1890 року. Фундаторами цього товариства були такі визначні вчені-математики, як Б. Я. Букреев, К. М. Щербина, К. Ф. Лебединцев, Д. А. Остроменський та ін. Велика увага тут приділялася зокрема питанням методики математики, поліпшення програм і підручників для початкових і середніх шкіл.

Наукові погляди О. М. Астряба формувалися на кращих прогресивних традиціях дореволюційної вітчизняної педагогіки. Але основна його діяльність як учителя-практика, педагога-науковця, як вихователя цілої плеяди математиків-методистів почалася після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Олександр Матвійович бере активну участь у розвитку нової радянської школи на Україні. Він — член комісії НКО УРСР по складанню української математичної термінології, викладає на численних педагогічних курсах учителів-математиків. Разом з іншими педагогами-ветеранами допомагає в організації робітфаків при київських політехнічному і сільськогосподарському інститутах, а в 1925 році — при Інституті народної освіти.

³² Бережна, Е. (1969). Олександр Матвійович Астряб. До 90-річчя від дня народження. *Радянська школа*, (9), 106-107.

Близько тридцяти років О. М. Астряб викладав методику, історію математики, спеціальні курси в Київському інституті народної освіти і в створеному на його базі в 1930 році педагогічному інституті.

Олександр Матвійович — один з організаторів і провідних працівників Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, Під його керівництвом відділ методики математики став методико-математичним центром, навколо якого групуються кращі педагогічні сили.

В 1947 році вчений створює у Київському педінституті першу в республіці кафедру методики математики, налагоджує систематичну підготовку наукових працівників. Серед його учнів і спадкоємців методичних ідей слід назвати імена відомих педагогів — професора І. Є. Німанського, члена-кореспондента АПН СРСР В. І. Чепелева, кандидатів педагогічних наук О. С. Дубинчук, Т. Я. Нестеренко та багатьох інших.

За час своєї діяльності у Київському педінституті Олександр Матвійович тільки через аспірантуру підготував до захисту дисертаційних робіт понад 20 майбутніх кандидатів наук.

О. М. Астряб був майстерним педагогом, активним громадським діячем, невтомним борцем за дальший розквіт радянської методичної школи, педагогічної науки. Йому належать більше ста праць загальним обсягом близько 250 друкованих аркушів. Серед них — посібники для вчителів і студентів педвузів, монографії, статті з питань загальної методики викладання математики, історії та методики арифметики, алгебри, геометрії, а також з інших питань математичної підготовки учнів.

Ще на початку ХХ століття О. М. Астряб став одним з переконаних прихильників введення пропедевтичного курсу геометрії в шкільні програми. У 1909 році вийшла в світ його перша книга «Наглядная геометрия», яка витримала 12 видань. Винятково важлива роль належить Олександр Матвійовичу в створенні навчальних посібників з математики для радянської школи. Він є автором або співавтором численних книг, що вийшли у 20-х роках («Геометрія для трудових шкіл», «Наочна геометрія. Перший ступінь», «Задачник з наочної геометрії», «Арифметичний задачник для села» та ін.).

Значне місце в працях ученого відведено практичній підготовці учнів з математики. Особливо цінними є його методичні посібники для вчителів середньої школи. «Наочна геометрія в IV-V класах» — це один з кращих у нашій країні посібників. В ньому чітко визначено цілі та завдання пропедевтичного курсу геометрії, особливості його викладання, подано зразки планування програмного матеріалу, методичні поради, достатню кількість задач і вправ, підібраних у певній системі.

Широко відомі й за межами України такі фундаментальні праці з математики, написані авторським колективом під керівництвом Олександра Матвійовича і при його безпосередній участі, як «Нариси з методики викладання систематичного курсу арифметики», «Теорія та методика розв'язування задач на побудову», «Методика стереометрії», «Розв'язування стереометричних задач», «Викладання геометрії в середній школі» та ін. Серед праць історичного змісту зазначають на увагу дослідження, присвячені методичним поглядам Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського, М. В. Остроградського, ролі Евкліда і Лежандра як основоположників шкільних підручників з геометрії, розвитку математичної освіти в Росії та на Україні в XVII-XVIII століттях, історії викладання математики з школах Радянської України.

Невтомний трудівник, Олександр Матвійович вніс значний вклад в усі розділи методики математики. Він висловив цінні думки щодо розуміння поняття «арифметична задача», класифікації та методики розв'язування їх; в методиці пропедевтичного курсу геометрії — створив систему вивчення окремих питань; у галузі стереометрії — натхненник опрацювання першого в країні методичного посібника, а також організації зразкового кабінету, який тепер носить його ім'я. Багато років Олександр Матвійович керував секцією математики і фізики науково-методичної ради Міністерства освіти УРСР, брав постійну участь у створенні навчальних планів, програм, підручників і посібників для шкіл. Велику роботу проводив він і як член експертної комісії з математики і теоретичної механіки Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР.

Плодотворну роботу провадив проф. О. М. Астряб як член редакційної колегії і автор журналу «Радянська школа».

Трудящі знали Олександра Матвійовича як активного громадського діяча, депутата Київської міської Ради депутатів трудящих. Він часто виступав з публічними лекціями, вів жваве листування з багатьма педагогами-науковцями та вчителями-практиками. Все це принесло йому заслужені популярність і авторитет. У 1944 році комуністу-педагогу Олександру Матвійовичу Астрябу було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки УРСР, в 1953 році його нагороджено орденом Леніна. З любов'ю і вдячністю називають О. М. Астряба учителем учителів. Вивчення його наукової спадщини набагато сприятиме правильному розв'язанню важливих проблем, які стоять перед сучасною школою.

П. О. Куліш

*До 150-річчя з дня народження*³³

Дійсність, якою жив Пантелеймон Олександрович Куліш, стала історією, та коли сучасний читач бере до рук бодай щойно видані «Вибрані твори» письменника, світ Куліша постає з них зримо, в усій своїй первісній невпорядкованості, ідейно-психологічній розхристаності, художньо-пошуковій розмаїтості.

Ще в дожовтневий період у літературознавстві робилися спроби віднайти якісь уніфіковані рамки, аби з них дивився зручний для всіх Панько Куліш. Це було неможливим, бо по суті творчість його символізувала руйнування будь-яких рамок, усталених суспільних і естетичних уявлень, узвичаєних духовних цінностей, традиційних літературних форм. З будь-яких рамок на нас завжди дивитиметься принаймні два Куліші: борець за національне визволення українського — народу і автор гімнів «Єдиному цареві» і «Єдиній цариці», тобто Петру I і Катерині II, яких гнівно картав Т. Г. Шевченко як поневолювачів українського народу; діяч, суголосний своєму часові і водночас — проповідник анахронізму в літературному суспільному процесі; один з найвизначніших борців за нове українське письменство, творець «кулішівки» (фонетичного правопису, яким користуємося і сьогодні) і Куліш, що проклинає той правопис, бо він «рвет нашу связь с первою русскою летописью.» У нього є твори високих художніх зразків і такі, котрі з великою умовністю можна віднести до літератури. «В українській літературі трудно знайти

³³ Яременко В. (1969). П. О. Куліш. До 150-річчя з дня народження [Пам'ятні дати]. *Українська мова і література в школі*, (8), 84-85.

поета, який би так тратив у повному зібранні творів, як Куліш» — слушно зауважив М.Зеров.

Різностороння і плідна праця П. Куліша на ниві української літератури й сьогодні викликає подив. Надзвичайну працездатність і літературний хист, невгамованість вдачі, вміння впливати на громадську думку відмічали в Кулішеві такі титани праці, як І. Франко і Б. Грінченко.

Найчастіше Куліша в сучасній критичній літературі розглядають як класового антипода Т. Шевченкові. Підставу цьому, і добре аргументовану, дав сам Куліш, заявивши: «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були справді вони представителі двох половин козаччини. Шевченко репрезентував собою правобережну козаччину, що втікала на Січ, а з Січі верталась на панські добра гайдамаками... Куліш походить з того козацтва, що радувало з царськими боярами, спорудило цареві Петру «Малоросійську Колегію», помагало цариці Катерині писати наказ і завести на Україні училища замість старих бурс».

Куліш, за словами М. Зерова, «з особливим завзяттям клав наголос на розходженні своїх поглядів з оцінками громадськими: завзято нападався на те, що шанував читач, і підносив те, що минали «байдужі очі», а також був «великий майстер «дратувати українську громадську думку». У поезії, створивши стилізовану під народні думи поему «Україна», він претендував на роль українського Гомера. Як історик, на противагу М. І. Костомарову, вважав, що «Нестором — нашого українського вопрса» може бути тільки він.

Найперше слід відзначити, що до якої б галузі історії української культури ми не звернулися, обов'язково з натрапимо на слід П. Куліша. Письменник широких творчих інтересів, поет, прозаїк, драматург, перекладач, етнограф і фольклорист, літературний критик і публіцист, видавець і журналіст, мовознавець і історик, він становить собою значну сторінку в духовному розвитку народу.

П. Куліш прожив довге і складне життя. Народився він 8 серпня 1819 року в містечку Воронежі на Чернігівщині в козацькій родині. Навчався в Новгород-Сіверській гімназії, яку залишив з 5 класу, маючи намір вступити до Київського університету. Кілька років

перебував на службі в канцелярії Ніжинського ліцею та заробляв на хліб приватними лекціями.

У 1839-1841 рр. Куліш — вільний слухач Київського університету. На цей час припадає його знайомство з М. Максимовичем. Упорядкована вченим збірка українських народних пісень ще в гімназійні роки справила виняткове враження на молодого Куліша. Завдяки Максимовичу Куліш починає працювати на посаді вчителя (у Луцьку, а потім у Рівному).

Кінець 30-х і 40-і роки ХІХ ст. біографи Куліша вважають періодом формування його ліберально-демократичного світогляду. У цей час він найближче стояв до демократичних письменників. Навіть після розгрому Кирило-Мефодіївського братства і арешту П. Куліша в 1847 році і аж до 1864 року ми ще зустрічаємо в його висловлюваннях думки про патріотизм та інтернаціоналізм, про потребу національного самосвідомлення, виступи шпроти національного гноблення українського народу, за демократичний періодичний орган. У наступні роки він почав проповідувати «помірковано-патріотичну ідею» та спілку українофілів з тими елементами, які могли б надати діяльності українських патріотів «истинно-общественное значение».

Як видавець цінних «Записок о Южной Руси» (1856-1857) та з альманаху «Хата» (1860), як співробітник журналу «Основа» (1861-1862) Куліш у 60-х роках активно трудиться в українському літературному та громадському житті.

У збірці «Досвітки» (1862) Куліш мислить о себе спадкоємцем музи і слави Т. Шевченка. Але насправді він, так і не зміг узяти ті ноти, яких не торкалася рука Шевченка, залишившись лише його епігоном. На риторичність поезії Куліша і позбавлений внутрішньої поетичної гармонії переспів шевченківських мотивів вказали відразу М. Костомаров і О. Кониський, коли він ознайомив їх з своїми віршами, назвавши їх творами «Дунайського поета, гідного самого Шевченка».

*Ой мовчав я, браття,
Словом не озвався,
Поки батько український
Піснею впивався.*

І в цій заяві відчутне честолюбство Куліша, який за життя Шевченка не міг бути його поетичним конкурентом. Щоправда, як автор «Досвіток», Куліш був кращим українським поетом у перші пошевченківські десятиліття.

Намагаючись вийти з-під Шевченкового впливу, Куліш вдався до гострого осуду Шевченка, а водночас і оспіваної великим Кобзарем героїчної боротьби українського народу. У нього з'являється якась зла зневіра в перспективи українського національного життя, починається відверто реакційний період, пов'язаний, з урядовою службою у Варшаві та міністерстві шляхів, із збірками «Дзвін» та «Хуторская философия».

Та неупереджено оглядаючи багатогранну спадщину П. Куліша, ми не раз вживаємо поруч з його іменем епітет «перший». Він поставив на наукову основу вивчення української етнографії і значно збагатив українську фольклористику своїми двотомними «Записками о Южной Руси», про які добре слово сказав Т. Г. Шевченко: «Я эту книгу скоро наизусть буду читать... Прекраснейший, благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе».

Любовно збираючи і публікуючи фольклорні матеріали, Куліш розширював коло історичних відомостей про український народ, намагався їх по-науковому осмислити.

Безперечно, він був серед перших, хто закладав основи української літературної критики, обґрунтувавши думку, що «завданням нашої української літератури мусить бути строга відповідність її витворів народному духові й його серйозному, життєвому, а не якомусь-то псевдонародному, вибагливому поглядів на речі». П. Куліш вважав, що «як фальшивого історика, так і фальшивого жерця белетристики треба викривати в ім'я загальної користи, в ім'я успіхів самоусвідомлення, в ім'я прямування до кращої майбутності народу».

Перу Куліша належать практичні спроби літературно-критичного аналізу творів М. Гоголя, І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Я. Щоголева та ін.

У своїх літературно-теоретичних виступах П. Куліш слідом за М. Максимовичем і О. Бодяньським обґрунтовував принцип народності в українській літературі, стверджував етнографічний реалізм, типовим представником якого був і сам.

П. Куліш — автор першого в українській літературі історичного роману («Чорна рада»). Почавши з творів виразно етнографічного характеру («Огненный змей», «О том, от чего в местечке Воронеж высох Пешевцов став», «О том, что случилось с козаком Бурдюгом на зеленой неделе»), письменник перейшов до тем історичних. Так з'являється 1843 року «Михайло Чернышенко или Малороссия восемьдесят лет назад». Провідний мотив цього твору — «культ дідів, предків, пошана до батьків», мотив, що був навіяний молодому авторові романами Вальтера Скотта. Слід відзначити плідне використання Кулішем фольклору, зокрема народних дум.

Наприкінці 1844 року Куліш починає роботу над історичним романом «Сотник Шрамко и его сыновья» (пізніше — «Чорна рада»), а вже 1845 року в «Современнике» з'являються окремі його розділи. Тоді ж він створює два варіанти роману — російський і український. Розгром Кирило-Мефодіївського братства і наступний арешт заступив і наукову кар'єру його і затримав видання «Чорної ради». Книга побачила світ лише 1857 року.

«Чорна рада» охоплює події 1663 року. Куліш виступає тут як новатор. У романі окреслюється образ народу, що складається з різних суспільних груп, кожна з своїми інтересами та ідеалами. Ідеологія різних груп суспільства тогочасної України призводить до конфліктів. Окремі представники соціальних прошарків — це яскраві, індивідуалізовані психологічні типи. Симпатії автора на боці людей, що мають високі ідеали (співець «Божий чоловік», запорожець Кирило Тур тощо). За всіма конфліктами роману автор бачить глибший конфлікт — боротьбу правди з неправдою. Нас захоплює і сьогодні рельєфне змалювання осіб і подій з повним використанням зображальних можливостей нового на той час романтичного стилю: символічність постатей, пейзажів тощо. І хоч перед нами зримо постає образ «завірюхи»,

Куліш раз по раз підкреслює свій історичний оптимізм. «Спасибі тобі — дякував у листі до автора Т. Г. Шевченко, — милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і особливе спасибі тобі за «Чорну раду».

Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз і все-таки не скажу більш нічого як спасибі».

Цілком зрозуміло, що цей класичний твір після повістей Г. Квітки-Основ'яненка відіграв значну роль і займає важливе місце в розвитку української дожовтневої прози (між іншим, серед історичних романів, які М. Горький радив читати своєму синові, є і «Чорна рада»).

На початку 40-х років Куліш виступав також і як поет, але поетичні збірки почав друкувати після смерті Т. Шевченка. Він автор низки збірок: «Досвітки» (1869), «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена кобза» (1897). Крім того, П. Куліш — автор ряду поем («Магомет і Хадиза», «Грицько Сковорода», «Куліш в пеклі»), великої кількості перекладів, зокрема п'ятнадцяти з драм Шекспіра та Біблії.

З погляду ідейного і художнього найбільш значимі ті поезії П. Куліша, що свого часу друкувалися в «Основі» і «Черниговском листке» (пізніше — збірник «Досвітки»). Тут найменше голої публіцистики, яка переважає в наступних збірках. Поет вірить, що «єсть у світі правда чиста і добро, і воля». А відтак і пісні свої спонукає сіяти ту правду, добро і волю на «рідному полі», на «ланах неораних». Як і Шевченко в «Тарасовій ночі», Куліш тут славить «сірому убогу», солідаризується з героями Кумейок, Солониці та Жовтих Вод:

*Нехай знають на всім світі,
Як ми погибали,
І гинучи, свою правду
Кров'ю записали.
Записали — прочитають*

*Неписьменні люди
Що довіку із панами*

*Згоди в нас не буде.
Поки Рось зоветься Россю,
, Дніпро в море леться
Поти серце українське
З панським не зживеться
(«Кумейки»).*

«Все тут було, — оцінюючи поезію П. Куліша, писав І. Я. Франко, — лірика й епіка, слов'янофілство і демократизм, хмельниччина і козаччина перед Хмельницьким, тон народної пісні і манера Шевченка і початки спеціальної Кулішевої філософії, хоч іще не вироблені; були громи на «гайдамацтво» в особі Кривоноса, та й на панство в особі князя Яреми. Не було тільки одного— Шевченкового генія, Шевченкового гарячого чуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого доторкнулося його перо».

Не витримали випробування часом філософські і суспільно-політичні погляди П. Куліша. Ними послуговуються сьогодні хіба що люди, які заробляють на хліб прибиранням історичних смітників. Але краще з діяльності П. Куліша лягло в підмурівок української національної культури.

Василь Яременко (Київ)

Олена Пчілка

*До 120-річчя з дня народження*³⁴

Літературна спадщина Олени Пчілки — матері Лесі Українки й сестри М. Драгоманова — до недавнього часу залишалась мало дослідженою. Лише після появи літературно-критичних статей А. Чернишова (журнал «Вітчизна», 1963-1964 рр.), біографічної замітки в УРЕ, нарису в «Історії Академії наук УРСР» (т. 2), побіжних згадок і оцінок в «Історії української літератури» (т. 5) та окремих публікацій її творів сучасний читач може уявити багатогранну діяльність, складність і суперечливість творчого шляху цієї відомої письменниці.

Народилася Олена Пчілка (літературний псевдонім Ольги Петрівни Косач) 17 липня 1849 року в м. Гадячі на Полтавщині в сім'ї збіднілого поміщика (певний час днем народження письменниці вважалось 29 червня 1849 року). У 1866 році О. П. Косач закінчила Київський пансіон шляхетних дівчат. Тривалий час потому збирала і вивчала фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема колядки та легенди. У 1876 році як результат цих студій виходить її перша друкована праця «Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки». За півстоліття літературної і наукової діяльності письменниця написала й опублікувала багато віршів та оповідань, драм і творів для дітей, перекладів з російської та західно-європейських літератур, наукових праць і літературно-мистецьких розвідок. 1880 року Олена Пчілка

³⁴ Гнатюк М. П. (1969). Олена Пчілка. До 120-річчя з дня народження [Пам'ятні дати]. *Українська мова і література в школі*, (7), 91-92.

опублікувала своїм коштом «Співомовки» С. Руданського. Разом з Н. Кобринською і за участю І. Франка у 1887 році видала альманах «Перший вінок», у якому було надруковано твори жінок Наддніпрянської та Західної України, статті про становище жінки в буржуазному суспільстві. Ця книга відбивала прагнення прогресивної інтелігенції до возз'єднання всіх українських земель. Письменниця прищеплювала любов до літератури, до рідного слова своїй доньці Лесі, яка згодом стала геніальною поетесою і революціонеркою.

Олена Пчілка була одним із редакторів журналу «Рідний край» (1905-1916), що мав загальнодемократичний характер, редагувала додаток до нього — часопис «Молода Україна». Значна частина літературної спадщини письменниці позначена ліберально-демократичними і культурницькими ідеями, в цілому ж її художня творчість мала під собою реалістичний ґрунт. Олена Пчілка була далекою від робітничого руху, однак першою звернула увагу на вірші робітничого поета Т. Романченка.

З 1921 року Олена Пчілка постійно мешкала в Києві, була членом Етнографічної комісії ВУАН, працювала в історико-філологічному відділі Академії наук України. У 1925 році її обрано членом-кореспондентом АН УРСР. За радянських часів Олена Пчілка видрукувала кілька наукових досліджень («Про легенди і пісні», 1926; «Українські узори», 1927; «Українське селянське малювання на стінах», 1929). У 1930 році вийшла її збірка «Оповідання» (з автобіографією).

Померла письменниця 4 жовтня 1930 року.

Художні твори Олени Пчілки (поезія, проза, п'єси), хоч і не належать до першорядних явищ української дожовтневої літератури, але посідають у ній помітне місце. У 1884 році в альманасі «Рада» була видрукувана поема Пчілки «Козачка Олена», присвячена М. В. Лисенкові. На ній відчутний вплив Шевченкової «Катерини». Збірка творів поетеси «Думки-мережанки» (1886 рік) засвідчила тематичне і жанрове розмаїття Олени Пчілки. Крім ліричних віршів, тут були байки, віршовані оповідання, поема «Юдіта». Закоханість у Волинь, окремі соціальні мотиви,

спроба збагнути роль поета в суспільстві, інтелектуальна проблематика, показ образу революціонера-народника — ці різні тематичні аспекти становлять основу збірки. У поемі-фантазії «Русалка» (1888) оспівано прагнення до омріяного щастя, неможливого в тогочасних суспільних умовах. В цей час, як твердять дослідники, створена поема «Орлове гніздо» (не друкувалась), високо оцінена Лесею Українкою за її антиколонізаторську тенденцію. Олена Пчілка створила і опублікувала ряд сонетів («Минула молодість!.. Мов пісня прошуміла», 1889; «Діброва смутная вже листячко ронила», 1890), багато віршів для дітей.

У прозових творах Олени Пчілки знайшли відображення життя і прагнення тогочасної інтелігенції «Пігмаліон», 1884; «Чад», 1886; «Світло добра і любові», 1887-88; «Маскарад», 1889, та ін.). За словами І. Франка, «досить просторе і свіже щодо своєї теми» оповідання «Товаришки» («Перший вінок», 1887) — про українську студентську молодь за кордоном. Атеїстичні погляди письменниці виявилися в оповіданнях «За правдою» (1889), «Рятуйте!» (1898). У п'ятому томі «Історії української літератури» (1968) сказано, що «розвиток історичних подій, особливо в роки наростання революційної хвилі, приводить до краху ілюзій і надій на згладження класових антагонізмів» (стор. 115). І як один з прикладів цього, наведено краще оповідання Олени Пчілки — «Збентежена вечеря» (1905). В гумористичному оповіданні «Поезія в стилі «модерн» (1911) гостро висміяно модерністів. Найзначніші оповідання письменниці видано в 1907-1911 роках у трьох томах.

З драматичних творів Олени Пчілки слід виділити «Світову річ» — комедію з життя міщанства та вбогої шляхти (1908), поставлену на сцені М. П. Старицьким ще в 90-х роках. Відомі також її п'єси для дітей, переробки з п'єс інших авторів тощо.

Олена Пчілка-перекладач прагнула збагатити українську літературу набутками літератур інших народів і насамперед слов'янських. У 1882 році побачила світ книга її перекладів «Українським дітям», до якої увійшли твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Сирокомлі. Вона багато перекладала з росій-

ської літератури (Гоголь, Кольцов, Тургенєв, Тютчев, Надсон, Єсенін), з польської (Міцкевич, Словацький, Конопницька), а також окремі твори С. Чеха, Шіллера, Гюго, Гете, А. Негрі, Андерсена, лірику Сапфо, байки Овідія та ін.

Олені Пчілці належить чимало літературно-критичних статей і спогадів про І. Котляревського, Є. Гребінку, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Лисенка, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького, О. Сластіона, Д. Яворницького. Цікавим є листування письменниці з Іваном Франком, який поважав Олену Пчілку, хоч іноді відверто критикував її слабкіші твори.

Багатогранна діяльність Олени Пчілки, все те корисне, що вона зробила на ниві української культури і науки, заслуговує на добру згадку і пошану.

М. П. Гнатюк (Київ)

Вітаємо з ювілеєм!

[До 70-річчя Микити Грищенка]³⁵

Педагогічна громадськість нашої республіки відзначає 70-річний ювілей заслуженого діяча науки Української РСР, доктора педагогічних наук, професора Київського університету — Микити Миновича Грищенка, ім'я якого широко відоме на Україні і за її межами. Автор багатьох книг і підручників, учений, активний пропагандист педагогічних знань серед трудящих, Микита Минович вніс значний вклад у становлення і розвиток радянської школи, педагогічної науки і продовжує успішно трудитись.

Микита Минович усе життя — педагог. Свій життєвий шлях обрав він ще в далекому 1920 році, вступивши на Київські Вищі трирічні педагогічні курси. А по закінченню вузу йому доводилось працювати директором школи, педагогічного училища, інспектором округу (1927–1930 рр.), директором Київського інституту соціального виховання (1930–1934 рр.), науковим співробітником Науково-дослідного інституту педагогіки (1934–1941 рр.), завідувачим Кзил-Ординським міським відділом народної освіти (1942–1943 рр.), начальником Управління шкіл і членом колегії Міністерства освіти УРСР (1943–1946 рр.), директором науково-дослідних інститутів дефектології і педагогіки (1946–1958 рр.). З 1958 року професор М. М. Грищенко завідує кафедрою педагогіки Київського університету. Він є автором понад 100 наукових праць (монографій, підручників, науково-методичних посібників, брошур, статей), присвя-

³⁵ Вітаємо з ювілеєм! (1970). *Радянська школа*, (9), 108.

чених історії народної освіти, педагогіці вищої і середньої школи, узагальненню педагогічного досвіду. Його докторська дисертація «Школа Української РСР у період між ХVІІІ і ХІХ з'їздами Комуністичної партії Радянського Союзу (1939–1952 рр.)» — це фундаментальне наукове дослідження. У праці всебічно висвітлюються основні етапи розвитку народної освіти в Українській РСР, починаючи з перших днів перемоги Жовтневої революції. Цьому питанню присвячені й книги М. М. Грищенка: «Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади» (1957 р.), «Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР» (1957 р.), «Народна освіта в західних областях Української РСР» (1960 р.), «Перша школа комуністичного виховання» (1962 р.), «Ленін і народна освіта в Українській РСР» (1968 р.), «До історії ліквідації неписьменності» (1968 р.) та ін.

У науковому доробку ювіляра чимало праць з питань педагогіки вищої школи. М. М. Грищенко — дослідник педагогічних поглядів Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, О. М. Горького, Н. К. Крупської, А. С. Макаренка.

Багато енергії віддає Микита Минович вихованню наукових кадрів у галузі педагогіки. Науково-педагогічну роботу він поєднує з активною громадською діяльністю: його неодноразово обирали членом столичної міськради, до партійних органів, протягом ряду років він був членом ВАК Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. Нині професор М. М. Грищенко — член Комітету державних премій у галузі науки і техніки при Раді Міністрів УРСР, голова експертної комісії по педагогіці Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, методичної ради Міністерства освіти УРСР, ректор Київського народного університету наукових знань для вчителів, член Президії Ради Педагогічного товариства УРСР.

Редколегія науково-педагогічного журналу «Радянська школа», членом якої Микита Минович був довгий час, та колектив редакції і читачі журналу щиро поздоровляють ювіляра, бажають йому довгих літ творчої праці, міцного здоров'я, здійснення всіх творчих задумів і планів.

В. М. Перетц

*До 100-річчя з дня народження*³⁶

Видатний учений-літературознавець Володимир Миколайович Перетц залишив глибокий слід у різних галузях науки. Він є автором більш як 300 досліджень, статей і рецензій з питань історії російської, української та інших слов'янських літератур, переважно давніх; російського, українського і польського театрів; народної творчості; текстології, палеографії та історіографії. Талановитий викладач і організатор вищої освіти, В. М. Перетц залучив до науки і виховав багатьох дослідників, які сприяли значному поступові нашого літературознавства.

В. М. Перетц народився 19 (31) січня 1870 р. у Петербурзі в родині викладача математики М. Г. Перетца, сина декабриста Г. А. Перетца. Рано осиротівши, він змушений був жити в інтернаті при гімназії Людинолюбного товариства, в якій раніше працював його батько.

Ще в гімназії Перетц зацікавився гуманітарними науками, зокрема слов'янськими мовами, літературами і народною творчістю. Цей інтерес поглибився під час навчання на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету.

У перших статтях В. М. Перетца, надрукованих в «Живой старине», «Библиографе», «Киевской старине» (1892 р.), вже намічається коло тих питань, які привертатимуть увагу майбутнього

³⁶ Колосова В. П. (1970). В. М. Перетц. До 100-річчя з дня народження [Пам'ятні дати]. *Українська мова і література в школі*, (1), 88

вченого протягом усього життя (народна творчість, давня українська та російська поезія, їх взаємозв'язки, будова народного та літературного книжкового вірша).

У 1900 році Перетц захищає магістерську, а через два роки і докторську дисертації, в яких, зокрема, досліджує становлення давньої української і російської книжної поезії. Без ознайомлення з цими ґрунтовними працями вченого і тепер не може обійтись жодний дослідник давньої української літератури.

Восени 1903 р. Київський університет обирає В. М. Перетца екстраординарним професором на кафедрі російської мови та письменства. Переїхавши до Києва, вчений активно включається в культурне життя України. Інтерес його до українознавства, який зародився ще в студентські роки і виразно виявився в магістерській дисертації, реалізується в його дальших наукових працях.

З 1907 р. у Києві, на квартирі В. М. Перетца, починає систематично працювати широко відомий «Семинарій російської філології», до якого тягнуться студенти університету. З 1910 по 1915 рр. у київських «Университетских известиях» було надруковано дев'ять «Отчетов об экскурсиях Семинария русской филологии». Учасники семінарію ввели в науковий обіг велику кількість нового українського рукописного матеріалу. Славнозвісну школу Перетца пройшли відомі вчені В. Адріанова-Перетц, С. Бугославський, О. Грузинський, М. Драй-Хмара, О. Дорошкевич, М. Гудзій, Б. Ларін, С. Маслов, О. Назаревський, Д. Ревуцький, П. Филипович, С. Савченко, Є. Тимченко, С. Щеглова та багато інших.

У 1914 р. В. М. Перетца обирають ординарним академіком Російської Академії наук і він переїздить до Петрограда, де читає лекції з історії давніх (російської, української та білоруської) літератур і народної словесності, викладає на Вищих жіночих і педагогічних курсах, підтримує постійні зв'язки з своїми київськими учнями, продовжує досліджувати українські рукописні матеріали. У 1917 р. В. М. Перетц бере участь в організації Самарського державного університету і викладає в ньому на історично-філологічному факультеті, водночас працюючи на курсах для українських учителів. У 1919 р. його обрано позаштатним

дійсним членом Української Академії наук. 1921 року В. М. Перетц переїжджає до Ленінграда, де працює в Академії наук, університеті, Інституті історії мистецтва, Науково-дослідному інституті порівняльної історії літератур і мов Заходу та Сходу, очолює міське Товариство дослідників української історії, письменства та мови, Ставши з 1926 р. дійсним членом Української Академії наук, В. М. Перетц у 1927 р. організував і очолив у складі її історико-філологічного відділу Комісію давнього українського письменства, яка здійснила ряд публікацій літературних пам'яток XI-XVIII ст. У цьому ж 1927 р. з його ініціативи ленінградське Товариство дослідників української історії, письменства і мови видало три «Наукові збірники», у першому з яких була надрукована частина студій над українськими історичними піснями XV ст., яку їх автор, Іван Франко, надіслав В. М. Перетцу.

Майже до останніх днів свого життя В. М. Перетц продовжує дослідження і в галузі давньої української літератури, розшукує і знаходить у книгосховищах Ленінграда, Москви, Києва, Пскова, Твері, Мінська, Ніжина, Харкова, Дніпропетровська нові українські рукописні пам'ятки, Помер В. М. Перетц 24 вересня 1935 р.

Важко переоцінити науковий доробок видатного вченого. Ті з творів давньої української віршової літератури, які він вперше опублікував, становитимуть об'єкт, дослідження ще не одного покоління філологів-медієвістів. Так само і над розв'язанням проблем, які він накреслив, ще працювати й працювати.

В. П. Колосова (Київ)

О. І. Копиленко

(До 75-річчя з дня народження)³⁷

Письменник сучасності... Така стисла характеристика творчого обличчя Олександра Івановича Копиленка є чи не найточнішою. Підвищений інтерес до проблем сучасного життя властивий, звичайно, всій літературі соціалістичного реалізму, він є, можна сказати, однією з найприкметніших рис її, але в О. Копиленка ця риса була не тільки найприкметнішою, а визначальною, провідною. Тему сучасності він художньо досліджував упродовж усього мистецького життя, завдяки цьому став самотнім творцем, зробив вагомий і оригінальний внесок в українську радянську прозу.

Сталося так, що постать О. Копиленка за життя потрапляла в поле зору критики не дуже часто. Монографії та ґрунтовні статті про письменника стали з'являтися лише недавно, після його смерті, а за період майже сорокарічної творчої діяльності про автора відомих оповідань, написаних у 20-х роках, пізніших романів «Народжується місто», «Дуже добре», «Десятикласники» публікувалися тільки невеликі рецензії та згадувалося в оглядових літературознавчих дослідженнях. Кілька разів у періодиці друкувалися матеріали обговорення нових творів О. Копиленка. Тим часом він потребував пильнішої уваги до себе. І насамперед тому, що був творцем таких літературних явищ, які мали суттєве значення для всієї української радянської прози. Мається на увазі,

³⁷ Наєнко, М. А. (1975). О. І. Копиленко (До 75-річчя з дня народження). *Українська мова і література в школі*, (8), 86-89.

зокрема, те, що з іменем О. Копиленка тісно пов'язані перші кроки української літератури соціалістичного реалізму. Цей письменник одним із перших у пожовтневій українській прозі по-справжньому заглибився у робітничу, міську тематику, і, нарешті, він був у числі першопрохідців радянської літератури для дітей шкільного віку. До речі, шкільна тематика у творчості О. Копиленка чи не найбільше посприяла тому, що він став популярним серед широкого читацького загалу.

На літературному овиді О. Копиленко з'явився 1922 р., надрукувавши в періодичній пресі оповідання «Там, мабуть, краще», «Кара-Круча», «У ніч» та ін. На той час молодий письменник закінчив уже Червоноградську учительську семінарію і навчався на біологічному факультеті Харківського університету. Любов до природи і всього живого, яка привела О. Копиленка на біологічний факультет, не згасатиме в письменника до останніх днів, але судилося йому найбільше прислужитися саме літературі, а не біологічній науці. 1923 р. він уже видає невеличку збірку оповідань «Кара-Круча», згодом — «Весела історія», «Македон Блин» (1925), а до 1958 року, коли у п'ятдесятивосьмирічному віці помер письменник, вийшло ще близько півсотні його прозових збірок і книг.

Ранні оповідання О. Копиленка були живим відгуком на ті історичні події, які приніс у життя нашого народу Великий Жовтень. В українській прозі на той час продовжували працювати письменники-демократи старшого покоління С. Васильченко, О. Кобилянська, В. Стефаник та ін., які починали творчу діяльність ще до Жовтня, стояли на позиціях гуманізму, щиро вболівали за долю трудящих мас, своїм словом постійно втручалися у найтрепетніші проблеми суспільно-політичного життя. Їхній досвід ставав мистецькою школою і для тих молодих письменників, яких покликала до творчості революційна дійсність.

Протягом перших пожовтневих літ в активі молоді революційної прози з'явилося кілька шкіців В. Чумака, публіцистичних оповідей Г. Коцюби, оповідань М. Ірчана та О. Досвітнього, етюдів та новел Г. Косинки, сатиричних виступів К. Котка й Остапа Вишні. В 1922 році і пізніше цей список нових імен збагачується такими

постатями, як А. Головко, П. Панч, І. Микитенко, Ю. Яновський, О. Слісаренко та ін. Всі вони писали про революційні перетворення в нашій країні, про величні битви робітничо-селянських мас на фронтах громадянської війни. З цією ж тематикою входив у літературу й О. Копиленко. Герої його перших оповідань — це насамперед борці за народну владу, за щасливе життя, за матір-годувальницю — землю. Такими зображені і голова сільського виконкому Андрон («Кара-Круча»), і господар оновленого революцією села Петро («Весняні закутки»), і переконаний більшовик Марко («Христя»), і заповзятий до всього нового Македон («Македон Блин»), Найхарактернішою рисою їх є оптимістичне сприйняття революційних змін у житті, гуманістичне розуміння боротьби за ідеали Жовтня. Петро із «Весняних закутків», якому довелося і панські маєтки трощити, і гетьманців бити, і Денікіна та Врангеля гнати, тепер, за мирного господарювання, говорить своїй дружині: «Гарно, Мар'яно! Отже, не думав, що прийдеться оцю радість випити. А тепер ось п'ю і радію. Ти ж поглянь — на всі кінці всюди наша земля. Подивись на діда Омелька, як він ото поважно веде — чуває, розуміє... Всюди наша земля...»

Радісні, святкові барви були хоч і визначальними у перших Копиленкових творах, але нерідко вони поступалися місцем і сумним, драматичним. Нове життя ж бо робило тільки перші кроки, просування вперед часом давалося з неабиякими труднощами. Треба було ще вчасно відхилитися і від злочинних пострілів з-під куркульських стріх, і витримувати строкаті непівські будні... Боротьба з куркульськими бандами, викриття обивательщини і безвольних, «зайвих» людей — основні мотиви нових оповідань О. Копиленка, серед яких вирізняються «Іменем українського народу», «Іспанія» і особливо на міську тематику — «Федерація», «Будинок, що на розі», «Сальто-мортале». У них з однаковою силою виписані і позитивні, і негативні персонажі. «Взагалі, лаконічне, але художньо переконливе характерописання, вміння окреслити різногранні, непересічні, часом зовнішньо «шорсткі» людські вдачі було найсильнішою стороною ранньої прози Копиленка». Не обійшлося при цьому, звичайно, і без втрат.

Суперечлива дійсність 20-х років, існування різноманітних за ідейними й естетичними вподобаннями мистецьких і коломистецьких течій та напрямків, літературні «чвари» і прагнення деяких літературних лідерів обскакати час і піти, як той герой О. Сухово-Кобиліна, «впереді прогресса» — все це відбилося певною мірою і на творчій біографії О. Копиленка. Віддав він данину натуралізовій так званому орнаменталізмові, скочувався часом до романтизації стихійності в революційній боротьбі, а в окремих творах згущав барви, змальовуючи «скіфське» дикунство степовиків та пристосованську розперзаність непманів.

Не виявляв послідовності О. Копиленко і в виборі літературних організацій та груп. Протягом 20-х років його прізвище з'являлося серед членів і «Плугу» і «Гарту», і ВАПЛІТЕ, і «Літературного ярмарку», і «Пролітфронту». Найбільшої шкоди О. Копиленкові завдало перебування у ВАПЛІТЕ. Не відразу усвідомивши, що «новаторство» і «слава» вождів цієї організації зрідні славі і геніальності Герострата, він на деякий час опинився в тумані хибних ідей і непевних лозунгів. Як наслідок у 1928 році письменник видає ідейно суперечливу книгу оповідань «Твердий матеріал», а в 1930 році — не менш суперечливий перший роман «Визволення». «Можливо, для свого часу роман і мав певне значення — як перша спроба автора в порівняно великій епічній формі, як твір на міську тему з показом життя інтелігенції, студентства, — говорить у передмові до чотиритомника письменника. — Але розв'язати поставлені питання і дати повнокровні людські характери О. Копиленкові не вдалося. Ще більш поглибилась його відраза до міста часів непу, і він явно схильний був протиставити брудові цього міста чистоту степу і землі, незайманість сільської моралі».

Новим творчим етапом для О. Копиленка стали 30-ті роки. Проте, що світоглядна криза його минула безповоротно, засвідчив новий роман «Народжується місто» (1932) — твір про індустріальне будівництво в нашій країні, про завзятих і невтомних будівників міста тракторобудівників — Стальгорода. До створення цього роману покликали письменника величні трудові звершення нашого народу в роки

першої п'ятирічки. Ентузіазм, духовний злет людини-будівника, яка в нелегких умовах зводила світлий дім соціалізму, надихали тоді всю радянську літературу, яка на початку 30-х років остаточно виходила зі смуги групівщинського розбрату, прощалася з формалістичними манівцями і ставала на сталеводужу магістраль соціалістичного реалізму. «Соть» Л. Леонова, «Час-уперед» В. Катаєва, «Зоряна фортеця» О. Донченка, «Тракторобуд» Н. Забіли, «Бурун» С. Скляренка, «Інженери» Ю. Шовкопляса, «Дівчата нашої країни» І. Микитенка, «Перша весна» Г. Епіка, «Скиба Іван» А. Головка — це лише окремі з тих полотен, які народилися на початку 30-х років безпосередньо на будовах і в цехах заводів, центральне місце в них посідала людина праці зі своїми творчими пориваннями, своїм найпередовішим ленінським світоглядом, своєю етикою і естетикою. Доречно сказати, що така традиція художнього дослідження життя радянськими письменниками, в першому ряду яких стояв і О. Копиленко зі своїм романом «Народжується місто», виявилась напрочуд життєздатною і завжди новаторською.

Лише за останнє двадцятиріччя українська проза збагатилася десятками творів, написаних саме на матеріалі переднього краю боротьби за комунізм, серед яких і славнозвісна «Поєма про море» О. Довженка і найновіші романи І. Григурка «Канал» та В. Яворівського «Ланцюгова реакція».

Актуальні проблеми нового дня лягли в основу і двох наступних романів О. Копиленка «Дуже добре» (1936) та «Десятикласники» (1938). Але основні конфлікти розв'язуються тут не у виробничій сфері, як у романі «Народжується місто», а в горнилі формування світогляду підростаючого покоління — у школі. Місце дії обумовило відповідно і добір персонажів романів: головні герої тут учителі, школярі та їхні батьки.

Епічні твори про дітей і для дітей не були несподіванкою в О. Копиленка. Свої перші кроки на ниві дитячої літератури він зробив ще в середині двадцятих років, коли партія й уряд закликали письменників створювати такі твори, на яких би молоде покоління гартувало свої переконання, виховувало художні смаки, вчилася революційної боротьби. Тоді відгукнулися на цей

заклик багато українських письменників, серед них А. Головка («Червона хустина», «Пилипко»), С. Васильченко («Авіаційний гурток», «Олов'яний перстень»), Ю. Яновський («Лені», «Голод»), І. Микитенко («Гавриїл Кириченко — школяр»), Г. Епик («Оповідання командира»), згодом — О. Донченко, М. Трублаїні, Н. Забіла та ін. Оповідання для дітей О. Копиленко публікував у періодиці з 1924 року, а пізніше видав кілька збірок — «Сенчини пригоди» (1926), «Друзі» (1928) тощо. Як і інші радянські письменники, що творили для дітей, О. Копиленко ставився до цієї грані своєї діяльності з великою відповідальністю. «Мені хотілося дати дітям щось таке, щоб вони читали, щоб було правдою про дітей, доля яких склалася інакше, як Миколки з відомого оповідання Архипа Тесленка», — говорив він. Наставником у цьому для всіх письменників був Максим Горький, який наголошував, що дітей ще змалку треба озброювати вірою в людину і в великий сенс її творчості, що виховувати свідомих громадян Країни Рад — це велика державна справа, яка вимагає таланту й широкого знання життя.

Вірою в людину — будівника нового життя, турботою про виховання молоді зміни Радянської країни саме й пройняті романи О. Копиленка «Дуже добре» та «Десятикласники». Конфліктні ситуації тут показані у зв'язку з перебудовою навчання в школі, яка розпочалася після опублікування постанови ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 року «Про навчальні програми і режим у початковій та середній школі». За цією постановою ліквідувався хибний в основі своїй «лабораторно-бригадний метод» навчання, що існував з 1923 до 1931 року, утворювалися школи нового типу — з десятирічним строком навчання, запроваджувалися екзамени, вводилися нові елементи шкільної дисципліни. Така перебудова імпонувала не всім працівникам освіти. Деякі з них — любителі демагогічної фрази («не школа повинна виховувати дітей, а життя») — всіляко відстоювали старі методи навчання і перешкоджали запровадженню нововведень. Натомість передові вчителі побачили у цих нововведеннях невичерпні можливості навчання і виховання школярів і тому з великим запалом

узялися за втілення їх у життя. Боротьба між прихильниками старих і нових методів навчання — центральна проблема романів О. Копиленка.

Але це лише один бік справи. Романи «Дуже добре» і «Десятикласники» цікаві також зображеною в них боротьбою характерів, гостротою сюжетних перипетій, колоритністю змальованих персонажів, широтою показу взаємин між учителями й учнями, батьками й дітьми, родиною і школою. Про твір «Дуже добре» О. Копиленко писав, що це роман «про нашу комуністичну зміну, про піонерів, комсомольців, учителів, батьків, про друзів і ворогів. Роман про навчання, про нашу країну — де люди вміють учитись, боротись, любити, ненавидіти, працювати і творити нове життя. Роман про щастя наших дітей і гордість батьків». Ці слова автор міг би повторити і стосовно роману «Десятикласники», який є логічним продовженням твору «Дуже добре». У ньому розв'язуються ті самі проблеми, тільки подорослішали вже школярі: тепер вони навчаються не в сьомому, а в десятому класі. Значно зміненою показана й навчально-виховна атмосфера в школі, де основна увага приділяється уже не розв'язанню дріб'язкових конфліктів, а планомірній, багатогранній роботі по вдосконаленню нових методів освіти, нових методів формування світогляду учнів. Глибше в «Десятикласниках» показано також взаємини між самими учнями, між учителями, ширше розкрито вплив родинного оточення на дітей, чіткіше окреслено постаті головних героїв.

Романи «Дуже добре» і «Десятикласники» швидко набули популярності серед читачів і стали значним явищем у нашій літературі. Після їх появи шкільною проблематикою почали глибше цікавитися й інші письменники. 1937 року з'явилася повість О. Донченка «Школа над морем», 1938 — «Мандрівники» М. Трублаїні, 1939 — «Нащадки Архімеда» Ф. Кандиби, «Дев'ятий «А» Г. Мединського, «Дружба» Н. Дмитрієвої та інші, в яких знайшли далі художнє осмислення ті ж питання, що й у Копиленкових романах. Інтерес до шкільної тематики серед літераторів у наступні роки не тільки не згас, а навпаки — ще більше розвинувся. Її успішно й талановито висвітлював до останніх літ життя сам О. Копиленко. Цікавими творами про школу

в останні роки збагатилася українська проза завдяки новим повістям і романам О. Гончара, Ю. Збанацького, А. Мороза, Є. Гуцала та ін.

Плідною була творча діяльність О. Копиленка в період Великої Вітчизняної війни. Перебуваючи на редакційно-видавничих роботах, співробітничавши в газетах і журналах, письменник водночас видає кілька збірок оповідань — «Допит», «Батько» (1942), «Мовчання», «Брати» (1943), «Невтомне життя» (1945) та п'єсу «Хуртовина» (1943). У них ішлося про ті ж події, які висвітлювала під час війни вся наша література: бойові звітяги фронтовиків, немеркнучі подвиги радянських людей у боротьбі з ненависним фашизмом. Основний ідейний зміст творів О. Копиленка цього періоду — у показі героїзму й непоборності збратаних народів Країни Рад, які, не шкодуючи життя, йшли на будь-які випробування в ім'я перемоги над ворогом.

Про вчорашніх бійців-переможців пише О. Копиленко і в повоєнний час у романі «Лейтенанти» (1947), але тут вони діють не на полі бою, а відбудовують зруйноване фашистами радянське господарство. Головний герой твору — Данило Соколенко. Повернувшись з фронту до колгоспного села, він поринає в турботи заклопотаних хліборобів і своєю кипучою енергією надихає їх на трудові звершення, допомагає за короткий час поставити на ноги занедбаний колгосп, створити достаток у збіднілих за роки війни родинах. Попри деякий схематизм у зображенні Соколенка й кількох інших персонажів, роман «Лейтенанти» в цілому став помітним у повоєнній прозі. Саме ним О. Копиленко зустрівся 30-річчя Жовтня, бажаючи прийти до читачів «з такою книжкою, щоб не соромно було глянути їм у вічі — переможцям, будівникам, творцям і героям...».

Найбільше творчої енергії в повоєнний час віддає О. Копиленко написанню книг для дітей. Юні герої майже цілком заповнили художній світ письменника, і він за короткий строк видає близько десятка книг, адресованих малюкам, підліткам, старшокласникам. «Хата хлопчика-мізинчика» (1947), «Сонячний ранок» (1949), «Адмірал» (1950), «Сусіди» (1955), «Подарунок» (1956) — ці та інші книжки О. Копиленка написані з великою любов'ю до дитвори, з рідкісним хистом розкривати дитячу психологію, знаходити ключі до маленьких сердець. На них діти вчилися

мужності і героїзму, мудрого спілкування з природою і людьми, любові до своїх батьків, старших товаришів і рідної Батьківщини.

Уболівання письменника за чистоту дитячих душ впадає в вічі і при читанні останнього великого твору О. Копиленка — роману «Земля велика» (1957). Хоч діють у ньому переважно дорослі — вчителі, але написаний він з проекцією саме на дітей, яких покликані виховувати й навчати ці вчителі. Знавець шкільного життя і проблем освіти, О. Копиленко в цьому романі ще раз показав, якою благородною і нелегкою є праця вчителя — вихователя й наставника молоді, якою настійною завжди є потреба вдосконалення роботи школи — цієї дорідної ниви, на якій зростають пагони нашого майбутнього саду. «Це — книга про незламну волю нашої радянської людини, — писав про «Землю велику» М. Рильський, — тих людей, яких так несправедливо звать «маленькими», книга про боротьбу сміливості з косністю, книга про наші радощі і про наші труднощі... Так, і про труднощі. Письменник не приховував їх ні від себе, ні від читачів».

Звичайно, не все, створене О. Копиленком, має однакову художню цінність, не все, написане ним, однаково захоплено сприймалося читачами. Але кращі твори письменника ввійшли до безперечних здобутків літератури соціалістичного реалізму. Вони перекладені багатьма мовами Радянського Союзу і ряду зарубіжних країн. Цікавість до них ніколи не згасатиме, бо вони населені героями, що вміють боротися, любити, ненавидіти, страждати, перемагати — героями нового, соціалістичного дня. Як сказав М. Рильський, «слова життя і Копиленко так природно поєднуються, слова Копиленко і смерть здаються несумісними».

М. К. Наєнко (Київ)

З любов'ю до людей

(До 80-річчя з дня народження Т. Ф. Бугайко)³⁸

У романі О. Фадєєва «Молода гвардія» є прекрасні слова про народного вчителя, що звучать, як гімн педагогічній праці: «Хто перший вихователь молоді нашої? Учитель. Учитель! Слово ж бо яке!.. Учитель! Легко сказати! В нашій країні, де вчиться кожна дитина, вчитель — це перша людина. Майбутнє наших дітей, нашого народу в руках учителя, в його золотому серці. Треба було б, побачивши його на вулиці, за п'ятдесят метрів шапку знімати з поваги до нього».

Коли читаєш ці пройняті глибокою повагою і теплом рядки, коли чуєш крилаті вислови про вчителя як інженера людських душ і про те, що інженером можна стати, а вчителем треба народитися, постає світлий образ видатного педагога, вченого виняткової обдарованості й ерудиції — заслуженої вчительки Української РСР, доктора педагогічних наук Тетяни Федорівни Бугайко.

Завжди згадується вона в оточенні вчителів, студентської молоді, викладачів, скромна, з добрими, проникливими очима, ласкавою усмішкою. Ось вона за кафедрою в аудиторії. У напруженій тиші звучить тихий, але виразний голос. Увага, зосередженість в очах студентів. Забули і про дзвінок. Після захоплюючої, глибоко наукової лекції переконаєшся, що методика — не тільки наука, а й мистецтво в устах такого педагога.

На лекціях і в позааудиторний час, у колі студентів і викладачів, у запальних розмовах про літературу, школу і методику від-

³⁸ Проценко, І. М. (1978). З любов'ю до людей (До 80-річчя з дня народження Т. Ф. Бугайко). *Українська мова і література в школі*, (6), 84-87.

чувалася природна здатність її говорити просто й переконливо про найскладніші речі. Нерідко з тонким добродушним гумором.

У розмові Тетяна Федорівна випромінювала якусь особливу чарівність, що наче магніт притягувала до неї людські серця.

І якби мене запитали, яку головну рису характеру Т. Ф. Бугайко можна виділити, я б, не задумуючись, відповів: людяність. А ще — віра в людину, її духовні сили. Ця віра спонукала студентів сумлінно готуватися до занять, а особливо — до екзаменів. Глибокий гуманізм, щире ставлення до людей, повага до них поєднувались у Тетяни Федорівни з вимогливістю і принциповістю.

Шістдесят років віддала Т. Ф. Бугайко справі навчання і виховання дітей та молоді. До останніх днів своїх працювала вона в Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького на посаді професора і завідуючого кафедрою методики мови і літератури. Випускники шкіл, учителі-словесники республіки, викладачі вузів з любов'ю і вдячністю вимовляють ім'я Тетяни Федорівни — прекрасного педагога, мудрого наставника, доброго товариша. За її книжками, численними статтями та нарисами вдосконалюють педагогічну майстерність молоді словесники, а тисячі студентів-філологів у вузах України готуються стати вчителями.

Т. Ф. Бугайко народилася 25 червня 1898 р. в м. Єревані. Дитячі роки та юність минули на Україні. Ще з юних літ виявився у дівчини потяг до знань, захоплення художньою літературою. Здібна й наполеглива, вона самостійно підготувалася до вступу в гімназію і в 1907 р. поступила до першого класу Роменської жіночої гімназії. Відмінно вчилася всі вісім років.

Щоб допомогти матері (росла вона без батька) і заощадити гроші на навчання, дівчина з дванадцяти років займається репетиторством. Перші успіхи радують маленьку «вчительку» і зміцнюють її намір стати педагогом. Прагнення до знань допомагає долати труднощі і нестатки.

Завдяки невтомній праці й наполегливості Т. Ф. Бугайко в 1915 р. блискуче закінчила гімназію і в тому ж році поступила на історико-філософський факультет Московських вищих жіночих курсів.

Тут вона слухала лекції відомих професорів: О. М. Веселовського, П. Н. Сукуніна, М. Н. Сперанського, П. Ю. Соколова, А. Б. Готьє, О. М. Ушакова, В. М. Щепкіна. Та брак коштів не дав їй змоги здобути вищу освіту. В 1917 р. вона повертається додому і влаштовується вчителькою підготовчого класу Роменського реального училища, яке незабаром було перетворене на трудову школу.

З перших років учителювання Т. Ф. Бугайко бере активну участь у громадському житті: працює секретарем Роменського науково-методичного товариства вчителів, виступає з лекціями і доповідями, спрямованими на зміцнення нової радянської школи. Вона часто друкує статті в місцевій пресі, бере участь у дискусіях з питань розвитку шкільної освіти. Як депутат і член президії Роменської міської Ради та окружного правління профспілки працівників освіти, Т. Ф. Бугайко докладає багато зусиль для зміцнення нової школи і налагодження навчально-методичної роботи. Разом з тим вона посилено займається самоосвітою, вдосконалює свою педагогічну майстерність. У 1931 р. без відриву від виробництва успішно закінчує Полтавський інститут соцвиху, а в 1935 р. — Ніжинський педінститут.

З 1925 р. Т. Ф. Бугайко почала викладати українську мову і літературу в школі. Збереглися цікаві статті й відгуки, в яких високо оцінюється її робота як учителя-словесника. Так, З. С. Нечипорук — завідувача методкабінетом навчальних закладів Південно-Західної залізниці — писала: «...її уроки захоплюють своєю простотою і глибиною, серйозністю і цікавістю, організацією роботи і формою викладання; велика ерудиція, знання багатьох творів і безліч уривків та цитат напам'ять, уміння передати будь-який твір близькою до тексту мовою і прекрасна добра мова, емоційність викладання — ось скарби Т. Ф. Бугайко» (збірка «Досвід передових», К., 1939).

Водночас відзначається велике виховне значення уроків і позакласних занять з літератури, які майстерно проводить Т. Ф. Бугайко. Засобами художнього слова вона прищеплює своїм вихованцям кращі моральні якості радянської людини — відданість народу, палкий патріотизм, чесність, правдивість, глибоку пошану до праці. Про це

з любов'ю і вдячністю згадують її колишні учні. І в грізні роки війни вони не забували свою наставницю. Дружні материнські листи і поради вчительки окрилювали, надихали юних воїнів на нові звершення в ім'я Батьківщини.

Т. Ф. Бугайко працювала в школі тридцять років. Усі свої сили і знання вона віддавала юним, щоб виховати їх справжніми людьми, активними будівниками нового життя. За успіхи в галузі народної освіти Т. Ф. Бугайко однієї із перших на Україні було присвоєно в 1940 р. звання заслуженої вчительки.

Досвід і майстерність, набуті в школі, виступи в педагогічній пресі, активна громадська діяльність привернули увагу наукових кіл до майстра педагогічної справи. В 1936 р. Тетяну Федорівну запросили на посаду наукового працівника УНДІПу, а з 1939 р. вона працює викладачем у Київському педагогічному інституті і за сумісництвом — у середній школі № 59.

Тридцять наступних років життя Т. Ф. Бугайко пов'язані з Київським педагогічним інститутом. У стінах цього вузу вона виховала багато вчителів-словесників, які особливо тепло згадують свою наставницю. Ті цікаві змістовні лекції завжди були насичені яскравими прикладами з досвіду роботи школи. Вона постійно керувала педпрактикою, часто сама проводила уроки, що були зразком педагогічної майстерності для студентів.

Працюючи в інституті, Т. Ф. Бугайко успішно захистила кандидатську і докторську дисертації, стала відомим ученим і професором. У творчій співдружності з Федором Федоровичем Бугайком, який протягом усього життя був її вірним другом і помічником, вона написала понад 200 праць на методичні і літературні теми, видала 65 книжок, кілька підручників з української літератури, які витримали багато видань. Досить згадати, що підручник для 10 класу перевидавався 18 разів.

Статті і книги подружжя Бугайків з методики викладання літератури, що вийшли у світ протягом 40-70-х років, — це велике надбання у розвитку науково-методичної думки не тільки на Україні, а й Радянському Союзі. Їхні праці систематично друкуються в російській періодиці («Учебник литературы в школьных

заняттях», «Система літературного образования в семилетней школе» та ін.) і викликають широкий відгук у читачів.

Назвемо такі ґрунтовні праці Бугайків, як «Українська література в середній школі. Курс методики» (1962), «Майстерність учителя-словесника» (1963), «Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 і 6 класах» (1967), «Олесь Гончар у школі» (у співавторстві з П. П. Хропком, 1968), «Навчання і виховання засобами літератури» (1973), що є настільними книгами вчителів-словесників і студентів-філологів вузів, справжніми джерелами їхніх знань.

«Українська література в середній школі. Курс методики» присвячена розглядові основних питань методики літератури у зв'язку з завданням комуністичного виховання молодого покоління. З глибокою науковою переконливістю автори розкривають методи й особливості побудови та проведення уроків з літератури в середній школі.

У рецензії на цей посібник академік О. І. Білецький писав: «... автори-методисти знають українську літературу XIX-XX століть ширше і глибше, ніж багато хто з наших літературознавців. Книгу їхню будуть читати й повинні прочитати і ті, хто не працює в середній школі і навіть не цікавиться нею. Дуже корисно було б і нашим літературознавцям застосувати в своїй дослідницькій практиці вказівки відносно аналізу літературного твору» («Письменник і епоха», с. 516). Книжка, на думку О. І. Білецького, подасть серйозну допомогу викладачам літератури і може стати вдячним матеріалом і приводом для різноманітних літературно-методичних дискусій.

У посібнику «Навчання і виховання засобами літератури», що є по суті доповненням попереднього підручника з курсу методики, висвітлюються шляхи реалізації на уроках літератури актуальних освітньо-виховних завдань. У першому розділі розглядаються методологічні засади викладання літератури в школі, в другому — розкриваються принципи аналізу художнього твору в єдності змісту і форми (зокрема головні тенденції розвитку методики літератури на сучасному етапі, цілісне і проблемне вив-

чення епічного твору), в третьому наводяться конкретні зразки такого аналізу. «Кожна зустріч з літературним твором, — наголошують автори, — має вводити молодих читачів у чудовий світ мистецтва, виховувати в них чуйність до прекрасного, навчати їх через емоціональне сприймання створених письменником картин і образів усвідомлювати важливі життєві закономірності».

«Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 і 6 класах» (перше видання — «Примірні уроки з літературного читання в 5 класі», 1955) призначені допомогти молодому вчителю в організації літературної освіти учнів. Автори накреслюють для кожного класу систему уроків, показуючи, як поступово в процесі засвоєння програмового матеріалу збагачуються літературні знання учнів, розвивається їх мова, формується світогляд.

Перше і найголовніше вміння, яке, на думку авторів, повинні набути учні в середніх класах, — це вміння читати літературний твір, що передбачає глибоке й емоціональне сприймання учнями системи його образів, проникнення у творчий задум письменника та усвідомлення закономірностей життєвих подій, змальованих у творі. Якщо учні (завдяки копіткій роботі вчителя) оволодіють цим умінням, вони полюблять художню літературу, і словесник може вважати, що він досяг своєї мети.

У книжці «Майстерність учителя-словесника», побудованій на багатому фактичному матеріалі з досвіду школи, порушуються актуальні питання вивчення літератури не лише як джерела радості для школяра, а й важливого засобу формування його світогляду та підвищення естетичного рівня.

Книжка є спробою зробити аналіз самого поняття «майстерність словесника» і дослідити умови, за яких праця вчителя стає ефективною, творчою. Слушно говорячи про те, що педагогічне вміння вчителя має бути підпорядковане вимогам виховання підростаючої зміни, а також загальній спрямованості викладання літератури з метою наближення його до потреб сучасного життя, автори посібника на чільне місце висувають особисті якості вчителя — головного організатора педагогічного процесу, якого,

як відомо, не замінять ніякі технічні та інші допоміжні засоби. «Учитель піднімається до висот справжньої майстерності лише тоді, — стверджують вони, — коли його талант, знання, вміння спрямовані до єдиної мети, коли його робота освітлена високим обов'язком виховання людини комуністичного майбутнього». Ці промовисті рядки, що звучать як апофеоз благородної праці народного вчителя, викарбувані на могилі Т. Ф. Бугайко на Байковому кладовищі.

Т. Ф. Бугайко не лише докладно розробляла актуальні питання методики української та російської літератур, а й вивчала характер викладання літератури в країнах соціалістичної співдружності.

Т. Ф. Бугайко — один із організаторів журналу для вчителів-словесників «Література в школі». Вона була першим його головним редактором (1951-1954 рр.) і до останнього часу членом редколегії журналу «Українська мова і література в школі». Ті кращі публікації в цьому журналі й досі не втратили своєї актуальності.

Велику науково-педагогічну діяльність Т. Ф. Бугайко поєднувала з громадською. Працюючи доцентом, професором Київського педінституту, вона довгий час очолювала єдину на Україні кафедру методики мови та літератури, що стала центром науково-методичної думки республіки. Тетяна Федорівна багато допомагала колегам по праці. Особливо чуйно ставилася до своєї зміни — аспірантів та молодих викладачів. Аналіз відвіданих нею лекцій і практичних занять допомагали їм правильно організувати роботу над курсом, посилити ідейно-теоретичний і фаховий рівень викладання. Дбайливо, як добрий садівник, вирощувала вона педагогічні кадри для шкіл і вузів. Багато років керувала аспірантами, навчала їх проявляти самостійність у дослідженні, узагальнювати досвід учителів, знаходити нові прийоми, методи викладання літератури, розв'язувати актуальні педагогічні проблеми.

Немало вихованців Т. Ф. Бугайко стали досвідченими викладачами вузів, працівниками науково-дослідних закладів республіки. А скільки вчителів, майстрів педагогічної справи, не-

втомних трудівників освітянської ниви виростила вона в стінах столичного вузу! За скромними підрахунками понад півтори тисячі. Недаремно Тетяну Федорівну любовно називають учителем учителів.

1958 р. педагогічна громадськість України широко відзначила 60-літній ювілей Т. Ф. Бугайко. Не злічити, скільки теплих, щирих привітань і побажань надійшло з різних куточків нашої країни на адресу ювілярки.

«Дорога Тетяно Федорівно! Мені випало щастя вчитися у Вас, — пише А. Романова, що працює в Сибіру. — Ви навчили нас не тільки викладати літературу в школі, а й навчили жити, чесно працювати, любити людей... І скільки б років не минуло, я завжди з вдячністю згадуватиму дні навчання і Вас». «Коли мені буває важко, — пише молода вчителька з Черкащини Д. Ямковенко, — я беру в руки Вашу книжку, ще раз перечитую її рядки. Вони вселяють в мене бадьорість, силу, впевненість. Дуже часто уявляю собі Вас і думаю, як би Ви діяли на моєму місці».

Як свідчення глибокої поваги і бажання наслідувати свою вчительку наведемо ще одне вітання від її вихованця І. Поліщука з Житомирської області: «Дорога Тетяно Федорівно! Прекрасна посада на землі бути людиною, писав Горький. А ще прекрасніше виховувати людей, формувати із студентської молоді справжніх творців і будівників нового життя, сіяти в їхніх душах щедрий засів, золоті зерна розумного, доброго і вічного. Цю почесну місію Ви, працюючи в Київському педінституті багато років, виконуєте з честю, як чудовий педагог і вчений, чуйний вихователь і невтомний громадський діяч.

У всіх куточках нашої республіки (і за межами її) трудяться у вузах та школах, читають і вивчають Ваші талановиті праці Ваші вихованці. Як і Ви, вони прищеплюють підростаючому поколінню любов до художнього слова, навчають цінувати все прекрасне, чим багата і щедра Радянська Батьківщина. З нагоди Вашого славного 60-ліття прийміть щирі і теплі вітання від Ваших вихованців і шанувальників».

Шість років не дожила Т. Ф. Бугайко до 80-річного ювілею. 25 жовтня 1972 р. її не стало. Але живе вона у працях, у ділах своїх учнів, у пам'яті тих, хто її знав.

Яскраве життя, сповнене натхненної творчої праці, прожила Т. Ф. Бугайко. Всі сили і талант вона віддала народові, присвятила великій меті — розвитку радянської школи, вихованню педагогічних кадрів — активних пропагандистів політики партії в галузі народної освіти. Прекрасний образ жінки-вченого, видатного педагога, з іменем якого пов'язується цілий етап розвитку методики викладання української літератури, завжди житиме в серцях тих, кому дорога справа освіти і виховання підростаючої зміни.

І. М. Проценко

Незнищенна сила гуманності

До 100-річчя з дня народження Януша Корчака³⁹

Ім'я Януша Корчака — педагога, лікаря і письменника відоме всім. За рішенням ЮНЕСКО 100-річчя з дня його народження відзначається в усьому світі.

Януш Корчак (Генрик Гольдшміт) народився в заможній сім'ї відомого варшавського адвоката. Батько його помер рано, і юнакові довелося добувати засоби для існування не лише собі, а матері та сестрам. Займаючись репетиторством, він палко полюбив дітей, педагогічна діяльність приносила йому велике задоволення. Вступивши на медичний факультет Варшавського університету, обрав своєю спеціальністю педіатрію. Він став «лікарем бідноти»; так називали його за безкорисливу допомогу хворим і знедоленим дітям.

Та педагог перемиг у Корчаку медика; він поставив собі завданням замінити для осиротілих дітей сім'ю, батьків. У 1911 році Януш Корчак створив у Варшаві «Дім сиріт», яким керував майже тридцять років. Перша світова війна перервала його заняття з дітьми. Корчака як лікаря мобілізували в царську армію. Війна закинула його на Україну, де він був призначений педіатром створених під Києвом дитячих будинків для українських дітей. У Києві в цей час знаходився інтернат для дітей польських біженців, і Корчак регулярно відвідував своїх маленьких земляків, розповідав їм казки, грав з ними у шашки, читав.

³⁹ Калиниченко, Н.П. (1978). Незнищенна сила гуманності. До 100-річчя з дня народження Януша Корчака. *Радянська школа*, (7), 102-105.

Ще в студентські роки Корчак почав писати про дітей. Перші свої спостереження він виклав у книжці «Діти вулиці», де розповів про життя безпритульних дітей в умовах капіталізму. В іншій книзі — «Дитя салону» автор розкрив недоліки аристократичного виховання. Але кращим педагогічним твором Корчака вважається праця «Як любити дітей», яку, до речі, він фактично написав під час перебування на українській землі. [...]

У 1918 році Корчак повертається до Варшави, де продовжує перервану війною працю в «Домі сиріт», також керує інтернатом для дітей польських робітників «Наш дім». Відтоді і до кінця своїх днів педагог не розлучався зі своїми вихованцями. Він продовжував писати книги, читав лекції, виконував обов'язки судового експерта у справах малолітніх правопорушників, видавав масовий тижневик, в якому діти і молодь розповідали про своє життя.

Жодної хвилини ця незвичайна людина не витрачала марно: «В понеділок — робота з дітьми в суді. У вівторок і середу читаю лекції. В четвер і п'ятницю — «Наш дім», п'ятниця і субота — «Дім дітей», у неділю пишу. Тижні минають як години...» («Народное образование», № 12, 1962, с. 91).

Януш Корчак систематично і багато читав. У кімнаті на горіщі «Дому сиріт», де жив «старий лікар», завжди привітно світилося віконце. Тут він багато працював разом зі своїми молодшими колегами-вихователями. Тут він прочитав перше видання «Педагогічної поеми» А. С. Макаренка. Найближчий помічник Корчака, нині відомий польський письменник Ігор Неверлі, згадує, як високо оцінив Януш Корчак внесок Макаренка у розвиток наукової педагогіки. [...]

Чи не найхарактернішою рисою видатного польського педагога була його виняткова людяність. З якою любов'ю і пошаною він ставився до дітей, як він розумів їх і як вчив дорослих поважати дитину! Якимось, виступаючи з доповіддю в Інституті спеціальної педагогіки, Корчак продемонстрував в рентгенівському кабінеті серце дитини, яка злякалася нової обстановки. Присутні побачили на екрані, як прискорено забилося серце маленької зляканої дитини. І тоді лікар-педіатр звернувся, як педагог, до

всіх, хто був у цьому залі, з такими словами: «Придивіться і запам'ятайте. Коли Ви втомилися і гніваєтесь, коли діти пустують і виводять Вас з рівноваги, коли Ви лаєтесь і кричите, коли хочете покарати в гарячці, — пам'ятайте, що так виглядає і реагує дитяче серце» (див.: «Народное образование», № 10, 1958, с. 82-83).

Великий гуманіст Януш Корчак гаряче любив дітей і щиро вболівав за їх долю. Він ненавидів капіталістичне суспільство, в якому безліч дітей були фактично позбавлені дитинства. «Де, — запитував педагог, — будинки і парки, майстерні і дослідні поля — знаряддя праці і джерело знання для дітей, людей завтрашнього дня?» (Януш Корчак. Як любити дітей. «Радянська школа», К., 1976, с. 52. Далі вказуємо лише сторінку цього видання).

Педагог однак не брав активної участі в політичній боротьбі, не піднявся до марксистського розуміння реальних шляхів перетворення буржуазного суспільства. Як просвітителю він вважав, що несправедливе суспільство можна змінити, удосконалюючи людей вихованням на основах наукової педагогіки. Існуючою ж педагогічною теорією Корчак був невдоволений, бо вона, на його думку, була відірвана від життя, від живого виховного процесу. Ось чому він закликав з усією серйозністю поставитись до вивчення дитини. Тільки тоді, вважав він, можна створити справді наукову педагогіку.

Сам Корчак був винятково спостережливим педагогом. Він прекрасно розумів, що кожна дитина має як свої анатомічні, фізіологічні, так і психологічні особливості. Немає в світі двох однакових дітей. «Сто дітей — сто людей», — говорив педагог, — які не колись там, не завтра, а вже тепер люди. І хоч одна дитина сильна, а інша слабка, одна розумна, а інша не така розумна, одна здорова, а інша хвора, але «у кожній дитини, — підкреслював педагог, — є своя іскра, яка може розпалити вогнище щастя і правди» (с. 46).

Педагог так рахувався з дитячими інтересами тому, що добре розумів: те, що міститься в кишенях дитини, — марки, намістинки, цвяхи, картинки, трамвайні квитки, камінчики — це не сміття, яке треба викинути. В цих предметах він вбачав дитячі

спогади про минуле і поривання до майбутнього. Наприклад, маленька черепашка може нагадувати дитині про морські мандрівки, а гвинтик — про аероплан. Не сміттям, яке горе-вихователі викидають, називав ці речі Корчак, а дитячими скарбами, що мають бути власністю дитини.

Мабуть, тому Корчак так високо цінував казку, яку люблять слухати діти від няньок, котрі бувають, на його думку, значно кращими педагогами, ніж дипломовані виховательки; мабуть, тому надавав такого великого значення іграм. «Гра, — говорив він, є не стільки стихією дитини, скільки єдиною галуззю, де дитина дістає більш чи менш широку ініціативу» (с. 61).

Корчак намагався якнайкраще пізнати кожну дитину, з якою йому доводилося мати справу. Із скрупульозною точністю клініциста вів він спостереження і як лікар, вивчаючи не лише умови життя й виховання дітей бідняків, а й проникаючи в їх внутрішній світ, і як педагог, ставши душею сирітських будинків у Варшаві. Всі спостереження він щодня занотовував у спеціальний щоденник. Результатами самовідданої праці стали такі твори з питань виховання, як «Право дитини на повагу», «Про шкільну газету», «Виховні моменти», «Правила життя. Педагогіка для дітей і дорослих». Усі ці твори народилися в процесі виховної роботи Януша Корчака і були наслідком глибоких роздумів видатного педагога і психолога, тонкого знавця дитячої душі.

Януш Корчак був цілком зрілим педагогом-теоретиком, він створив оригінальну систему принципів, форм і методів виховання.

Виховання дитини, підкреслював педагог, розпочинається в сім'ї, з першого дня її народження. Та сім'я у буржуазному суспільстві не дає належного виховання дітям. Чому? Тому, говорив Корчак, що «сучасне виховання спрямоване на те, щоб дитина була зручна, послідовно крок за кроком воно прагне приспати, придушити, знищити все, що є волею і свободою дитини, гартом її духу, силою її бажань і намірів» (с. 21).

Педагог-гуманіст категорично заперечував педагогіку заборон і повинностей. Як тонкий психолог він радив батькам не застосо-

увати у вихованні насильство, заборони. Бо ці засоби нетривалі і ненадійні. Слід, на його думку, не тільки уважно вивчати дітей, а й відшукувати спонукальні мотиви їхньої поведінки, і головне — довіряти дитині, поважати її право бути тим, ким вона є.

Але, виступаючи проти так званої педагогіки заборони, Корчак аж ніяк не закликав цим самим бездумно надати дітям повну, необмежену свободу дій. Він прекрасно розумів недоліки, з одного боку, відсутності, а з другого, надміру свободи у вихованні дітей.

Мало хто вмів так уважно спостерігати за дітьми і влучно помічати в них все найістотніше, як Януш Корчак. Гортаючи сторінки його книжок, раз за разом переконуєшся, що педагог хотів не лише зрозуміти дітей, а й допомогти їм. Дитина недосвідчена, говорить Корчак, вона поступово пізнає світ і це зобов'язує вихователів не нав'язувати їй своєї волі на кожному кроці, а тактовно коригувати дії маленької істоти, бо «усе, в чому дитина може впевнитися сама, вона хоче бачити, перевірити, випробувати» (с. 65).

Януш Корчак прагнув до того, щоб уся система виховання дітей в сім'ї, в школі, в інтернаті ґрунтувалася на розвитку активності і самодіяльності дитини, бо саме ці риси розвивають в них волю, мужність і самостійність. Діти обов'язково повинні долати труднощі, переборювати невдачі. Саме це буде пробуджувати в них прагнення стати кращими, досконалішими. «Якщо ви вмієте визначити радість дитини та її силу, то повинні помітити, що найвищою є радість подоланих труднощів, досягнутої мети...», — говорив педагог (с. 39).

У вихованні такої важливої риси, як дитяча активність, Корчак велику роль відводив праці. Уже в ранньому дитинстві у дітей виникає потреба в праці, і батьки повинні дуже уважно ставитись до цього бажання дитини. Перші трудові навички дитина дістає в процесі гри, але потім їй треба давати більш складні домашні трудові завдання. Діти бідняків, говорив педагог, швидше привчаються до праці, бо їх до цього спонукає саме життя. В заможних сім'ях необхідно спеціально стежити за трудовим вихованням.

Януш Корчак вимагав від вихователів, щоб вони самі завжди і в усьому були зразком для дітей, бо діти помічають, що «дорослі

недобрі», бо замість того, щоб пояснити дитині те, чого вона не розуміє, глузують з неї; «дорослі брешуть», бо обіцяють, а потім забувають; «дорослі нещирі», бо говорять в очі знайомим одне, а поза очі — інше. І хоч би як ми приховували «свої вади та вчинки», діти їх не лише помічають, а й намагаються наслідувати, — підкреслював педагог.

Отже, батьки й вихователі мають бути в усьому взірцем для дітей, повинні з винятковою тактовністю і витримкою ставитись до них. Корчак вимагав поважати в дитині «її незнання», «її сльози», «її таємниці», ніколи не приймати покvapливих рішень, стримувати себе від нерозважливих дій. Педагог суворо засуджував тих людей, котрі не знаходили спільної мови з дітьми. Такий вихователь для Корчака «страж стін і меблів, тиші в дворі, чистоти вух і підлоги, пастух худоби (щоб не забрела в шкоду, не заважала дорослим у праці і веселому відпочинку); охоронець старих штанів і черевиків, скупий роздавальник каші» (с. 104).

Корчак гнівно засуджував егоїзм дорослих людей, які намагаються, виправдовуючи свої помилки у вихованні, звинуватити в усьому дітей. Погані педагоги завжди щось забороняють дітям, завжди щось вимагають від них, наказують їм. І все це робиться, говорив Корчак, з єдиною метою; не тривожити свого спокою. Але при цьому такі дорослі не враховують тієї обставини, що цими вимогами і наказами вони формують у дітей пасивність і лицемірство. Дорослі помиляються і тоді, коли намагаються виховати у дітей почуття правдивості, не роз'яснюючи при цьому, що таке брехня, коли вчать поважати і не пояснюють, що таке зневажати, коли вчать любити і не вчать ненавидіти. Ці помилки, говорив педагог, призводять також до того, що діти будуть пасивно чекати, доки їм хтось дозволить вступити у справжнє життя.

Вихователь-гуманіст говорив, звертаючись до дорослих, що «діти були і будуть», і за те, якими вони виростуть людьми — хорошими чи поганими, в першу чергу відповідають батьки й вихователі.

Все своє життя Януш Корчак віддав вихованню дітей, зокрема дітей бідняків у різних виховних закладах — літніх таборах, дитячих будинках та інтернатах. Він піддав нищівній критиці існуючі

благодійні дитячі заклади, називаючи їх в'язницями і казармами для знедолених дітей, і намагався в «Домі сиріт» і в «Нашому домі» створити для дітей сімейну обстановку. Як і в колонії А. С. Макаренка, тут основою життя дітей була трудова діяльність у формі самообслуговування, чергування, праці в майстернях та ін. У «Домі сиріт» діти, регулярно відвідуючи уроки і працюючи в майстернях, самі підтримували чистоту в спальнях, в їдальні, на кухні. Всі питання, які хвилювали дітей, вони вирішували на загальних зборах.

У «Домі сиріт» Корчак запровадив оригінальну систему дитячого самоуправління, за якою діяли такі органи, як товариський суд, рада самоуправління, дитячий парламент. Ця система організації дитячого життя була багатогранною і гнучкою, охоплювала всіх дітей. Корчак намагався так організувати життя дитячого колективу, щоб кожен вихованець мав власну програму самовиховання і самовдосконалення відповідно до своїх індивідуальних особливостей і вимог колективу.

Великий інтернаціоналіст, Януш Корчак мріяв про той час, коли діти всього світу змогли б організувати своє дитяче самоуправління. Про це він писав у своїй книжці для дітей «Король Матіуш Перший». Тема інтернаціоналізму піднімалась ним і у оповіданні «Шрам», де письменник з великою симпатією розповів про вчительку, яка виховувала у дітей повагу до людей різних національностей.

Не можна не згадати про досвід педагога по керівництву журналом для дітей. Польський журнал «Наш огляд» видавав щотижневий додаток. Редактором цього тижневика і був Януш Корчак, а редакційна колегія складалася з дітей. Біля двохсот юних кореспондентів писали в різні розділи названого додатку; редактор не лише перечитував всі листи, а й використовував їх з виховною метою. Він вчив молодих авторів писати, давав їм на сторінках газети різноманітні поради: як краще вчити таблицю множення, як поводити себе в сім'ї, яким повинен бути справжній друг. З багатьма кореспондентами Корчак зустрічався особисто. Цей своєрідний журнал для дітей почав виходити в 1926 р., і редагував його педагог до 1930 р.

Пізніше, в 1935 році він виступав по радіо з оригінальними новелками для дітей і про дітей. Ці «Бесіди Старого лікаря» діти дуже полюбили, але в умовах фашизації Польщі Корчак не міг називати свого справжнього імені і тому лишався для дітей безіменним «лікарем». Недовго довелося чути дітям виступи їх улюбленця. В 1936 році педагогу заборонили не лише виступати по радіо, а й примусили піти з інтернату для польських дітей. Та це не зломило мудрого друга і наставника дітей. Він і після цього продовжував працювати. Свою останню педагогічну працю «Жартівлива педагогіка» Корчак написав напередодні другої світової війни.

...Йшов 1940 рік. За наказом гітлерівців дитячий будинок «Наш дім» переселили в гетто, але Корчак і в цих жахливих умовах зумів так організувати життя дітей, ніби навколо не було ні голоду, ні тифу. Діти продовжували вчитись, працювали в майстернях, чергували і розважались. Тут вони поставили свій останній спектакль «Пошта» Р. Тагора. Хоч як важко було жити в такій обстановці, але Корчак знаходив для кожного з своїх вихованців ніжне слово і теплу посмішку. Він лікував хворих дітей, просиджував біля них ночами. А коли починався день, вкрай виснажений і знесилений 64-річний Корчак, де тільки можна було, вимолював їжу для своїх двохсот вихованців.

5 серпня 1942 року, коли фашистські орди наближались до Сталінграда, гітлерівці наказали перевезти «Дім сиріт» в газові камери Треблінки, щоб знищити його. Януш Корчак вишикував своїх вихованців і сам пішов на їх чолі разом з усім персоналом. Діти не знали, що це була їх остання путь. Вони несли прапор «Дому сиріт» — зелений прапор надії, той, про який мріяв малий король Матіуш. Але Корчак знав, куди він веде дітей. Педагог з світовим ім'ям мав можливість врятуватись. Та він відмовився від цього, сказавши: «Адже не залишиш свою дитину, коли вона нещасна і хвора, коли їй загрожує небезпека. А тут двісті дітей. Як можна залишити їх самих в заплombованому вагоні і в газовій камері? І чи можна все це пережити?» Януш Корчак не зміг і не

захотів (див.: Я. Корчак. Избранные педагогические произведения. М., «Просвещение», 1966, с. 454-455).

Життя Януша Корчака було справжнім подвигом в ім'я людини. А його невмируща педагогічна скарбниця здобула світову славу. То ж не дивно, що його ім'я назвав у своїх працях В. О. Сухомлинський поряд з іменами таких видатних педагогів, як Ян Амос Коменський, К. Д. Ушинський, Н. К. Крупська, А. С. Макаренко, сказавши: «Ці імена завжди сяятимуть нам, як вічне горіння мудрої людської любові».

До 60-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського⁴⁰

28 вересня минає 60 років від дня народження видатного педагога сучасності Василя Олександровича Сухомлинського — Героя Соціалістичної Праці, заслуженого вчителя Української РСР, члена-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР, кандидата педагогічних наук, лауреата Державної премії Української РСР.

Двадцять два роки працював В. О. Сухомлинський директором Павлівської середньої школи на Кіровоградщині. Школи, де він практикою перевіряв свої педагогічні задуми, де створював свої талановиті книжки, жанр яких визначив сам: «педагогіка серця». За своє порівняно коротке життя, він написав 36 монографічних праць і брошур, понад 600 наукових і публіцистичних статей, близько 1200 художніх творів для дітей. Твори В. О. Сухомлинського здобули надзвичайно велику популярність в Радянському Союзі, в соціалістичних країнах, вони видані багатьма мовами світу тиражами в десятки мільйонів примірників.

«Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Листи до сина», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителям», «Павлівська середня школа», «Розмова з молодим директором школи», «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості», «Виховання комуністичного ставлення до праці», «Методика виховання колективу», «Виховання радянського патріотизму в школярів», «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання» — ці та інші твори поряд з працями Н. К. Крупської, А. В. Луначарського, С. Т. Шацького, П. П. Блонського,

⁴⁰ Євтух, М. (1978). До 60-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського. *Дошкільне виховання*, (9), 9-10.

А. С. Макаренка, яких він вважав своїми духовними наставниками, стали настільними книгами багатотисячної армії вихователів, дійовими помічниками педагогів-практиків, широкої громадськості у розв'язанні надзвичайно важливих і складних питань навчання і виховання підростаючого покоління.

Кажучи про значний внесок В. О. Сухомлинського в педагогічну науку, газета «Правда» 14 серпня 1971 року в передовій статті «Духовне обличчя радянської людини» навела його слова про те, що «піклування про гармонійний розвиток моралі, розуму, почуттів, про виховання благородства серця, чистоти всіх духовних поривів і устремлінь є суттю виховання нової людини». Вся діяльність видатного педагога-вченого — яскраве втілення ленінських ідей у теорію і практику виховання радянської молоді.

Його педагогічна концепція належить не тільки теперішньому, але і майбутньому саме тому, що він утверджував принципи і методи виховання справжньої Людини, Людини комуністичного суспільства. Справжня Людина — не абстрактне поняття, а наповнена конкретним змістом особистість у всій своїй довершеності. Їй притаманні глибокі комуністичні переконання, вміння дорожити святинями Батьківщини, багатство духовного світу і духовних потреб, активна діяльність на «будівельному майданчику комуністичного суспільства».

Саме над вихованням такої Людини наполегливо працював керований В. О. Сухомлинським колектив Павлівської школи. Озброїти учнів глибокими знаннями, вміло поєднати їх трудове, політичне і моральне загартування — ось зміст усього педагогічного процесу школи.

Сухомлинський завжди пам'ятав про висунуті часом вимоги до школи, про відповідальні завдання, які партія і уряд ставлять перед сучасним педагогом-вихователем. Він турбувався про те, щоб кожен захід був педагогічно вмотивований, щоб органічно вплітався в єдину чітку систему комуністичного виховання, яка забезпечує розумове, ідейно-політичне, моральне, трудове, естетичне і фізичне загартування підростаючої зміни. Ось чому у творчій спадщині видатного педагога ми знаходимо глибоку

аргументацію комплексного підходу до розв'язання проблем комуністичного виховання дітей, яка впливає з самого цілісного характеру особистості.

Мова завжди йде про нерозривну діалектичну єдність, взаємозв'язок розумового і фізичного, морального, трудового і естетичного виховання.

Найлюдяніша сучасна книга «Серце віддаю дітям», за яку В. О. Сухомлинський удостоєний звання лауреата Державної премії Української РСР, — це синтетичний досвід дошкільного і шкільного, сімейного і суспільного трудового виховання.

Вирішуючи проблеми виховання всебічно розвиненої людини, В. О. Сухомлинський підкреслював, що головним у цьому процесі є виховання комуністичної ідейності, яка нерозривно пов'язана з любов'ю до Комуністичної партії, класовим партійним підходом до подій суспільного життя, науковим світорозумінням. «Ми повинні добиватися, — писав він, — щоб уже в школі формувалася високоідейна особистість, для якої боротьба за комунізм становить найвищий смисл життя».

Надзвичайно великої уваги надавав педагог вихованню в учнів почуття соціалістичного інтернаціоналізму та радянського патріотизму. На конкретних прикладах з життя Павлівської школи він розкриває в своїх творах форми і методи виховання у дітей почуття радянського патріотизму, відданості справі комунізму. Особлива увага приділяється вихованню молодого покоління на прикладах з життя і діяльності В. І. Леніна, на подвигах комуністів і комсомольців — героїв революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, героїв праці. Велике значення у цій справі, неодноразово підкреслював В. О. Сухомлинський, має прищеплення дітям любові до рідного краю і його природи, до рідної мови, до людей, які оточують дитину.

Мірилом морально-естетичних якостей особистості, її краси, духовного багатства і громадянської позиції є її ставлення до праці. В. О. Сухомлинський писав: «Краса облагороджує тільки тоді, коли людина працює, створюючи хліб для життя й красу для того, щоб не було життя тільки заради хліба. Наш виховний

ідеал — щоб людина працювала не тільки заради хліба, а я для радості, щоб добрі почуття, що виникають від споглядання красивого, надихали на працю в ім'я щастя людей».

Творчість за законами краси є наймогутнішим засобом морального й естетичного удосконалення величі духу справжньої людини. Перекоаний у цьому, В. О. Сухомлинський розглядав трудову діяльність як складову гармонійного загального розвитку і водночас — джерело високої моральності, багатогранного духовного життя. Він вважав, що чим більше джерел людської культури відкрито перед розумом і серцем дитини, тим більшою мірою облагороджує її праця.

Однією із найбільш гострих проблем сучасності є проблема формування в дітей культури почуттів. У Василя Олександровича, мабуть, немає жодної роботи, в якій би не підкреслювалася виключна роль школи у формуванні чутливості дитячої особистості. «Ідеал нашого виховання — високу комуністичну свідомість — я уявляю собі як високу чутливість, настільки високу, що людина перш ніж подумати, як їй вчинити, за велінням серця вчиняє правильно, і благородно. У вихованні такої чутливості вирішальну роль відіграє розвиток, облагороджування почуттів у роки дитинства і отрочтва». Чутливість тут — не якесь розчулення, неосмислене поривання, а весь устрій людських почуттів, спрямованих на оволодіння, знанням, формування світогляду, духовної стійкості, створення розуміння, краси.

Виховувати культуру почуттів — це значить формувати справжній людський корінь, щоб не виросла «людина з крижинкою в серці».

Однією із важливих проблем в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського і є проблема народного учителя, його благородної і почесної місії в соціалістичному суспільстві, відповідальності перед сучасним і майбутнім. У книзі «Розмова з молодим директором школи» Василь Олександрович пише: «...Продовжуючи себе в своїх вихованцях, ми творимо не тільки людину. Ми творимо самий час. Дух часу, взаємовідносини між людьми — все це залежить

від того, які ми з вами, від того, яка школа, що їй народ ввіряє своє майбутнє, від того, яке керівництво школою».

Чимало місця В. О. Сухомлинський відводить ролі директора школи — керівника педагогічного колективу. «Якщо головний вихователь тільки вчить, як виховувати, але безпосередньо не спілкується з дітьми, він перестає бути вихователем... Живе, безпосереднє, щоденне спілкування з дітьми — джерело думок, педагогічних відкриттів, радощів, печалей, розчарувань, без яких немислима творчість в нашій праці... Я відчував, що така спільність необхідна мені не тільки для радості творчої праці, але і для того, щоб вчити своїх колег науці і мистецтву виховання».

Яскравий світ материнської мудрості, ніжності вчить дітей бачити красу жінки, яка виступає ціннісним критерієм людських вчинків і справжньої людської краси. «Справжня мати — жінка ніжна, як пелюстка квітки, що тільки-но розкрилася, і тверда, мужня, незламна, непримиренна до зла й нещадна, як справедливий меч».

Видатний педагог дав прекрасний зразок використання у вихованні могутньої сили художнього слова, його найтонших відтінків. Сповнені глибокої народної морально-естетичної мудрості його численні казки.

...Ми гортаємо сторінки творів Василя Олександровича Сухомлинського. Які розсипи думок, народжених життям і мрією про комуністичне майбутнє! Вони адресовані вчителям і кожному, кого хвилює доля юної зміни, кому доручено відповідальну справу виховання підростаючого покоління.

*М. Євтух,
кандидат педагогічних наук*

Серце віддане дітям

До 60-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського⁴¹

«Серце віддаю дітям» — так назвав одну з своїх чудових книг видатний

радянський педагог Василь Олександрович Сухомлинський. І в цій назві дуже точно виражено смисл його яскравого життя, присвяченого вихованню підростаючого покоління.

Народився В. О. Сухомлинський 28 вересня 1918 року в селі Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії у неможливій сім'ї. Після закінчення школи навчався в Кременчуцькому учительському інституті на факультеті мови та літератури, але через хворобу був змушений припинити навчання у вузі. В 17-річному віці В. О. Сухомлинський розпочав практичну педагогічну діяльність. Протягом 1925-1938 років викладав українську мову і літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району, а з 1938 року і до початку Великої Вітчизняної війни працював учителем мови і літератури Онуфріївської середньої школи, поєднавши через деякий час цю роботу з виконанням обов'язків завуча.

Вищу освіту В. О. Сухомлинський здобув заочно в Полтавському педагогічному інституті, який закінчив у 1938 році.

Коли на радянську землю вторглися гітлерівські загарбники В. О. Сухомлинського було призвано до лав Червоної Армії. Він закінчив у Москві короткотермінові військово-політичні курси

⁴¹ Смаль, В. (1978). Серце віддане дітям. До 60-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського. *Радянська школа*, (9), 35-43.

і в ранзі політрука брав участь у боях з гітлерівцями, а в лютому 1942 року був тяжко поранений біля міста Ржева. Після лікування в госпіталі Василь Олександрович з червня 1942 до березня 1944 року працював директором середньої школи і вчителем російської мови та літератури в селищі Ува Удмуртської АРСР, де зарекомендував себе вдумливим організатором і чуйним педагогом. Тут же в 1943 р. його прийняли до лав Комуністичної партії, справі якої він вірно служив усе життя.

Після звільнення Кіровоградщини від фашистських окупантів В. О. Сухомлинський навесні 1944 року повернувся в Онуфріївський район і до 1948 року працював тут завідуючим районним відділом народної освіти, водночас викладаючи в школі.

Проте справжнє своє покликання педагог вбачав у постійному спілкуванні з дітьми. І в 1948 році, на його прохання, був призначений директором Павлівської середньої школи Онуфріївського району, де самовіддано працював до кінця свого життя.

За двадцять три роки роботи в Павлівській школі В. О. Сухомлинський разом з колективом учителів перетворив її у справжню лабораторію передового педагогічного досвіду, вивчати який приїжджали не тільки радянські, а й зарубіжні працівники освіти. Тут склалися цікаві традиції підготовки дітей до навчання в школі, навчання молодших школярів у тісному зв'язку з вивченням природи і навколишнього життя, струнка система розумового, ідейно-політичного, морального, трудового і естетичного виховання школярів, поєднання їх навчання з продуктивною і суспільно корисною працею, нагромаджено повчальний досвід тісного співробітництва школи і сім'ї. Для дітей, починаючи з дошкільного віку і до закінчення ними школи, проводились спеціальні уроки мислення, під час яких вони досліджували, осмислювали, пізнавали природу і працю. У виховній роботі широко використовувалися хрестоматії з етики, складені з урахуванням віку, уявлень, інтересів учнів, до яких увійшло близько 2 тисяч оповідань і казок. Для тих, хто відчував труднощі в засвоєнні математики, було складено спеціальний збірник із задачами-оповіданнями, взятими з народної педагогіки, з метою пробудити думку дітей, навчити їх мислити, розвивати уяву.

Мова дітей розвивалася шляхом широкого залучення їх до роботи по складанню власних оповідань, віршів і казок.

Про досвід Павлівської середньої школи В. О. Сухомлинський розповідав у статтях, які публікував у центральній і республіканській пресі, починаючи з 1949 року. А в першій половині 50-х років його статті почали друкувати педагогічні видання братніх соціалістичних країн.

З 50-х років виходять такі книги В. О. Сухомлинського, як «Трудове виховання у сільській школі» (1956 р.), «Виховання колективізму у школярів» (1956 р.), «Педагогічний колектив середньої школи» (1958 р.), «Виховання комуністичного ставлення до праці» і «Виховання радянського патріотизму у школярів» (1959 р.), «Вірте в людину» і «Як ми виховали справжнє покоління» (1960 р.), «Духовний світ школяра» і «Формування комуністичних переконань молодого покоління» (1961 р.), «Людина неповторна» та «Праця і моральне виховання» (1962 р.), «Дума про людину» і «Моральний ідеал молодого покоління» (1963 р.), «Виховання особистості в радянській школі» (1965 р.), «Моральні заповіді дитинства і юності» (1966 р.), «Тяжкі долі» (1967 р.), «Павлівська середня школа» і «Серце віддаю дітям» (1969 р.), «Народження громадянина» (1970 р.) та ін.

Протягом останніх років свого життя вчений-педагог написав ряд праць («Як виховати справжню людину», «Сто порад учителів», «Листи до сина», «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» та ін.), які побачили світ уже після його смерті.

В 1955 році за дисертацію про систему роботи директора школи В. О. Сухомлинському було присвоєно вчений ступінь кандидата педагогічних наук. У 1957 році його обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, а в 1968 році — членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР.

Радянський уряд високо оцінив педагогічну діяльність В. О. Сухомлинського. Йому було присвоєно високе звання Герой Соціалістичної Праці. Він був нагороджений двома орденами Леніна, багатьма медалями Союзу РСР, медаллю Макаренка.

Неспокійне серце В. О. Сухомлинського перестало битися 2 вересня 1970 року. За день перед цим в газеті «Правда» з'яви-

лася його остання прижиттєва стаття «Слово до учнів», написана з властивою йому пристрасною педагога-комуніста.

Рада Міністрів УРСР прийняла спеціальну постанову про увічнення пам'яті В. О. Сухомлинського. Його ім'я присвоєно Павлиській середній школі, де відкрито музей педагога. Видано вибрані твори в п'яти томах, а книга «Серце віддаю дітям» удостоєна Державної премії Української РСР у галузі науки і техніки за 1974 рік.

Всього В. О. Сухомлинський написав 36 монографій і брошур, 700 статей і близько 1200 художніх творів для дітей. Його книжки видавалися загальним тиражем майже чотири мільйони примірників.

Статті і книги педагога привертають увагу і працівників освіти зарубіжних країн. Вони видавалися в перекладах на болгарську, румунську, угорську, чеську, словацьку, польську, німецьку, сербохорватську, англійську, французьку, іспанську, японську та інші мови.

Інтерес до творчої спадщини В. О. Сухомлинського пояснюється тим, що в ній учителі, вихователі, працівники органів народної освіти, широка громадськість знаходять відповідь на животрепетні питання виховання всебічно розвиненої особистості, організації навчально-виховної роботи школи, взаємодії школи, сім'ї і громадськості по вихованню юних громадян соціалістичного суспільства.

Завдання і шляхи виховання всебічно розвиненої особистості розглядаються в таких книгах В. О. Сухомлинського, як «Духовний світ школяра», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Формування комуністичних переконань молодого покоління», «Праця і моральне виховання», «Виховання особистості в радянській школі», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором школи», «Як виховати справжню людину». Багаторічний процес формування всебічно розвиненого будівника комунізму, починаючи з ранніх років і кінчаючи юністю, показано в своєрідній педагогічній трилогії, що складається з праць «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина» і «Листи до сина».

Всебічно розвинену людину видатний педагог називав справжньою людиною, відзначаючи, що їй повинні бути властиві: глибоке

усвідомлення справедливості й досконалості комуністичного суспільства і комуністичних відносин між людьми як вершини морального гозвитку людства; багатство духовного світу, інтересів, запитів і потреб; інтелектуальне багатство, творчий розум, прагнення жити в світі думки; естетичне багатство, тонко розвинута потреба в прекрасному, любов до праці, фізична досконалість (див.: Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах, т. 2. К., «Радянська школа», 1976, с. 149–150. Далі в тексті посилання даються на це видання. Римською цифрою позначається том, арабською – сторінка).

Шляхи і засоби виховання такої людини В. О. Сухомлинський оозглядав, керуючись положеннями К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна про формування всебічно розвиненої особистості, а також звертаючись до праць відомих радянських педагогів і психологів, до класичної художньої літератури.

Роздумуючи над шляхами виховання всебічно розвиненої людини, вчений-педагог підкреслював, що важливим у цьому процесі є виховання учнів у душі комуністичної ідейності: «Ми повинні добиватися, щоб уже в школі формувалася високоідейна особистість, для якої боротьба за комунізм становить найвищий смисл життя» (II, 10).

Комуністична ідейність нерозривно пов'язана з любов'ю до Комуністичної партії, з класовим партійним підходом в оцінці явищ і суспільного життя, з науковим світорозумінням. Тому необхідно, щоб діти переконалися, що ці якості були завжди властиві справжнім комуністам. У зв'язку з цим, писав В. О. Сухомлинецький у книзі «Сто порад учителеві», слід прагнути, «щоб у дитячі й отроцькі роки полонила серце кожного вихованця, надихнула все його ество людина, життя якої є справжньою боротьбою за комунізм» (II, 573).

Високим взірцем такої людини є великий Ленін, образ якого педагог називав могутньою виховною силою. У книгах «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Народження громадянина» В. О. Сухомлинецький дав цінні рекомендації щодо виховання учнів на прикладах життя та діяльності засновника Комуністичної партії

ї Радянської держави. Ці рекомендації співзвучні з відомими настановами Н. К. Крупської, в них йдеться про те, що для розповідей про В. І. Леніна необхідний високий рівень ідейної, духовної і педагогічної культури вихователя, його глибока відданість ідеалам комунізму.

В. О. Сухомлинський вважав, що учні повинні знати і про таких видатних борців-комуністів, як Ф. Е. Дзержинський, Я. М. Свердлов, С. Г. Лазо, С. А. Камо, М. О. Островський, Е. Тельман, Г. Димитров, Ю. Фучік, бо їх подвиги викликають у дитячих і юнацьких серцях захоплення великою силою і правдою комуністичних ідей, а юнь «прагне до того, щоб мати перед собою взірець, провідну зірку, ясну дорогу» (II, 574).

Для людини-комуніста, революціонера характерні глибока відданість Батьківщині і стійке почуття інтернаціоналізму. Тому через усі свої твори В. О. Сухомлинецький проводить ідею виховання дітей і молоді в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, в дусі високої громадянськості. Він розкриває джерела виховання патріотичних та інтернаціональних почуттів і громадянських обов'язків перед суспільством, дає відповідні методичні рекомендації вихователям, розглядаючи патріотичне виховання в єдності з розумовим, моральним, трудовим, ідейно-світоглядним, естетичним і емоційним становленням особистості.

Завдання вихователя в патріотичному вихованні видатний педагог вбачав у тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. До них він відносить рідне село і місто, природу рідного краю, батьків, колгосп і підприємство, де працюють батьки, героїчне минуле і славне сучасне Вітчизни, соціалістичний лад, дружбу радянських народів. «Все це, — підкреслював учений-педагог, — повинно злитися в юній душі в образ великої святині — образ соціалістичної Батьківщини, Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (II, 167).

Отже, процес патріотичного виховання, за словами В. О. Сухомлинського, це — шлях від почуття причетності до рідного куточка до розуміння історичних доль народів, які з'єдналися у велику братню сім'ю під прапором ленінізму й соціалістичної революції.

З великою любов'ю змальовував В. О. Сухомлинецький образ Радянської Батьківщини, з емоційною піднесеністю писав про її безмежні простори, які простяглися від суворої Арктики до гарячих пустель Азії, від Карпатських гір до островів Тихого океану, і постійно закликав своїх вихованців гордитися нею, як землею, на якій народився вождь і вчитель трудящих усього світу Володимир Ілліч Ленін — засновник Комуністичної партії і Радянської держави, великий мислитель, найгуманніша людина в світі.

В. О. Сухомлинецький рекомендував здійснювати повсякденну, планомірну роботу по ознайомленню вихованців з Радянською Батьківщиною. Ця робота повинна включати в себе: уявні подорожі по рідній країні з яскравими розповідями про її міста і села, моря і ріки, ліса і степи, природні багатства, людей-трудівників, про її минуле, сучасне і майбутнє; перегляд малюнків і фільмів; листування з школярами братніх республік; зустрічі із знатними людьми, які своєю працею звеличують Вітчизну; походи і поїздки по визначних місцях братніх республік. І першочергове завдання цієї роботи — сформуванню в дитини розуміння непорушної єдності народів СРСР, почуття дружби і братерства між народами.

Дуже важливо, підкреслював В. О. Сухомлинецький, щоб виховання радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму здійснювалося в світлі героїчного, бо шкільне патріотичне виховання є водночас загартуванням душі й тіла для можливих грізних випробувань.

«І наш високий обов'язок, виховувати сильних духом, мужніх, де кінця відданих комуністичному ідеалові людей, готових віддати життя на полі бою за щастя, незалежність, велич, честь, гідність Радянської багатонаціональної Батьківщини» (II, 167).

Учні повинні запам'ятати на все життя, що двадцять мільйонів радянських людей під час Великої Вітчизняної війни віддали своє життя за свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни.

Виховання обов'язку перед героями, які полягли в боях за Батьківщину, вчений-педагог нерозривно пов'язував в обов'язками учнів серед суспільством. Він ввів у радянську педагогічну термінологію поняття повинність, під яким розумів сумлінне вико-

нання обов'язків, дотримання правил соціалістичного співжиття. В усвідомленні своєї відповідальності за все, що робиться на рідній землі, в гарячому прагненні боротися за розквіт Вітчизни він вбачав справжню комуністичну громадянськість. «Ця громадянськість народжується тоді, коли підліток, юнак, який сидить за партою, бачить перед собою той шлях, яким йти йому в житті, щоб ще більше піднести свою Вітчизну» (I, 146).

В. О. Сухомлинський багато уваги приділяв вихованню дітей і молоді в дусі соціалістичного гуманізму. Він закликав пробуджувати в учнів «бажання вкласти свої духовні сили в творення щастя для іншої людини», розвивати в них здатність «бачити поруч себе людину, брати близько до серця її радощі, горе, тривоги і хвилювання» (I, 146). У доброті і чуйності він бачив не слабкість, а силу, бо, за його словами, «безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство, а себелюбство — джерело жорстокості» (там же).

Першим середовищем, в якому людина повинна вчитися творити добро, вчений-педагог вважав сім'ю. В книгах «Павлиська середня школа» і «Методика виховання колективу» В. О. Сухомлинський рекомендував дбати про те, щоб для дітей були дорогими людьми мати, батько, бабуся, дідусь, щоб у їх духовному житті утвердився культ матері. В книзі «Як виховати справжню людину» він присвятив ставленню дітей до батьків і рідних багато уваги, закликаючи дітей берегти здоров'я і спокій батьків, не завдавати їм болю і прикрощів, поважати і полегшувати їх працю, приносити в дім радість, мир, спокій і щастя. І ці свої повчання В. О. Сухомлинський супроводив казками й оповіданнями про взаємовідносини дітей і батьків, що становлять цінний художньо-ілюстративний матеріал для роботи класних керівників і вихователів.

Чуйність, уважність, прагнення робити добро для інших повинні характеризувати поведінку учнів і поза сім'єю. Бути справжньою людиною — «це значить віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людині, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишилося щось хороше від тебе» (II, 188). Бо в любові до людей, у потребі в людях і полягає громадське життя.

Наголошуючи на цьому, В. О. Сухомлинський водночас зазначав, що він не виступає в ролі пропагандиста абстрактного гуманізму. В книзі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» він писав: «Не можна бути добрим і чуйним взагалі, доброта і чуйність становлять моральне багатство, якщо ці якості ідейно загострені — виражають непримиренність до зла, пороків, несправедливості в усіх і всіляких її проявах» (I, 121). А в книзі «Народження громадянина», з'ясовуючи свої позиції щодо виховання гуманізму, він твердив: не можна розглядати людяність у відриві від становища в сучасному світі, коли точиться гостра ідеологічна боротьба між соціалізмом і капіталізмом, коли імперіалісти продовжують діяти за законами людиноненависництва. У цій ситуації «комуністичне виховання не може розніжувати й розслаблювати душу громадянина нашого суспільства... Ми мусимо вчити не тільки любити, а й ненавидіти, вчити бути не тільки чулими, а й нещадними. Не тільки милуватися красою, не тільки творити красу, а й стріляти у ворога, який зазіхне на свободу й незалежність нашої Вітчизни» (III, 296).

Подібні думки В. О. Сухомлинський висловив і в книзі «Як виховати справжню людину». Закликаючи виховувати підростаюче покоління в дусі ненависті до ворога, він зазначав, що цю ненависть не слід розглядати, як посягання на чужі землі, а як захист, щит, що оберігає Батьківщину.

У творах В. О. Сухомлинського багато уваги приділяється і питанням трудового виховання учнів. Про це, зокрема, йдеться в книгах «Виховання комуністичного ставлення до праці», «Формування комуністичних переконань молодого покоління», «Праця і моральне виховання», «Павлівська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Методика виховання колективу», «Розмова з молодим директором школи», «Сто порад учителям», а також у ряді статей, опублікованих у періодичній пресі.

Розглядаючи питання трудового виховання, вчений-педагог неодноразово підкреслював, що діти повинні виховуватися так, щоб праця стала для них органічною потребою, виховною силою, яка стимулює їх інтелектуальний і моральний розвиток. Він про-

пагував і втілював на практиці ідею раннього прилучення дітей до продуктивної праці, наголошував на здійсненні творчого підходу до праці, забезпеченні наступності змісту трудової діяльності.

У творах В. О. Сухомлинського досить широко показано, як 7-8 річні учні Павлівської середньої школи працюють разом з матір'ями, старшими сестрами і братами в шовківницьких ланках, як 9-10річні хлопчики й дівчатка збирають кукурудзу, овочі, вносять у ґрунт місцеві добрива, а 11-12-річні діти сушать сіно, працюють у саду. Автор розповідає про участь підлітків у догляді за худобою на тваринницьких фермах, в силосуванні кормових культур, очищенні насіння, про те, як юнаки і дівчата обслуговують різні сільськогосподарські машини, обробляють ґрунт, розпушують міжряддя технічних і овочевих культур, збирають врожай.

Розкриваючи систему трудового виховання учнів, В. О. Сухомлинський вказував, що завдяки їй у Павлівській школі не було жодної дитини, байдужої до праці. У книзі «Сто порад учителю» він підкреслював: «Ми переконалися, що тільки завдяки праці, в якій є піт, і мозолі, і втома, людське серце стає чуйним, ніжним. Завдяки праці людина стає здатною пізнавати навколишній світ серцем. Дитина-трудівник, підліток-трудівник бачить людей зовсім не так, як той, хто не знає справжньої праці» (II, 554).

У творах В. О. Сухомлинського, зокрема в монографіях «Виховання колективізму у школярів», «Павлівська середня школа», «Методика заохочення колективу», широко розкрито і проблеми виховання колективу. Як і А. С. Макаренко, він вважав колектив могутнім засобом гуманістичного виховання, стверджував, що колектив є ідейним об'єднанням з певною організаційною структурою, системою взаємозалежностей і співробітництва; обґрунтував діяльність різновікових колективів, поєднання впливів колективу і вихователя. Разом з тим, розвиваючи і збагачуючи ідеї А. С. Макаренка в нових історичних умовах, В. О. Сухомлинський вказував на багатогранність взаємовпливів у колективі та їх роль у розвитку окремих індивідуальностей та

колективу, на необхідність розглядати виховання в сім'ї і школі як єдину систему «шкільно-сімейного» виховання.

Настанови В. О. Сухомлинського з питань шкільно-сімейного виховання знайшли широке висвітлення у його творі «Сто порад учителям». Тут йдеться про те, як готувати батька і матір до шкільно-сімейного виховання, добиватися, щоб батько і мати як вихователі виступали в тісній єдності, поглиблювати виховну роботу в міру росту й розвитку дитини, як разом із сім'єю керувати дитячою працею. В. О. Сухомлинський розвинув думки А. С. Макаренка про види фальшивої батьківської любові до дітей, вказав на такі її вади, як любов-замилування, любов-деспотична, любов-відкуп, дав рекомендації щодо спільної роботи школи і сім'ї по формуванню соціальної зрілості підлітків і юнацтва.

В творчій спадщині В. О. Сухомлинського значна увага приділяється питанням навчальної роботи школи. В книгах «Педагогічний колектив середньої школи», «Павлівська середня школа», «Серце віддаю сітям», «Розмова з молодим директором школи», «Сто порад учителям» та інших йдеться про шляхи підвищення ефективності навчального процесу, роль учителя і директора школи в боротьбі за міцні знання учнів.

Великий інтерес становлять думки В. О. Сухомлинського про критерії якісних уроків. Ними він вважав: уміння вчителя визначити мету року й успішно досягти поставленої мети; залучення шляхом індивідуального підходу до продуктивної навчальної роботи на уроці всіх дітей; забезпечення єдності навчання та виховання; раціональну перевірку знань учнів; встановлення зворотнього зв'язку в процесі викладу ясного матеріалу; розвиток і поглиблення знань учнів у процесі вивчення нового матеріалу; засвоєння учнями так званих «вузлів знань»; проведення широкої словникової роботи; застосування раціональної методики домашніх завдань.

Одним з головних критеріїв якісного навчання педагог вважав залучення всіх дітей до продуктивної праці на уроці. Тому в його книзі «Сто порад учителям» робиться великий наголос на здійснення індивідуального підходу до учнів, підкреслюється, що

немає і не може бути абстрактного учня, до якого можна було б механічно прикласти всі закономірності навчання й виховання. «А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація — і в змісті розумової праці (в характері заздань), і в часі» (II, 437). Такий підхід забезпечує успішне просування учнів уперед, від навчання вони одержують моральне задоволення, радість відкриття.

Важливими показниками якісних уроків, на думку В. О. Сухомлинського, є забезпечення зворотнього зв'язку, розвиток і поглиблення знань школярів під час вивчення нового матеріалу. Вчений-педагог радив учителям органічно пов'язувати на уроці нове з раніше вивченим, ставити перед учнями запитання, які примушували б їх пригадувати відоме і використовувати його для пояснення невідомого, давати учням завдання, що вимагають від них самостійного виконання, застосовувати інші різноманітні логічні прийоми для активізації розумової діяльності учнів.

Особливого значення для підвищення ефективності навчально-виховного процесу і забезпечення міцних знань учнів В. О. Сухомлинський надавав постійному врахуванню учителями так званих «двох програм навчання»: першої — обов'язкового для заучування і збереження в пам'яті матеріалу, другої — поза-класного читання та інших джерел інформації.

Говорячи про обов'язковий для заучування матеріал, учений-педагог рекомендував виділяти в програмах ті «вузли», від міцності яких залежить розвиток мислення, розумових здібностей, уміння користуватися знаннями, тобто зосереджувати увагу учнів на важливих висновках і узагальненнях, формулах, правилах, законах і закономірностях, які відображають специфіку предмета.

В. О. Сухомлинський виділяв також основні вміння і навички, з допомогою яких кожен учень зможе добре оволодіти програмним матеріалом середньої школи. Коло цих умінь і навичок включає в себе: вміння спостерігати явища навколишнього світу; думати, співставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле; висловлювати думку про те, що учень бачить (спостерігає, робить, думає); вільно, виразно, свідомо читати; вільно, швидко, правильно писати; виділяти логічно закінчені частини

в прочитаному, встановлювати взаємозв'язки і взаємозалежність між ними; знаходити книгу з питання, яке цікавить учня; знаходити в книжці матеріал з цього питання; робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання; слухати вчителя і одночасно коротко записувати зміст його розповіді; читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, його складовими частинами; писати твори про те, що учень бачить навколо себе, та ін).

Особливе місце у розвитку дитини В. О. Сухомлинський відводив книзі. І не випадково: книгу вчений-педагог вважав джерелом духовної культури, закликав до культури книги в кожній школі, радив, щоб учні систематично читали художню і науково-популярну літературу.

У вихованні в учнів любові до книги, в озброєнні їх знаннями, вміннями і навичками, підкреслював В. О. Сухомлинський, вирішальна роль належить учителям. Тому вчителю і його високому суспільному покликанню у багатьох творах В. О. Сухомлинського присвячено чимало теплих, зворушливих слів.

У книзі «Як виховати справжню людину» йдеться про складність учительської праці, яку ні з чим не можна порівняти і зіставити. Бо «ткач уже через годину бачить плоди своєї роботи. Сталевар через кілька годин радіє з вогненного потоку металу. Хлібороб, сіяч через кілька місяців милується колосками і жменю зерна, вирощеного в полі... А вчителю треба працювати роки, щоб побачити предмет свого творіння...» (II, 341). Учитель творить Людину, Батьківщина вручає йому долю дітей.

У книзі «Сто порад учителям» В. О. Сухомлинський назвав учительську професію людинознавством, зазначаючи, що об'єктом праці вчителя є найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується.

Тут же він вказав на якості, необхідні тим, хто вирішив присвятити своє життя педагогічній діяльності: радість від спілкування з іншими людьми, прагнення відкривати в людині нове і бачити її в процесі становлення, відчуття в кожній дитині її індивідуальності, безмежна віра в людину і добрі начала в ній,

терпеливість і витриманість, глибока чуйність, вміння контролювати свої емоції, поєднувати сердечність з щирістю, настроювати себе на задушевну розмову з учнем, пізнавати серцем чим живе, що думає, з чого радіє і чим засмучується вихованець. Цим самим учений-педагог фактично накреслив професіограму вчителя, що має служити взірцем для молодих людей, які обирають педагогічну професію.

Подібні думки про вчителя і його покликання знаходимо і в книгах «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором школи». Разом з тим в останній книжці ставляться високі вимоги до того, хто покликаний керувати роботою вчителів, — директора школи.

Все це свідчить про те, що творча спадщина В. О. Сухомлинського насичена педагогічними положеннями, які становлять значний інтерес і мають велике практичне значення для вчителів, вихователів, керівників шкіл, працівників органів народної освіти, студентів і викладачів педагогічних навчальних закладів, батьків, учених. Твори і виховні ідеї видатного вченого-педагога на озброєнні великої армії радянського учительства, яка виховує підростаючі покоління в дусі високих суспільних ідеалів.

Уроки видатного педагога

До 70-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського⁴²

Час, що віддалив від нас життя і діяльність В. О. Сухомлинського, не тільки не пустив у непам'ять його ідеї, пошуки, знахідки, а й ще більше увиразнив, повніше висвітлив суть і значення їх. Окремі питання, над вирішенням яких видатний педагог працював двадцять, тридцять, а то й сорок років тому, тільки сьогодні почали усвідомлюватися більшістю учителів у всій повноті і складності. Це такі, зокрема, як зміст знань і їх якість.

Знання — це підвалини переконань, основа формування світогляду. Глибокі, різнобічні, вони потрібні кожному з нас незалежно від того, яку професію ми обрали. Немає професій, які б потребували лише практичних навичок. І чим більше людина буде знати із суміжних дисциплін, тим ширші горизонти відкриватимуться перед нею в оволодінні своєю спеціальністю. Наприклад, «...щоб водити трактор під час оранки на високих швидкостях.., тракторист повинен знати не тільки машину, а й багато властивостей ґрунту, що залежать і від його складу, і від структури, і від мікроклімату та ін.» (Сухомлинський В. О. Вибр. твори: В 5 т. — К., 1976. — Т. 5. — С. 150. Далі, посилаючись на це видання, вказуватимемо тільки том і сторінку).

Методи і прийоми навчання шліфуються десятиліттями. Але кожне нове покоління дітей приносить свої проблеми і свої загадки. Василя Олександровича протягом усієї його педагогічної діяльності

⁴² Кондратенко, Л.О. (1988). Уроки видатного педагога. До 70-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського. *Радянська школа*, (7), 75-78.

хвилювало питання: що змушує школяра відмовитися від радості пізнання, від пошуку, знахідок? Адже бажання знати — велике, природне устремління людини. Який механізм тих дивних сил, що стримують, зв'язують, навіть відкидають назад політ думки?

Можливо, це відбувається тому, що вчителі не до кінця розуміють, як проходить процес засвоєння знань. І тут виходить парадокс: «те, що, за задумом учителя, мало б полегшити розумову працю, по суті, утруднює її, немовби присипляє, притупляє допитливий розум» (3; 401).

А може, просто не виконує своєї основної функції початкова школа: «...у середніх і старших класах відставання, неуспішність з'являються головним чином тому, що в роки навчання у початкових класах учень не запам'ятав на все життя, не зберіг твердо в пам'яті тих елементарних істин, які є немовби фундаментом знань» (2; 445).

Або ж недоопрацьована методика уроку. І під час викладання нового матеріалу вчителі тільки дають учням «певне коло знань», а не розвивають їх мислення, не роблять дітей «все розумнішими і розумнішими» (5; 574).

Учень же повинен не просто запам'ятати дати, цифри, теорему, правила, закони, а разом з учителем пережити радість проникнення в таємницю; не тільки розумом, а й серцем відчути запал першопрохідця, відкривача нового.

Завдання педагога «полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан — пристрасне бажання вчитися» (5; 7). Для цього йому слід встати не над дитиною, а поряд із нею; бути не відкривачем, а співвідкривачем у країні знань. І ось тоді, коли «підліток відчуває, що знання — наслідок його розумових зусиль, він здобуває і водночас застосовує їх» (3; 401).

Знову і знову повертається В. О. Сухомлинський до проблеми неуспішності школярів. Чому? І хто винен — учителі, батьки, самі діти? А може, програми, підручники? Якщо знайти правильну відповідь на ці питання, то можна буде зарадити справі. Якщо ні — з місця не зрушимо. Адже відмовляються вчитися не лише слабкі і посередні учні, а, трапляється, і сильні, хоч міняються програми, підручники,

методичні посібники, навчальні плани, строки навчання. Значить,десь щось не спрацьовує. І взагалі, що означає вчити, давати знання? Що це таке — «знання»? Педагог починає з визначення структури шкільного знання, розкладає його на елементи.

Шкільні знання — це:

1. Постійне збереження в пам'яті узагальнюючих істин (правил, визначень, залежностей та ін.), які часто застосовуються в практичній діяльності і під час оволодіння новими знаннями.

2. Розуміння загальних закономірностей, які є ніби джерелом для узагальнюючих істин (див.: 5; 224).

Висновок: корінь проблем, з якими щодня зустрічається учитель, — не в програмах і підручниках і навіть не в змісті навчання, а в його процесі. Це та ланка шкільної освіти, яка потребує найпильнішої уваги і найбільшої корекції. В основу системи навчання Василь Олександрович пропонує покласти формування понять. І хоча сам він не завжди вживає термін «поняття», іноді замінюючи його словами «загальні закономірності», «узагальнення», але суть від цього не міняється. «Ми домагалися, — писав педагог, — щоб поняття як перші цеглинки мислення були засвоєні, стали інструментом, засобом активного пізнання, добування нових знань» (3; 404). «І чим глибші знання загальних закономірностей, тим краще орієнтується учень у конкретних фактах, тим краще він знає їх... Завдяки цьому учневі тим легше вчитися, чим більше він знає» (5; 225).

Формування понять — складний процес. Принципово важливо, щоб час, відведений на їх засвоєння, був прямо пропорційний кількості узагальнюваних ними фактів. Цю залежність, здається, не визначав до В. О. Сухомлинського ніхто з педагогів. Справа в тому, що, на його думку, навіть «розуміння — ще не знання. Щоб були тверді знання, необхідне осмислювання» (2; 461). А для осмислювання потрібен аналіз значної кількості фактів.

Взагалі Василь Олександрович умів побіжно розв'язувати надзвичайно складні проблеми, яким сьогодні присвячуються монографії, дисертації: «...шлях до абстрактного пролягає через глибоке розуміння конкретного» (3; 148), «...чим більше абстрактних істин, узагальнень треба засвоїти на уроці, чим напруженіша ця

розумова праця, тим частіше учень має звертатися до першоджерела знань... тим яскравіше повинні закарбовуватися в його свідомості образи й картини навколишнього світу» (3; 129-130).

В. О. Сухомлинський пропонує свою модель формування понять:

1. Самостійне узагальнення учнями конкретних фактів. Талант педагога полягає в тому, щоб, підвівши школярів до поняття, озброївши усіма потрібними фактами і навчивши мислити, дати їм змогу самим провести узагальнення, процес абстрагування.

Розуміння загальних закономірностей, що пов'язують ці факти, процеси, явища в єдину систему і є ніби джерелом для узагальнюючих істин. Неприпустимо, коли матеріал, який повинен осмислюватись як джерело узагальнень, учні завчають.

Розуміння системи понять. «Важливе місце займала... систематизація. Систематизація — мати мислення. Вчителі... добирали спеціальні завдання: думаючи над властивостями речей, підлітки відносили їх до тієї чи іншої групи, класу, історичного періоду, стилю» (3; 410).

Запам'ятовування визначень через усвідомлення всіх фактів, процесів, узагальнень, що лягли в їх основу. А звідси, як наслідок, уміння використовувати знання в повсякденному житті.

Застосування набутих знань для оволодіння іншими знаннями. Як вважав В. О. Сухомлинський, те, що вже засвоїв підліток, «має бути внутрішнім стимулом, поштовхом для утворення нових зв'язків... Застосування знань має бути стилем розумової праці, суттю викладу нового матеріалу» (3; 406).

Одна з проблем, яка турбувала педагога і залишається досить болючою і нині, — це проблема потрібності запам'ятовування окремих елементів знань. Він хоч і виступав переконаним противником будь-якої зубрячки, проте застерігав: «Прагнучи максимально полегшити розумову працю дітей, окремі вчителі забувають, що дитина повинна не тільки взяти щось, зацікавитися чимось, а й глибоко запам'ятати і назавжди зберегти в пам'яті» (3; 101). Є такі елементарні поняття, без запам'ятовування яких неможливі ні подальше навчання, ні розумовий розвиток.

Однак знання — це і не механічне відтворення фактів, не зазубрювання істин. Повсюдно прийняте розуміння понять «знання», «знати», на думку педагога, неправильне. «Знати — це значить уміти застосовувати знання» (2; 452).

Відкидаючи будь-яке механічне заучування, В. О. Сухомлинський водночас головною складовою шкільного знання вважав точне запам'ятовування узагальнюючих істин. На перший погляд може здатися, що в системі педагога виникла непереборна суперечність. Наштовхнувшись на неї, багато хто з сучасників Василя Олександровича заплутав сам себе: якщо механічне запам'ятовування не дає знань, то воно найлютіший ворог справжнього розвиваючого навчання. Якщо зубрячка — бич нашої школи, то відкинемо взагалі заучування будь-яких правил, законів, істин.

Але В. О. Сухомлинський не грається словами, не йде за модою, хоч якою б привабливою зовні вона не здавалася. Він глибоко аналізує сам процес навчання: запам'ятовування зло, коли думка підміняється пам'яттю, спостереження сутності явищ, яскраве сприймання матеріалу, його аналіз — заучуванням. Тоді заучування не просто створює міраж знань, воно «отупляє дитину, відбиває врешті охоту до навчання» (3; 127). Але не всяке запам'ятовування — зло, не завжди воно зубрячка, хоч дехто й не розділяє цих понять. «Запам'ятовування, засноване на глибокому осмисленні, є, по суті, застосуванням знань» (5; 228).

Уміння і навички В. О. Сухомлинський розглядав навіть не поряд, а в самій системі засвоєння знань: «Ми вважаємо однією з найважливіших практичних і теоретичних проблем школи створення гармонії умінь і знань» (1; 99). Основне уміння, яке повинна розвинути школа для забезпечення нормального навчання і розвитку дитини, це — уміння вчитися, яке саме по собі є системою первинних початкових умінь. Останні ж, доведені до повного автоматизму, стануть базою, фундаментом усіх пізніших умінь, а ті, в свою чергу, «інструментами, без яких неможливо оволодіти знаннями» (3; 100). Причому неприпустимо, коли в окремих учнів процес автоматизації продовжується у середніх, а то й у старших класах. Це — завдання початкової школи.

Питання щодо кількості початкових умінь варіювалося у різних творах педагога. Спочатку Василь Олександрович визначив їх дванадцять («Розмова з молодим директором»), потім скоротив до п'яти («Серце віддаю дітям») і, нарешті, спинився на системі з шести умінь («Проблема виховання всебічно розвиненої особистості»).

Отже, за В. О. Сухомлинським, вміння вчитися складається із суми таких умінь: спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати (див.: 1; 99).

Розв'язуючи складну проблему взаємовідносин знань і умінь, первинності одного з цих понять, педагог приходять до констатації діалектичного протиріччя: без знань немає умінь, а без умінь — знань. Тобто є підстави говорити про існування певного неподільного комплексу — знання-вміння, про гармонію знань і умінь, в якій кожна частина є невід'ємною складовою, зникнення одного елемента неодмінно призводить до зникнення іншого. Знання можна набути тільки практично — через операційні вміння, але й розвинути ці вміння без знань неможливо. Йдеться, таким чином, про єдність знань і умінь, про перехід, трансформацію перших у другі.

Знання мають функціонувати, діяти. Важливо не тільки засвоїти реальні знання (що відповідають вимогам функціональності), а й змусити їх стати «фактором духовного життя», «інструментом для опанування нових знань» (5; 367).

Як же треба організувати процес навчання, щоб реалізувати ці вимоги?

Нові знання учні повинні не одержувати, а набувати за допомогою вже відомого. Для цього навіть розповідь учителя мусить будуватися відповідним чином. На уроках необхідно постійно створювати ситуацію протиріччя між новими і старими знаннями, щоб учні відчували смак до пошуку незвіданого.

Головне — вивчення причинно-наслідкових, функціональних зв'язків між поняттями, що розглядаються.

Найбільшу увагу слід приділяти вузловим пунктам навчального матеріалу, в яких переплітаються причинно-наслідкові, часові, функціональні зв'язки.

Перевірку знань здійснювати не по окремих питаннях, а по вузлових моментах вивченого. Якщо учні розуміють зв'язки між поняттями, значить осмислено сприймають матеріал, бачать «у конкретних наочних об'єктах... теоретичні закономірності, залежності, відношення, правила, закони» (3; 403).

У системі викладання окремих предметів не допускати найменшого відставання роботи по розвитку умінь (вони є інструментом опанування знань) від роботи по озброєнню знаннями.

В останніх працях В. О. Сухомлинського з'являється поняття «інтелектуальний фон». Розробити його до кінця, повністю розкрити зміст педагог не встиг. З текстів творів не зовсім ясно, що ж це таке — умова існування навчального процесу, принцип навчання чи якась його супутня ознака? Очевидно одне: «Найважливіша умова розкриття і становлення здібностей, талантів, обдарованості, індивідуальних нахилів — це багатство інтелектуального фону, на якому відбувається оволодіння знаннями» (1; 101).

Василь Олександрович виводить залежність між складністю навчального матеріалу, ступенем його абстрагованості та інтелектуальним фоном: «Чим складніший матеріал., чим більше узагальнень, висновків, правил., тим значнішим має бути «інтелектуальний фон» процесу навчання» (2; 447). Під терміном «інтелектуальний фон» розуміється та надлишкова (додаткова, необов'язкова) інформація, яку повинен одержати учень (самостійно чи під керівництвом учителя) при вивченні нового матеріалу.

Але й озброєння учнів найкращими знаннями не є для В. О. Сухомлинського кінцевою метою школи. Головне — виховання громадянина радянського суспільства, формування в нього комуністичних переконань.

Підсумовуючи сказане, треба відзначити, що всі висновки, поради, узагальнення видатного педагога базувалися на досвіді творчо працюючого колективу, на аналізі всього найкращого, що було на той час у педагогічній науці і практиці, на результатах копіткої, повсякденно: праці людини, що віддала дітям своє серце. А такі поради — не старіють.

Доля, освячена книгою

(до 70-річчя від дня народження Ф. К. Сарани)⁴³

*Закоханість у книгу — це зміст і мета мого життя
Ф. Сарана*

Це самозречене служіння книзі почалося 55 років тому, коли Федір Сарана був студентом Київського бібліотечного технікуму і навчання поєднував з бібліотечною роботою. Звідтоді цей невтомний працівник цілковито присвятився українській книзі — на ниві бібліографії, літературознавства, енциклопедичної справи, бібліофільства.

Народився Федір Кузьмич 26 вересня 1921 року в селі Йосипівці, що на Кіровоградщині. Після закінчення технікуму продовжував вчитися на бібліографічному факультеті Харківського бібліотечного інституту. Далі служба в армії, Велика Вітчизняна війна — пішов на фронт.

Після важкого поранення розмірковував так: «Коли вже не можеш на фронт, то давайте попрацюю на улюбленій бібліографічній роботі». Так і написав він тоді у заяві. Отже з квітня 1944 р. протягом 15 років працював на бібліографічній і редакторській роботі в Укрдержвидав (нині видавництво «Україна»). Саме з цим видавництвом пов'язане створення його перших бібліографічних праць — покажчиків видань Укрдержвидаву та Товариства поширення політичних та наукових знань УРСР. Тим

⁴³ Королевич, Н. (1991). Доля, освячена книгою (до 70-річчя від дня народження Ф. К. Сарани). *Книжник*, (6), 22-23.

часом Ф. Сарана з відзнакою закінчив бібліографічний факультет Ленінградського бібліотечного інституту й три роки навчався на історичному факультеті Київського університету.

1959 року переходить на роботу до Академії наук УРСР: зав. сектором бібліографії Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, головним бібліографом Центральної наукової бібліотеки АН УРСР і за сумісництвом завідувачем редакції бібліографії УРЕ. З 1967 по 1988 рр. він повністю віддається енциклопедичній роботі, очолюючи редакцію літератури, мови, педагогіки, народної освіти і бібліографії. Нині він член редколегії Української літературної енциклопедії (УЛЕ) і позаштатний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Так у головних етапних рисах можна окреслити кар'єру Ф. К. Сарани. Його нелегкий життєвий шлях, сповнений напружених наукових пошуків, відкриттів, радощів і розчарувань. Багато сил він беззастережно віддавав і зараз не шкодує на терені громадської роботи — протягом кількох років бере участь у роботі Бібліографічної комісії Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури України, керував Бібліографічною комісією Бібліотечної ради при Президії АН УРСР, понад 20 років співпрацює у Вченій раді Книжкової палати України ім. І. Федорова, а нині увійшов до складу Бібліографічної комісії Міжнародної асоціації українців.

Власне, увесь зміст його життя становить українська книжка. Невтомний пошуковець, Ф. Сарана уже повернув нашому читачтву немало загублених книжок, призабутих імен письменників, бібліографів, діячів української культури (зокрема, М. Плевака, О. Андрієвського, В. Ігнатієнка, М. Яшека та ін.).

Не випадково, у публікаціях, присвячених Федору Кузьмичу, його називають «провідним бібліографом» (Є. Шабліовський)⁴⁴, «штурман книжкового моря» (І. Бойко)⁴⁵, а ще в 1971 р. у вітальному слові з нагоди 50-річчя науковця літературознавець М. Гнатюк

⁴⁴ Шабліовський Є. Відданність книзі. *Літ. Україна*. 1981. 13 жовт.

⁴⁵ Бойко І. Штурман книжкового моря. *Молодий комунар* (Кіровоград). 1971. 5 жовт.

написав: «Чимало на Україні є скромних трудівників на ниві книгознавства — бібліографів, і серед них найвизначніший — Федір Кузьмич Сарана»⁴⁶. Отже, перш за все, Федір Сарана, — бібліограф, як і його видатний вчитель Ю. Меженко, що його 100-річчя народження відзначатимемо наступного року.

Ф. К. Сарана почав друкуватися в галузі бібліографії та літературознавства з 1945 р. І з того часу він опублікував, відредагував, упорядкував кілька сотень праць, серед яких шевченківська тематика найбільш стала, давня і результативна в науково-бібліографічній та редакційно-видавничій діяльності невтомного і ретельного дослідника. Відомий шевченкознавець, член-кореспондент АН УРСР Є. Шаблювський називає роботу Федора Кузьмича в цьому напрямку подвижницькою і у вітальному слові з нагоди 50-річчя науковця казав: «Чесність, добropорядність, невичерпна доброзичливість — в поєднанні з широкою ерудицією — зробили Вас, Федір Кузьмич, постійним діяльним учасником усіх наших здобутків у галузі літератури, культури, особливо в Шевченкіані».

І справді, перу Федора Сарани належать півсотні робіт про Тараса Шевченка. Перша така публікація з'явилася у 1951 р. в № 7 журналу «Советская книга». Підсумком довгих пошуків стала бібліографія Шевченкіани часів Вітчизняної війни⁴⁷ і стаття «Патріотичне значення творчості Шевченка в роки Великої Вітчизняної війни»⁴⁸. Більше 10 років у збірниках праць Шевченківських конференцій вів поточну реєстрацію матеріалів про Т. Г. Шевченка. І нарешті, 1968 року виходить капітальна праця Ф. К. Сарани «Т. Г. Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури. 1960-1964», що увійшла до золотого фонду нашої бібліографії. Тут зібрано і систематизовано понад 11 тисяч найрізноманітніших матеріалів, видрукованих з нагоди 100-річчя від дня смерті і 150-річчя від дня народження Кобзаря. Показчик високо оцінений у пресі. Вимогливий рецензент Ю. Меженко назвав цю працю «прекрасною і цінною» і констатував: «Шевченкознавство збагати-

⁴⁶ Гнатюк М. Почесна грамота — бібліографу // *Друг читача*. 1971. 12 жовт.

⁴⁷ Питання шевченкознавства. Вип. 1. К., 1958. С. 146-171.

⁴⁸ Збірник праць XI наукової Шевченківської конференції. К., 1963. С. 223-236.

лось ще однією бібліографічною роботою»⁴⁹. Кілька статей присвятив Ф. Сарана темі «Т. Шевченко і бібліографія», а також відомим шевченкознавцям П. Журу, Є. Кирилюку, М. Новицькому, Є. Шаблювському. Федір Кузьмич був редактором, упорядником, рецензентом цілого ряду досліджень, присвячених Великому Кобзарю.

Всі ці багаторічні шукання дійшли свого підсумку у 1978 р. в унікальному виданні першої в СРСР персональної двотомної енциклопедії «Шевченківський словник», де Ф. К. Сарана був і фактичним організатором, і редактором, і автором численних статей (зокрема, «Антології Шевченківські», «Бібліографування Шевченкіани», «Бібліотека Т. Г. Шевченка», «Велика Вітчизняна війна 1941-45 і Т. Г. Шевченко» та ін.), і бібліографом.

Тож, як і належить, бібліографічна культура Словника надзвичайно висока, в чому немала заслуга Федора Кузьмича (це, до речі, стосується і всіх інших видань УРЕ). За визначний внесок у створення цього унікального видання бібліограф був удостоєний почесного звання лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

Довгі роки Ф. К. Сарана збирає Тесленкіану. Ця колекція найповніша і також унікальна. В листі до автора цих рядків колекціонер пише: «Архип Тесленко — це вияв моєї любові до села, до тих загублених талантів, які там народжуються і нерідко передчасно згасають». На матеріалах цього зібрання Ф. Сарана опублікував найповніший узагальнений бібліографічний покажчик і ряд оригінальних статей про перебування письменника в Києві та ін.

На літературознавчій ниві Федір Кузьмич виступає як автор окремих праць, упорядник і редактор ряду книг, присвячених Т. Г. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, П. Грабовському, В. Чередниченко, М. Некрасову, О. Герцену, О. Форш та іншим майстрам слова.

Осібнo у цій галереї бібліографічних портретів стоїть постать Юрія Яновського, земляка, з яким здружився бібліограф

⁴⁹ Меженко Ю. Продовження Шевченкіани // *Літ. Україна*. 1968. 22 берез.

ще у війну. Йому ж присвятив ґрунтовний бібліографічний покажчик, зібрав унікальну колекцію.

За ініціативою М. Рильського, бувшого у 60-ті роки головою Українського комітету славістів, з 1968 р. починає систематично готувати до чергових міжнародних з'їздів славістів (а вони були кожні п'ять років) фундаментальні бібліографічні праці.

Активно співробітничав бібліограф у випусках «Слов'янської філології на Україні», де представлявся творчий доробок українських літературознавців та фольклористів за відповідні п'ять років: 1963-1967 рр., 1968-1972 рр. і т. ін. (з 1978 р. цей п'ятирічник реорганізовано на бібліографічний щорічник «Філологічні науки на Україні»).

Коло наукових зацікавлень бібліографа охоплювало й бібліотечну справу на Україні. У співавторстві він написав до 1 тому «Історії Академії наук УРСР» статтю про академічну бібліотеку (нині ЦНБ АН України), організовану в 1918 р., про розвиток бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства в системі Академії наук України; відредагував також книгу «Скарбниця людського розуму» (К., 1966) присвячену 100-річчю Державної республіканської бібліотеки України.

Мені, як бібліографу, довелося працювати разом з Федором Кузьмичем в ЦНБ АН УРСР над спільними працями. Не можу сказати, що то була легка співпраця. Стиль Федора Кузьмича особливий, він працює довго, ґрунтовно, наполегливо, не поспішаючи, і тому нерідко не вкладається у термін. Але коли приносить завершену працю, то вона завжди бездоганна, найдосконаліша з точки зору бібліографічної грамотності і наукової якості. Не змінює своєму стилеві Ф. Сарана і в редакторській роботі, зокрема, зредагував підручник для інститутів культури «Українська радянська бібліографія» (К., 1980), тобто фактично був головою авторського колективу викладачів Київського і Харківського інститутів культури. Для кожного знаходив час, допомагав порадою, книжками зі своєї унікальної колекції, робив зауваження, редакторські правки. І тут на всю силу виявився стиль Ф. Сарани, його багатогранний книгарський хист. Не зраджував собі й тоді, коли доводилося працювати над бібліографічною Ленініаною, подібними роботами: абсолютна ретельність і наукова точність в усьому.

І цим завдячує він, дозволу собі твердити, своїй найбільшій життєвій пристрасті — бібліофільству. Кілька сот книг його колекції мають автографи видатних людей України. Почесне місце в особистій бібліотеці книголюба посідає чи не єдина в республіці колекція незвичайних видань, призначених для населення окупованих гітлерівцями областей України під час війни. В тексти, наприклад, спеціально випущених книжечок з творами Т. Шевченка та І. Франка вмонтовано гнівні рядки П. Тичини, М. Рильського, О. Довженка, М. Бажана, В. Сосюри, А. Малишка, Л. Первомайського, які кликали до боротьби з фашистськими загарбниками, до опору. Чимало тут рідкісних листівок з українськими поетичними текстами, що їх радянські льотчики доставляли на окуповану територію. Частинами унікальна колекція Федора Кузьмича неодноразово експонувалася на різних виставках, та навіть для фахівця його зібрання — незбагненно велике поле для роботи, джерело несподіванок і нових відкриттів.

Недарма зараз, коли відкрився доступ до багатьох заборонених тем у науці, і на цьому терені найавторитетнішою є довідка Ф. Сарани.

Тисячі усних і письмових довідок виконав і продовжує виконувати Федір Кузьмич (частина з них зберігається у Архіві виконаних довідок у відділі ДБО ЦНБ АН УРСР). Нерідко, крім нього, ніхто не може дати відповідь на запит, а вона часто вимагає великої наукової роботи, колосальних бібліографічних пошуків... Попри все, Федір Сарана — безвідмовний! І недарма він заслужив пошану і любов і щире визнання. Він справжній ентузіаст своєї справи (явище, не дуже типове у наш час!), безперечний авторитет для своїх товаришів, працелюб, добрий і уважний до усіх, хто б не звернувся.

«Коли я про Вас згадую або коли зустріну, в мене завжди теплішає на серці. Лагідно стає на душі, я заспокоююсь, нерви затихають. Ви — дорога людина. У Вас нічого немає зайвого. Ви людина щира, добра, нелукава. З Вами легко. Я відпочиваю коло Вас. Од Вас розходяться якісь цілющі флюїди. Я люблю Вас.

А трудівник Ви який! Ви гори перевернули роботи.

Скромний, тихий, але Ви всім потрібний»⁵⁰.

⁵⁰ Привітання відомого українського письменника М. Шумила зберігається в архіві Ф. К. Сарани.

В загальних рисах оглянувши творчу біографію Ф. К. Сарани, його плідну роботу на ниві бібліографії, книгознавства, літературознавства, можемо твердити, що він посідає почесне місце серед діячів української культури — наших сучасників.

Нінель Королевич

Осявати всіх подібно до сонця: гуманістичний і демократичний характер педагогіки Я. А. Коменського

[до 400-річчя від дня народження]⁵¹

Геній чеського народу, видатний педагог реформатор Ян Амос Коменський явив світові яскравий приклад безкорисливого служіння справі народної освіти. Його педагогічні ідеї винятково актуальні для свого часу, і сьогодні не втратили великого значення. Піддавши критиці практику виховання й навчання епохи феодалізму, а також педагогічні погляди, що панували в період середньовіччя Я. А. Коменський синтезував і творчо розвинув усе, що було новим, що мало значення для майбутнього. Його погляди практична діяльність були дійсно прогресивними, вони відповідали тодішнім тенденціям суспільного розвитку.

Глибоко демократичні й гуманістичні ідеї великого чеського педагога своєю новизною і оригінальністю хвилювали не тільки його сучасників, а й наступні покоління передових діячів освіти й виховання.

Я. А. Коменський був добре обізнаний з творами представників найпрогресивнішої педагогіки ХVІ ст. — Рабле і Монтеня, своїх сучасників — Іллі Бодіна, Фрея, Любіна, Реніуса, Гельвініуса і Й. В. Андре. Великий вплив на його погляди мав досвід, нагро-

⁵¹ Євтух М. Б. (1992). Осявати всіх подібно до сонця: гуманістичний і демократичний характер педагогіки Я. А. Коменського [до 400-річчя від дня народження]. *Рідна школа*, (3-4), 78-83.

маджений у братських школах Чехії, України Білорусії, де навчання на той час сягнуло досить високого рівня.

Якщо говорити про формування світогляду Я. А. Коменського, то насамперед слід розглядати | його з урахуванням суспільного середовища; з якого походив педагог і в історичних подіях якого брав безпосередню участь.

Струнка, гуманістична система Я. А. Коменського була народжена значним досвідом чеських братських шкіл. Народна система виховання — це та міцна основа, на якій розвивалися його педагогічні ідеї та дидактичні погляди. Саме в народному характері педагогіки Я. А. Коменського — її сила й життєздатність.

Слід зазначити, що у світогляді педагога відобразилися суперечності, переходу від феодалізму до капіталізму, В той же час він самостійно дійшов ряду матеріалістичних висновків, у чому нас переконає написаний ним у 1613 р. твір «Спірні питання, зібрані в саду філософії». Будучи людиною релігійною, водночас зазнав на собі з впливу матеріалістичної концепції Бекона і його сенсуалістичного вчення про значення почуттів у пізнанні світу. Покладаючи надії на освічених монархів, Я. А. Коменський разом з тим, як і таборити в Чехії, мріяв про такий час, коли на землі не буде ні царів, ні панів, ні підлеглих, коли всі стануть рівними.

Великий вплив на формування світогляду Я. А. Коменського мали життя і вчення Яна Гуса, діяльність великих чеських патріотів Яна Жижки і Яна Рогача, а також національно-визвольний рух слов'янських народів Східної Європи, України та Білорусії у XVI-XVII ст.

Критикуючи вади тогочасного суспільства, Я. А. Коменський усіма силами намагався розвинути освіту, бо вбачав у цьому основний шлях поліпшення життя трудового люду. Не потрібно, він заявляв, ховати науку в книжках для вчених, оскільки лише завдяки навчанню і вихованню людина стає людиною, тому знання мають бути доступні для всіх.

Поєднуючи релігійне вчення, античну філософію і натурфілософію Бекона та Декарта, педагог намагався створити свою філософію й застосувати її в практичному житті. Від народних рухів він

сприйняв демократизм, глибокі симпатії до трудящих, негативне ставлення до панівних класів, а від культури епохи Відродження — гуманізм, життєрадісність, оптимізм, велику любов і повагу до чесних і працьовитих людей. Засуджуючи похмурий аскетизм середніх віків учив, що людина — це «найдосконаліше, найпрекрасніше створіння», «чудесний мікрокосм», «людина, якою керує природа, може дійти до всього». Людина — це гармонія як щодо тіла, так і душі. Школу Я. А. Коменський вважав «майстернею гуманності».

На відміну від педагогів-гуманістів відродження Я. А. Коменський створив систему виховання не для вибраних, не для аристократичної верхівки суспільства, а для народних мас. Він сміливо висунув ідею загального навчання — «освіта потрібна всім». Знаменитим є його твердження: «Всім народженим людям, безумовно, необхідне виховання для того, щоб вони були людьми, а не дикими тваринами, нерухомими колодами» (Коменський Я. А. Вибр. пед. твори. К., 1940. С. 80). Він пропонував скрізь, у містах і селах, відкривати загальнодоступні школи, в яких би навчалися діти усіх верств населення, і разом з тим проголошував рівне право на освіту хлопчиків і дівчаток, вимагав шкіл для спільного навчання.

Велика заслуга Я. А. Коменського у розробці нової дидактики й системи навчання. Нова дидактика, стверджував він, повинна забезпечити «універсальне мистецтво всіх навчати всього». Однією з важливих вимог є вимога навчати дітей у школах рідною мовою, поєднувати навчання з життям.

У світогляді великого педагога переплітаються елементи стихійного матеріалізму, реалізму; прагнення спиратися на життя, на досвід, одного боку, та на релігійність — з другого. Земне існування він вважав підготовкою до вічного потойбічного життя і вбачав у цьому мету виховання. Така двоїстість світогляду позначилась і на його педагогіці.

У процесі виховання, на думку Я. А. Коменського, людина проходить три ступені: пізнає себе і навколишній світ (розумове виховання); володіє собою (моральне виховання); вірить у бога (релігійне виховання). У промові «Про культуру природних обдарувань» (1650)

педагог зазначав, що освіта й виховання повинні бути основою держави, оскільки від цього залежить майбутнє її народу.

Усі твори Я. А. Коменського, а особливо «Велика дидактика» (1632), пройняті думкою, що правильне виховання у всьому повинно узгоджуватися з природою: людина як частина природи підкоряється її головним законам. У процесі виховання він враховував природні, вікові і психологічні особливості дітей. На підставі багатого педагогічного досвіду і спостережень над життям сформулював принцип природовідповідності виховання, зробив ряд глибоких теоретичних висновків у галузі педагогічної науки. Правильність їх обґрунтував паралельними прикладами, взятими з природи та механічних наук.

Принцип природовідповідності — це головний стрижень, навколо якого у «Великій дидактиці» розкривається все багатство дидактичних поглядів і висновків, зокрема врахування вікових і психологічних особливостей дітей у навчанні, побудова навчальних програм, створення підручників, організація процесу навчання й виховання у школі і т.п. Я. А. Коменський розробив чітку для свого часу вікову періодизацію і систему шкіл, яка мала велике значення у боротьбі за впровадження принципу єдиної школи, хоч його система шкіл не була позбавлена певних недоліків.

Виходячи з природи людини, Я. А. Коменський поділив життя підростаючого покоління з на чотири вікових періоди: дитинство (від народження до 6 років); отрочество (від 6 до 12 років); юність (від 12 до 18 років); змужнілість (від 18 до 24 років) — і для кожного з них визначив окремий ступінь освіти.

Діти від народження до 6 років проходять материнську школу, дістаючи початкове виховання під керівництвом матері. У цей період у них слід розвивати мову, збагачувати запас уявлень про навколишнє життя, привчати їх до праці, самообслуговування, охайності, пошани до батьків, старших, правдивості, слухняності та ін. Уперше в світі Я. А. Коменський розробив посібник з дошкільного виховання «Материнська школа».

Для дітей від 6 до 12 років у кожному населеному пункті повинні бути створені школи рідною змовою, в яких навчаються всі

хлопчики й дівчатка. Тут вони вивчають рідну мову, о арифметику, елементи геометрії, історію, співи, ручну працю і Закон божий. Крім того ознайомлюються з найважливішими ремеслами. Величезна заслуга Я. А. Коменського в тому, що він підніс значення початкової школи, підкресливши, що це — школа рідної мови.

У кожному місті для найбільш обдарованих юнаків з 12 до 18 років повинна бути латинська школа або гімназія, в якій вони вивчали б, крім традиційних «семи вільних 5 мистецтв», ще й природознавство, історію та географію.

Для людей змушненого віку від 18 до 24 років у великих містах мають бути академії або університети, де вони навчалися б на богословському, юридичному або медичному факультетах, готуючись до майбутньої наукової роботи.

Поставивши за мету виховання покоління справжніх, розумних людей, Я. А. Коменський уперше в історії педагогіки запропонував струнку систему навчання й виховання, основні правила і принципи якої виклав у «Великій дидактиці». Він вимагав, щоб навчання було свідомим, послідовним, посильним, наочним, ґрунтовним і проходило у точно встановлені строки. Виходячи з цього, розробив правила дидактики, якими повинен керуватися вчитель у своїй роботі з учнями.

З Навчання, на думку Я. А. Коменського, потрібно починати з раннього дитинства, причому одразу ж за допомогою усіх можливих засобів і прийомів викликати в дітях інтерес і прагнення до знань. А щоб навчання було свідомим, його, по-перше, слід проводити рідною мовою, по-друге, неприпустимо примушувати учнів заучувати напам'ять те, чого вони не розуміють. Діти з допомогою вчителя повинні чітко і ясно усвідомити, яку користь їм дасть те, що вони вивчать, у повсякденному житті.

Велике значення має послідовність у навчанні. Все, що пропонується учням для засвоєння, треба подавати після того, як для цього буде підготовлено відповідний ґрунт. Я. А. Коменський вважав, що навчання буде швидким і ефективним тоді, коли всі науки вивчатимуться стисло, точно, а навчальний матеріал пояснюватиметься виразно й зрозуміло, до того ж супроводжуватиметься

цікавими прикладами. Великий педагог застерігав: не можна нічого навчати, спираючись лише на свій авторитет, — усього треба вчити за допомогою переконливих доказів.

Зрозуміло, що в дидактичних правилах Я. А. Коменського є і певні неточності, але більшість з них і в наш час мають велике значення.

Згодом Я. А. Коменський доповнив дидактичні правила навчання й виховання статутом — «Закони добре організованої школи» (1653), в якому розроблено режим і правила внутрішнього розпорядку; керівництво школою; обов'язки вчителів; правила поведінки учнів, додержання в школі, дисципліни; проведення поточного обліку знань учнів і перевідних екзаменів.

Рішуче відкидаючи схоластичне книжне то навчання, Я. А. Коменський радив учителям активніше ознайомлювати дітей з природою, використовувати наочність, проводити експерименти. Тому не випадково в його дидактиці надзвичайно велика роль відведена принципу наочності, названому «золотим правилом» дидактики, Все, що тільки можна, необхідно подавати так, щоб учні сприймали його органами чуття: видиме — зором; чує — слухом; запахи — нюхом; підлегле смакові — смаком; доступне дотику — дотиком. Якщо які-небудь предмети можна сприймати одразу кількома відчуттями, — нехай діти це і роблять. І чим більше знання спиратимуться на відчуття, тим вони будуть достовірнішими, краще засвоюватимуться.

Зважаючи на це, Я. А. Коменський вимагав, щоб навчання починалося не із словесного тлумачення про речі, а з конкретних спостережень над ними, а в разі неможливості безпосереднього споглядання їх потрібно замінити картинками, моделями, макетами, малюнками. Він геніально обґрунтував, узагальнив, поглибив і розширив певний практичний досвід наочного навчання, який уже був на той час, добре ілюстрував свої підручники малюнками. Особливо переконливим щодо цього є його перший в історії людства ілюстрований підручник «Видимий світ у малюнках» (1658), де на конкретному матеріалі показано, як слід використовувати наочність у навчанні, коли малюнки стають органічною частиною текстів.

З часу Я. А. Коменського в теорії і практиці навчання принцип наочності посів чільне місце і був тривалий час важливим засобом боротьби проти шкільної схоластики.

Великою заслугою педагога було те, що він, прагнучи зробити освіту доступною для всіх дітей, здійснив справжній переворот в її організації, розробивши класно-урочну систему. Він довів потребу починати навчання в школах щороку в один і той же день, ретельно розподіляти навчальний матеріал за роками, одночасно навчати певну кількість учнів і переводити їх з одного класу до іншого; радив учителям вести колективну роботу з усім класом, указавши, як планувати і проводити заняття. Навчальний рік він розбив на чверті, увів канікули, визначив організацію учбового дня, встановив щоденну перевірку знань учнів учителями, щомісячну — керівниками шкіл, екзамени — наприкінці навчального року. Розроблена ним класно-урочна система навчання швидко поширилась у школах усього світу.

Великою заслугою Я. А. Коменського було й те, що він створив кілька зразкових для свого часу підручників. Учений показав, що підручник повинен містити в собі достатньо повний навчальний матеріал і водночас не мати нічого зайвого і бути доступним розумінню школярів. Матеріал у ньому мусить бути розташований за певною системою, викладений доступно і зрозуміло дітям мовою.

Найбільшою популярністю користувалися такі його підручники, як «Відкриті двері до мов і всіх наук» (1631) та «Видимий світ у малюнках» (1658), де подано багато навчального матеріалу, зокрема цікаві речення для засвоєння граматичних правил, відомості з різних галузей знань та з суспільного життя.

«Видимий світ у малюнках» — це справжня ілюстрована дитяча енциклопедія початкових знань, яка давала, крім усього іншого, ще й знання з рідної і латинської мов. Підручник був перекладений багатьма мовами і протягом 150 років служив добрим порадиником з початкового навчання. У 1768 р. його перевидав російською мовою Московський університет, потім Академія наук у Петербурзі, а на початку ХІХ ст. — Київське слов'янське товариство.

Мету виховання Я. А. Коменський убачав не тільки у тому, щоб дати підростаючим поколінням відповідні знання, а й сформувати в них кращі моральні якості. Він вважав, що коли у молоді не виховувати моральних якостей з дитинства, то порушиться гармонія особистості. Найбільш важливими, на його думку, є такі людські якості, як мудрість, справедливість, чесність, поміркованість, мужність; до речі, під мужністю він розумів, зокрема, наполегливість у праці.

Великого значення в моральному вихованні Я. А. Коменський надавав прикладу поведінки самих учителів, дорослих, батьків, товаришів, систематичному привчанню дітей до корисної діяльності і до виконання встановлених моральних правил. Причому цей процес відбуватиметься тим ефективніше, чим вихованці будуть більше захищені від шкідливого впливу аморальних людей і від усього, що могло б негативно вплинути на їхню моральність. Особливо він застерігав педагогів не допускати дитячого неробства, щоб діти «не навчились робити дурниці або отупіли розумово». Проте у висловлюваннях його про моральне виховання відчувається сильний вплив релігії і більше уваги приділяється виробленню благочестя, звичок слідувати священному писанню.

Багато писав Я. А. Коменський і про дисципліну, додержання встановлених порядків. Підкреслюючи їх важливість, часто посилався на відоме чеське прислів'я: «Школа без дисципліни, що млин без води». Великий педагог ратував за дотримання суворої дисципліни на засадах гуманності і був переконаний, що вона повинна бути однаковою для всіх людей. Водночас він виступав проти паличного виховання, яким відзначалася середньовічна школа. Справжня дисципліна, як не раз наголошував учений, є свідомим виконанням учнями шкільних законів, норм людського співжиття, свого обов'язку. Основні положення, якими повинні керуватися в школі і поза нею учні, докладно викладені в його працях «Закони добре організованої школи» і «Правила поведінки, зібрані для юнацтва в 1653 р.».

Рішуче заперечуючи тілесні покарання за погані успіхи у навчанні, педагог допускав їх у тих випадках, коли учні навмисно

і систематично порушували релігійні канони і традиції, моральні заповіді. Правда, це була у нього крайня і найсильніша міра покарання.

Уся педагогічна система Я. А. Коменського пройнята прагненням виховувати і навчати дітей у сім'ї і в школі так, щоб вони були підготовлені до життя, не боялися труднощів, поважали людину і її чесну працю.

У справі навчання й виховання дітей Я. А. Коменський особливо велику роль відводив учителю, вважаючи його посаду найпочеснішою серед інших. Він не раз підкреслював, що успіхи в роботі школи, у навчанні й вихованні учнів залежать від освіти, знань і вмінь учителя. Останній — скульптор, який виховує з різних за своїми здібностями учнів справжніх людей. У всіх недоліках роботи школи винен насамперед учитель. Він не може вважатися добрим педагогом, якщо не здатен привертати до себе учнів своєю ласкою, не ставиться до них як рідний батько, не залучає всіх своїх вихованців до навчальної праці, не вміє збуджувати у них інтерес до знань. «Музикант, — писав великий гуманіст і демократ, — не б'є кулаком або палицею по струнах, не вдаряє інструментом об стіну, коли струни ліри, цитри або арфи дають дисонанси, а терпеливо настроює їх, докладаючи все своє мистецтво доти, доки не приведе струни до гармонії. Так само повинні ми пристосовуватися до властивостей розуму, приводячи уми до гармонії і любові до наук, коли ми не хочемо з лінивих зробити упертих, а із в'ялих — зовсім дурнів» (Коменський Я. А. Вибр. пед. твори. С. 199-200).

Я. А. Коменський вимагав, щоб до вчителя ставилися з повагою, але і щоб той розумів, яку важливу функцію виконує в суспільстві. Учитель повинен добре знати життя народу, бути правдивим, чесним, діяльним, активним, наполегливим у роботі, безмежно любити свою справу і дітей, захоплювати учнів власним прикладом, осявати всіх подібно до сонця. Відповідно до свого світогляду однією з важливих рис учителя Я. А. Коменський вважав релігійність.

Гуманізм, демократизм, турбота про спільний добробут, мудрість і моральність, шлях до пізнання істини, вказаний великим ученим, який веде до оновлення порушеної гармонії, встанов-

лення справжнього людського ставлення до людини, природи і всього світу, прагнення «створити царство щастя на землі — всі ці думки продовжують жити, вони близькі нам.

У спадщині Я. А. Коменського головне — не помилкові судження і твердження, які зумовлені епохою, а його прогресивні ідеї, новаторський підхід, передбачення, проникнення в суть виховання, що дає нам право називати його основоположником нової педагогіки і школи, знаходячи в його багатющій спадщині все нові й нові ідеї, котрі з успіхом можуть бути використані в роботі сучасної школи.

Педагогіка Я. А. Коменського містить зародок істинної науковості і має глибоко гуманістичний і демократичний зміст.

Життя, віддане науці

[до 70-річчя від дня народження Олександра Бугайова]⁵²

Педагогічна громадськість України відзначила 70-річчя від дня народження відомого вченого-методиста, Заслуженого діяча науки і техніки України, доктора педагогічних наук, професора Олександра Івановича Бугайова.

Його життєвий шлях у педагогіку, де визнання як авторитетного науковця, автора численних методичних праць і посібників був 2 складним і неординарним. Закінчивши на відмінно напередодні же другої світової війни середню цей я школу на Вінниччині, він, як і небагато його ровесників, став на захист своєї Батьківщини від фашизму. Чимало випробувань випало на долю юнака. Після прискороного курсу навчання в Томському артилерійському училищі, він пройшов важкими фронтовими дорогами від Сталінграда до Праги. Потім були Монголія і Китай, були поранення й нагороди...

Опалена війною мрія О. І. Бугайова стати вчителем, нарешті, здійснилася: після закінчення фізико-математичного факультету Київського педінституту він працює вчителем фізики і виробничого навчання в Ірпінській середній школі Київської області. Постійний творчий пошук молодого педагога, любов до дітей, намагання підвищити ефективність навчання і зацікавити учнів фізикою роблять його разом із шкільним фізико-технічним гуртком учасником ВДНГ СРСР. Прагнення до наукового узагальнення на-

⁵² Ляшенко О. І., Корщак Є. В. (1994). Життя, віддане науці [до 70-річчя від дня народження Олександра Бугайова]. *Рідна школа*, (11), обкладинка.

бутого досвіду привели його в аспірантуру, яку він успішно закінчив, захистивши в 1963 році кандидатську дисертацію з проблеми взаємозв'язку викладання фізики і виробничого навчання.

Після кількох років роботи в Міністерстві освіти Олександр Іванович повертається до викладання, працюючи спочатку доцентом, а згодом — завідуючим кафедрою методики викладання фізики у Київському педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова. За його ініціативою у вузі був створений постійно діючий республіканський науково-методичний семінар «Актуальні проблеми методики фізики», який і нині є неформальним центром методичної думки в Україні.

Подальша доля зв'язала О. І. Бугайова з Інститутом педагогіки АПН України, де він з 1973 року очолює сектор методики навчання фізики та керує й лабораторією навчання математики і фізики.

Багаторічний досвід викладацької роботи в школі та вузі був узагальнений ним у ґрунтовній праці «Методика преподавания физики в средней школе. Теоретические основы» (М., 1981) та в докторській дисертації (1984). Створена Олександром Івановичем наукова школа з методики навчання фізики відома далеко за межами України, вона дала пугівку у велику науку багатьом дослідникам: 34 його учні стали кандидатами наук.

О. І. Бугайов — автор понад 150 наукових праць, що користуються популярністю у вчителів фізики, серед яких методичні — посібники «Вивчення атомної і ядерної фізики в школі», «Уроки фізики в 9 класі», «Квантова фізика», «Основы методики преподавания физики», «Планування навчально-виховного процесу з фізики в 9-11 класах середньої школи» та ін. Під його науковим керівництвом розроблена концепція неперервної фізичної освіти у вузах України, готуються підручники і посібники нового покоління. Багато років О. І. Бугайов був відповідальним редактором республіканських науково-методичних збірників «Методика викладання фізики» і «Методика викладання математики фізики», спецвипусків «З досвіду навчання фізики».

Колеги, співробітники, учні і друзі сердечно вітають Олександра Івановича з ювілеєм, зичать йому міцного козацького здоров'я, творчої наснаги й подальших успіхів на педагогічній і науковій ниві.

Іван Гаврилович Єременко

(до 80-річчя з дня народження)⁵³

Відомому українському вченому доктору педагогічних наук, головному науковому співробітнику лабораторії олігофренопедагогіки Інституту дефектології АПН України Івану Гавриловичу Єременку виповнюється вісімдесят років. Свій перший урок він, молодий учитель, провів у одній із сільських шкіл Сумщини. Відтоді життєвий і творчий шлях І. Г. Єременка пов'язаний з педагогікою, наукою. Лише війна змусила його перервати працю у школі і важкими дорогами переможно дійти до Берліна. Директор педагогічного училища, аспірант, науковий співробітник, завідувач відділу дефектології НДІ педагогіки України — віхи професійної діяльності І. Г. Єременка в галузі загальної та спеціальної дидактики, методології науково-педагогічного пошуку.

Впродовж трьох десятиліть Іван Гаврилович керував лабораторією олігофренопедагогіки. Тут розгортаються його непересічні здібності як дослідника. Використовуючи свій багатий досвід, він розробляє найактуальніші для олігофренопедагогіки проблеми, пов'язані з вивченням основних закономірностей і особливостей розвитку дітей в умовах спеціально організованого навчання і виховання.

Завдяки зусиллям ученого-дефектолога наприкінці 50-х років розпочався новий етап розвитку дефектологічної науки в Україні. Сталися якісні зміни в дослідженнях з дефектології, зумовлені значним посиленням експериментальної роботи у спеціальних шко-

⁵³ Наші ювіляри. Іван Гаврилович Єременко (до 80-річчя з дня народження). (1996). *Педагогіка і психологія*, (2), 183.

лах. Це сприяло поглибленому науково-теоретичному аналізу та обґрунтуванню змісту освіти, форм і методів навчання і виховання різних груп дітей з особливими потребами. Під керівництвом Івана Гавриловича пошуки науковців-дослідників проблеми дидактики і методики навчання в допоміжній школі — було спрямовано на знаходження оптимальних шляхів підвищення ефективності навчання розумово відсталих школярів.

І. Г. Єременко зробив вагомий внесок у розвиток теорії і практики олігофренопедагогіки. Добре знані його фундаментальні праці з проблем уроку в допоміжній школі, підвищення пізнавальної активності розумово відсталих учнів, діагностики їхніх навчальних можливостей, розвитку моральних якостей. У практику роботи допоміжних шкіл України впроваджено систему диференційованого навчання розумово відсталих дітей.

Педагоги допоміжних шкіл, студенти дефектологічних факультетів високо оцінили колективну монографію «Основи спеціальної дидактики» (1975 р.), створену з ініціативи і під керівництвом українського вченого.

І. Г. Єременко — автор 150 наукових праць, підручників для допоміжних шкіл, навчального посібника «Олігофренопедагогіка».

З нагоди ювілею Івана Гавриловича Єременка колеги та учні з повагою і вдячністю відзначають його прекрасні якості як людини і вченого: високий професіоналізм, цілеспрямованість, творчу самодисципліну та принциповість, вимогливість і щедрю готовність допомогти молодим науковцям, нести людям добро, і бажають йому доброго здоров'я, творчої наснаги.

Агатангел Кримський: «Мої учні вірують в мене, наче в тмутараканського ідола»

(до 125-річчя з дня народження)⁵⁴

Агатангел Юхимович Кримський — одна з найяскравіших постатей в історії світової культури, людина, чиї різнобічна обдарованість, енциклопедична освіченість, блискуча дослідницька, педагогічна, популяризаторська, письменницька, перекладацька діяльність на початку ХХ ст. постали ясною зорею на схрещенні Заходу і Сходу. Знаний в усьому світі орієталіст (арабіст, іраніст, тюрколог та ін.), чиї численні праці з мов, літератури, історії, релігії народів Близького і Середнього Сходу й до сьогодні не втратили свого наукового значення, автор багатьох монографій та навчальних посібників, якими досі користуються студенти-сходознавці в різних країнах, славіст, етнограф, фольклорист, мовознавець і літературознавець, театрознавець і критик, учений-поліглот, що володів більш ніж шістдесятьма мовами, серед яких, окрім поширених і відомих, і такі, як давньоєврейська, санскрит, вавілонська, абіссінська (ефіопська), один із засновників Української Академії наук, протягом десяти років (1919-1929) її незмінний секретар, що водночас очолював також кілька академічних відділів і комісій...

⁵⁴ Клещикова, В.М. (1996). Агатангел Кримський: «Мої учні вірують в мене, наче в тмутараканського ідола» (До 125-річчя з дня народження). *Педагогіка і психологія*, (1), 180-186.

Важко перелічити всі сфери плідної й різноманітної діяльності А. Кримського. Його наукова спадщина, «за неповними підрахунками, (...) становить 879 монографічних праць, статей, повідомлень, рецензій і статей в енциклопедіях, багато з яких є невеличкими за обсягом дослідженнями. А. Ю. Кримському належать 164 оригінальні та перекладні художні твори, серед котрих роман, том новел і три частини поетичної збірки «Пальмове гілля», що збагатила українську літературу східними мотивами» (1, с. 3).

«Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів» (3, с. 580), — одна з висунутих М. Зеровим неодмінних умов повноцінного й плідного розвитку української літератури знаходить майстерне втілення на прикладі поетичної творчості А. Кримського, яка занурює читача в дивовижну магічно-гедоністичну втаємниченість східного світовідчуття, відбитого крізь призму української ментальності.

Коло вічних любовних проблем: кохання — не кохання: природного — неприродного, звичайного — незвичного, усталеного — нестереотипного, платонічного — плотського в любові, пов'язаних з коханням переживань, труднощів і комплексів особливо глибоко, психологічно вірогідно — своєрідним художнім дослідженням — постає в поетичних циклах «Нечестиве кохання (Уривки з ліричного роману одного бідолашного дегенерата)» і «Кохання по-людському (Уривки з ліричної ілюзії, із життя недегенератів)».

*...Для мене голос серця — все святе,
А вам за психопатію здається...
Не стану ж думать, як ви назвете
Мої пісні, що впливли із серця!
Коли в поета щиро лється спів,
Дак що йому ваш сміх або ваш гнів? Не божевілля в тім!
Не неморальність!
Що з серця йде, то правда й ідеальність.*

«От і все, що я можу одказати тим тверезим людям, котрі захочуть, ба вже почасті й захотіли, добачити в моїх по-

езіях або дитячий смішний сентименталізм, що зовсім не личить екстраординарному професорові сухої арабської філології, або які-небудь думки дегенератські, декадентські (дарма що од декаденщини я завсігди одвертався), ба навіть думки антиморальні. Антиморальність моя лежить у тім, що в ненормальнім «Нечестивім коханні» пречистої, безгрішної душі я побачив більше ідеальної висоти, ніж у звичайнім, нормальнім «Коханні по-людському», — пише Кримський у «Заспіві» до своїх «екзотичних поезій» (4, с. 6-7).

Якщо М. Зеров, котрий писав, що «ми повинні широко і ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити наш власний досвід» (3, с. 575), був палким прихильником і популяризатором античності, то А. Кримський відкривав широкому загалу витончену мистецьку досконалість давнього і середньовічного Сходу. На сторінках «Пальмового гілля» оригінальні твори поєднано з численними перекладами й переспівами видатних східних поетів у супроводі прозових вступних коментарів автора — Фірдоусі й Омара Хайяма. Авіценни, Омара Мервського й сліпого поета-філософа Абу-аль-Ала Маарійського («трьох учених поетів Х-ХІ вв.»), легендарного Сааді, «перського Анакреона» Гафіза й турецької поетеси Міґрі-хатуни («османської Сафо») та інших, а також віршів Гейне, позначених східною тематикою й мотивами романтичного кохання, і деяких співзвучних настроям автора західних поетів стародавніх і нових часів — Анакреона, Сафо, Гете, Ростана.

«Учений поет» ХІХ-ХХ ст. Агатангел Кримський був також талановитим педагогом. Розпочата 1898 р. в Лазаревському інституті східних мов у Москві педагогічна діяльність «була для А. Ю. Кримського рідною стихією. На його лекціях і практичних заняттях студенти не тільки здобували потрібні за курсом знання, а й істотно розширювали свій кругозір. Академік Ігнатій Юліанович Крачковський, що близько знав А. Ю. Кримського, назвав його лекції «своєрідним вікном у науку» (1, с. 59).

Знаменно, що 1896 р. двадцятип'ятирічному випускникові історико-філологічного факультету Московського університету, що перед тим закінчив Спеціальні класи Лазаревського інституту східних мов, А. Кримському пропонують посаду викладача з наступною підготовкою до професорського звання одразу три університетські кафедри (російської мови та літератури, народної словесності, слов'янознавства) і кафедра арабістики Лазаревського інституту. Кримського запрошують також до Львівського університету очолити кафедру української мови і літератури після смерті О. Огоновського.

Однак, віддавши перевагу сходознавству, молодий учений їде в дворічну стажувальну подорож до Сирії та Лівану для ґрунтовнішого вивчення арабських рукописів і розмовної мови. Повернувшись до інституту, Кримський викладає арабську мову й літературу, Коран, веде заняття з практики перекладу. Через три роки його обирають професором арабської словесності, а ще через два — професором кафедри східної історії (обидві посади Кримський займав до 1918 р., водночас викладаючи ще на кафедрах перської й турецької словесності, а також на Вищих жіночих курсах, а в 1918-1921 рр. був професором всесвітньої історії Київського університету).

Система викладання сходознавчих дисциплін, яку запровадив А. Кримський, мала новаторське спрямування. Учений приділяв увагу нетрадиційним для академічної науки того часу підрозділам орієнталістики-фольклору, діалектології, історії нової арабської літератури тощо, розробляв нові спецкурси, всіляко підтримував творчі пошуки своїх учнів, пропонував їм цікаві теми для доповідей і досліджень, запрошував найздібніших студентів брати участь у засіданнях Східної комісії Археологічного товариства, секретарем якої був з 1901 р., створив та очолив студентський науковий гурток, дбав про поповнення інститутської бібліотеки відповідною літературою (за ініціативою Кримського в інституті, крім студентської, з'явилася також семітологічна бібліотека).

Починаючи з 1901 р., майже щороку виходять монографії-посібники А. Кримського — «Лекции по истории семитских языков», «Ислам, его возникновение и старейший период его исто-

рии», «Источники для истории Мохаммеда и литература о нем», «Лекции по Корану», «История Персии, ее литературы и дервишеской теософии», «История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка», «История арабов и арабской литературы светской и духовной» та ін., багато з яких витримало безліч видань.

У своїх історичних і літературознавчих роботах Кримський докладно зупинявся також на історії шкільної справи й вищої освіти на Сході. Наприклад, зі сторінок відомого підручника Кримського «История новой арабской литературы» ми дізнаємось про створення в ще васально залежному від Турції Єгипті у II пол. XIX ст. мережі спеціальних навчальних закладів «з викладанням, поставленим на європейську височину: військової науки, інженерної математики, технічних знань, медицини, іноземних мов тощо» (5, с. 157), про вплив освіти й поширення європейських знань, що зумовив певну європеїзацію арабської літератури, про відкриття у 1873 р. ліцею «Дар ал-«улум» («Навчального дому наук»), подібного до університету, і про сліпого професора класичної арабської мови та словесності шейха Марсафія, що викладав і в медресе, і в університеті, «і в школі для сліпих, яку теж постарався завести у своїй державі хедив (намісник, віце-король — В.К.) Ісмаїл за європейським зразком, оскільки «на Сході школа для сліпих набагато потрібніша, ніж у Європі» (5, с. 199), внаслідок (згідно з почутими Кримським поясненнями місцевих жителів) особливих кліматичних умов у поєднанні з побутовими, які спричиняють масові офтальмологічні захворювання.

Цікаві подробиці про навчання, устрій та звичаї в православних і католицьких арабських школах, де виховувалися дівчата-арабки з християнських родин, описав Кримський у «бейрутських оповіданнях» «Растлініє нравів» і «Соломониця, або Соломон у спідниці». «В школах «Палестинського товариства» здебільше панує консервативно-реакційний рух, — зауважує автор в оповіданні «Соломониця, або Соломон у спідниці». Особливий консерватизм і вчительський тероризм — у школі бейт-жальській і в дамаській. Навпаки, Катерина Йванівна, що приїхала в Бейрут з петербурзької стоюнінської гімназії, трималася дуже ліберальних поглядів на

дитяче виховання й думала, що в дитини є повне право мати свою волю» (6, с. 595-596).

Актуальній для всіх часів і соціальних верств проблемі «батьківського права» присвячено однойменне оповідання А. Кримського. Протест проти безмежного свавілля батьків по-своєму виражають і десятирічна дівчинка Настя, яку нещадно лупцює її мати — куховарка Горпина: «Чому ж, коли ви мати, то я повинна геть в усьому вас слухать?» (6, с. 368), і гімназист-семикласник Кость, син хазяїна Горпини пана Ручицького, теж переконаного в тому, що він, опікуючись дітьми, має беззаперечне право на свій розсуд їх карати і милувати: «хлопцева ж дума, збуджена книжками, не могла собі навіть уявити, щоб могло бути гірше гнобительство на світі, ніж педагогічна та батьківська власть. Знов на біду, поміж тими книжками, що їх читав хлопець, були й такі, де писалося про путящу, справжню педагогіку. Такі книжки виразно доводили Костеві, що старші повинні обмежити свої права над дітьми» (6, с. 370).

Нічого, окрім огиди та обурення, не може викликати сцена, коли батько Ручицький силоміць відбирає щоденника у свого другого сина Гната і зверхньо-зневажливо — з позицій черствого й закостенілого «дорослого» — читає й коментує таємні дитячі записи, не розуміючи хлопчачого приниження і горя. «Йому попросту здавалося комічним, що дванадцятилітнє хлопчеченя зачинає вже гадати про любовці» (6, с. 378) — найпоширеніша помилка багатьох дорослих, котрі забули, що вони відчували, коли були дітьми.

«Змине рік... навіть і те ні... — змине місяць, і хлоп'я забуде усю ненависть проти батька; але вже, запевне, ніколи й нічим не приверне до себе батько один раз загублену синову довіру... І котрий з-поміж них буде нещасливіший?» — запитує Кримський у кінці оповідання (6, с. 383). Причини напружених стосунків між дітьми і батьками часто коріняться не тільки у відвертому, а й у приховано-несвідомому небажанні останніх бачити і поважати в своїй дитині особистість.

Не менш важливою для педагогіки сьогодення є проблема формування важких підлітків, на одного з яких, за сучасною термінологією, перетворюється юний герой оповідання

А. Кримського «Перші дебюти одного радикала». Здібний і кмітливий Петрусь Химченко, колишній відмінник та улюбленець батьків і вчителів, з якоюсь хворобливою насолодою тероризує не тільки педагогів і товаришів по елітарній гімназії, а й своїх рідних і все батьківське містечко, здобувши собі ганебну славу чи то нігіліста, чи то *enfant terrible* (жахлива дитина. — В.К.), чи то просто ненормального, хоч і в ньому часом прокидається щось схоже на докори сумління. Причини такої відвертої асоціальної поведінки, вочевидь, полягають не стільки в усвідомленні облудності навколишнього світу й зіткненні з лицемірством вихователів, як це силкувалася довести радянська критика, скільки у психічній неврівноваженості підлітка, який від своїх витівок «почував таке саме задоволення, яке відчуває аскет, коли нічого не їсть днів десяти або коли поволі спалює свою руку на жаровні» (6, с. 400), та в браку чітких життєвих уявлень, мети й орієнтирів.

Отже, багато питань, які порушив А. Кримський у наукових розвідках і художніх творах, і сьогодні викликають неабияку цікавість. Столітній ювілей академіка Кримського в 1971 р. за рішенням ЮНЕСКО широко відзначала світова громадськість.

А. Кримський заклав наріжний камінь у фундамент української орієнталістики, і нині в Національному університеті ім. Т. Шевченка є відділення сходознавства, де студенти поміж інших наук опановують премудрості арабської, перської і турецької філології. Турецьку мову вивчають тепер і в Київському педагогічному інституті іноземних мов.

У добу подолання багаторічних перекручень і вульгаризації науки на догоду класовим та іншим, зокрема великодержавним ідейним догмам, проголошеним на той час єдино правильною методологічною основою, непересічне значення має авторитетна думка Кримського-лінгвіста саме про «український характер мови давнього Києва» (2, с. 1184).

На жаль, частина творчого доробку Кримського ще залишається малодоступною та маловідомою, як-от: рукописи «Грамматика», «Практична грамматика», «Науково-практичний курс турецької мови», «Підручник перської мови», «Замітки з арабсь-

кої мови», «Матеріали для вивчення мови і побуту Сирії», «Нил. Каким образом началась египетская история» та ін.; або такі раритетні видання, як «Сторінки з історії Криму та кримських татар» (К., 1930) чи «Страницы из истории северного или кавказского Азербайджана (классической Албании)» (Л., 1934) тощо. Велика й різнопланова творча спадщина митця і вченого академіка А. Кримського чекає на своїх дослідників і видавців на порозі XXI ст.

1. Гурницький К. И. *Агатангел Ефимович Крымский*. М., 1983.
2. *Енциклопедія українознавства*. Т. 3. Львів, 1994.
3. Зеров М. К. *Твори: У 2 т. Т. 2*. К., 1990.
4. Кримський А. Ю. *Пальмове гілля. Екзотичні поезії*. К., 1971.
5. Крымский А. Е. *История новой арабской литературы. XIX — нач. XX века*. М., 1971.
6. Кримський А. Ю. *Твори: У 5 т. Т. 1*. К., 1972.

В. М. Клещикова

Петро Васильович Лосюк

(до 60-річчя з дня народження)⁵⁵

У своїй діяльності П. В. Лосюк успішно поєднує педагогічну науку і шкільну практику. Петро Васильович розробляє актуальні проблеми розбудови національної системи освіти, зокрема її регіонального компонента, що й передбачено директивними документами, насамперед Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття). Учений-практик досліджує планує тему «Організаційно-педагогічні основи побудови гуцульської школи як регіонального українського національного навчально-виховного закладу». Основні результати цього дослідження П. В. Лосюк апробує і впроваджує в практику Яворівської школи Косівського району, де ось уже 33 роки працює директором, а також у 46 школах Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей, де компактно проживають щирі і горді гуцули. З цією метою під його керівництвом та за безпосередньої участі розроблено концепцію гуцульської школи, програму з гуцульщинознавства, готуються і вже видано кілька навчальних посібників як додатки до діючих підручників, зокрема «Верховинка», «Флояра», «Плай», «Історія Гуцульщини» та ін.

Актуальні проблеми наукових досліджень і шкільної практики постійно висвітлюються на сторінках регіонального журналу «Гуцульська школа», головним редактором якого є П. В. Лосюк,

⁵⁵ Петро Васильович Лосюк (до 60-річчя з дня народження). (1996). *Педагогіка і психологія*, (2), 184.

постійно обговорюються на засіданнях Гуцульської освітянської ради, яку також очолює наш ювіляр.

До сьогоднішніх проблем виховання учнів П. В. Лосюк дійшов унаслідок плідних пошуків впливу на емоційну сферу особистості декоративно-прикладного мистецтва, яким славиться гуцульський край, а особливо гірське село Яворів. На цю тему він у 1974 р. захистив кандидатську дисертацію. А результатом досліджень у даному напрямі став навчальний посібник «Декоративно-прикладне мистецтво в школі», виданий у 1979 р. Через десять років опісля П. В. Лосюку як педагогові, новаторові, організаторові народної освіти присвоєно почесне звання — заслужений вчитель України.

Своє перше 60-річчя вчений-практик зустрічає у творчих і активних пошуках.

Софія Русова — вчений-педагог, громадський діяч

(до 140-річчя з дня народження)⁵⁶

У плеяді педагогів і психологів, які зробили вагомий внесок у розвиток школи і педагогічної думки в Україні у перші десятиріччя ХХ ст., Софія Русова займає особливе місце поряд з І. Стешенком, Я.Чепігою, Я. Яремою, подружжям Лубенців.

Софія Русова — етнограф, мистецтвознавець, історик, письменник, громадський діяч, одна із засновників жіночого руху в Україні і, найголовніше, видатний педагог та психолог, автор концепції національної освіти, нової школи, наукових монографій з педагогіки, психології, підручників, програм. Своєю багатогранною громадською й педагогічною діяльністю вона заслужила глибоку шану співвітчизників і міжнародної інтелігенції.

Виділимо певні періоди у творчості Софії Русової.

Перший період — кінець ХІХ по 1905 р. — пов'язаний з широкою просвітницькою діяльністю. У Херсоні виходить чудова книжечка Софії Русової для молоді «Рассказы про Киев и его прошлое». Неабиякий інтерес викликали в читачів нариси: «Сестра Катерина», «Братствав Юго-Западной Руси», «Биография Дж.Гарибальди, освободителя Италии», «В стране вольного крестьянства», «Як люди живуть в Норвегії», «Швейцария — свободная республика» та ін.

⁵⁶ Проскура, О.В. (1996). Софія Русова — вчений-педагог, громадський діяч (до 140-річчя з дня народження). *Педагогіка і психологія*, (1), 171-178.

До цього ж періоду належить значна кількість літературно-критичних нарисів про творчість видатних письменників, філософів, діячів культурно-освітньої ниви.

На особливу увагу заслуговує видана окремою книжечкою праця «Странник Григорій Саввич Сковорода: Біографічний очерк». Нарис присвячено 100-річчю з дня смерті видатного поета-філософа. С.Русова робить спробу виділити моральне кредо Г.Сковороди як предтечі української філософської думки: «Він залишив по собі вічну і добру пам'ять як навчитель життя; він і словом, і прикладом навчав людей любити передусім Бога, вчитися, аби пізнати істину, приборкувати свої почуття, очищати душу від дурних бажань, задовольнятися найменшим і бачити основне щастя у виконанні заповіді любові».

Важливе значення мали літературно-критичні студії Русової про творчість Г.Квітки-Основ'яненка, М.Гоголя (до 100-річчя з дня народження письменника), Т.Шевченка (до 50-х роковин з дня смерті поета), в яких добре поєднувалися майстерний літературознавчий аналіз, дослідницьке начало з публіцистичною формою викладу.

С. Русова однією з перших дала аналіз трагедії М.Гоголя — письменника, що одірвався від національного ґрунту.

Досліджуючи ранні поетичні твори Т. Шевченка, Русова звертає увагу «на яскраво виражений увесь жахливий реалізм», на «трагічну правду», на особливості художнього розкриття поетом жіночої душі.

Зацікавлюють статті С. Русової про М. Драгоманова. Вона з симпатією сприйняла його ідеї Федеральної демократії. С. Русова вивчала історію українського театру, біографії його фундаторів, опублікувала низку мистецтвознавчих праць. Вона збагатила українську літературу прекрасними перекладами з європейських мов, зокрема творів Г.Сенкевича, Р.Кіплінга. У цей же період С. Русова почала займатися проблемами педагогіки і школи.

С. Русова була активним дописувачем і членом редколегії багатьох журналів, що мали освітнє, педагогічне й культурологічне спрямування, серед них «Русская школа», «Вестник воспитания», «Русская мысль». З-під її невтомного пера вийшли статті, що місти-

ли глибокий аналіз стану національних шкіл і висвітлювали проблеми національної освіти різних народів Російської імперії — вотяків, якутів, татар, калмиків, євреїв, білорусів, українців та ін. Ці статті могли б скласти окремих том соціально-педагогічних праць Русової. Напевне, немає іншого дослідника, який би так професійно і мужньо висвітлював проблеми національної освіти та їх вплив на стан народу, нації, держави, як це зробила С. Русова. Не можна без болю читати в одній із статей трагічну правду про те, що духовний розвиток калмицького народу давно вже зупинився, оскільки рідна мова як засіб свідомості, мислення, усього складного емоційно-інтелектуального життя була пригнічена, забракована «російським начальством», нею не видавалося ні підручників, ні книжок.

На з'їзді діячів освіти Русова аналізувала загальні проблеми в розвитку освіти різних народів Російської імперії. На перше місце було поставлено проблему здійснення освіти рідною мовою. «Сучасна наша народна школа, — говорила Русова, — пов'язана єдинородними програмами, підручниками, правилами, що виходять з одного центру, ще довго буде перебувати в руках централістичної адміністрації, яка не рахується ні з якими національними особливостями».

Нині звертаємося до цих самих проблем і з прикрістю констатуємо, що впродовж довгих десятиліть наука не ставила їх перед собою, тому ми тільки-но почали виробляти концепцію розвитку національної системи освіти.

Надзвичайно цікаві праці С. Русової з питань національного мистецтва та його значення в системі освіти та виховання. Демократична система виховання має передусім використовувати скарбницю національної творчості, вести учнів до розуміння краси світового мистецтва через ознайомлення з найближчими, оточуючими їх формами, образами. Національне мистецтво, вважала С. Русова, є найголовнішим чинником пробудження художнього чуття у дітей.

Мистецтво завжди і скрізь є національним, навіть тоді, коли воно досягає вершин досконалості у творчості світових геніїв. Ця думка С. Русової актуальна й сьогодні, оскільки часто не лише педагоги-

практики, а й науковці поверхово аналізують проблему, швидше протиставляють, аніж пов'язують світову і національну культури. «Можна сміливо сказати, — писала С.Русова, — що використовуючи національне мистецтво — цей могутній чинник художньо-етичного виховання, чинник, який створює в народній школі атмосферу ідеалізму, піднесеного настрою і пошуку вічно прекрасного, наша школа віднайшла б нові засоби благородного виховного впливу».

Другий період охоплює діяльність С. Русової впродовж 1906-1916 рр., коли її громадянські й професійні зацікавлення зосереджуються головню на проблемах школи й освіти, опрацюванні концепції національного дошкільного виховання і школи. С. Русова видає «Український буквар», укладений за підручником О. Потебні. Над більшістю питань С.Русова працює з колективом однодумців — Григорієм Шерстюком, Спиридоном Черкасенком, Яковом Чепігою.

На сторінках журналу «Світло» вона широко представляє здобутки світової педагогічної думки, подає філософські й педагогічні погляди Ж. Ж. Руссо (до речі, порівнюючи його з Г. Сковородою), Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, Л. Толстого, П. Лесгафта, робить огляд педагогічних журналів. Та основну увагу спрямовує на опрацювання суспільних, філософських і психолого-педагогічних засад, на яких мали б будуватися національна система освіти і дошкільного виховання. Так, у статті «Ідейні підвалини школи», аналізуючи світові науково-педагогічні здобутки і їх використання в побудові школи в таких країнах, як Німеччина, Англія і Бельгія, С. Русова визначає головні завдання й принципи національної школи і формулює висновок: «Але час іде, й народ, що не має своєї школи, попасає задніх! Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба, живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який немає своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні».

Центральним питанням у розв'язанні проблем школи й освіти, на думку С. Русової, є питання про вчителя. У статтях «До сучасного становища народного вчителя» і споріднених за тематикою подано

аналіз соціально-економічного, правового, загальнокультурного і професійного рівня українського вчителства. Вона стверджує, що лише досвідчений, щасливий, незалежний у правовому та економічному становищі, а не змучений учитель буде корисним і для учнів, і для їхніх батьків, і для суспільства.

Аналізуючи світовий досвід, С. Русова ставить питання про те, на яких засадах потрібно будувати українську школу, якими принципами має вона керуватися. І тут орієнтири слід шукати у Т. Шевченка: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!»

Це означає, що школа й освіта повинні запозичувати прогресивні світові здобутки і водночас створювати свою систему на національному ґрунті, відповідаючи передовсім на потреби свого краю, враховуючи національні особливості та історичні традиції, зокрема традиції братських шкіл. До речі, праці зарубіжних педагогів та психологів С. Русова, знаючи європейські мови, часто перекладала сама, подавала у статтях їх змістовний аналіз.

У цей період С. Русова викладає педагогіку та французьку мову, пише підручники, займається громадською роботою в Україні та в евакуації.

Третій період припадає на 1917-1921 рр., він охоплює діяльність С. Русової у Центральній Раді в умовах УНР і пов'язаний з переїздами в Кам'янець, Вінницю та інші міста. У цей період на державному рівні разом з І. Стешенком, Я. Чепігою та іншими діячами освітньої й політичної ниви С. Русова опрацьовує й очолює практичне здійснення програм розвитку національної системи освіти, підготовки національних педагогічних кадрів, організації педагогічних видань, зокрема часопису «Вільна Українська Школа». У першому числі журналу вже від Комісаріату освіти Русова подає програмну статтю «Націоналізація школи», готує і видає книжки, підручники: «Нова школа», «Перша читанка для дорослих для вечірніх та недільних шкіл», «Початкова географія та методика початкової географії», «Дошкільне виховання», «Позашкільна освіта», «Нова школа соціального виховання» та ін.

У своїх працях С. Русова вибудовує концепцію національної освіти, вбачаючи саме у ній головні засади творення держави. Вона

переконливо, змістовно і пристрасно формулює думку про першочергове значення для держави власної концепції і системи освіти та виховання. Ця система має бути організованою передусім на засадах сучасних положень психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про найбільш доцільні для певного віку методи навчання і виховання. С. Русова подає широку панораму філософських, психологічних і педагогічних досліджень, що проводились в Україні, Росії, країнах Європи, Америці; аналізує основні погляди на розвиток дитини та на різні аспекти її виховання і навчання в працях Песталоцці, Фребеля, Ушинського, Декролі, Толстого, Бехтерева, Сікорського, Гросса, Сегена, Дьюї, Гербарта, Кершенштерна, Холла, Лесгафта, Гільдебранд та ін.

До педагогічної творчості видатного італійського педагога Марії Монтесорі Софія Русова ставилась з глибокою повагою. Вона першою ознайомила українську педагогічну громадськість з основними принципами її системи, дала аналіз педагогічних ідей, показала особливості методів виховання в Домах дитини, специфіку і багатство дидактичних матеріалів. У системі Марії Монтесорі Софію Русову захоплювало уважне ставлення до дитячої душі, яке потребує індивідуалізації виховного процесу, створення таких умов, за яких кожна дитина повноцінно і самостійно привчається орієнтуватися у різноманітних властивостях спеціально створеного дидактичного матеріалу, явищах природи та соціальної дійсності.

Опрацьовуючи власну концепцію дошкільного виховання, С. Русова творчо використовувала здобутки світової педагогіки і психології. Вона підтримувала думку про те, що маленьку дитину важливо навчити відчувати, сприймати різноманітні ознаки навколишніх предметів, виділяючи ці ознаки у спеціально абстрагованому дидактичному матеріалі та в реальних життєвих умовах, привчати її змалечку до самостійних, зосереджених занять.

С. Русова вважала, що в українських дитячих садках доцільно більш вільно організовувати виховний процес, збагатити його зміст різноманітними екскурсіями, по-справжньому цінними творами художньої літератури, пройнятими гуманістичним змістом, які викликають у дитини захоплення красою, дають

змогу пережити хвилини справжньої радості чи смутку, збагнути особливу красу змісту і форми твору. А дидактичний матеріал М. Монтесорі, на думку С. Русової, справді дає дітям працю, але загалом механічну, не продуктивну, не викликає творчих сил.

Принципово важливе значення у вихованні і навчанні дітей С. Русова надавала мистецтву, спочатку національному, а далі і світовому. Вона зазначає, що все виховання мусить бути позначене мистецтвом, естетичними сприйманнями, емоціями, пояснюючи цю вимогу: «Естетичні переживання дають найчистішу радість, а радість є могутній вихователь, і ним не можна нехтувати. Тільки веселий розум хилиться до добра, сум та горе родять зло. Ніщо не має над нами такої влади, як краса природи або краса мистецького твору».

С. Русова вважала, що виховання є процес творчий, однак фундаментом він має науку — закони психології, фізіології, педагогіки; вона надавала вирішального значення загальнокультурній і професійній, особливо психологічній підготовці вчителя і вихователя. «Усе виховання, — зазначала С. Русова, — будується на пошані до особи».

Отже, С. Русова будувала концепцію національної освіти, орієнтуючись на історичну традицію і актуальні потреби України, на праці вітчизняних філософів, педагогів, психологів — Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Сікорського, і водночас враховувала здобутки європейської і загалом світової педагогічної думки.

Четвертий період — 1921-1940 рр. — діяльності Русової припадає на еміграцію. У Празі С. Русова друкує низку підручників і посібників для студентів, що готувалися до педагогічної діяльності в дошкільних закладах, школах та дитячих притулках для українських дітей. Зокрема, це «Теорія педагогіки на основі психології», «Дидактика» та ін.

У 1935 р. в Коломиї вийшло перше видання книжки Русової «Наші визначні жінки», що мало надзвичайно важливе соціально-політичне та історичне значення. (1945 р. ця книжка була перевидана в Канаді на кошти Союзу українок з надзвичайно теплою передмовою О. Кисілевської).

У вступі, аналізуючи роль жінки в загальному культурному процесі в Україні, С. Русова підкреслювала, що за останні 70-90 літ вона

з несвідомої покірної рабині всякого політичного устрою її батьківщини стає громадянкою, яка свідомо ставиться до справедливого й несправедливого ладу народного життя, енергійним борцем за кращу долю свого народу. Водночас авторка підкреслює, що належить до тих науковців, які не урівнюють чоловічу й жіночу психіку, а вбачають своєрідність і специфіку у призначенні та обов'язках жінки, спрямованих на виховання дітей, виконання завдань господині в домі, громадянки.

Розділи книжки присвячені аналізу життєвого шляху і творчості таких видатних жіночих постатей в історії України, як Наталія Кобринська, Уляна Кравченко, Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Дніпрова Чайка, Грицька Григоренко, Христя Алчевська, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Марія Загірня, Олександра Єфименкова, Любов Яновська; тут і представники молодшого покоління — Галина Журба, Миколая Божуківна, Катря Гриневичева, Олена Кисилевська.

Досі znana в нас лише із закордонних видань, ця книжка продовжує відігравати надзвичайно важливу роль у згуртуванні жінок української діаспори, збереженні ними традицій родинних і суспільних, співпраці з жіночими та іншими громадськими організаціями України у справі виховання й підтримки здоров'я дітей, розбудови державності і культури.

Як бачимо, кожен період був напруженим, цілеспрямованим, багатогранним і надзвичайно плідним. Масштаби діяльності Русової, компетентність, ґрунтовність розв'язання кожної проблеми не можуть не дивувати. Попри глибину професійності й громадянської відповідальності, ця жінка була вірною дружиною свого чоловіка, турботливою матір'ю і бабунею. Її принципова громадянська позиція вимагала мужності, а родинне життя теж було пов'язане з драматичними подіями й трагізмом утрат. І все ж у її діяльності не було спадів, це була нелегка, духовно виважена дорога до вершин, якою можна вважати унікальну історико-біографічну працю «Мої спомини».

До ідей С. Русової вже приходять дошкільні заклади і школи України. Зокрема, в Києві працює Освітньо-виховний центр

Софії Русової на базі дошкільного закладу № 409; її ідеї покладені в основу роботи київських дошкільних закладів № 584, 516, міст Узина, Таращі, Корсунь-Шевченківського, Львова, Харкова, Херсона. Велике зацікавлення до ідей С. Русової виявляють і педагогічні колективи шкіл.

Для належного пошанування пам'яті Софії Русової конче потрібно було б перевидати її твори, зокрема педагогічні, які б допомогли нам розв'язати складну проблему розвитку системи національної освіти. Слушно ставити питання і про медаль Софії Русової як найвищу педагогічну нагороду, про педагогічну премію і вузівські стипендії ім. Софії Русової. На підтримку заслуговують наукові дослідження, присвячені аналізу психолого-педагогічної спадщини С. Русової.

О. В. Проскура

В'ячеслав Григорович Сидякін

(до 60-річчя з дня народження)⁵⁷

Виповнилося 60 років з дня народження відомому вченому-фізіологу, ректору Сімферопольського державного університету, члену-кореспонденту Академії педагогічних наук України, професору, доктору біологічних наук В'ячеславу Григоровичу Сидякіну. У 1962р. В. Г. Сидякін закінчив Кримський педагогічний інститут. Жадоба знань привела його в аспірантуру з фізіології вищої нервової діяльності Інституту фізіології ім.І.П.Павлова АН СРСР, яку він закінчив успішним захистом кандидатської дисертації у 1973 р. Працював асистентом, доцентом, завідувачем кафедри фізіології і біофізики, проректором з навчальної і наукової роботи. З 1988 р. — ректор Сімферопольського державного університету.

У 1989 р. В'ячеслав Григорович захистив докторську дисертацію, в якій проаналізував реакції нервової системи на вплив фізичних факторів. Учений розробив наукові основи нових методичних підходів до розкриття механізмів впливу слабких електромагнітних полів штучного і природного походження на організм людини і тварин. У 1990 р. йому було присвоєно звання професора з спеціальності «Фізіологія».

Результати досліджень В. Г. Сидякіна мають виражений пріоритетний характер. Його праці присвячені вивченню впливу глобальних екологічних факторів на центральну нервову систему людини і тварин, що має важливе значення для теорії і практи-

⁵⁷ В'ячеслав Григорович Сидякін (до 60-річчя з дня народження). (1996). *Педагогіка і психологія*. (2). 184-185.

ки фізіології вищої нервової діяльності, магнітобіології, біоритмології, хронобіології, кліматології, фізіотерапії. Серед праць: комплексні дослідження впливу природних і антропогенних факторів на функціональний стан центральної нервової системи людини і тварин, вивчення механізму сонячно-біосферних взаємодій засобами електромагнітних полів діапазону наднизьких і найнижчих частот та ін.

Учений є автором 140 наукових праць, зокрема монографій: «Космічна екологія», «Вплив глобальних екологічних факторів на центральну нервову систему», «Ритмологічні і екологічні дослідження під час психічних захворювань», «Космічна біоритмологія» та ін.

В. Г. Сидякін неодноразово представляв українську науку за рубежом, брав участь у конгресах і конференціях у Бельгії, Болгарії, Угорщині, Голландії, Ірані, Італії, США, Японії і інших країнах. Він обраний академіком трьох міжнародних академій, є членом Європейської асоціації біомагнетизму.

Наукову і педагогічну діяльність В'ячеслав Григорович поєднує з активною суспільною працею. Він голова Ради ректорів Криму, член Ради ректорів вузів України, член міжнародної асоціації ректорів (президентів) університетів.

В'ячеслав Григорович зустрічає свій ювілей повний сил, енергії, творчих задумів.

Геннадій Михайлович Чайченко

(до 60-річчя з дня народження)⁵⁸

Члену-кореспонденту АПН України, доктору біологічних наук, завідувачу кафедр фізіології людини і тварин Київського університету імені Тараса Шевченка професору Геннадію Михайловичу Чайченку 18 березня 1996 р. виповнилося 60 років.

Усе життя професора Г. М. Чайченка пов'язано з Київським університетом, який він закінчив з відзнакою у 1959 р. Перші його наукові кроки було спрямовано на електрофізіологічне дослідження особливостей функціонування гладких м'язів. Підсумком цих досліджень стала кандидатська дисертація (1967 р.).

Новий етап у науковій діяльності Г. М. Чайченка — дослідження функціонального значення структур лімбічної системи мозку в поведінкових реакціях тварин. Наукові пошуки успішно завершилися захистом в Інституті вищої нервової діяльності і нейрофізіології РАН докторської дисертації (1986 р.).

Професор Г. М. Чайченко ніколи не стояв осторонь освітянських проблем. З 1986 р. він усі свої зусилля зосередив на вивченні механізмів ефективності розумової діяльності людини. За цей період ним було встановлено вірогідний зв'язок між психофізіологічними показниками і академічною успішністю школярів та студентів, розроблено оригінальні комп'ютерні програми для визначення ефективності розумової діяльності студентів, школярів та дітей дошкільного віку. Результати наукових досліджень Г. М. Чайченка

⁵⁸ Геннадій Михайлович Чайченко (до 60-річчя з дня народження). (1996). *Педагогіка і психологія*, (2), 185.

впроваджено в навчальний процес на біологічному факультеті Київського університету та в середніх школах м. Києва.

Г. М. Чайченко підготував одного доктора та сім кандидатів наук, успішно керує роботою аспірантів і пошукувачів, є головою спеціалізованої ради Київського університету по захисту докторських дисертацій. Він автор 130 наукових, науково-методичних і науково-популярних статей та семи підручників і навчальних посібників, серед яких чільне місце посідають «Фізіологія вищої нервової діяльності» (1987, 1993 рр.), «Зоопсихологія і порівняльна психологія» (1992 р.).

Колеги по роботі і студенти знають професора Г. М. Чайченка як вимогливого і принципового викладача, блискучого лектора, чуйного вихователя студентської і наукової молоді, громадського діяча. Він є автором модульно-рейтингової системи контролю знань студентів, яка зараз впроваджується на всіх факультетах університету. Г. М. Чайченка обрано віце-президентом фізіологічного товариства, головою Співки викладачів фізіології вузів України, головою профспівкової організації біологічного факультету університету.

Геннадій Михайлович зустрічає своє 60-ліття у розквіті творчих сил.

Леонід Фокович Бурлачук

(до 50-річчя з дня народження)⁵⁹

Л. Ф. Бурлачук — член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психодіагностики та медичної психології Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка.

Леонід Фокович Бурлачук — відомий вчений у галузі психодіагностики, медичної психології та психології особистості. Запропонував оригінальну концепцію «вимірювання індивідуальності», яка стала ґрунтовним внеском у теорію та практику сучасної психології; започаткував експериментальну реалізацію проєктивного підходу до діагностики особистості. Він автор понад 100 наукових робіт, серед яких чотири монографії (дві у співавторстві) та словник-довідник з психологічної діагностики. Підготував 12 кандидатів та двох докторів наук. Вагомими науковими працями з цієї проблеми ним закладено фундамент української психодіагностичної школи.

Л. Ф. Бурлачук — голова Спеціалізованої ради, голова науково-методичної комісії МО України, член редакційних рад низки вітчизняних і зарубіжних наукових видань. Член Міжнародної ради по тестах (ІТС), дійсний член Міжнародної Академії акмеологічних наук (Санкт-Петербург) та Нью-Йоркської Академії наук (США), член-кореспондент Міжнародної психологічної академії (Москва). Своєю науково-освітнянською працею Л. Ф. Бурлачук надає конкретну методичну допомогу вищій та загальноосвітній школі, поширює здобутки психологічної науки.

⁵⁹ Леонід Фокович Бурлачук (до 50-річчя з дня народження). (1997). *Педагогіка і психологія*, (1), 251.

Петрові Івановичу Гнатенку — 60⁶⁰

Член-кореспондент АПН України, доктор філософських наук професор П. Гнатенко розпочав свій фаховий шлях після закінчення 1962 р. філософського факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. За 30 років роботи в Дніпровському державному університеті він здолав наукові щаблі від асистента до завідувача кафедри філософії. Коло його наукових інтересів — історія філософії, філософія національного характеру. За останню тему Петро Іванович Гнатенко взявся ще в 70-ті роки. Вагомі доробки цієї наукової розвідки представлено в докторській дисертації, чотирьох монографіях, трьох навчальних посібниках та статтях. За ініціативою П. Гнатенка з проблеми національної психології проводять наукові конференції, актуальність яких зумовлюють інтенсивні процеси осмислення Україною свого світобуття й майбутнього.

Відтворення образу українського народу, вивчення структурних елементів, що лежать в основі розуміння національної психології, з'ясування трагічних сторінок української історії — сьогоденні та перспективні пошуки лабораторії з проблем національної психології, яку він очолює.

Нині Петро Іванович Гнатенко є головою спеціалізованої ради у справі захисту докторських дисертацій, а також членом експертної ради ВАКУ України з питань філософії і соціології.

Побажаємо ж Петрові Івановичу многії літа й успіхів у всьому!

⁶⁰ Петрові Івановичу Гнатенку — 60. (1997). Педагогіка і психологія, (3), 250-251.

Мирославу Івановичу Жалдаку — 60⁶¹

Виходець з учительської сім'ї, він не міг не присвятити себе педагогіці. Закінчивши механіко-математичний факультет Київського університету і попрацювавши кілька літ у непедагогічній сфері Мирослав Іванович з 1962 р. пов'язав свою долю з Київським педагогічним інститутом ім. О. Горького (нині Український педуніверситет ім. М. Драгоманова), де здобув наукове ім'я й заслужене визнання як фахівець у галузі методики викладання інформатики.

Обґрунтування та опрацювання змісту й методики викладання курсу основ інформатики і обчислювальної техніки — такий науковий доробок ученого. М. Жалдак — автор близько сотні публікацій, серед яких два десятки підручників, навчальних і методичних посібників.

Інший напрям досліджень, Мирослава Івановича, — це дидактика й методика інформатизації навчального процесу, зокрема використання засобів сучасних інформаційних технологій у навчання математики. Наукові результати викладено в низці методичних посібників, втілено в сучасних комп'ютерних програмах вивчення математики в школі та педагогічних інститутах. Разом з колегами-співавторами він розробив новий зміст навчальних курсів «Численні методи математики», «Теорія ймовірностей і математична статистика», «Математична логіка і теорія алгоритмів» тощо.

Мирослав Іванович щедро віддає справі свого життя невичерпну енергію, знання і досвід. Він — незмінний керівник републіканського семінару з проблем використання нових інфор-

⁶¹ Мирославу Івановичу Жалдаку — 60. (1997). *Педагогіка і психологія*, (3), 247-248.

маційних технологій у навчання, який став справжньою школою наукового пошуку й надійною формою апробації одержаних результатів, активно працює в численних комісіях, радах, редколегіях, є незмінним головою журі республіканських олімпіад з інформатики.

Його вистачає на все. Часом дивуєшся життєвій силі цього привітного мужнього чоловіка, який рано втративши дружину, один викохав і виховав трьох достойних синів.

Наснаги і здоров'я Вам, Мирославе Івановичу, для наступних звершень!

Олександр Антонович Захаренко

[до 60-річчя з дня народження]⁶²

Селянський син, він назавжди залишився вірним отчому порогу і своїй землі. Після закінчення педінституту повернувся у рідні краї, ідею втілити в життя свою мрію про сільську українську школу. Завдяки йому школа с. Сахнівки, що на Черкащині, — «школа над Россю» стала своєрідною педагогічною меккою не лише освітян України.

Наріжний принцип педагогічного кредо О. А. Захаренка — школа для села — це не просто навчальний заклад, це його духовний осередок, що задає рівень моральності, совісті, добротності, культури. Сільські проблеми, заломлюючись у чутливих дитячих душах, викликають відповідну реакцію, активну співучасть учнів у їх розв'язанні; проблеми ж школи, в свою чергу, є найважливішими для села. Одне з реальних втілень такого підходу — унікальний шкільний комплекс (навчальні корпуси, виробничі майстерні, шкільний музей, планетарій, обсерваторія), зведений методом народної будови — учителями, учнями, їхніми батьками за допомогою місцевого колгоспу.

Педагогіка О. А. Захаренка — це педагогіка дії. У його школі діти не готуються жити — вони живуть активно й радісно в атмосфері високої духовності, працелюбства і честі: вчать, вирощують овочі для своєї їдальні, виробляють у шкільних цехах продукцію за договорами з підприємствами, набувають професій,

⁶² Олександр Антонович Захаренко [До 60-річчя з дня народження]. (1997). *Педагогіка і психологія*, (1), 250.

необхідних для роботи на землі, допомагають німечним, беруть пам'ять про своїх героїчних земляків, виступають ініціаторами багатьох починань та беруть участь у соціально-культурних акціях у рідному селі.

І все ж ювіляр не був би Захаренком, якби заспокоївся, задовольнившись зробленим. Бентежить нині його душу доля школи українського села. Якою бути їй у ХХІ столітті? На це питання намагається дати відповідь у концепції відродження сільської школи, над якою напружено працює. Він завжди у вирі педагогічного життя країни. Делегат трьох учительських з'їздів, упродовж десяти літ народний депутат, активний учасник колективів з опрацювання засад шкільних реформ, нині — голова творчої спілки вчителів України. Його актуальні блискучі виступи захоплюють витонченістю форми, чіткістю думки, філософською глибиною і простотою.

Блакитноокий, з лагідною посмішкою, народний учитель і академік. Ці два найвищі звання — почесне і наукове — достойне визнання зробленого О. А. Захаренком на освітянській ниві. То ж нехай стелиться килимами йому і надалі свята шевченківська земля. Нехай здоровиться і твориться ще довго і плідно во славу української педагогіки, в ім'я майбутнього України.

Валентиніві Олексійовичу Моляку — 60⁶³

Дійсний член АН України, доктор психологічних наук, професор В.Моляко відомий в Україні та поза її межами як фахівець у галузі психологічної творчості. Цю проблему він почав розробляти ще будучи аспірантом НДІ психології УРСР. Захистивши дисертацію, Валентин Олексійович працює в тому самому інституті спочатку молодшим, далі — старшим науковим співробітником, а з 1975 р. — завідувачем лабораторії. З 1991 р. відомий учений є ще й науковим керівником Центру «Творча обдарованість».

Технічна творчість учнів, принципи, механізми, особливості різних видів творчої діяльності, підготовка до творчої праці, творча особистість, творча обдарованість, таланти — основні питання, які В.Моляко досліджує ось уже 35 років. Він опублікував понад 200 концептуально-теоретичних і навчально-методичних праць. Серед них монографії: «Психологія конструкторської діяльності», «Психологія розв'язування школярами творчих задач», «Технічна творчість і трудове виховання», «Психологія готовності до праці», «Психологічні проблеми творчої обдарованості» та ін.

В.Моляко — автор навчальних спецкурсів, за якими вчать студенти педвузів уже чимало років. На основі його наукової концепції в 1991 р. було ухвалено республіканську програму «Творча обдарованість», спрямовану на виявлення й виховання обдарованих дітей та молоді.

Численні учні й послідовники Валентина Олексійовича — а це 20 науковців, які під його керівництвом підготували й успішно захистили дисертації, викладачі вузів, наукові співробітники, спеціалісти-психологи, вчителі з різних регіонів України — далі розробляють проблеми творчої обдарованості, що є свідченням, формування окремої наукової школи В.Моляка.

⁶³ Валентиніві Олексійовичу Моляку — 60. (1997). *Педагогіка і психологія*, (3). 249-250.

Василеві Миколайовичу Мадзігону — 60⁶⁴

Широкий педагогічній громадськості й науковому світу України відоме ім'я В. Мадзігона насамперед як ученого в галузі навчання, трудового й економічного виховання, профорієнтації дітей та учнівської молоді. Цими проблемами він зацікавився ще працюючи вчителем фізики, трудового та виробничого навчання в Київській школі-інтернаті № 7. Але по-справжньому він узявся за їх дослідження, перейшовши працювати в 1971 р. в Інститут педагогіки спочатку молодшим, а після закінчення аспірантури та захисту кандидатської дисертації — старшим науковим співробітником, завідувачем відділу методики трудового виховання і профорієнтації, заступником директора, а з 1994 р. — директором інституту. В 1993 р. загальні збори АПН України обрали його віце-президентом — керівником відділення теорії та історії педагогіки, а в 1995 р. — віце-президентом АПН.

Незважаючи на відповідальність і багатоплановість діяльності з організаційного забезпечення педагогічної науки, В. Мадзігон, проте, і ділі плідно працює над дослідженням вельми складних, важливих і завжди актуальних проблем трудової підготовки учнівської молоді, додавши до них ще й винаходи та технічні вдосконалення засобів трудового навчання. Він має понад 120 наукових праць, серед них — шість монографій, кілька навчальних посібників з трудового навчання учнів різних класів. Зокрема «Трудове навчання, виховання і профорієнтація», «Трудове навчання у 4-7 класах», «Політехнічні основи поєднання навчання з продуктивною працею учнів» та ін.. Під його керівництвом підготовлено й захищено 20 кандидатських і 2 докторські

⁶⁴ Василеві Миколайовичу Мадзігону — 60. (1997). *Педагогіка і психологія*, (4), 243-244.

дисертації з питань трудового навчання й виховання. Тож можна говорити про наукову школу В. Мадзігона.

Василь Миколайович — член спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій Інституту педагогіки та Національного київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Заслужений діяч науки і техніки України, відомий учений-педагог В. Мадзігон активно пропагує й захищає педагогічну думку загалом і зокрема трудове навчання, яке ще не так давно недолугі вчені та офіційні особи навіть державного рівня намагалися вилучити зі шкільних навчальних планів.

Василь Миколайович — напрочуд добра, чуйна й навдивовижу працьовита людина. Усе це разом і сприяло здобуттю ним заслуженого авторитету серед співробітників Інституту педагогіки й АПН України.

Вірі Романівні Ільченко — 60⁶⁵

Віра Романівна належить до тієї особливої когорти людей, які на вітвар ідеї пізнання кладуть усе. Вже понад чверть віку вона віддала опрацюванню концептуальних, дидактичних та методичних засад проблеми інтеграції знань з природознавства на основі фундаментальних законів природи. Розкриттю цієї проблеми присвячено кандидатську (1976 р.) та докторську (1990 р.) дисертації, численні публікації. А такі з них, як «Формування природничо-наукового світорозуміння школярів», «Взаємозв'язки під час вивчення загальних законів природи в школі», «Перехрестя фізики, хімії і біології», знайшли широке визнання в Україні та за її межами.

Протягом останніх років під керівництвом В. Ільченко розгорнуто масштабну дослідно-експериментальну роботу з реалізації концептуальних засад інтеграції змісту шкільної природничо-наукової освіти. Розроблено варіанти моделей такої інтеграції для різних типів шкіл, які втілено в навчальних програмах з природничих предметів для середньої школи, навчальних посібниках «Довкілля — 1», «Довкілля — 5», «Довкілля — 6», методичних посібниках для вчителів. Результати дослідного навчання обнадійливі, що надихає на дальшу роботу зі створення відповідних підручників для наступних класів початкової школи і опрацювання дидактичного забезпечення для учнів 7-11-х класів.

Віра Романівна прекрасна: час розпочинати в педвузах серйозну підготовку вчителів з викладання природознавства на засадах інтеграції змісту шкільної природничо-наукової освіти. А поки що таку роботу вона і її колеги проводять на семінарах і курсах.

⁶⁵ Наші ювіляри. Вірі Романівні Ільченко — 60. (1997). *Педагогіка і психологія*, (3), 245-246.

Доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, завідувачка лабораторії інтеграції змісту шкільної освіти Інституту педагогіки АПН України Віра Романівна Льченко зустрічає свій ювілей сповнена нових планів і задумів. Нехай же врожайним і щасливим залишається її наукова й життєве довкілля на многії літа!

Володимирові Федоровичу Пріснякову — 60⁶⁶

Володимир Федорович Прісняков — доктор технічних наук, професор, академік АН і АПН України, заслужений діяч науки України, ректор Дніпропетровського державного університету — народився 18 червня 1937 р. в містечку Верховцево Дніпропетровської області.

Шлях до найвищих досягнень у різноманітних галузях діяльності почався для нього з золотої медалі в середній школі, диплома з відзнакою по закінченні фізико-технічного факультету Дніпропетровського державного університету, блискучого захисту на цьому факультеті кандидатської дисертації, для виконання якої вистачило всього одного року, і наукового стажування протягом десяти місяців в атомному центрі одного з найстаріших університетів Франції в м. Греноблі.

Потім був захист докторської дисертації у Військовому інституті ім. О. Ф. Можайського в Ленінграді в 1973 р. і стрімкий зліт угору ще зовсім молодого доктора наук до найвищих академічних звань і почесних посад — академіка Міжнародної академії астронавтики, члена комітету Міжнародної астронавтичної федерації з ракетних двигунів та космічної енергетики, лауреата державної премії України в галузі науки за 1996 р.

Досконале знання високих космічних технологій (а за особистий внесок у створення зразків нової техніки в цій галузі В. Пріснякова нагороджено медалями ім. академіка М. К. Янгеля та імені Ю. О. Гагаріна) викликало в допитливого різноманіт-

⁶⁶ Наші ювіляри. Володимирові Федоровичу Пріснякову — 60. (1997). *Педагогіка і психологія*, (2), 227-229.

но обдарованого вченого інтерес до вивчення ролі людини як найважливішої ланки системи «машина — людина». І для Володимира Федоровича у 80-х р., коли він надрукував уже майже 400 робіт з питань космічної техніки і теплоенергетики, почалася нова епоха наукових пошуків — дослідження особливостей функціонування когнітивних і емоційних процесів людини-оператора, зокрема в екстремальних умовах. Незабаром з'явилася серія статей з проблем математичного моделювання психічних процесів у таких авторитетних журналах, як «Вопросы психологии», «Журнал физиологии нервной деятельности им. И. П. Павлова», «Психологический журнал». В. Прісняков — постійний учасник міжнародних і європейських психологічних конгресів, член Міжнародної асоціації з проблем математичної психології. Його фундаментальна монографія «Математичне моделювання процесів переробки інформації оператором людиномашинних систем» вийшла в Москві, а згодом її було перекладено на англійську мову й видано в США. В цій роботі і в наступних численних публікаціях В. Прісняков обґрунтував фундаментальне рівняння, за допомогою якого можна аналітично вивчати закономірності переробки інформації в пам'яті людини й прогнозувати хід різноманітних психо-фізіологічних процесів.

Визнанням авторитетності В. Пріснякова як ученого-психолога є призначення його керівником науково-експертної ради Міністерства освіти України за фаховим напрямом «Психологія».

Завдяки винятковій працездатності і, без перебільшення, залізній самодисципліні Володимир Федорович з успіхом поєднує плідну наукову діяльність у галузі психології з основною науковою діяльністю в галузі космічних досліджень. Його доповідь на останньому Міжнародному конгресі Міжнародної астронавтичної федерації у Китаї викликала великий інтерес, бо містила сміливі й неординарні прогнози розвитку космічної науки в XXI ст.

Якщо додати до зазначеного, що під керівництвом В. Пріснякова Дніпропетровський університет став не тільки одним з провідних наукових і педагогічних закладів України з ве-

ликою кількістю нових фахових напрямів підготовки спеціалістів, а й міжнародно визнаним центром освіти, де навчається чимало іноземних студентів і аспірантів, то стає зрозумілим, що свій 60-річний ювілей він зустрічає дійсно видатними досягненнями.

Напружена наукова і організаційно-педагогічна робота не зменшує енергії ювіляра, а навпаки, зберігає йому молодість. Володимир Федорович досі не полишає свого ще студентського захоплення спортом. І тут він має високі досягнення — звання майстра спорту з фехтування, а нещодавно видатний учений став ще й переможцем Міжнародного турніру з фехтування серед ветеранів цього виду спорту.

Вшановуючи Володимира Федоровича з нагоди ювілею, бажаємо йому міцного здоров'я, довголіття і творчих успіхів.

О. О. Русов: віхи життя та громадсько-політичної діяльності

(до 150-річчя від дня народження)⁶⁷

Минуло 150 років від дня народження Олександра Олександровича Русова — невтомного трудівника на ниві земської статистики, знавця української етнографії, фольклористики та філології.

О. О. Русов народився 7 лютого 1847 р. у Києві в сім'ї військового лікаря, росіянина з Костроми. Змалку Олександр допитливо придивлявся до людей, які його оточували, — українців, захоплювався красою їхніх пісень, народною поезією. Це пошанування і любов до українського народу зберіг на все життя, вони керували його працею та визначали сутність політичних поглядів.

Ще навчаючись у гімназії (1857-1864), О. Русов активно включається в громадське життя. Він є свідком подій, пов'язаних із загальним піднесенням суспільно-політичного руху кінця 50-х — початку 60-х рр. «У цей період, — писав Олександр Русов, — добре вивчивши географію Європи і Росії, я вже знав, як розселені слов'янські племена і три руські народності, іноді був присутнім під час суперечок студентів про те, чи потрібна українська літе-

⁶⁷ Катренко, А., Мойсієнко, В. (1997). О. О. Русов: віхи життя та громадсько-політичної діяльності (до 150-річчя від дня народження). Історія в школах України, (2), 51-53.

ратура і для чого; знав, що є гурток, який видає книги українською мовою, прозвані тоді за малий обсяг «метеликами», що з цих книжок у нашій гімназії навчають дітей, які розмовляють по-українськи, в так званій недільній школі»⁶⁸.

У період навчання в Київському університеті (1864-1868) О. О. Русов зближується з діячами українського національного руху, зокрема з М. П. Драгомановим. Вони залучають його до діяльності в галузі етнографії, що лише й було можливим у тодішній задушливій атмосфері реакції після придушення польського повстання 1863 р.

По закінченні університету Олександр Олександрович протягом року вчителює в м. Златополі на Чигиринщині, а із серпня 1869 р. вже працює в Києві. Він викладає російську словесність у Києво-подільській прогімназії. Згодом — грецьку мову і російську словесність у 1-й гімназії.

70-ті роки позначились піднесенням революційно-демократичного руху та поживленням діяльності українських громад. Повний сил і енергії О. О. Русов з головою поринув у діяльність Київської громади. Він виконує найрізноманітніші доручення і завдання: переписує від руки українські історичні пісні та думи, які громадівці хотіли видати, бере участь в укладанні словника української мови.

П. Г. Житецький у листі до М. П. Драгоманова писав: «Переписування дуже просунулось, описано близько 120 аркушів, тобто майже більшу половину. Історичні примітки розпочаті. Ми з Русовим склали план покажчика технічних, художніх засобів мови, але виконання цього плану буде можливе лише тоді, коли з'явиться перша коректура»⁶⁹.

Систематично О. О. Русов поглиблює свої знання зі славістики, бажаючи стати спеціалістом у цій галузі, про що довідуємося з листів П. Г. Житецького до М. П. Драгоманова⁷⁰.

⁶⁸ . Русов А. Как я стал членом «Громади». *Украинская жизнь*. 1913. № 10. С. 44.

⁶⁹ Архів Михайла Драгоманова. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870-1895). Т. І. Варшава, 1937-1938. С. 97.

⁷⁰ Там же. С. 112, 115.

У лютому 1873 р. в Києві розпочав свою діяльність Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, що було визначним здобутком української прогресивної громадської думки. «Цей відділ відіграв величезну роль, він розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців, він витворив фанатиків фольклору та етнографії, таких як Новицький з Катеринослава, Манжура з Харківщини. Його праця захоплювала всі верстви громадянства. Наче якась ціла національна течія побігла по Україні разом із товстими зшитками, записаними українськими народними піснями та казками, з'явилися перші бруньки нової національної свідомості»⁷¹.

Разом із П. П. Чубинським О. О. Русов розробляє, видруковує і розсилає на місця коротку програму для збирання статистичних і етнографічних даних. Восени 1873 р. він пише біографію і готує репертуар відомого кобзаря Остапа Вересая, а М. В. Лисенко записує мотиви його дум і пісень. 28 вересня на засіданні Відділу вони виголосили свої реферати про кобзаря, які були надруковані і одержали премії Російського географічного товариства.

У 1874 р. — до середини 1875 р. О. О. Русов перебуває в Петербурзі, де продовжує учителювати, займатись славистикою, водночас підтримуючи постійні зв'язки з Київською громадою та Південно-Західним відділом.

У травні 1875 р. Олександр Русов їде до Праги з метою видати «Кобзар» Т. Г. Шевченка у 2-х томах. До другого тому ввійшли поезії, які царська цензура категорично заборонила друкувати. На кошти громадівців «Кобзар» було видано під наглядом О. О. Русова. Перший том вийшов 5-тисячним тиражем і майже весь тираж О. О. Русов переправив в Україну, примірники другого тому перевозили нелегально.

1876 р. був дуже важливим у житті та діяльності О. О. Русова: у центрі його наукових інтересів і практичної роботи стає статистика; починаються безперервні мандри по Україні, викликані специфікою праці, а також вказівками царської адміністрації.

⁷¹ Русова С. Мої спомини (1861-1879). *За сто літ*. 1928. № 2. С. 154.

Спочатку О. О. Русов працює в нововідкритому статистичному відділенні Чернігівської губернської земської управи. Разом із П. П. Червінським, В. Є. Варзаром та іншими розробляє програму статистичного опису губернії⁷², а потім бере участь у її практичному здійсненні, в результаті чого з'явилась праця «Труды статистического отделения при Черниговской губернской земской управе» (Вып. I, Чернигов, 1877). Того ж року вийшли з друку описи Чернігівського і Борзенського повітів⁷³. Вказані праці стали наріжним каменем чернігівського типу статистики, прогресивного як щодо методики, так і спрямованості⁷⁴.

У січні 1878 р. статистичне відділення було ліквідоване. Це сталося тому, що в Чернігівському земстві, одному з найліберальніших не тільки в Україні, але й у Росії, діяли і праві, консервативні сили, які весь час намагались протидіяти будь-яким прогресивним починанням, вбачаючи в них «революційну пропаганду»⁷⁵.

Ніжинська повітова земська управа в 1879 р. запросила вченого зробити на договірних засадах статистично-економічний опис повіту і надрукувати його. Цей опис О. О. Русов видав у Києві наступного року. Російське географічне товариство нагородило автора золотою медаллю⁷⁶.

Завершивши роботу над описом Ніжинського повіту, О. О. Русов знову лишився без заробітку. Та друзі допомогли, включивши його до складу археологічної експедиції, що проводила розкопки на Кавказі. Незабаром він повертається з Кавказу до Києва і в 1881 р. стає неофіційним редактором газети «Труд», що виходила близько півтора року.

⁷² Русов О. Спомини про пражське видання «Кобзаря». Україна. 1907. № 2

⁷³ . Программа статистического изучения Черниговской губернии. Чернигов, 1876

⁷⁴ . Материали для оценки земельных угодий, собранные экспедиционным способом статистическим отделением при Черниговской губернской земской управе. Т. 1. Черниговский уезд; Т. 2. Борзенский уезд. К, 1877.

⁷⁵ Лобода І. С. З історії статистико-економічної думки на Україні у 70-90-х рр. ХІХ ст. К, 1961.

⁷⁶ ЦДІА. ф. 1191, оп. 2, спр. 225, арк. 2-11

Невдовзі, у 1882 р. Херсонське губернське земство запросило О. О. Русова провести статистичні роботи. Херсон — Одеса (1883) — Єлисаветград (1884) і знову Херсон (1885-1889) — головні віхи подальшого життєвого шляху статистика. Постійні роз'їзди, різноманітні описи і роздуми над нескінченними рядками цифр вщерть заповнюють дні. Результати цих досліджень викладено в ряді ґрунтовних праць⁷⁷.

Незважаючи на перевантаженість, О. О. Русов все ж знаходить час для спілкування з ученими, діячами культури та освіти, цікавиться історією, археологією. Так, разом з листом до В. Б. Антоновича (1882) він надсилає повідомлення про обстежені ним городища, кургани і могили в Прилуцькому повіті на Херсонщині⁷⁸, в іншому листі розповідає про своє перебування в с. Білозерні (під Херсоном) на місці розкопок двох курганів, які проводив землевласник Г. Л. Скадовський⁷⁹.

Як «політично неблагонадійному» О. О. Русову було заборонено проживати в Херсонській губернії й у 1889 р. він переїздить до Харкова. Тут опрацьовує матеріали, необхідні для написання огляду 25-річної діяльності харківських земських установ, проводить оціночний перепис міста⁸⁰. Часто зустрічається із науковцями і прогресивною інтелігенцією, зокрема Д. І. Багалієм, М. Ф. Сумцовим, О. Я. Єфіменко, О. О. Потебнею, турбується про поповнення книжкового фонду міської громадської бібліотеки⁸¹.

Своє повторне перебування на Чернігівщині (1894-1898) дослідник увінчав двотомною підсумковою працею⁸².

⁷⁷ . Русов А. А. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание с проектами оценки недвижимых имуществ уезда. К., 1880.

⁷⁸ Херсонский уезд (статистико-экономическое описание). Херсон, 1890. Несколько выводов из статистически; трудов по Черниговской и Херсонской губерниях. *Сборник Херсонского земства*. 1888. № 8.

⁷⁹ ЦНБ НАН України, відділ рукописів, III. 66 998

⁸⁰ . Там же. III. 66 999.

⁸¹ Русов А. Харьков по переписи 1892 г. *Харьковский земский сборник*. 1893. Вып. 7.

⁸² ЦНБ НАН України, відділ рукописів, III. 8094.

У 1899 р. О. О. Русов отримує посаду завідуючого статистичним бюро Полтавського губернського земства. Тут йому доводиться виконувати різноманітні завдання: удосконалення поточної статистики, оціночні описи повітів і міст, організація подвірного перепису губернії⁸³.

30 серпня 1901 р. громадськість України відзначила 25-річний ювілей статистичної діяльності О. О. Русова. Йому вручили альбом із привітаннями від друзів, серед яких були відомі діячі культури М. Л. Кропивницький, Марія Заньковецька, І. К. Тобілевич, Олена Пчілка та інші⁸⁴. Не встигли роз'їхатись гості, як у будинку Русових жандарми зробили обшук. Наступного року, коли на Полтавщині прокотилася хвиля селянських рухів, завжди «підозрілому» О. О. Русову запропонували, з повеління міністра внутрішніх справ В. К. Плеве, залишити не тільки «пределы Полтавской губернии, но и Малороссии»⁸⁵.

О. О. Русов вимушений був їхати до Петербурга. З 1903 по 1908 р. працює там статистиком у страховій компанії «Надежда», бере участь у роботі «Вольного экономического общества»⁸⁶. Цей період позначився особливо цілеспрямованою громадською діяльністю вченого, що мала на меті в основному сприяти здобуттю українським народом національних і політичних прав, поліпшенню економічного становища мас.

З 1909 р. О. О. Русов викладає статистику в Київському комерційному інституті. Того ж року в Києві виходить у світ дуже цінна його праця «Краткий обзор развития русской оценочной статистики». Незважаючи на слабке здоров'я, учений брав активну участь у громадській діяльності, зокрема очолював статистично-економічну комісію при історичній секції УНТ в Києві.

⁸³ Русов А. Описание Черниговской губернии. Т. 1-2. Чернигов 1898-1899.

⁸⁴ Сводный сборник по статистическому описанию Полтавской губернии 1882-1889. Полтава, 1890.

⁸⁵ Лобода І. С. Вказана праця. С. 257.

⁸⁶ Русов А. А. Доклад в статистической подкомиссии императорского Вольного экономического общества по вопросу о введении преподавания статистики в средних учебных заведениях. Труды императорского Вольного экономического общества. 1903. № 1-2.

У червні 1915 р. тяжко хворий О. О. Русов відпочивав у Вінниці, у вересні поїхав до Саратова, куди евакуювався комерційний інститут. А 8 жовтня 1915 р. Олександра Олександровича Русова не стало. Поховали його в Києві на Байковому кладовищі, недалеко від могили батька. На мармуровому обеліску викарбовано слова Тараса Шевченка:

*Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!*

*Андрій Катренко
Володимир Мойсієнко*

Іванові Андрійовичу Зязюну — 60⁸⁷

Життєтворчий шлях Івана Андрійовича Зязюна від завідувача сільського клубу до міністра й академіка — типовий і водночас усякий тернами шлях простого селяка, який узяв собі за мету пізнати таїни людського існування й народного духу. Ім'я його як ученого й організатора народної освіти добре знане не лише в Україні, воно відоме на всіх континентах.

Невтомний плугатар освітянської ниви, на яку ступив одразу по закінченню Київського університету ім. Т. Шевченка, він щедро й густо засіває її добротним зерном. Не перелічити учнів і вихованців, у душі яких зронив Іван Андрійович те зерно, що проросло буйним цвітом. Це — учні гірничо-промислового училища, в якому він був вихователем, студенти Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого, де працював асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедр, студенти та викладачі Полтавського педінституту, в якому протрудився п'ятнадцять літ на посаді ректора. Саме тут уповні розкрився самотній педагогічний талант Івана Андрійовича. Він обґрунтував науково-методологічні засади формування педагогічної майстерності вчителя, розробив методичну систему його підготовки з урахуванням психолого-фізіологічних та культурологічних особливостей і здійснив їх практичне втілення в навчальній діяльності цього вузу. Отже, було створено науково-практичну школу Зязюна — школу педагогічної майстерності. До нього

⁸⁷ Іванові Андрійовичу Зязюну — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (1), 243-244.

їхали з усього колишнього Союзу та зарубіжжя, щоб перейняти новаторський досвід, повчитися.

Турбота про вчителя, підвищення його духовного й фахового рівня, розкріпачення від пут тоталітаризму, опікування його бідами і проблемами було чи не найголовнішим у діяльності І. Зязюна як міністра освіти України. Він є співавтором державної програми «Учитель» та естетичного виховання учнів і молоді.

Перебуваючи нині на посаді директора Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Іван Андрійович багато робить для розвитку педагогічної науки, теоретично-методологічного забезпечення навчального процесу для підготовки фахівців у різних професійних закладах. Багато дисертантів щиро вдячні йому як керівникові їхніх наукових пошуків, як голові спеціалізованої ради з захисту дисертацій. Про визнання І. Зязюна як науковця свідчить обрання його президентом Міжнародної асоціації А. Макаренка, а як невтомного трудівника — нагороджено орденем «За заслуги» III ступеня.

Написав Іван Андрійович понад 250 наукових праць, серед них — монографії, підручники, навчальні та методичні посібники. Згадаймо лише кілька: «Естетичний розвиток особи», «Культура духовних записів особи», «Учитель, на якого чекають», «Педагогічна майстерність», «Основи педагогічної майстерності». Головна ідея його праць — бути людиною на цій праведній Землі, людиною з чуйним серцем і щедрою та прекрасною душею.

Звитяжною ходою йде він по освітянській ниві — широкій і безкрай. Але до межі ще далеко, попереду — четвертий вимір...

Педагогічна спадщина Івана Огієнка⁸⁸

[до 115-річчя з дня народження]

15 січня 1997 року наукові кола молодшої української держави відзначили 115-річчя з дня народження видатного діяча ієрарха церкви Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). Аналіз окремих напрямків педагогічної спадщини професора періоду 1920-1937 років є основою цієї публікації.

У період 1920-1937 років Іван Огієнко теоретично працював над удосконаленням педагогічної термінології шкільного підручника, дитячих та юнацьких видань, над впровадженням рідномовних обов'язків в усі сфери життя суспільства, над дослідженням мови дітей шкільного віку, аналізом і поліпшенням процесу виховання в умовах еміграції й іншими важливими педагогічними питаннями. Розглянемо лише деякі із вказаних проблем.

Іван Огієнко звертав увагу на те, що при написанні педагогічних праць існують великі труднощі у зв'язку із відсутністю відпрацьованої педагогічної термінології. Він бачив недоліки в тому, що її створювали особи з великим патріотизмом, але з малим фаховим досвідом. То ж «через усе це революція 1917 року, що принесла волю українському слову, застала нас без своєї потрібної наукової мови». Із його записів дізнаємося про те, що при Київському науковому товаристві у 1918 році було засновано

⁸⁸ Марушкевич, А. (1997). Педагогічна спадщина Івана Огієнка. *Світло*, (1), 67-69.

Термінологічну Комісію, яка мала поставити справу термінології на науковий ґрунт. У 1919 році при Академії наук почала працювати Правописна Термінологічна Комісія. 30 травня 1921 року ці дві комісії об'єдналися під єдиною назвою «Інститут української наукової мови».

Цікавим, наприклад, є той факт, що педагогічні терміни «навчання» і «виховання» не мають стійких тлумачень. Спільне між поняттями «навчання» і «виховання» сьогодні полягає в тому, що їх остаточною метою є самостійна і творча особистість. В одній із статей, видрукованих у журналі «Рідна мова», який видавав І. Огієнко, під назвою «Українська термінологія: До педагогічної термінології» йдеться про те, що «...повстає потреба лучити шлях навчання її виховання в одну нову одиницю». Адже можна набувати знання без всілякого намагання виробити у собі певні якості. У такому випадку теорія і практика цього навчання не мають нічого спільного з теорією і практикою виховання. Звичайно, може бути і навпаки. Суспільству ж потрібні повновартісні особистості, які формуються в цілому процесі навчання і виховання. І тому потрібен науковий термін, який би містив у собі тлумачення цього процесу як єдиного і неподільного.

Останнього часу упорядкуванням педагогічної термінології займаються вчені лабораторії порівняльної педагогіки АПН України. Ними впорядкований перший варіант словника педагогічних термінів, що використовуються у світовій теорії та практиці, під назвою «Короткий словник зарубіжних педагогічних термінів» (Київ, 1995). Питання педагогічної термінології, які розглядалися на сторінках Огієнкової «Рідної мови», постійно актуальні. «У народу державного, — писав учений, — усю цю термінологію творить ціле урядове життя, а в недержавного — державна свідомість інтелігенції».

Іваном Огієнком написано ряд праць, присвячених вдосконаленню підручників, особливо для дітей молодшого шкільного віку. Ця педагогічна проблема завжди була і є актуальною для учителів, учнів, батьків. Аналізуючи стан тогочасних підруч-

ників (букварів, читанок), Іван Огієнко приходить до важливих висновків:

- а) найважливішою вимогою до кожного українського підручника є написання його рідною літературною мовою;*
- б) шкільна термінологія переважно повинна бути українська;*
- в) підручники потрібно видрукувати без єдиної коректорської помилки;*
- г) у кожному підручнику мають бути правильно розставлені розділові знаки;*
- д) граматична термінологія в кожній книжці мусить бути тільки академічною.*

Стаття вченого «Як укласти початкові читанки: «Жива мова» Франца Агія» є неперевершеним зразком педагогічного рецензування підручника як такого. «Уклад читанки Франца Агія з педагогічного погляду зовсім задовільний: матеріал для читання різноманітний, живий, а до того автор пильнує ще оживити читанку загадками та забавами»... Професор відзначає ті особливості цього видання, які мають бути і в нинішніх підручниках: академічний правопис, літературна мова, подання окремих матеріалів писаною азбукою, бо дитина одночасно повинна вчитися писати красиво, правильні переноси та постановка наголосів, дотримання зовнішніх педагогічних вимог: добрий папір, відповідний розмір черенок (шрифтів)».

Навчальний підручник «Жива мова» Франца Агія Іван Огієнко подав як можливий для використання у шкільному вжитку. Вчений прагнув, щоб українська шкота була забезпечена високоякісними книжками, тому гостро критикував некваліфіковано підготовлені видання. Ось, для прикладу, його аналіз стану Лемківського букваря, виданого у Львові 1933 року. Як недолік цього підручника Іван Огієнко подає призначення книги лише для лемківських дітей, оскільки вона видрукувана діалектною (місцевою) мовою. «Педагогічна наука відкидає сьогодні необ-

хідність давати першу книжку до читання конечно в місцевій говірці». Про зміст букваря учений пише, що він «...мало цікавий, до живого життя не прив'язаний». Крім цього зауваження професора, в його статті «Лемківський буквар» ідеться про невідповідність певних слів і форм слів віковому сприйняттю дітей. Отже, за висновками Івана Огієнка, навчальний підручник, особливо для початкової школи, повинен бути з добре продуманим підбором логічно і стилістично оформлених текстів, має відповідати нормам чинного правопису. Мова текстів підручника має бути літературною.

Для процесу навчання і виховання важливим є не тільки підручник, а й уміння вчителя використовувати його. Підібрані учителем матеріали і вправи підручника для розкриття певної теми мають пробуджувати в дитині активність, самостійність і творчість.

І. Огієнко, як свідчать тексти його підручників, видрукованих у журналі «Рідна мова», вважав, що основними мотивами навчальної діяльності є інтелектуальні потреби дітей. У навчальному процесі варто застосовувати тексти різноманітних фольклорних жанрів, особливо пісенних, колядок, щедрівок, веснянок які є від місцевої народної творчості. Підручники Івана Огієнка, в числі яких «Українська граматика», складаються саме з таких текстів. Він був переконаний, що в підручнику необхідно подавати стільки матеріалу, щоб учителеві було зручно вибирати найважливіший. За І. Огієнком, «кожний учитель, якого б фаху не був він, мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис». Це твердження вченого актуальне сьогодні, оскільки, навчаючи дітей за українським підручником, важливо «стояти на сторожі чистоти і правильності української літературної мови».

Педагогічна спадщина Івана Огієнка періоду 1920-1937 років вагома й тим, що в ній знайшло відображення прагнення ученого шляхом друкованого слова вплинути на поліпшення навчально-виховного процесу, починаючи з дітей молодшого шкільного віку. Цінною у цьому напрямку є праця педагога, видрукована у журналах «Рідна мова» за 1933 рік та «Граматика малої Лесі». Вона, як

і багато інших його видань, має бути підручною книгою у кожній родині, посібником кожного учителя початкових класів чи викладача української мови. Іван Огієнко придумав тексти бесід, розповідей, відповідних завдань, за допомогою яких можна «формувати у дитини не тільки цікавість до рідної мови, а її найкращі якості, такі як взаємоповага, ввічливість, уважність і інші. Учений у цих текстах поєднав методи впливу на дитину як навчальні, так і виховні. Методом навчальної бесіди або розповіді, роботи з підручником він прагнув довести до усвідомлення учнем матеріалу, що вивчається. І. Огієнко доводив, що таким чином можна відшліфувати дитяче ставлення до навчального матеріалу, викликати позитивні емоції, бажання досліджувати окремі питання цього матеріалу самостійно.

Заголовки деяких тем «Граматики малої Лесі» мають спонукати сучасних батьків і учителів на відповідну творчість з метою поліпшення як навчання, так і виховання у сучасному освітньому закладі. Якщо прослідкувати послідовність розміщення цих тем (наприклад: «Як живе кожна мова», «Мова ділиться на говірки», «Милозвучність нашої мови», «Як живе слово», «Впливи на мову», «Заміна о, е на і у відкритих складах», «Епітети»), то можна дійти висновку, що найскладніший матеріал легко донести до свідомості дитини, так само і сформувані у неї відповідні звички за допомогою продуманих і спрощених або ускладнених (залежно від віку дитини) аргументів, фактів, прикладів.

Проаналізуємо детальніше одну з цих тем «Як живе слово». Застосовуючи метод розповіді, педагог доводить, що «Як світ, складається з людей, ліс із дерев, птаство з пташок, так мова складається із слів. Кожне слово має й своє окреме життя: як про людину можна розповісти довгу історію, так само й про слово можна розказати цікаве оповідання. Слово зароджується, віки росте, множиться й потроху зникає». Вдавшись до алегорії, можна зацікавити дитину, перенести її душу в світ відомих речей і довести, таким чином, важливість вивчуваного матеріалу. Крім того, у такому підході до справи простежується встановлення незримих зв'язків з іншими предметами, які вивчають у школі: природознавством, біологією, географією.

Для зацікавлення дитини матеріалом педагог повертається до історії походження терміну (слова), показуючи його «життя» у певній послідовності. «А що до слова «поганий», то ми чули від тебе про колишніх римлян, отож по-їхньому на «село» казали «раді», а хто жив у селі, звався (раданц), і нічого недоброго в цім слові не було. Згодом пішло християнство, але заводилося воно перше по великих містах, а пагі (села) й нагані (селяни) довго ще були язичниками й не приймати християнства». Після відповідних пояснень дитина обов'язково отримує завдання, подібне до розв'язуваного спільно з педагогом або вихователем (можливо, батьком чи матір'ю), і має пройти той шлях дослідження (у даному випадку життя слова), який пройдено під час спілкування з наставником. До теми «Як живе слово» поставлені такі завдання: «Від чого пішла назва «чорнило» і чи добре буде сказати «червоне» чорнило? Чи правду ми кажемо, коли говоримо «я пишу олівцем», «пишу пером»? Як повстало і що означає слово «розмаїтий».

Огієнкова «Граматика малої Лесі» свідчить про бажання ученого спрямувати учителів на дотримання педагогічних принципів в послідовності, систематичності, історичної достовірності, логічності доказів у процесі розкриття виучуваного матеріалу, у даному випадку, темп розділу «Лексика».

Серед основних напрямів педагогічної діяльності Івана Огієнка є детально опрацьований ним, чітко визначений процес впровадження науки про рідномовні обов'язки в систему освітніх закладів, позашкільних установ, вищої школи, у виховну практику українських родин на батьківщині та в еміграції.

Напрацьовані з цієї проблеми матеріали Іван Огієнко опублікував у журналах «Рідна школа» за 1937 рік, а у 1995 році вони вийшли окремими книжками з передмовами Олександри Мороз (Львів) та Олекси Мишанича (Київ).

Наука професора про рідномовні обов'язки с окремою галуззю педагогічної науки, оскільки поєднує у собі цілу систему виховних, навчальних, історико-педагогічних ідей, яка ученими досі не розглядалася. «Збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного по-

ступу народу та його культури, зветься рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'язки». Іван Огієнко доводить, що в цій науці він не мав попередників, тому просить вибачення за можливу «неповноту цього курсу».

Наука про рідномовні обов'язки Івана Огієнка є універсальною, бо вона необхідна кожному народу «особливо недержавному, що прагне стати державним». Починаючи з 10 розділу цього видання і до кінця, тобто до розділу 37, йдеться про рідномовні обов'язки в суто педагогічному розрізі.

У розділі 12 цього видання «Школа й рідна мова» підкреслено: «Рідна школа — то найсильніше джерело вивчення і консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема». Іван Огієнко наголошує на важливості того, щоб кожний окремих народ мав тільки рідномовні школи, «бо вони виховують свідому націю». Не менше значення мають видані мовою свого народу підручники для шкільного вжитку. Громадяни кожної країни, на переконання Івана Огієнка, повинні пильнувати, щоб навчальний процес проводився літературною мовою. До найголовніших чинників організації шкільного життя у рідномовній школі професор відніс добір книжок для шкільної бібліотеки, шкільне діловодство, яке ведеться літературною мовою.

Особливі вимоги до учителя рідномовної школи розглянути у розділі 13 «Учитель і рідна мова». Учитель, перш за все, мусить досконало знати рідну мову і її правопис, бути в числі керівників «Гуртка плекання рідної мови», прищеплювати, не залежно від свого фаху, любов, пошану і зацікавлення мовою, позбувшись якої та чи інша особа втратить можливість розуміти рідну культуру, історію, не зможе творити.

Рідномовна школа, її учителі, наголошував учений, повинні підтримувати постійний контакт із батьками в плані виховання дітей засобами рідної мови. «Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей», — йдеться у 14 розділі «Науки про рідномовні обов'язки» під назвою «Батьки і рідна мова».

Серед основних положень, які мають взяти до уваги батьки, виховуючи дітей, виділяємо такі:

- діти поважають ту мову, якою спілкуються з батьками;
- рідна мова є «найціннішим ґрунтом» для виховання сильного характеру;
- особа, яка виховувалася чужою мовою, «загублена для нації»;
- у кожній родині повинні бути книжки, видані рідною мовою або рідномовна бібліотека;
- найголовніші учителі рідної мови — це батько і мати.

Дітей, як відомо, виховують не лише батьки та шкільні учителі. Значне місце у формуванні світогляду молоді посідають позашкільні заклади. «Добре організована позашкільна освіта — то один з могутніх двигунів розвитку рідної мови». У розділі 23, що стосується позашкільної освіти, Іван Огієнко вказує на важливість організації позашкільними установами курсів літературної мови для широкого громадянства; підтримання «Гуртків плекання рідної мови»; видання та поширення книжок для молоді початкових, середніх та вищих шкіл і всього народу в цілому.

Серед завдань для працівників вищих шкіл Іван Огієнко виділяє таке: «Гуманітарні, педагогічні, правничі і богословські відділи вищих шкіл мусять викладати своїм слухачам і «Науку про рідномовні обов'язки». Цінним є «Статут Гуртка плекання рідної мови», розроблений Іваном Огієнком і представлений у 35 розділі цієї праці. Він свідчить про педагогічний хист, організаторські здібності ученого, набуті у Київський період його життя та діяльності. Неперевершений виховний вплив на молодь, на формування її найкращих громадянських якостей передбачені окремими пунктами Статуту, які можна назвати засобами реалізації педагогічного задуму, а саме: організацію навчання літературної мови для всіх членів гуртка, гурткове читання мовознавчої літератури та дискутування з приводу прочитаного; скликання товариських сходин для спілкування тільки рідною мовою; розповсюдження рідномовної літератури серед грома-

дянства, передплата рідномовних видань; навчання рідної мови молоді з чужомовних шкіл і т.н.

Педагогічна праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» розрахована на впровадження у практику роботи освітніх закладів різних типів, цінна конкретними пропозиціями батькам, учителям, керівникам гуртків та організаторам позашкільного життя молоді, вказаними засобами реалізації відповідних положень, накресленими педагогічними завданнями. У ній теоретично закладено принцип природовідповідності, наступності, послідовності у проведенні рідномовного навчання та виховання. Цікавим напрямом педагогічної діяльності Івана Огієнка є проблема освіти, навчання та виховання українців в умовах еміграції...

Таким чином, творча спадщина Івана Огієнка періоду 1920-1937 років, зокрема засновані і редаговані ним журнали «Рідна мова» і «Наша культура», є свідченням зацікавленості професора значною кількістю наукових проблем, в числі яких і педагогічні. Дослідити і проаналізувати їх — справа клопітка і тривала. Сподіваємося, і що ця публікація буде початком вивчення внеску вченого у педагогічну науку на основі глибокого аналізу його монографій, статей, листів, рецензій, відгуків і інших матеріалів, які стали доступними протягом останніх років.

*Алла Марушкевич,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри педагогіки
Київського університету імені Тараса Шевченка*

Віталію Івановичу Бондарю — 60⁸⁹

Член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор В. Бондар відомий в Україні та поза її межами як фахівець у галузі дефектології. Творчий шлях він розпочав після закінчення у 1965 р. дефектологічного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. У цьому ж таки інституті за двадцять років праці він пройшов шлях від асистента до декана дефектологічного факультету. З 1987-го до 1992 р. працював завідувачем лабораторії олігофренопедагогіки УНДІП України.

Віталій Іванович успішно захистив докторську дисертацію з теорії та історії педагогіки.

У 1993 р. Віталія Івановича обрано директором Інституту дефектології АПН України. За його участю розроблено основні напрями науково-дослідної діяльності інституту, концепції розвитку системи спеціальної освіти в Україні на найближчі роки та перспективу.

В. Бондар — автор спецкурсів, за якими вчать студенти педвузів уже чимало років. Він опублікував майже сто наукових робіт, серед них чотири монографії, сім посібників для студентів.

Під керівництвом Віталія Івановича успішно захищено низку кандидатських дисертацій зі спеціальної педагогіки.

За ініціативою В. Бондаря проводяться наукові конференції з проблем інтеграції аномальної дитини в суспільство.

⁸⁹ Наші ювіляри. Віталію Івановичу Бондарю — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (4), 177.

Ювілеї на сторінках українських часописів XX – початку XXI ст. _____

Віталій Іванович очолює спеціалізовану вчену раду в справі захисту кандидатських і докторських дисертацій зі спеціальної педагогіки і психології в Інституті дефектології АПН України. Він є членом інших спеціалізованих учених рад.

Побажаймо ж Віталію Івановичу плідної праці й багато років щасливого життя.

Миколі Борисовичу Євтуху — 60⁹⁰

Народився М. Б. Євтух у великій трудовій родині, де панували злагода, любов, праця, повага. Закінчивши Зарічненську середню школу й філологічний факультет Львівського державного університету зі спеціальності українська мова, він розпочав свій трудовий шлях на посаді вчителя української мови і літератури. Педагогічна робота була до душі, але допитливий розум прагнув більшого: саме тут зародилося бажання випробувати себе в науково-дослідній діяльності. Микола Борисович вступає до аспірантури і в 1974 р. успішно захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Протягом шести років М. Б. Євтух працює старшим науковим співробітником НДІ педагогіки України, вченим секретарем ради з питань координації наукових досліджень у галузі психолого-педагогічних наук України, а з 1978 р. — в Київському державному педагогічному інституті іноземних мов (нині лінгвістичний університет), з 1989 р. він очолює тут кафедру педагогіки і психології. Саме і цьому навчальному закладі Микола Борисович зростає як учений-педагог. Саме тут він здобув загальне визнання педагогічної громадськості: в 1982 р. йому присвоєне вчене звання доцента, 1991-му — професора, в 1994-му — його обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України.

Високий професіоналізм, компетентність, почуття нового, могутня творча сила дала змогу М. Б. Євтуху успішно розв'язувати проблеми науки України. У його науковому доробку — 230 науко-

⁹⁰ Миколі Борисовичу Євтуху — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (2), 234-235.

вих праць. Серед них — наочний посібник «Історія педагогіки», навчальний посібник «Педагогіка», монографії «Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських вчених, письменників і громадських діячів кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ століття», «Просвітницька діяльність і педагогічні погляди О. В. Духновича», «Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ століття)», багато збірників наукових праць. Він є автором і редактором багатьох науково-методичних видань і рекомендацій, наукових статей з актуальних проблем навчання й виховання учнівської та студентської молоді, учасником республіканських, всесоюзних і міжнародних конференцій з питань освіти й науки.

Микола Борисович створив свою наукову школу: під його керівництвом підготовлено два доктори та сорок кандидатів педагогічних наук.

М. Б. Євтух проводить значну роботу як член науково-методичної ради Міністерства освіти України. З 1997р. Микола Борисович очолює експертну раду Вищої атестаційної комісії з педагогіки, психології, фізичного виховання та спорту і є виконуючим обов'язку академіка-секретаря відділення педагогіки і психології вищої школи АПН України, членом Президії АПН України.

Науково-педагогічні досягнення професора Євтуха М. Б. високо оцінила держава, нагородивши його медаллю «А. С. Макаренко», знаком «Відмінник народної освіти УРСР», почесною грамотою Міністерства освіти України та іншими відзнаками. А в 1995 р. указом президента України йому присвоєне почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України», ще через рік Микола Борисовича нагороджено орденом святого князя Володимира.

Вітаючи Миколу Борисовича з ювілеєм, щиро зичимо йому вершити достойні його масштабів та розмаху справи, творити добро і дарувати його людям. Міцного здоров'я, плідної наукової праці, довгих років життя, радості, добра і тепла!

Едуардові Матвійовичу Соф'янцу — 60⁹¹

Академія педагогічних наук України має у своєму складі когорту членів, які відзначилися як педагоги-практики, організатори освітньої справи. Це крило академії достойно представляє Едуард Матвійович Соф'янц. Вірменин з походження, він народився й живе в Україні, чудово знає її мову і культуру, віддає їй свої сили й талант, органічно поєднуючи в серці любов і повагу до двох давніх і мудрих народів — вірменів та українців.

Е. М. Соф'янц по закінченні Донецького педінституту пройшов усіма освітянськими сходинками від учителя до завідувача відділу освіти. З 1979 р. з невеликою перервою через закордонне службове відрядження він очолює Донецький обласний інститут післядипломної освіти. Тут Едуард Матвійович обґрунтував і втілює у практику систему науково-методичної роботи з учителями шкіл області, завдяки чому неформально й ефективно забезпечується належний фаховий рівень педагогічних працівників. Протягом останніх років під керівництвом Е. М. Соф'янца в регіоні розгорнуто масштабну роботу з опрацювання й реалізації загальної середньої освіти та створено й видано навчальні програми, посібники і методичні рекомендації з різних курсів середньої загальноосвітньої школи, організовано підготовку вчителів, успішно проведено дві республіканські науково-практичні конференції з цієї проблеми.

З ініціативи і за активної участі ректора Інституту післядипломної освіти в області вже кілька літ видається науково-

⁹¹ Едуардові Матвійовичу Соф'янцу — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (3), 207.

Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. _____

методичний журнал «Педагогічна скарбниця Донеччини», на сторінках якого висвітлюється педагогічний досвід, на який так багата Донеччина.

У нове своє десятиліття член-кореспондент АПН України, заслужений учитель України Е. М. Соф'янц вступає сповнений енергії і творчих задумів. Побажаємо ж йому наснаги й удачі на його педагогічних і життєвих шляхах.

Перший міністр освіти України

*До 125-річного ювілею
видатного українського педагога
Івана Стешенка⁹²*

Процеси національного відродження, які відбуваються в нашій країні, повертають нас до спадщини видатних творців української духовності, мислителів, учених, письменників.

Думається, що кожен постать потрібно оцінювати в контексті епохи, в яку жила і діяла людина.

Сьогодні освітянам України стають відомі постаті, що були за кермом освіти на зорі утворення державності України ще у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії.

Всі вони різні за характером керівної діяльності і величиною внеску у розвиток освіти. Але про них повинна знати педагогічна громадськість. Були серед них справжні подвижники і тимчасові люди, вчені і практики, партійні діячі. І, говорячи сьогодні про роль міністрів освіти в її становленні і розвитку в Україні, я хочу почати словами Івана Огієнка, що також був на цій посаді 1919 року і писав: «Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію постало руба... якраз дотепер буде спинитися, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми пройшли. У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально своєрідно складав свою культуру народ український».

⁹² Кирпач, А. (1998). Перший міністр освіти України (до 125-річного ювілею видатного українського педагога) [Івана Стешенка]. *Світло*, (1), 76-78.

Та в Україні за час Жовтневого перевороту відбувалося багато змін. До того ж кожна нова політична форма і влада, за винятком гетьманщини, була не більше двох-трьох місяців.

Стільки змін, переворотів, влад кабінетів, світоглядів і поглядів, що важко говорити про якусь єдину сталу політику в питанні освіти.

На терені цих змін влади в друкованих джерелах знаходимо відомості про призначення міністрами освіти в Україні:

- І. М. Стешенка (4.08.1917-25.01.1918 рр.),*
- П. І. Христюка (29.01.1918-10.03.1918 рр.),*
- В. К. Прокоповича (10.03.1918-30.04.1918 рр.),*
- М. П. Василенка (30.04.1918-22.10.1918 рр.),*
- П. Я. Стебницького (22.10.1918-14.11.1918 рр.),*
- В. П. Науменка (14.11.1918-23.12.1918 рр.),*
- П. І. Холодного (23.12.1918-06.01.1919 рр.),*
- І. І. Огієнка (06.01.1919-26.04.1919 рр.).*

Отже, першим міністром освіти в Україні був Іван Матвійович Стешенко, якого 4 серпня 1917 року Центральна Рада України запросила очолити Генеральний Секретаріат освіти України. Педагог, громадський і політичний діяч, письменник, літературними псевдонімами якого були Іван Сердешний, Іван Січовик, Світленко, він же автор популярних на той час пісень «Вже воскресла Україна», «Гей не дивуйтесь добрії люди».

Народився І. М. Стешенко 24 червня 1873 року на Полтавщині. Дід його був кріпаком графа Кочубея. Мати — дочка дрібних полтавських міщан. Батьки виховували чотирьох синів і п'ять дочок. Купивши садибу на околиці Полтави, збудували там дім і посадили сад. Там минало дитинство Івана. Після школи він вступає до Полтавської класичної гімназії, де виявив любов до літератури, особливо до поезії. Почав писати вірші, часто вступав у дискусії з учителями, мав свої переконання.

1892 року він вступає до Київського університету. Там захоплюється слов'янознавством, ґрунтовно вивчає мови. Багато працює, пише статті, розвідки під керівництвом відомого професора Флоринського.

Стешенко-студент — ініціатор цікавих справ, завжди діяльний, активний і самостійний. Бере участь у роботі гуртка всесвітньої літератури, спілкується з О. Пчілкою, Лесею Українкою, М. Старицьким, В. Самійленком, О. Черняхівським, М. Лисенком. Постійно листується з І. Франком, Панасом Мирним, М. Коцюбинським. Після закінчення університету з осені 1896 року працює вчителем російської мови в жіночій Фундуклеївській гімназії. В цей час у Києві відбуваються масові арешти. В березні 1897 року поліція заарештувала й Стешенка. В Лук'янівській тюрмі він здружився з молодшою донькою М.Старицького — Оксаною. Після звільнення з ув'язнення вони одружилися.

Івана Стешенка було вислано з Києва на три роки з заборону в'їзду навіть до губернського міста. Перед ним було зачинено двері до школи, до педагогічної діяльності. Молоде подружжя працювало на Чернігівщині у відомих українських артистів Миколи Садовського і Марії Заньковецької, а потім у садибі Кв'ятковського в місті Броварі. Тут Стешенко пише вірші, перекладає разом із дружиною, готує український словник. Його перу належить переклад українською мовою «Орлеанської Діви» Шіллера, а також пізніше праці «Поэзия И. П. Котляревского» (1898), «И. П. Котляревский, автор украинской «Энеиды» (1902), «Історія української драми» (1908), розвідки про Марка Вовчка, Панаса Мирного, Лесю Українку, М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Старицького, збірки поезій «Хуторні сонети» (1899), «Степові мотиви» (1901), оповідання «На заводі», драма «Мазепа» тощо.

Повернувшись у 1901 році до Києва, Стешенко влаштовується на роботу в управління Південно-Західної залізниці, секретарем на громадських засадах у Київському літературно-артистичному товаристві. Він любить школу, живе нею, але займатися педагогічною справою йому заборонено.

Тільки в 1906/1907 навчальному році з допомогою друзів розпочинає педагогічну роботу в гімназії міста Слуцька. Недовго працював він у Слуцьку, бо через рік Стешенко був уже в Києві на посаді учителя 1-ої комерційної школи. Працював у першій комерційній школі в Києві, викладачем Фребелівського інституту, заві-

дуючим кафедрою історії західноєвропейських літератур Вищих жіночих курсів, викладачем історії драми в музично-драматичній школі М. В. Лисенка, директором Татъянівської біженської гімназії, а з червня 1917 року — інспектором Київського шкільного округу.

Віддаючись повністю педагогічній діяльності, Стешенко знаходить час і для просвітніх та громадських справ. Виступає з публічними лекціями, і його надзвичайно поетичні, художні промови захоплювали не тільки аудиторію Києва, але й Одеси, Полтави, Катеринослава, Єлисаветграда та інших міст України.

З перших днів революції, коли на обрії українського життя піднялося велике гасло відродження України, Іван Стешенко став одним із перших українських діячів, який рішуче підняв прапор власного державного життя України і власної національної школи. І коли в червні 1917 року Центральна Рада України запросила Стешенка очолити Генеральний секретаріат освіти, перед ним малювався широкий шлях національної освіти.

Іван Стешенко ретельно добирає досвідчених і порядних людей, серед яких були Софія Русова, Олександр Дорошкевич, Тимофій Лубенець. Це були освітянські подвижники, що залишили невмирущу спадщину рідної школи (музей має можливість ознайомити педагогічну громадськість з їхніми доробками).

Енергійно взявшись за створення нової школи в Україні, Стешенко бере активну участь у проведенні першого Всеукраїнського учительського з'їзду, який прийняв рішення про утворення Всеукраїнської учительської спілки, організовує Всеукраїнський учительський профспілковий з'їзд (13-15 серпня 1917 року), на якому було вироблено план національної освіти та організації Українського вчительства. Було заслухано доповіді з цього питання О. Ф. Музиченка та П. І. Холодного.

Генеральний секретаріат освіти накреслює широку програму національного виховання, підготувавши брошуру «Поміч учителю в справі національного виховання учнів», у якій подано рекомендації педагогічним радам, як організувати серед учнів гуртки, театральні вистави у школах, літературно-вокальні вечори, лекції, екскурсії, створити українські бібліотеки, товариства, спілки

учнів тощо. Все це необхідно робити тому, що «доля нашого краю кладеться на терези історії. Чи зможемо, чи зуміємо покласти в основу нашої школи національне виховання? Чи прищепимо нашим дітям палку любов до рідного краю й бажання положити голови за щастя й долю його?»

Однак, незважаючи на всі труднощі, під керівництвом Генерального секретаріату освіти (з 9 січня 1918 року — Міністерство народної освіти) у 1917 році було вироблено концепцію національної школи України, план широкої українізації. Укладаються українські підручники, термінологічні словники, програми для початкової школи, а також з українознавства. За цей короткий час відкриваються: 42 середні школи, вісім із них єврейські, 33 гімназії та два реальні училища, 321 вища початкова школа, 248 з них утримуються на державні кошти. 28 грудня 1917 року був прийнятий закон скасування шкільних округів і утворення секретаріатів.

Відома громадська діячка Софія Русова в своїх спогадах писала: «На початку серпня Стешенко офіційним папером закликав мене на посаду керівнички в його секретаріаті двох відділів — позашкільної освіти й дошкільного виховання... Радісно було братися за таку рідну працю... Із Стешенком приємно було працювати. Це був молодий, розумний діяч, на формальний бік справи звертав він мало уваги, але певно й рішуче дотримувався гасла: негайна українізація народної освіти, усіх шкіл й усіх шкільних установ...» (Юрій Хорунжий. Фенікс Івана Стешенка, «Вітчизна», 1991, № 9, С. 169).

У здійсненні концепції національної школи України Стешенко велику роль відводив учителю. Він був переконаний, що треба готувати такого педагога, який розумів живу душу дитини, сприймаючи її інтереси як власні, любив свій народ і його мову. 5 жовтня 1917 року було відкрито Київський народний український університет у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного і права, а також підготовчі курси.

7 листопада 1917 року Україна збагатилася ще однією установою вищої школи — педагогічною академією, яка повинна

була готувати вчителів українознавства. Водночас у Київському, Одеському, Катеринославському університетах відкриваються факультети з російською, єврейською і польською мовами викладання. Розпочали підготовку вчителів чотири церковно-учительські, 74 — другокласні і парафіяльні школи. Підготовку педагогічних кадрів продовжували 39 учительських семінарій та 8 учительських інститутів (Київський, Полтавський, Вінницький, Катеринославський, Глухівський, Чернігівський, Миколаївський та Білгородський на Харківщині) (газ. «Освіта», 1992, 23.06). Почали працювати: перша українська гімназія, Український народний університет, педагогічний інститут, Українська Академія мистецтв, укладаються українські підручники, словники, приділяється серйозна увага відкриттю шкіл для національних меншостей. (Інформ. зб. МО України, 1993, № 8, С. 31).

Були також підготовлені матеріали про відкриття 18 українських гімназій на Київщині, 16 — на Полтавщині, 5 — на Поділлі та Херсонщині, по дві — на Волині та Катеринославщині, одній — на Чернігівщині, 4 учительських семінарій, 3 учительських інститутів (Житомир, Єлисаветград, Кам'янець-Подільський). Складено нові навчальні плани семінарій, які передбачали для вивчення такі предмети, як українська, російська і церковнослов'янська мови, арифметика і геометрія, фізика, історія, природознавство, сільське господарство, педагогіка, закон Божий, малювання і співи, гімнастика і фізичні вправи, ручна праця. Наміри потрібні, мудрі, але для їхнього здійснення доля відпустила вкрай мало часу. 29 січня 1918 року в Київ прийшли більшовики. Іван Матвійович вимушений залишити столицю.

До Києва він повертається тільки з урядом УНР, але скоро Центральна Рада була заарештована, і в квітні 1918 року встановлюється влада гетьмана Скоропадського. І. М. Стешенко залишається працювати Генеральним комісаром у справах народної освіти в Міністерстві, хоч не розділяє політику гетьманату, бо любов Стешенка до України була чиста і жертовна.

Дійсно жертовна. Тому що коли 29 липня 1918 року І. М. Стешенко з сином виїхав відпочити з Києва до батьків на

Полтавщину, підготуватися до лектури на кафедрі українського письменства в Кам'янецькому університеті, ворожа куля обірвала його життя. Останню ніч описав його сучасник і земляк, письменник Грицько Коваленко: «...Потяг прийшов пізно, після півночі. Візників на станції не було. І. М. Стешенко з сином, забравши пакунки, пішли з станції пішки... ніч була дуже темна, аж їх зустріли якихось два чоловіки, скомандували: «Руки вгору!» — і почали стріляти. Після першого пострілу хлопець упав, але не був серйозно поранений і йому вдалося втекти, оглядаючись, бачив, як від другого пострілу батько впав, як два злочинці нахилилися над убитим і потім зникли... Скоро збіглися люди, перевезли нещасного до лікарні; він ще дихав до ранку».

Той постріл 29 липня 1918 року в нічній Полтаві для родини Стешенків був не останній. 1919 року на Колимі загине син Ярослав, талановитий мистецтвознавець і бібліограф; через три роки в Казахстані за колючим дротом помре дружина Оксана — дитяча письменниця із славного роду Старицьких.

...2 серпня 1918 року полтавці проводжали тіло Івана Стешенка до Києва. 4 серпня його поховали на Байковому кладовищі. На смерть Стешенка тоді відгукнулися майже всі українські газети й часописи: «Нова рада», «Вільне життя», «Робітнича газета», «Відродження», «Універсальний журнал», «Літературно-науковий вісник», «Наше минуле», «Книгар» та інші.

Л. Білецький писав у некролозі: «Іван Стешенко прожив коротке життя (йому було лише 45 років), та зробив надто багато. Але не судилося йому бачити наслідки своєї національної праці: рука злочинця припинила чисте з надзвичайно великими творчими силами його серце. Так, прапор із надписом золотими літерами про волю, національне відродження країни і школи вибито з рук кращого проводиря всього національного організованого вчителства, але цей прапор не впав.

Учительство всієї України, яке єдиним фронтом йшло за покійним, взяло його в свої руки і таким же чистим і дорогим понесе до всього темного народу України і свідомо розкаже найкращу казку про рідну культуру, про історичне життя українсь-

Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ – початку ХХІ ст. _____

кого народу, про кращих письменників, про рідну мову: разом з тим згадає «не злим тихим словом» Івана Стешенка — першого Міністра освіти, який життя своє поклав за те, аби народ мав змогу виховувати свою національну погорду і йти найлегшим шляхом до сонця культури, до правди життя, до істини...»

*Антоніна Кирпач,
директор Педагогічного музею України*

Петрові Панасовичу Хропку — 70⁹³

Життєвий шлях Петра Панасовича починається з тої «стежини в ріднім краї» на дорогій йому серці Полтавщині в селі Прихідьки, куди й нині сивочолий академік нерідко навідується, щоб удихнути на повні груди чистого повітря і взяти від матері-Землі животворної снаги для подальшої праці. А працювати він любить і вміє. Саме цей його щасливий талант — захоплення й несамовито працювати — вивів сина вчителя початкової школи й селянки на вершину наукового визнання й незаперечного авторитету серед педагогічного загалу.

Свій трудовий шлях ювіляр ось уже пів століття торує в Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова. Його поріг він переступив першого повоєнного року, ставши студентом мовно-літературного факультету. Відтоді Петро Панасович не зраджував своїй альма-матер, ні українській літературі, ні методиці її викладання: уже двадцять останніх літ він керує кафедрою української літератури цього вузу.

Доктор філології, професор П. Хропку написав близько трьохсот наукових і науково-популярних праць з методики української літератури, українського літературознавця. Він відомий науковій і педагогічній громадськості як один із авторів чотирьох підручників з історії української літератури для студентів-філологів педагогічних вузів, в яких реалізував свою концепцію нової періодизації українського літературного процесу, розглянув його в контексті суспільного життя народу.

⁹³ Петрові Панасовичу Хропку — 70. (1998). *Педагогіка і психологія*, (1), 245-246.

Актуальні проблеми викладання української літератури в школі й вузі Петро Панасович розв'язує в численних навчально-методичних посібниках, статтях, адресованих учителям-словесникам і студентам філологам. Назвімо хоча б такі посібники, як «Олесь Гончар у школі», «Українська література в 9 класі», «Біля джерел української реалістичної поезії», «Українська драматургія першої половини ХІХ ст..».

Окремого слова заслуговує його доробок у галузі шкільної літературної освіти. Написаний за його участю підручник з української літератури для 9-го класу витримав півтора десятки видань; П. Хропко — автор підручника нового покоління для 10-го класу з української літератури, упорядник хрестоматії до цього підручника у двох частих, співавтор нової концепції літературної освіти в середній школі. Нині Петро Панасович очолює колектив з опрацювання змісту освітньої галузі «Словесність» у рамках створення державного стандарту загальної середньої освіти в Україні.

Свої енциклопедичні знання й досвід Петра Панасовича щедро передає не лише вихованцям свого університету. Його оригінальні спецкурси пощастило слухати студентам багатьох педвузів України, а також Словаччини й Польщі. Своїм учителям його по праву називають численні науковці, викладачі вузів і шкіл, яким він неодноразово допомагав і словом, і ділом. Під його керівництвом підготовлено й захищено чотири докторські і близько тридцяти кандидатських дисертацій.

Здавалося б, можна вже трохи й перепочити, бо, що не кажи, а «літа на зиму повернули». Але це не про Петра Панасовича. Стан його душі влучно передають слова М. Рильського: «Ніч, лампа, роздум, самота, сніги паперу ще німого, в мовчанні стиснуті вуста, одвічна творчості тривога, ледь-ледь окреслена мета знов серце манить у дорогу». Щастя йому, доле, на тій дорозі й надалі.

Вікторіві Григоровичу Шевчуку — 60⁹⁴

Стільки літ ювілярові виповнилося 16 травня цього року.

Закінчивши Київський медичний інститут В. Г. Шевчук вступив до аспірантури при лабораторії фізіології Інституту геронтології, цим кроком пов'язавши життя з віковою фізіологією.

За 35 років Віктор Григорович багато зробив у цій галузі медицини. Зокрема він уперше дослідив вікові особливості діяльності серцево-судинної системи, нейрогуморальні механізми її регуляції на різних етапах онтогенезу. Особливий інтерес мають його роботи з гормональної регуляції функцій серця і судин. Результати досліджень висвітлено в монографіях, методичних посібниках і рекомендаціях, підручниках і більш як 150 журнальних статтях. Одна з монографій навіть видана у Швейцарії, багато статей було опубліковано в США, Німеччині, Росії та інших країнах.

Віктор Григорович Шевчук — член-кореспондент АПН України, доктор медичних наук, професор, прекрасний педагог. Завідувач кафедрою нормальної фізіології Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця, він здійснив значну науково-методичну роботу з проблем викладання фізіології в Україні. Велику увагу Віктор Григорович приділяє роботі з іноземними студентами. Він — автор спеціальної програми для їх підготовки, завдяки йому видано Російсько-українсько-латинський словник з медичної термінології. Будучи експертом ВОЗ при ООН, Шевчук В. Г. читав лекції й проводив наукову роботу з проблем вікової фізіології за кордоном. Особливу активність проявляє він в організації конференцій різного рівня з досліджуваної проблематики, а також у підготовці спеціалістів — докторів та кандидатів наук.

⁹⁴ Вікторіві Григоровичу Шевчуку — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (2), 236.

Віталію Івановичу Бондарю — 60⁹⁵

Член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор В. Бондар відомий в Україні та поза її межами як фахівець у галузі дефектології. Творчий шлях він розпочав після закінчення у 1965 р. дефектологічного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. У цьому ж таки інституті за двадцять років праці він пройшов шлях від асистента до декана дефектологічного факультету. З 1987-го до 1992 р. працював завідувачем лабораторії олігофренопедагогіки УНДІП України.

Віталій Іванович успішно захистив докторську дисертацію з теорії та історії педагогіки. У 1993 р. Віталія Івановича обрано директором Інституту дефектології АПН України. За його участю розроблено основні напрями науково-дослідної діяльності інституту, концепції розвитку системи спеціальної освіти в Україні на найближчі роки та перспективу.

В. Бондар — автор спецкурсів, за якими вчаться студенти педвузів уже чимало років. Він опублікував майже сто наукових робіт, серед них чотири монографії, сім посібників для студентів.

Під керівництвом Віталія Івановича успішно захищено низку кандидатських дисертацій зі спеціальної педагогіки.

За ініціативою В. Бондаря проводяться наукові конференції з проблем інтеграції аномальної дитини в суспільство. Віталій Іванович очолює спеціалізовану вчену раду в справі захисту кандидатських і докторських дисертацій зі спеціальної педагогіки і психології в Інституті дефектології АПН України. Він є членом інших спеціалізованих учених рад.

Побажаймо ж Віталію Івановичу плідної праці й багато років щасливого життя.

⁹⁵ Наші ювіляри. Віталію Івановичу Бондарю — 60. (1998). *Педагогіка і психологія*, (4), 177.

Миколі Дмитровичу Ярмаченкові — 70⁹⁶

Микола Дмитрович Ярмаченко після закінчення в 1951 р. дефектологічного факультету, а в 1954-му — аспірантури Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького (нині Педагогічний університет ім. М. Драгоманова) майже двадцять років працював у цьому вузі, пройшовши шлях від аспіранта до проректора з навчальної роботи.

У 1975 р. Миколу Дмитровича було призначено директором Науково-дослідного інституту педагогіки України, в березні 1974-го — обрано членом-кореспондентом АПН СРСР, а ще через вісім років — дійсним її членом.

Коли Україна здобула незалежність, Микола Дмитрович став фундатором, а відтак — президентом вітчизняної Академії педагогічних наук. Нині він — її радник.

Діапазон наукових інтересів ученого — широкий і багатогранний. Його перу належить близько 300 публікацій. Серед них — глибокі дослідження з проблем виховання й навчання дітей, які мають фізичні вади. Питанням дальшого вдосконалення навчально-виховного процесу, розкриттю психологопедагогічних умов формування в учнів світогляду присвячено працю «Актуальні питання педагогічної науки» (1978). За редакцією М. Д. Ярмаченка вийшов друком і підручник «Педагогіка» для студентів педінститутів та університетів (1986). Вагомим є внесок ученого в підготовку «Антології педагогічної думки Української ССР», надрукованої у Москві в 1988 р.

⁹⁶ Наші ювіляри. Миколі Дмитровичу Ярмаченкові — 70. (1998). *Педагогіка і психологія*, (3), 205-206.

Своєчасним і конче потрібним для правильного, зваженого розуміння минулих періодів у становленні й розвитку школи й педагогічної науки, об'єктивної, принципової й правдивої оцінки діячів народної освіти та заповнення прогалин історії педагогіки, що утворилися в роки культу особи й застою, було видання в 1991 р. за загальною редакцією вченого-академіка нарисів «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні», «Інститут педагогіки АПН України» (1996). У 1997 р. опубліковано його нариси «Академія педагогічних наук України. П'ятиріччя становлення і розвитку».

М. Д. Ярмаченко — активний дослідник, життєвого шляху, діяльності і творчої спадщини А. С. Макаренка («Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка», 1988), «Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко» (1989). За його редакцією кілька разів перевидавався тритомник вибраних творів видатного педагога.

Багато сил і енергії віддає Микола Дмитрович підготовці наукової молоді. Понад 50 докторів і кандидатів педагогічних наук, які успішно працюють у різних регіонах України, — його вихованці.

До 1997 р. М. Д. Ярмаченко — головний редактор нашого журналу, з 1998-го — перший заступник головного редактора.

За плідну роботу вченого нагороджено орденами «Дружби народів» (1986), «За заслуги» III ступеня (1998), кількома медалями. Йому присвоєно звання заслуженого працівника науки і техніки України (1991).

Вітаючи ювіляра, бажаємо йому міцного здоров'я, нових творчих злетів, дальших успіхів у науковій і громадській діяльності.

Косар на полі смиренному

(До 60-річчя Валерія Шевчука)⁹⁷

Він — один із чільних лідерів української художньої прози. А водночас — знаний історик України, талановитий дослідник стародавньої й давньої української літератури, тонкий перекладач творів цієї літератури на сучасну українську мову. А ще — критик, есеїст... Годі перелічити всі грані його творчого єства.

Тож творчість його поцінована високими відзнаками рідного краю й зарубіжжя. Він — заслужений діяч культури Польської Народної Республіки і лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка.

Народився Валерій Олександрович Шевчук 20 серпня 1939 року в Житомирі у робітничій сім'ї. Вищу освіту здобував у Київському університеті на історико-філософському факультеті. Дипломований історик. Звідси — глибока зацікавленість історичною тематикою і в наукових своїх студіях, і в художній творчості. Ця двоєдиність його творчої натури, це органічне злиття в його особі мислителя і художника переконливо доводять можливість омріяного у віках ідеалу всебічно розпростореної й гармонійно уладової особистості.

А працювати доводилося і в редакції міжрегіональної газети «Молода гвардія», і науковим співробітником Київського історичного музею. Потому — перехід на нелегкий творчий хліб.

⁹⁷ Губко О. (1999). Косар на полі смиренному (до 60-річчя Валерія Шевчука). *Учитель*, (9-10), 47-49.

Наробок цього феноменального трудівника вражає. Книги Валерія Шевчука виходили одна за одною, починаючи з 1967 р. Правда, тут була вимушена пауза. Цілих десять років (з 1969-го по 1979-й рік) твори автора не друкувалися — попав під репресивний маховик тоталітарного режиму. Однак не склав у розпачі руки, а продовжував так само одержимо працювати. А тому, коли табу було знято, у пана Валерія на руках виявився значний творчий доробок, і це дозволило знову друкувати книгу за книгою. Прекрасний взірець творчої самодисципліни і громадянської мужності! Як часто навіть талановиті творчі особистості назавжди сходять з літературно-мистецького кону, посилаючись на несприятливі для творчості соціальні й побутові умови!

Назвемо бодай основні книги Валерія Шевчука, хоч одразу слід попередити, що перелік цей буде далеко не повний: «Серед тижня» (1967), «Набережна, 12», «Середохрестя» (1968), «Вечір святої осені» (1969), «Крик півня на світанку» (1979), «Долина джерел», «Тепла осінь» (1981), «На полі смиренному», «Дім на горі» (1983), «Маленьке вечірнє інтермеццо» (1984), «Барви осіннього саду», «Три листки за вікном» (1986), «Камінна луна» (1987), «Птахи з невидимого острова» (1989), «Вибрані твори», «Мисленне дерево. Роман-есе про давній Київ» (1989), «Дзигар одвічний», «Дорога в тисячу років», «Із вершин та низин» (1990), «Стежка в траві. Житомирська сага», у 2-х томах (1994), «У череві апокаліптичного звіра» (1995), «Око прірви» (1996), «Жінка-змія», «Енеїда» Котляревського в системі літератури українського бароко» (1998).

Системотворчий інтелект автора найяскравіше вирізьблюється у його невситимій жадобі творення різного роду тематичних, часом кількатомних збірників, хрестоматій, антологій тощо. 1993 року він виступив упорядником фундаментальної шевченкіани «Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах і фактах». А в 1990-1995 роках ним укладено чотири випуски творів на історичну тематику «Дерево пам'яті». А ще — «Марсове поле», т. 1,2, «Героїчна поезія на Україні», т. 1,2 (1988-1989).

Руйновище українського кннгодруку загальмувало, як бачимо, цей дужий розгін. Друкуватися стає все важче навіть живим

класикам нашої літератури. Однак коли поменшало друкованих книг Валерія Олександровича, то це надолужується численними повістями й оповіданнями в часописній періодиці. Але це — тема для окремої розмови.

За три десятиліття літературної діяльності Валерій Шевчук набув розлогої популярності. Це засвідчує, зокрема, численність перекладів його творів іншими мовами. Вони перекладалися англійською, французькою, німецькою, російською, білоруською, польською, болгарською, словацькою, чеською, угорською, румунською, серболужицькою, сербохорватською, литовською, естонською, грузинською, вірменською, узбецькою, казахською та іншими мовами.

Ця популярність зумовлена не тільки високохудожнім рівнем творів героя нашої оповіді, а й його новаторством. Валерій Шевчук гідно репрезентує Україну в річищі сучасного європейського й світового літературного модернізму.

А ще — глибокий, питомий психологізм його письма. Навіть занурюючись у найдавніші історичні епохи, автор не вдається до традиційного побутопису, а намагається дати передусім психологічний портрет тої доби. Тим-то ці історичні ремінісценції, рефлексії, фантазмагорії й алюзії завжди виявляються читальнику близькими й зрозумілими, оскільки заторкують вічні струни людської психіки.

Валерій Шевчук має міцну закоріненість в українську етнопсихологію й традиційну національну літературу. Це передусім вияскравлюється в щиро українському світосприйманні й такій самій щиро українській мовній стихії. Однак, убезпечений цими двома підстрахувальними линвами, автор зі сміливістю повітряного канатохідця ступає в ірраціональний, примарний світ — моторошнуватий, ілюзорний світ, в якому мовби відлунюють по-запорогові видіння Гофмана, Гойї, Босха, Даля та інших сюрреалістів. У його творах не лише вимушено зміщуються часові, історичні виміри й площини, але й прикмети реального й ірреального. То — задзеркалля нашої душі, і простому смертному годі пробувати зазирнути туди самому.

Однак ці, в чомусь часом ледь не паранормальні, ясновидці візії дисциплінуються не тільки великим спокійним розумом автора,

а й його ясною, мудрою мовою. Поряд з Олесем Гончаром, Євгеном Гуцалом і ще кількома суперзнавцями нашої мови, Валерій Шевчук не тільки щедро обдаровує нас її правічними самоцвітами, а й розгортає у нас на очах сакральну таїну її творіння, з моцартівською легкістю розсипаючи перед нами добірне зерно таких природних, таких соковитих словотворів.

Валерій Шевчук — один з найвибагливіших наших стилістів. Його мовна ріка тече могутньо й химерно, мов крижини під час льодоходу. Вони зіштовхуються, вивершуються, зненацька обриваються в піняву безодню, і за всім тим позірним сум'яттям — своя краса й гармонія. Такий грузинський хоровий спів: кожен, здається, веде свою окремішню партію, не турбуючись про суголосся з сусідом. І все ж у тому позірно грубому й дикувато розхристаному багатоголоссі — якийсь особливо терпкий чар і лад.

Його люблять слухати. Він говорить якимось особливо апетитно, смаковито. І багато й охоче виступає — вже багато років веде в Будинку письменників клуб «Літописець», виголошує авторські радіопередачі.

Можновладно царює його тонкий аналітичний інтелект і в чисто наукових царинах — історичних, літературознавчих. На основі своїх авторських радіопередач з історії українського державотворення, що мали гучну ясу, автор видав ґрунтовну наукову монографію «Козацька держава» (1995), що також мала всукраїнський розголос. Не перелічити його історичні студії.

Хист аналітика-історика став у пригоді Майстру і в його літературознавчих розмислах. Тут з ним зв'язана ціла епоха. Саме завдяки його творчому подвигу широкий український загал відкрив для себе малозвіданий духовний материк української культури — багатства давньоукраїнської літератури. Написані церковнослов'янською й так званою давньоукраїнською книжною мовами, твори наших авторів XI-XVII ст. практично були недоступні масовому читачу. Озвучені чарівником слова прекрасною сучасною українською мовою, ці твори тепер можуть стати набутком кожного.

Одержиме перекладацьке й систематизуюче упорядницьке подвижництво Валерія Шевчука в цій хоромині давньоукраїн-

ського слова вражає навіть на розлогому, масштабному тлі його загального трудового наробку. Завдяки цій титанічній праці, побачили світ такі фундаментальні видання: «Аполлонова люття. Київські поети XVII-XVIII ст.» (1982), «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI — поч. XIX ст.», «Антологія української поезії. Том I. Поезія XI-XVII ст.» (1984), «Сад пісень» Г.Сковороди» (1968, 1972, 1980, 1983), «Твори» І.Вишенського» (1986), «Літопис С.Величка», у 2-х томах (1991).

А скільки перекладів та оригінальних творів лежать у домашньому архіві метра! Серед них — тритомник «Четъї-Мінеї» Данила Туптала, «Київський атеней», три томи книги «Муза Роксоланська», «Українська література XVI-XVII століть», «Суспільно-політична думка XVI — першої половини XVIII століть».

Їх талановито перекладено, сумлінно впорядковано — хоч сьогодні до друку. Однак колапс суспільства не дозволяє їм зрушити з місця. Та прийде наш духовний Великдень — і народ вдячно прийме ці безцінні дари з рук свого речника!

І ще думаєш: вже давно можна було б дати пану Валерію за сукупністю праць доктора філології!

А поки що купаймося в цілющому літеплі світлого, добродічного енергетичного поля могутнього козака-характерника з поля смиренного!

Олексій Губко

Герман Роршах (1884-1922)

(120 років з дня народження)⁹⁸

У цьому році світова психологічна спільнота відзначає 120-річчя від дня народження Германа Роршаха — видатного швейцарського психіатра і психолога, який закарбував своє ім'я в історії психології як автор найвідомішого тесту, що після смерті творця отримав його ім'я.

Герман Роршах народився 8 листопада 1884 року в Цюріху. У сім'ї викладача малювання він був старшим з чотирьох дітей. У 1886 році сім'я переїхала у Шафхаузен, де майбутній учений провів дитинство і юність. Наступного року помирає його мати, а невдовзі й батько. У 1904 році, після закінчення вищої школи, Герман вивчає геологію і ботаніку в Академії Нешателя, одночасно вивчаючи французьку в університеті Діжона. У тому ж році він поступає в медичний коледж Цюріха.

Двадцятидворічним, за рекомендацією Ернста Геккеля, Роршах вирішує присвятити себе психіатрії, яку починає вивчати взимку 1906-07 років у Берліні. Тоді ж він здійснює свою першу подорож до Росії. У 1907 році Роршах знову у Цюріху, де й завершує навчання. Після здачі іспитів він знову приїжджає до Росії, де перебуває кілька місяців. Улітку 1909 року майбутнього вченого запрошують на роботу до психіатричної клініки Мюнстерлінгена, тоді ж відбувається його чергова подорож у Росію. В 1910 році він одружуєть-

⁹⁸ Бурлачук, Л. (2004). Герман Роршах (1884-1922). *Психологія і суспільство*, (4), 236-237.

ся з російською студенткою Ольгою Штепелін, котра приїхала до Швейцарії навчатися із Казані. Наступного року Герман Роршах, якого в дитинстві за пристрасть до малювання дражнили «Плямою», приступає до дослідів з чорнильними плямами, які й раніше використовувалися деякими психологами для вивчення уяви. У 1912 році вчений оприлюднив свою докторську дисертацію «Про рефлексорні галюцинації і близькі до них явища», керівником якої був відомий швейцарський психіатр Ейген Блейлер. Трохи пізніше подружжя виїжджає до Росії. Майбутній творець найзнаменитішого психологічного тесту біля року працює у підмосковному санаторії. Росія відіграє значну роль у житті Роршаха, і не лише тому, що він був одружений на росіянці. Вчений був близький до російського земляцтва в Цюріху, студентом захоплювався творами Толстого і Достоевського, а дізнавшись про голод на Уралі, передає свої заощадження для відкриття дитячої їдальні.

У Швейцарію подружжя повертається в 1914 році. Роршах приступає до роботи в університетському психіатричному шпиталі поблизу Берна. За рік він обіймає посаду одного з керівників санаторію в Херізау, що у східній частині Швейцарії.

Крім психіатрії, вчений жваво цікавився психоаналізом. Із 1919 року і до кінця життя він був віце-президентом Швейцарського психоаналітичного товариства. В останні роки життя науковець багато часу приділяв вивченню історії релігійних сект.

Всесвітньо відома праця «Психодіагностика: діагностичний тест, заснований на сприйнятті», в якій читачам представлений «тест чорнильних плям», опублікована в 1921 році накладом у 1200 примірників. Книга була готова до друку значно раніше, але видавництва не хотіли її публікувати, вважаючи, що вона не знайде свого читача. Праця викликала шквал критики з боку консервативно налаштованої наукової спільноти. За дев'ять місяців після виходу книги, 2 квітня 1922 року, тридцятивосьмирічний Герман Роршах помер від перитоніту. За словами Блейлера, з його смертю померла надія цілого покоління швейцарської психіатрії.

Визнання прийшло до Роршаха тільки після смерті. Міжнародне товариство імені Роршаха було організоване 13 вересня 1952 року

в Берні під час другого Роршахівського міжнародного Конгресу (перший відбувся в 1949 році). Черговий (XVIII) відбудеться у 2005 році. Товариство видає Бюлетень, а також «Роршахіану» — щорічник, присвячений тесту Роршаха та іншим проєктивним методикам (у 2004 році побачив світ XXVI том цього унікального видання). «Психодіагностику» переклали на багато мов, книга витримала багаторічні перевидання. Досить сказати, що у 1992 році опубліковано одинадцяте видання німецькою мовою, у 1998 році англomовні читачі отримали десяте видання книги. Тест Роршаха у 90-і роки минулого століття в численних зарубіжних рейтингах стійко утримував першість за популярністю. Психологи США повідомляють про майже 6 мільйонів (!) досліджень щорічно, проведених за допомогою цього тесту.

Перше видання російською мовою (Москва. Когіто-Центр, 2003) здійснене через 71 рік після смерті автора. Дотепер сфера використання тесту Роршаха в Україні та інших пострадянських країнах надзвичайно вузька, професійна робота з ним — участь незначного числа фахівців-психологів.

Одну з кращих характеристик тесту Роршаха дав журнал «Praxis»: «Тисячі протоколів з результатами досліджень, проведених за тестом Роршаха у всьому світі, повністю і беззастережно довели, що жоден з величезної кількості інших методів психології ні на йоту не може наблизитися до тієї ґрунтовності і систематичності, з якими роршахівська психодіагностика виявляє і начоно представляє для нас як поверхневу, так і глибину психічну структуру людини». Написане це було давно, але змінилося лише одне — сьогодні роршахівських протоколів багато мільйонів.

Леонід Бурлачук

До 60-річчя Б. Й. Цуканова⁹⁹

18 жовтня 2006 року виповнилося 60 років Борису Йосиповичу Цуканову — видатному українському вченому, яскравому представнику психологічної науки, послідовнику плідної вітчизняної експериментальної школи М. М. Ланге — Д. Г. Елькіна, доктору психологічних наук, професору.

Б. Й. Цуканов, мабуть, знав, що настав його час давати відповіді на одвічні питання про природу людини, народившись у перші повоєнні роки в с. Токарево Миколаївської області. Дитинство майбутнього вченого пройшло у селі, і любов до природи та до людини він зберіг на все життя. Будучи добре знайомим з народною творчістю, осягає зв'язок персоніфікованих подій у змінному потоці людської історії. Після отримання природознавчої освіти Борис Йосипович розпочав свій трудовий шлях учителем середньої школи. Згодом все більше заглиблюється у таємниці душі своїх учнів і душі своєї, котра жадає змін і поступу. Інтерес молодого вченого спрямовується на пізнання природи людини. Він багато займається самоосвітою у сфері психології, знайомиться з ідеями П. Я. Гальперіна, О. В. Запорожця, працями Д. Г. Елькіна. Рішення змінити фах остаточно прийшло після зустрічі із професором Д. Г. Елькіним у травні 1973 року. Пізніше, входячи до наукового світу психології, мимоволі порівнює цю зустріч із враженнями від спілкування з відомими вітчизняними психологами — В. П. Зінченком, П. Я. Гальперіним, В. В. Давидовим, Т. О. Запорожець (Гіневською), Е. Д. Хомською, Ю. Б. Гіппенрейтер, Г. С. Костюком.

⁹⁹ Наші ювіляри. До 60-річчя Б. Й. Цуканова. (2006). *Психологія і педагогіка*, (4), 144-145.

У 1976 році, на запрошення Д. Г. Елькіна, Б. Й. Цуканов вступає до аспірантури кафедри психології Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Пошук себе в науці розпочався дисертаційним дослідженням, що мало мету вивчити зв'язки між часовими параметрами сенсомоторних реакцій та особливостями сприйняття часу. В завдання пошуку входило виявлення зв'язку між латентним періодом реакції та сприйняттям тривалості, вивчення можливості керувати рівнем точності сприйняття тривалості через латентний період реакції. Результати оригінальних досліджень не забарилися, а у травні 1982 року він захистив дисертацію, отримавши вчену ступінь кандидата психологічних наук.

Психологія як достовірно наукове знання у своїй рефлексії постійно повертається до аналізу основних етапів свого розвитку. Це дає змогу відроджувати потенційно наявні конструктивні ідеї з пізнавального забуття, віддаючи належне інтелектуальним та вольовим зусиллям їх творців. Проблема природи часу, насамперед суб'єктивного його виміру, а також зв'язок суб'єктивного часу з об'єктивним плідно досліджувалася на початку ХХ століття у різних психологічних лабораторіях. Методи вимірювання часу реакції, відтворення та оцінки тривалості були найбільш досконало розроблені і популярні у наукових лабораторіях та дослідженнях, які проводилися в Одеському університеті видатним ученим, фундатором вітчизняної експериментальної психології М. М. Ланге. Стрімкий розвиток психологічної думки, історичні події та світоглядні колізії заклали у підґрунтя пам'яті ідею часової організації психіки людини. Проблема суб'єктивної природи часу була зведена до проблеми його сприйняття як фізичного об'єкта.

Після скорботної події — втрати свого вчителя і наставника Д. Г. Елькіна (1895-1983), Б. Й. Цуканов очолив науковий напрям «Психологія диференціації часу». Роздуми над проблемою психології сприйняття часу привели його до ідеї створення цілісної концепції психологічного часу на основі експериментального вимірювання його одиниці. Він поставив за мету виміряти одиницю психологічного часу індивідів, описавши її як відносно

об'єктивний факт. Перед допитливим та наполегливим ученим постало надзвичайно складне завдання — здолати натуралістичну позицію про час у психології. І він з ним блискуче справився: його трактування процесу сприйняття часу дозволило мінімізувати відстань між біологічним та історичним у психіці людини, зняти невизначеність між несвідомим рівнем вимірювання часу — «біологічним годинником» — і «перцептивним рівнем» перебігу часу, який дає змогу орієнтуватися кожному в соціальному та культурному просторі.

Спираячись на реляційне розуміння часу в фізиці та поняття суб'єктивного часу в психології, Б. Й. Цуканов дає нову інтерпретацію процесу його сприйняття. Не витлумачення людини у часі, а розуміння людини, котра творить час, стає своєрідним лейтмотивом його наукової творчості. В усіх методичних прийомах, використаних Борисом Йосиповичем у своїх дослідженнях (відтворення, відмірювання, оцінка тривалості), обстежуваний суб'єкт не пасивний, а активний, оскільки здійснює певні зовнішні й внутрішні дії. Інакше кажучи, він вирішує метричні завдання: суб'єкт, нехтуючи годинником, починає лічити тривалість собою, як в історичному минулому міряли пращури відстань у ліктях чи в кроках.

Творча активність професора Б. Й. Цуканова вражає глибиною екстраполяцій, стрімкістю думок, широтою та різноманітністю дослідницьких гіпотез. Він бездоганно обґрунтовує поняття власної одиниці часу індивіда, встановлює зв'язок між цією одиницею часу і типом темпераменту, обґрунтовуючи його п'ятий — рівноважний — тип. У чисельних публікаціях типологічні групи описуються талановитим ученим з позиції індивідуальних властивостей перебігу часу, суб'єктивної течії його швидкості. На увагу заслуговують його тези, згідно з якою мозок розглядається як центральний механізм власного годинника людини, ідея «якості ходу-перебігу власного годинника», категорії «великого біологічного циклу» та «передаточного числа». Кожне з цих нововведень є не тільки теоретичним винаходом, а й самостійним напрямком прискіпливих експериментальних досліджень Бориса Йосиповича. Їх

результати найшли висвітлення на сторінках «Питань психології» (Інститут психології імені Г. С. Костюка), «Психологічного журналу», «Природи», «Науки і життя», «Дефектології», «Психології і суспільства» та інших.

23 жовтня 1992 року в Київському університеті відбувся захист докторської дисертації «Власна одиниця часу в психіці індивіда» (опоненти — професори В. П. Зінченко, Г. С. Середа, С. Д. Максименко). Проведене дослідження дивовижно цілісне, не дивлячись на велику кількість теоретичних концептів, експериментальних процедур та практичних додатків. Його ідейним ядром є виокремлення власної одиниці часу індивіда і, більше того — її конструювання, причому настільки вдале, що конструкція повно співпала з антологією. Подальші зусилля Б. Й. Цуканова були спрямовані на те, щоб показати, що ця антологія людського часу цілком суголосна феноменології, котра охоплює багатющий матеріал, що накопичений у психологічній науці у сфері вивчення сприйняття та оцінки часу.

Наполегливість у розробці перспективного напрямку теоретико-експериментальних досліджень дозволили професору Б. Й. Цуканову в 1994 році відкрити Науковий центр психології часу, стати його директором. Уже через рік після відкриття Центру, за участю Міністерства освіти та АПН України, Інституту людини РАН, Одеського університету, була проведена Міжнародна конференція «Проблеми психології часу», присвячену 100-річчю від дня народження Д. Г. Елькіна. Наслідуючи традиції вчителя, Борис Йосипович відродив секцію психології в Одеському Будинку вчених.

Життєва місія Бориса Цуканова як людини і як вченого вірцева. Почасти вона злита в один момент та єднає в зустрічі гуманність і безкомпромісну оперативність. У серці наукового творця сенс крилатого вислову Джона Фаулза: «Ми вважаємо великим лихом недолік часу, немов кінцева мета людства не найвища гуманність, а блискавична швидкість» — втрачається. Інколи в особі Бориса Йосиповича відчувається повелитель часу, котрий кидає виклик усталеним орієнтирам людської свідомості, а відтак і заформалізованим межам людського життя.

Особливого захоплення наукової думки заслуговує модель великого біологічного циклу в житті людини, що запропонована Б. Й. Цукановим. Згідно з цією моделлю кожен періодично переживає кризи життя, загострення психосоматичних хвороб. Відповідні розрахунки дають змогу передбачити кризові «точки» життя. Звідси — неперехідне значення прогнозу кризових станів для людей, схильних до серцево-судинних нападів. Борис Йосипович особисто супроводжував сердечно хворих, надаючи психологічну допомогу рідним та щиро радіючи одужанню своїх пацієнтів. Плідна праця у цьому напрямку впродовж багатьох років дозволила створити оригінальну антиінфарктну психолого-кардіологічну технологію.

Для Б. Й. Цуканова важливим принципом у вихованні наступників, як і в психологічному супроводі загалом, є проникливість та аутентичність. Справжнє буття людини виявляється для неї тільки у проживанні-переживанні нею часу. Тому він веде учня дорогою пошуку свого часу, своєї стежки в науці. Інтегровані ним принципи відношення до життя стали тими віхами, які транслюються повно і тотально його учням. Найґрунтовніші з них — повага до минулого, збереження традиції та життя у щоденній творчості, відкритість новому — змісту, формам, часопотоку.

На психологічному відділенні Одеського університету проф. Б. Й. Цуканов читає курси експериментальної та диференціальної психології, авторський спецкурс «Час у психіці людини». Його перші вихованці отримали вчений ступінь кандидата психологічних наук, працюючи у межах проблематики «Психологія часу». Як учитель-організатор він розробляє проект студентської психологічної допомоги, створює в Одеському університеті підрозділ психологічної служби.

Перу Б. Й. Цуканова належить 70 друкованих праць, 8 методичних рекомендацій, монографії «Час у психіці людини», «Диференціальна психологія», посібник «Комп'ютерний практикум з експериментальної психології». Коло професійних інтересів цього самобутнього вченого вражає розмахом. Він зосереджується на закономірностях часу, котрий переживається

людиною через власну одиницю часу, що є «мірою усіх речей» у свідомості суб'єкта. Як структурний компонент психіки ця одиниця дає змогу знайти відповіді на цілу низку запитань, пов'язаних з проблематикою суб'єктивного (психологічного) часу. Мабуть, найголовніший висновок, що впливає з робіт ювіляра, полягає у тому, що проблема цього часу може вивчатися у рамках принципу об'єктивності, тобто за умови, що час не протиставляється суб'єктові, а розглядається як тривалість, що реально переживається кожним. Виходячи з цього принципу, немає сенсу ставити питання про сприйняття часу, адже носієм власного часу є сам активний суб'єкт.

Інший, не менш важливий, висновок зводиться до того, що немає потреби і достатніх підстав для введення різних рівнів часу («біологічного годинника», сприйманого, оцінюваного, понятійного чи особистого часу). У системі подолання ієрархічності рівнів часової організації психіки особливе місце посідає особистісне «Я» у своєму ставленні-відношенні до власного життя, котре інтегрує прожите минуле, переживане дійсне та очікуване майбутнє.

Борис Йосипович — хранитель традицій і невтомний новатор, людина вірна справі свого вчителя Д. Г. Елькіна. Він є взірцем наукової доблесті та людської чесності, ніколи не робить поспішних висновків, вивіряє і зважає до дрібниць результати всіх своїх досліджень.

Редколегія журналу «Психологія і суспільство», активним членом якої він є із першого дня його заснування, колеги та учні щиро вітають Бориса Йосиповича із ювілеєм і бажають йому непохитного здоров'я, життєвих і творчих успіхів у його жертівній науково-освітній та громадській діяльності.

Ювілеї святкують люди і ... установи Генератор ідей, стратег і тактик...

Слово про В. І. Бондаря — вчителя директорів¹⁰⁰

З першої зустрічі, коли я прийшла працювати у ЦІУВ УРСР завідуючою кабінетом фізики і астрономії, і донині для мене Володимир Іванович як згусток творчої мудрої енергії, як єдиний порив, завжди спрямований у лише йому відомому напрямі. Коли попадаєш в його енергетичне поле, то обов'язково переймаєшся його вболіваннями. Пригадую першу для мене його лекцію «Методи навчання» я серед слухачів курсів директорів шкіл сиділа зачарованою від завзяття молодого, але і досвідченого лектора, який під час лекції продукував потік яскравих і як підтверджено часом доленосних для управлінської справи ідей, а краса трикомпонентної структури методів навчання безповоротно захопила мене. З того моменту у мене й почала складатися своя дидактична система поглядів на діяльність вчителя і директора школи. Потім з'явилися мої практичні заняття, які доречі визнавалися слухачами курсів резерву директорів шкіл найкращими, а в методичних матеріалах до них стояло посилання, що вони розроблені на основі таких-то ідей або праць В. І. Бондаря. Тому я з того часу і вважаю себе його ученицею, хоч офіційно це й не так!

¹⁰⁰ Виговська, О. (2006). Ювілеї святкують люди і ... установи. Генератор ідей, стратег і тактик... Слово про В. І. Бондаря — вчителя директорів. *Директор школи, ліцею, гімназії*, (1), 106-107.

А в проблемі оптимізації навчально-виховного процесу за ідеєю Ю. К. Бабанського ми йшли паралельними курсами. Мене вела ідея впровадження у шкільну практику усіх найзначущих наукових досягнень та розуміння науки як продуктивної сили.

Щоб поширити ці ідеї серед вчителів фізики республіки, мною для них та завідувачів кабінетами фізики обласних ІУВ був організований та проведений двотижневий семінар на базі вчителя-новатора, вчителя фізики СШ № 45 м. Донецька Бориса Івановича Дегтярьова — носія передового педагогічного досвіду з проблем оптимізації, який тоді тільки-но захистив кандидатську дисертацію і підтримував творчі зв'язки безпосередньо з Юрієм Костянтиновичем. Отже, для забезпечення успішності цього заходу, треба було підібрати відповідну лектуру: практик, носій передового досвіду, вже був, методист в моїй особі був, залишалось тільки знайти справжнього теоретика, вченого та й, бажано, прекрасного лектора, педагога.

В цей час Володимир Іванович очолював творчу групу науковців і практиків, якою успішно розроблялась система роботи щодо впровадження в практику шкіл Дніпропетровської області теорії і технології оптимізації навчально-виховного процесу академіка Ю. К. Бабанського, який потім став науковим консультантом докторської дисертації В. І. Бондаря. Заради історичної правди скажу, що тоді в ЦІУВ були створені й інші творчі групи з впровадження науково-методичних надбань і вся ця важлива робота проводилася з ініціативи директора нашого Інституту І. П. Жерносека.

Додам ще один факт: у 80-х роках Володимир Іванович піднімає ще одну важливу для справи вирощування творчих колективів, авторських шкіл проблему — виявлення, створення і поширення передового педагогічного досвіду. Тож найкращим вченим-лектором міг бути лише Володимир Іванович!

На цьому семінарі він й апробував свою технологію аналізу уроку.

Згодом вийшли друком його відомі статті «Системний підхід до аналізу уроку» та «Наукові основи процесу аналізу уроку». На моїх очах В. І. Бондар ставав фундатором нового наукового напрямку в пе-

дагогіці — управлінська дидактика. Рада тому, що ідеї Володимира Івановича — найактуальніші й сьогодні! Вони не підвладні часу!

Академік Володимир Бондар — авторитетний і в Україні, і за її межами вчений.

50 років науково-педагогічної діяльності — це творчий злет Володимира Івановича від вчителя сільської школи, викладача кафедри до відомого вченого, якого чекає попереду досягнення все нових і нових вершин в ім'я прогресу освіти в Україні.

Наведу влучні слова Івана Зязюна про нашого ювіляра: «Мені видається, що Бог через батька і матір дав Володимирі Івановичу проникливий розум, дуже світлу душу. Наділив його найважливішою рисою педагога — робити людям добро.

Створив школу науковців-керівників та «кузню» молодих педагогічних кадрів, продовжує розвивати свою наукову школу, поповнюючи її новими кандидатами і докторами наук.

Володимир Іванович за суттю — генератор ідей, стратег, і тактик.

Тож до власної ювілейної дати він спромігся подарувати Собі і нам ще одну свою унікальну роботу — підручник «Дидактика».

У вітальному слові на святковому круглому столі на честь ювіляра Іван Андрійович додав: «Щиро раді появі конче необхідного і студентам, і викладачам-педагогам підручника «Дидактика» і сердечно вітаємо його творця Володимира Івановича Бондаря з прекрасним витвором».

Від себе додаю, що наш Володимир Іванович — творець цілої планети на ім'я «Дидактика», яка з'явилася на освітянському небосхилі України. Цей образ народився через усвідомлення наслідків великої і значної праці В. І. Бондаря: чим міцніше стоїмо на фундаменті його праць, тим далі сягає наше око, розум, тим більше здатні охопити, а отже і бути більш ефективними, продуктивними.

Редакційна стаття Ольги Виговської, головного редактора журналу «Директор школи, ліцею, гімназії»

Вітаємо з ювілеєм Миколу Борисовича Євтуха

[до 75-річчя з дня народження]¹⁰¹

Микола Борисович Євтух — відомий учений у галузі історії педагогіки, педагогіки вищої школи, зарубіжної, порівняльної й соціальної педагогіки. Він — дійсний член НАПН України доктор педагогічних наук професор академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України, член Президії НАПН України.

М. Б. Євтух народився 26 червня 1938 р. в снт Зарічне Зарічненського району Рівненської області в родині поліських селян. Закінчивши філологічний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (1962), він учителював у середніх школах № 51 та № 9 Львова.

У 1969 р. вступив до аспірантури Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, відтак із 1972 р. працював старшим науковим співробітником цього інституту, вченим секретарем Ради з координації наукових досліджень у галузі психолого-педагогічних наук УРСР. У 1978 р. переходить на роботу в Київський державний педагогічний інститут іноземних мов (тепер Київський національний лінгвістичний університет) спочатку на посаду старшого викладача, доцента, професора, а з 1989 р. — завідувача кафедри педагогіки і психології. З 1997 р. Микола Борисович очолює відділення вищої освіти НАПН України.

¹⁰¹ Вітаємо з ювілеєм Миколу Борисовича Євтуха. (2013). *Педагогіка і психологія*, (2), 95-96.

М. Б. Євтух — автор понад 400 наукових та науково-методичних праць. Серед них: монографії: «Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)», «Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських вчених, письменників і громадських діячів (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)», «Просвітницька діяльність та педагогічні погляди О. В. Духновича»; підручники: «Педагогіка: теорія та історія», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Соціальна педагогіка», «Культура взаємин», «Математичне моделювання в психологічних та соціологічних дослідженнях»; навчальні посібники: «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Правові основи української педагогіки: етика та соціальні норми», «Словник-хрестоматія педагогічних понять». Усі підручники отримали гриф Міністерства освіти і науки України, а підручники «Культура взаємин» та «Математичне моделювання в психологічних та соціологічних дослідженнях» посіли перші місця, відповідно, на конкурсі найліпших наукових робіт НАПН України у 2013 р. в номінації «Кращий підручник» та на конкурсі кращих наукових робіт у 2012 р. в Національному авіаційному університеті.

М. Б. Євтух започаткував новий напрям у педагогічній науці — традиції виховання в зарубіжній народній педагогіці. Він — автор першої в країні комп'ютерної навчально-контролюючої системи з курсу «Педагогіка», яку успішно апробовано і використано в практиці у ВНЗ України. Під його керівництвом сформовано наукову школу, яка розробляє і успішно впроваджує в практику актуальні проблеми вищої школи. Про це красномовно свідчать підготовлені ним 39 докторів та 106 кандидатів наук.

Микола Борисович — член спеціалізованих учених рад із захисту докторських дисертацій, член редакційної колегії журналів «Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України» та «Рідна школа», низки наукових і науково-методичних збірників, тривалий час був головним редактором збірника наукових праць «Теоретичні питання освіти та виховання».

Ім'я академіка М. Б. Євтуха добре відоме не лише в Україні, а й за її межами. Він — іноземний член Російської академії освіти, академік Міжнародної слов'янської академії освіти

ім. Я. А. Коменського, Міжнародної академії наук педагогічної освіти (Москва); заслужений професор Київського національного лінгвістичного університету; почесний доктор Міжнародного економіко-гуманітарного університету «РЕГІ», Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, Інституту вищої освіти НАПН України і Кримського гуманітарного університету (м. Ялта); лауреат премії Мінвузу України (1992). Американський біографічний інститут у 2000 р. визнав його «Людиною року», обрав членом наукової ради експертів-консультантів. Ім'я М. Б. Євтуха внесено до Міжнародної книги видатних лідерів (Американський біографічний інститут, 2000) та книг «Україна наукова. Національна академія педагогічних наук України» (2010), «Літопис досягнень сучасної України», розділ «Успішні професіонали України» (2011), «Золота книга України», розділ «Золотий фонд нації» (2012), «Літопис освіти і науки України. Історія. Сьогодення. Перспективи» (2013).

Заслуги академіка М. Б. Євтуха відзначено урядовими, академічними нагородами, нагородами Української православної церкви: орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою НАПН України, Почесною грамотою Російської академії освіти, медалями «Ветеран праці», «А. С. Макаренко», «К. Д. Ушинський», «Святий Іштван» (Угорщина), нагрудними знаками Міністерства освіти і науки України «Відмінник народної освіти України», «За наукові досягнення», «Петро Могила», орденом Святого князя Володимира III ступеня з присвоєнням титулу «Старшина Ордена „Святий Князь Володимир“», орденами Нестора-Літописця I, II та III ступенів, Святителя Дмитрія, Різдва Христового.

Побажаймо ж Миколі Борисовичу здоров'я, творчого довголіття і успіхів у наукових пошуках!

Науково-педагогічна творчість професора Юрія Дмитровича Шуйського

(до 70-річчя від дня народження)¹⁰²

Вчені зі світовим ім'ям В. І. Вернадський, М. І. Вавилов та ін. неодноразово наголошували на вивченні історії науки і техніки. Нині існує наука біографістика, яка розробляє наукові біографії відомих вчених. Для самої науки важливо, що зроблено, то для історії науки має значення, як це було зроблено. Тобто, необхідно знати всі обставини, які сприяли до нового витка розвитку науки.

Юрій Дмитрович Шуйський добре відомий в Україні та за її межами дослідник, якому заслужену славу принесли його наукові здобутки в географії, зокрема в одному з її напрямів — берегознавстві. На нашу думку, одна грань діяльності професора Ю. Д. Шуйського недостатньо досліджена істориками науки і техніки — наукові напрацювання, які вплинули на становлення школи берегознавства в Україні.

Період науково-педагогічної творчості професора Ю. Д. Шуйського охоплює п'ятдесят років, починаючи з 1962 р. й до сьогодні.

Наукова та науково-педагогічна діяльність вченого в галузі географії професора Ю. Д. Шуйського неодноразово висвітлювалась у ЗМІ та наукових виданнях [1-4 та ін.].

¹⁰² Половка С., Осадчий О. (2012). Науково-педагогічна творчість професора Юрія Дмитровича Шуйського (до 70-річчя від дня народження). *Історико-педагогічний альманах*, (2), 75-79.

Ми не ставимо собі за мету дати повну довідку про життя та науково-педагогічну творчість професора Ю. Д. Шуйського, бо це надто важлива справа, це мусить бути окреме наукове дослідження. Тому, ми в науковій праці ставимо завдання — на історичному зрізі біобібліографічних віх Юрія Дмитровича прослідкувати його внесок у становлення берегознавства в Україні. Ми сконцентруємо увагу читача на ключових наукових напрацюваннях, які принесли заслужену славу вченому.

Юрій Дмитрович Шуйський — відомий в Україні та за її межами вчений, доктор географічних наук, завідувач кафедри фізичної географії і природокористування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, учень В. П. Зенковича.

Ю. Д. Шуйський є основоположником і засновником наукової школи з берегознавства в Україні. Ним було створено вчення про баланс осадового матеріалу в береговій зоні морів, теорію районування та класифікації берегів Світового океану. Він також розробив алгоритм практичного застосування берегознавства в умовах підсиленого тиску антропогенного процесу та сучасної зміни клімату. Для того, щоб зрозуміти й усвідомити пройдений ним науково-дослідницький шлях, зупинимося на найважливіших віхах його життя та основних наукових напрацюваннях, які істотно вплинули на становлення видатного дослідника, стику суша-море та відбилися на розвитку географічної науки в Україні та близькому і далекому зарубіжжі.

Юрій Дмитрович народився 23 лютого 1942 року в м. Новоросійськ (Краснодарський край) в родині службовців. Дитинство та юність вченого пройшли в Одесі в одному з багатонаціональних дворів на Молдаванці. Середню освіту він отримав закінчивши в 1959 році загальноосвітню школу № 122 м. Одеси. В цьому ж році Ю. Д. Шуйський поступає на географічний факультет Одеського державного університету (ОДУ) імені І. І. Мечникова. В 1964 р. закінчує цей факультет ОДУ за фахом «фізична географія» за спеціалізацією «морфологія і динаміка берегової зони моря».

З 1966 по 1970 р. Юрій Дмитрович навчається в очній аспірантурі в Інституті океанології АН СРСР ім. П. П. Ширшова під

керівництвом засновника сучасного берегознавства професора В. П. Зенковича. В 1970 р. він захищає кандидатську дисертацію на тему: «Особливості прибережно-морських розсипів Східної Балтики в зв'язку з режимом вздовж берегових потоків наносів». Згодом Ю. Д. Шуйський з успіхом захищає в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова докторську дисертацію на тему: «Сучасний баланс наносів у береговій зоні морів» (1985 р.) [1-4].

Здійснюючи історичний зріз діяльності професора Ю. Д. Шуйського, слід виділити три великих блоки, а саме: наукова-дослідна, педагогічна та громадська робота. Торкаючись питання становлення його як вченого, окреслимо коло наукових інтересів — геоморфологія, океанологія, берегознавство. Нині Юрій Дмитрович багато робить для науково-викладацької спеціалізації кафедри в напрямі морської тематики, що є традиційною на кафедрі приморського університету, яким є ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Науково-дослідна робота. Студент Юрій Шуйський вирізнявся серед студентської молоді. Він брав активну участь у студентських наукових конференціях у Московському (двічі), Ризькому та Київському університетах, де виступав з науковими доповідями. Закінчивши три курси університету Ю. Д. Шуйський у липні 1962 р. бере участь у морській експедиції на НДС «Мечников». Під час цього рейсу досліджувалися піщана пересип Тузлівської групи лиманів, береги та дно Егорлицького і Тендрівської заток Чорного моря. За результатами цієї експедиції дослідник публікує першу свою наукову працю («Заметки о составе наносов на дне Егорлыцкого и Тендровского заливов на Черном море», 1962). Згодом здійснює також першу наукову доповідь на тему: «Некоторые вопросы динамики кулисных подводных валов» на Всесоюзній конференції «Развитие новых исследований природных ресурсов» (1963) [1].

Перебуваючи в аспірантурі Юрій Дмитрович здійснив дослідження, які були пов'язані з формуванням осередків важких рудних мінералів у береговій зоні Балтійського моря. Він вивчав процеси руху та відкладення наносів у береговій зоні, у тому

числі вперше виконав унікальний натурний експеримент по відновленню осередків накопичення рідкісних і розсіяних хімічних елементів при промисловій розробці.

Юрій Дмитрович Шуйський вперше у світовій практиці розкрив і обґрунтував сучасний механізм формування розсипних родовищ рідкісних металів у береговій зоні моря. Дисертаційними матеріалами аспіранта Шуйського було доведено, що такі завдання вирішуються методами балансу наносів, для чого берегова зона розглядається як відкрита природна система, а також шляхом розгляду вертикального виміру потоків наносів. Ю. Д. Шуйський запропонував і обґрунтував нове поняття про «шар хвильової переробки» як третього виміру вздовж берегового потоку наносів.

Після захисту кандидатської дисертації Юрій Дмитрович розпочинає трудову діяльність в Атлантичному відділенні Інституту океанології АН СРСР у Калінінграді, приймає активну участь у експедиційних берегових і морських роботах на Балтійському, Чорному, Азовському, Каспійському і Білому морях. На здобутому під час цих експедицій фактичному матеріалі Ю. Д. Шуйський складає перше наукове зведення про береги всього Балтійського моря як цілісного природного організму, доводить факт успадкованості його акумулятивних берегів, розробляє першу аналітичну модель процесу диференціації наносів у фаціальних умовах берегової зони морів. Вперше в СРСР отримує чисельну характеристику впливу виключно сильного шторму на піщані береги неприливної моря в межах складної літодинамічної зони. Свої наукові напрацювання дослідник доводить до наукової громади в колективній монографії «Геологія Балтійського моря» (1976) та інших публікаціях [1-4].

Розробляючи чисельну бюджетну та госпдоговірну тематику (понад 50 науково-дослідних тем) з проблеми природокористування в береговій зоні Чорного, Азовського та інших морів Ю. Д. Шуйський розробив наукові основи створення та експлуатації штучних пляжів, як захищених огорожувальними спорудами, так і вільних. Він встановив динамічні характеристики та оптимальні

розміри штучних піщаних пляжів у різних умовах з використанням методу абсолютних мас, а також розробив методику оптимізації природокористування в береговій зоні морів.

Досліджуючи морфо- і літодинаміку Жебрянської бухти в північній частині дельти р. Дунай, Юрій Дмитрович приходить до висновку про недоцільність будівництва порту Усть-Дунай, так як це негативно відіб'ється на природній системі і нанесе їй значного незворотного ущербу. Ю. Д. Шуйський здійснив на науковій основі прогноз про неефективне використання (не більше 20 років) суднохідного шляху по рукаву Прорва в зв'язку з природним замулюванням і рекомендував вибрати інший дунайський рукав для судоходства.

У 60-70-ті роки ХХ ст. Ю. Д. Шуйський бере участь у дослідженнях пересипів лиманів та гідрогеологічного режиму їх вод між заплавами Дунаю і Дніпра. На здобутих під час експедицій матеріалах він проробляє проект будівництва Дунай-Дністровської зрошувальної системи в Причорноморських степах та приходить до висновку, що така система принесе шкоду лиманам і буде довгостроковою причиною їх деградації, а їх перетворення в прісні водоймища не приведе до бажаних результатів.

У 70-90-ті роки ХХ ст. в Юрія Дмитровича вельми багата географія експедиційної діяльності, береги Радянського Союзу (Чорного, Азовського, Каспійського, Білого, Баренцового, Чукотського, Берингового, Охотського, Японського морів) та багатьох зарубіжних країн (Болгарії, Румунії, Туреччини, Албанії, Італії, Франції, Бельгії, Голландії, Німеччини, Данії, Польщі, Сирії, Китаю, В'єтнаму, США, Канади).

Значна експедиційна діяльність і наукові напрацювання та популярність у наукових колах сприяли приєднанню в 70-х початку 80-х років ХХ ст. Ю. Д. Шуйського до виконання програми досліджень Комісії Берегових систем Міжнародного Географічного Союзу (CCS IGU). Це дало йому змогу співпрацювати з провідними іноземними вченими: американцями М. Шварцем, Д. Уокером, Н. Псуті, С. Літерманом, австралійцем Е. Бердом, французами Р. Паскоффом і Д. Картером і М. Бреєм, голландцем П. Августиним та багатьма ін-

шими. Ставши співвиконавцем цієї програми, Юрій Дмитрович отримав доступ до широкого кола новітньої інформації всіх країн та всіх океанів і морів. Він «приклав руку» до складання міжнародної географічної енциклопедії берегової зони Світового океану (1982), міжнародного Атласу берегів країн Світу (1985), розробив теорію балансу осадового матеріалу в береговій зоні Світового океану, склав карти берегів низки морів. Дослідник представляє берегову зону як найбільш потужний седиментологічний бар'єр у Світовому океані, доказує провідну роль процесів абразії в живленні наносами берегової зони, виконує чисельну оцінку всіх елементів балансу осадового матеріалу при їх надходженні в море. Напрацювання по даній проблемі вчений висвітлив у монографічній роботі «Проблеми исследования баланса наносов в береговой зоне морей» (1986).

Ю. Д. Шуйський учасник понад 130 різнорідних наукових зібрань (конгресах, конференціях, симпозіумах та наукових зборах і т.н.) у країнах колишнього СРСР та 17 інших країнах світу. Він є автором понад 400 наукових праць, які опубліковані як самостійно, так і в співавторстві, серед них 21 монографія та 3 Атласи. Близько 50 його наукових праць вийшло за кордоном на багатьох мовах світу в Болгарії, Франції, Угорщині, Голландії, Великобританії, Італії, Іспанії, США, Японії та ін. [1-4].

Наукові праці професора Ю. Д. Шуйського користуються широкою популярністю та попитом, для прикладу зазначимо, що найбільші бібліотеки світу запросили його книги, а саме: Бібліотека ім. В. І. Леніна (Москва), бібліотека МДУ ім. М. В. Ломоносова, Бібліотека Сорбонського університету (Франція), Бібліотека Конгресу США, бібліотеки Оксфордського та Кембриджського університетів (Великобританія), бібліотеки Університетів Рутгерс і Нью-Йорка (США) та ін. [1].

Педагогічна діяльність. В 1971 р. Юрія Дмитровича Шуйського запрошують на геолого-географічний факультет ОДУ імені І. І. Мечникова. Юрій Дмитрович повертається до рідного міста та розпочинає педагогічну діяльність на кафедрі фізичної географії. Тут він проходить шлях старшого викладача (до 1974 р.),

потім — доцента (до 1986 р.), згодом — професора, а з 15 квітня 2003 р. і донині — завідувач кафедру [1-4].

У студентські роки та на зорі своєї педагогічної кар'єри Ю. Д. Шуйський відвідував лекції та семінари А. А. Григор'єва, І. П. Герасимова, А. Л. Яншина, Л. А. Зенкевича, В. Н. Степанова, І. С. Щукіна, К. К. Маркова, О. К. Леонтьєва та ін. Активно спілкувався з В. Г. Бондарчуком, В. М. Векличем, О. М. Мариничем, Ю. П. Зайцевим сприймав їх провідні географічні ідеї. Брав безпосередню участь у морських та берегових експедиціях Ростовського, Сімферопольського, Московського, Калінінградського, Ризького, Далекосхідного, Бакинського університетів, Гідрографічної служби Чорноморського, Балтійського та Тихоокеанського ВМФ, академічних наукових установ, під час цих експедицій активно спілкувався з науковцями науково-дослідних і науково-навчальних установ.

Професор Ю. Д. Шуйський нині читає бакалаврам, спеціалістам та магістрам навчальні курси («Загальна океанологія», «Регіональна океанологія», «Динаміка морських берегів», «Історія і методологія географічної науки», «Методика польових географічних досліджень», «Антарктика», «Фізична географія СРСР», «Краєзнавство і туризм», «Сучасні тенденції розвитку природи» і «Географічне прогнозування та експертиза»), керує курсовими і дипломними та магістерськими роботами, консультує аспірантів і докторантів як з України так і з далекого зарубіжжя (Югославії, Болгарії, Німеччини, В'єтнаму, Китаю, Польщі, США, Австралії, Гвінеї та Сирії).

Лекційні та лабораторно-практичні заняття, які проводить Ю. Д. Шуйський, вирізняються високим професіоналізмом, інформаційною насиченістю, чіткою викладкою матеріалу, який був безпосередньо зібраний власноручно Юрієм Дмитровичем на берегах багатьох морів Світового океану.

Професор Ю. Д. Шуйський активно використовує в навчальній та методичній роботі з студентами знання і навички та фактичний матеріал експедиційних робіт. Значна частина методичних і практичних посібників складена та написана професором саме на безпосередньо зібраних ним матеріалах.

Юрій Дмитрович багато уваги та часу приділяє підготовці кадрів вищої кваліфікації. Цей напрям діяльності він проводить через кафедру та роботу в спеціалізованих вчених радах по захисту кандидатських і докторських дисертацій в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова (спеціальність 11.00.11), в Одеському державному екологічному університеті (Одеса) і Морському гідрофізичному інституті НАН України (Севастополь) (спеціальність 11.00.08). Під його безпосереднім керівництвом і консультуванням захищено 7 кандидатських та 9 докторських дисертацій по географічним і геолого-мінералогічним наукам. Ю. Д. Шуйський опонує та експертує кандидатські і докторські дисертації, зазначимо, що таку роботу він проводить не тільки в Україні, а в країнах ближнього (Росія, Грузія, Вірменія, Литва та Естонія) та дальнього зарубіжжя (Польща, Румунія, Болгарія та Хорватія) [1-4].

Ю. Д. Шуйський переконаний, що при підготовці кадрів вищої кваліфікації потрібне ступеневе підвищення професійного рівня географа. Не дивлячись на інтеграційні процеси України в напрямку Європи, на погляд вченого, потрібно зберегти в нашій державі кандидатський та докторський науковий ступінь. Професор Шуйський не виключає введення стандартизованого захисту магістерських дисертацій на засіданні спеціалізованої ради, він переконаний, що магістрант повинен показати вміння виконувати наукову роботу. Кандидатська дисертація повинна вносити наукову новизну в теорію географії і в регіональні аспекти географічної науки, докторська повинна стати розробкою глобальних географічних проблем, які охоплюють загальнопланетарні закономірності розвитку географічної оболонки.

Громадська робота. Юрій Дмитрович неодноразово обирався членом президії профкому ОДУ ім. І.І. Мечникова та головою профкомівської комісії по охороні праці і техніці безпеки (1974-1987 рр.), а також активно проводив роботу в штабі громадянської оборони університету (1975-1982 рр.).

Ю. Д. Шуйський нині здійснює значну громадську роботу як в середині України так і за її межами. Така його діяльність сприяє популяризації української науки в світовій спільноті. Подамо

лише один перелік різнорідних товариств до яких входить Юрій Дмитрович. Він є членом низки вітчизняних та міжнародних наукових організацій: член Географічного Товариства України з 1964 р., Комісії АН СРСР з проблем Світового океану (1973-1992 рр.), Почесний член Геологічного товариства Болгарії (1975 р.), член Берегової Комісії при Міжнародному Географічному Союзі (з 1976 р.), Міжнародної Програми геологічної кореляції ЮНЕСКО (з 1978 р.), Почесний член Берегового Товариства США (з 1981 р.), член Комісії Берегові ліній Міжнародної Асоціації з вивчення четвертинного періоду (INGUA) з 1982 р., член Європейського Союзу по захисту берегів (EUSS) з 1990 р., експерт ЮНЕП (UNEP) з 1988 р. і Мінприроди України з 1993 р., засновник і Президент Національної Асоціації ЕВРОБЕРЕГ-УКРАЇНИ з червня 1994 р., академік Національної Академії Наук США з 1995 р. (посвідчення № 405773), за рішенням Президії НАН України, включений до складу Національної Робочої групи від України з міжнародною програмою LOICZ («Геоєкологія сполучення суші і моря»). З 1997 р. — академік міжнародної Академії історії та філософії природничих та технічних наук (диплом № 19). Автор низки наукових розробок за програмами цих організацій і основні результати досліджень опубліковані в зарубіжних виданнях. Ю. Д. Шуйський є постійним референтом Комісії Берегові систем від України у Міжнародному Географічному Союзі (з 1980 р.). В 2000 р. був членом-засновником Української Асоціації «Жива планета — XXI століття», яка формує основні регіональні напрями охорони природи і раціонального використання природних ресурсів [1].

Юрій Дмитрович входить до низки редколегій зарубіжних і українських наукових видань: «Ocean & Coastal Management» (з 1997 р., Великобританія); «Вісник Одеського університету», (з 1999 р., Україна м. Одеса); «Проблеми регіональної екології» (з 1999 р., Російська Федерація м. Москва); «Фізична Географія та геоморфологія» (з 2001 р., Україна м. Київ).

За плідну науково-педагогічну та громадську роботу Ю. Д. Шуйського неодноразово було відзначено нагородами різного рівня: почесний дипломом ВДНГ СРСР, нагрудний знак «Переможець Соціалістичного змагання за 1975 р.» (1978), за підсумками кон-

курсу «Хто є хто в Світі серед учених», проведеного Міжнародним біографічним інститутом (США), був обраний «Людиною Року 1998», а в 1999 р. нагороджений Золотою медаллю «Тисячоліття», Лауреат Фонду ім. Д. Сороса (1994 р.) і двічі (у 1988 і 1993 рр.) Лауреат Фонду ім. Д. Фулбрайта (США). За рейтингом 2005 увійшов до першої десятки вчених географів України, а в 2011 р. професора Ю. Д. Шуйського Рада Директорів Американського Біографічного Інституту нагородила Орденом Міжнародних Послів [1-4].

Викладене дає підставу зробити узагальнюючий висновок, що Юрій Дмитрович Шуйський гідно представляє українську географічну науку, зокрема створену ним в Україні наукову школу з берегознавства на міжнародній арені, його наукові напрацювання не поступаються та випереджають світові аналоги. Нам би хотілося побажати Ю. Д. Шуйському подальших успіхів у науково-педагогічній роботі та реалізації його творчих задумів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. До 60-річчя Ю. Д. Шуйського / авт. тексту колектив ОНУ ім. І. І. Мечникова // Український географічний журнал. 2002. № 1. С. 85.
2. Вчені вузів Одеси / упорядник Л. М. Бур'ян. Одеса: РВВ Наук, бібліотеки ім. М. Горького, 2001 (Природничі науки 1946-1996). Ч. 1. Геологи. Географи. С. 286-290.
3. Одесский университет / И. П. Зелинский, Л. А. Ануфриев, М. Е. Раковский и др. Киев: Лыбидь, 1991. С. 117-118.
4. Професори Одеського (Новоросійського) університету: бібліографічний словник. Т. 4 (Р-Я) / відп. ред. В. А. Сминтина. Одеса: Астропринт, 2000. С. 389-392.

Половка Сергій,
Осадчий Олександр

Шляхами творчості і муки

(до 125-річчя від дня народження М. П. Драй-Хмари)¹⁰³

*Долі своєї я не кляню: бути луною, будить луну.
Віршиком був я рунних полів — гнівом на дуків дух мій горів.*

М. Драй-Хмара

Михайло Панасович Драй-Хмара... Один із славних синів Чернобаївщини, поет і перекладач, учений, педагог, чия творчість має право на своє окреме місце поруч інших представників символізму. Природа була до нього щедрою, обдарувавши його і чоловічою вродою, і талантом, і всіма тими чеснотами, які вищують людину над її оточенням. Досить сказати, що професор Михайло Драй-Хмара володів 19-ма мовами, мав добру, сердечну вдачу, не побоявся віддати свою посаду в «Українському словнику» М. Рильському, коли той вийшов із в'язниці і потребував допомоги. А ще — дуже любив Україну і рідну Черкащину.

Народився Михайло Панасович Драй-Хмара 10 жовтня 1889 року в заможній селянській родині козацького походження в селі Малі Канівці Чернобаївського району. З п'яти років лишився без матері, яка померла від тифу, а вже 9-річним батько віддав його

¹⁰³ Дядик Д. (2014). Шляхами творчості і муки. (До 125-річчя від дня народження М. П. Драй-Хмари). *Наука і суспільство*, (9-10), 43-45.

вчителів Циганкову з села Панського, що під Черкасами. Учитель готував Михайла до вступу в гімназію. Про той час набагато пізніше Драй-Хмара зробив один із перших записів до свого щоденника: «Спочатку «монастирське життє» в Панському, від якого я, 9-літній хлопчик, буквально втік. Потім брудна Золотоноша. Далі гімназія...» Михайло блискуче закінчив 4 класи Черкаської гімназії. Ті отроцькі щасливі літа так сонячно і журно він згадуватиме у вірші «Черкаси»:

*Дніпром, сосновим бором і смолою
Повіяло од споминів моїх...
Октави родяться... Днедавній сум
пливе з очей моїх за сині гори
і лине до Дніпра, де срібний шум
кипить під веслами, коли простори
п'яніють од весни, од ярких дум
і каламутять виднокруг прозорий!
Нехай минущий утриває час —
ніколи не забуду я Черкас.*

Батько Михайла Панас Драй, розуміючи незвичайні здібності сина, прагнув дати йому освіту. Для того, щоб вивчити дітей, батько продав майже всю землю.

У селі з гордістю говорили: «Драй не пожалів землі, щоб вивчити дітей, а він мав 12 десятин. Був у селі старостою, нагороджений медаллю за врятування дітей на пожежі». Далі у Михайла було навчання в Колегії Павла Галагана в Києві, що була найкращою приватною гімназією (на кшталт сьогоднішнього Оксфорда). Лише надзвичайні здібності відчинили сільському хлопцеві двері в елітарний храм науки. По закінченні Колегії в 1910 році отримав від неї в дарунок гроші і одяг і восени цього ж року вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де одержав стипендію на 4 роки.

Ще в студентські роки публікує високо оцінені філологічними авторитетами наукові праці, має закордонні студії, одержує за одну з розвідок золоту медаль Київського університету. По завершенні

навчання, у 1915 році, Михайла Драй-Хмару лишають на кафедрі японознавства для здобуття професорського звання. Але у зв'язку з початком 1-ої світової війни Київський університет евакуювали до Саратова, а Михайла Драй-Хмару відрядили до Петербурзького університету, як професорського стипендіата, де він працює під керівництвом таких філологів, як Шахматов, Лавров, Бодуен де Куртене, відвідує літературні вечори тодішніх знаменитих російських поетів. Особливо захоплюється Блоком, знайомиться з Єсеніним. Тут, в оточенні російського літературного бомонду, Драй-Хмара прийняв принципово важливе рішення: ти — українець, працюю для свого народу, для своєї культури.

У травні 1917 року Драй-Хмара повернувся до Києва, щоб взяти активну участь у національному відродженні свого народу. Він — професор Кам'янець-Подільського університету, потім очолює кафедру українознавства при Київському медичному інституті, а водночас очолює Слов'янський відділ в Інституті мовознавства при ВУАН, завідує кафедрою загального слов'янознавства в Інституті лінгвістичної освіти, кафедрою загального мовознавства в Інституті лінгвістичної освіти. Працював у Комісії для дослідження історії української мови (спільно з Аг. Кримським редагував збірник Комісії). Цілковито поглинутий викладацькою, адміністративною і науковою діяльністю, він лише уривками віддавався літературній праці.

Друкувати свої вірші українською мовою Михайло Драй-Хмара почав у 1920 році, в 1926-му вийшла його перша збірка «Проростень». Співець споглядання, як часто називали його сучасники, він не був відстороненим споглядачем, мав своє бачення світу і свою оцінку подій. Драй-Хмара, власне, як і інші неокласики 20-х років (Хвильовий, Куліш, Осьмачка, Плужник та ін.) гостро відчував наближення апокаліптичної пори і пророче провів її у цілому ряді поетичних творів («На могилі Руданського», «І знов як перший чоловік», поемі «Кошмар» та ін.), у щоденникових записках та листах. Багато віршів присвятив також драматичній історії рідної землі, її славетному минулому, сміливості й гордості наших предків. Завдяки його перекладам читачі знайом-

ляться з найкращими майстрами світової поезії: А. Міцкевичем, Ш. Бодлером, О. Блоком, П. Верленом, С. сеніним, М. Лермонтовим, О. Пушкіним. Крім того, Драй-Хмара видав кілька робіт з літературознавства. Це — монографія «Леся Українка», праці, присвячені білоруським письменникам М. Богдановичу та Я. Купалі.

У 1928 році Михайло Панасович востаннє приїжджає у рідні місця, на Чорнобаївщину, щоб забрати до Києва свого батька, якого місцева влада визнала куркулем і забрала хату. А в 30-х роках почалася чорна смуга в житті М. Драй-Хмари: він потрапляє поза літературні виднокола. Його сонет «Лебеді» викликав шалену атаку на автора і його товаришів. Поета звинуватили у поширенні контрреволюційних ідей і всілякій нісенітниці. Драй-Хмару звільнили практично з усіх посад і влаштуватися на будь-яку роботу йому було дуже непросто. Першим з неокласиків був заарештований М. Рильський, Драй-Хмара всіма силами намагався допомогти його родині. Та «Лебеді» стали лебединою піснею поета — у лютому 1933 р. Михайла Панасовича заарештовують, звинувативши в приналежності до організації ОУН. Ці звинувачення були сфабриковані, та всі його твори були вилучені з бібліотек і їх заборонили друкувати. Через три місяці випустили з в'язниці, але не забарилися з другим арештом. В 1935 році він знову за ґратами за стандартними звинуваченнями у націоналістичній контрреволюційній діяльності. І хоча Драй-Хмара вперто заперечував свою причетність до міфічної організації, його засудили до 5 років виправних таборів. У 1938 році йому додають 10 років за участь в антирадянській пропаганді в таборі.

Вивезли поета на Далекий Схід, не даючи змоги побачитись з рідними. На Колімі весь час перекидали з одного табору до іншого, щораз посилаючи на гірші і важчі роботи. Йому доводилося працювати на шахтах, промивати пісок, стоячи по коліна в крижаній воді і т. ін. Драй-Хмара страждав і духовно й фізично, про що свідчать його листи до дружини і доньки із заслання. Важкі умови хоч і підірвали його здоров'я, але не зламали духу. Він знаходив сили для того, щоб підтримувати надію у душах своїх

побратимів, щоб ще зустрітися зі своїми рідними, сподівався на амністію.

Михайло Драй-Хмара не дочекався виходу на волю. Його життя передчасно обірвалося 19 січня 1939 року в таборі на Колимі. У документах про реабілітацію від 1956 року вказано, що М. О. Драй-Хмара помер від ослаблення серцевої діяльності і похований на березі річки Паутова. За іншими відомостями — розстріляний, коли став у шерензі на місце смертника, хотів врятувати ще зовсім молоду людину. Визнаний невинним, офіційно не встановлено, що був розстріляний, помер від серцевого нападу, з ким не буває? Та скільки талановитих українців пішло у небуття в ті часи?.. Розстріляним відродженням назвав 20-30 роки ХХ ст. літературознавець Юрій Лавріненко.

Донька поета Оксана Амер 1967 року у Сорбоннському університеті захистила дисертацію «Драй-Хмара і українська «неокласична» школа». 1979 року наукове товариство ім. Шевченка в Нью-Йорку друкує перше посмертне видання літературно-наукової спадщини поета, в якому дружина і донька вмістили «Портрет Михайла Драй-Хмари», уривки з щоденника, листи з Колими. 2 грудня 2009 року Малоканівецькій школі Чорнобаївського району було присвоєно ім'я Драй-Хмари. Хай же повернеться поет у нашу пам'ять і зостанеться серед нас у красі і добрі, що ними напоєний кожен його рядок, адже він таки справді був особливою людиною і у літературі, і серед людей.

*Людмила Дядик,
провідний бібліотекар Черкаської
обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. Т. Шевченка*

Він подарував нам велику книгу ігор з піснями для дітей

(До 135-річчя від дня народження Василя Верховинця)¹⁰⁴

Ця стаття підготовлена сином В. М. Верховинця — Ярославом Васильовичем як передмова до нового видання «Весняночки», яке готується (і обов'язково вийде у світ) колективом Українського Центру духовної культури.

На жаль, Ярослава Васильовича сьогодні вже немає серед нас. Публікації цієї статті і нове (доповнене) видання «Весняночки» буде найкращим пам'ятником — подякою йому за звитяжну працю на ниві духовного життя в Україні. Музично-педагогічна громадськість України тепло вітала перше видання «Весняночки» — унікальної збірки ігор і пісень для дітей, яка побачила світ 1925 року.

Звертаючи увагу на практичну частину книжки, її рецензент професор Б. Яновський писав: «Тут автор пояснює зміст кожної пісні і спосіб, яким вона повинна виконуватися, тобто викладає, якими повинні бути самі ігри відповідно до поданої пісні, інакше кажучи, дає малюнок драматичної дії. Це надзвичайно цінно і цікаво, тому що маємо можливість широко використовувати пісні з метою виховання ритмічного чуття, привчати до ритміки рухів, що у свою чергу веде на шлях розвитку пластики.

¹⁰⁴ Верховинець, Я. (2015). Він подарував нам велику книгу ігор з піснями для дітей (До 135-річчя від дня народження Василя Верховинця). *Наука і суспільство*, (1-2), 27-34.

Збірку пісень з такими поясненнями, безумовно, потрібно видати, як дуже корисний педагогічний посібник»¹⁰⁵.

Схвальну оцінку дав їй і відомий український музикознавець та фольклорист М. Грінченко у статті «Музична робота з дітьми»: «Найбільш цінною частиною книжки (крім величезного музичного матеріалу) треба вважати «Методичні пояснення до дитячих ігор з піснями», де ми маємо силу конкретних вказівок щодо кожної окремої пісні цієї книжки. Для молодого керівника дитячими групами це найбільш свіжий і найбільш повний матеріал, іншого зараз на ринкові нема»¹⁰⁶.

А ось як відгукнувся Максим Тадейович Рильський, коли йому стало відомо, що відділ морального та естетичного виховання науково-дослідного інституту педагогіки України рекомендував перевидати «Весняночку» втретє: «У 1927 році Державне видавництво України видало методичний посібник до дитячих ігор зі співами «Весняночка» відомого українського композитора, музикознавця і педагога В. М. Верховинця. Книжка ця відіграла надзвичайно велику роль у естетичному вихованні дітей. На жаль, тепер вона стала бібліографічною рідкістю»¹⁰⁷.

Тому слід всіляко вітати ініціативу Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, який порушив питання про перевидання цієї книги»¹⁰⁸.

«Весняночка» займає особливе місце у творчості Василя Миколайовича Верховинця. Вона ніби та колиска, де зростали його ідеї та задуми у галузі педагогіки, композиції, хореографії та інсценованої пісні. «Весняночка» — перша книга ігор з піснями для дітей, видана в Україні у радянський час. Відігравши велику роль у справі виховання дітей у 20-30-ті роки, вона і зараз користується заслуженою пошаною.

Весняночка! Чи можна поетичніше назвати твір, де кожна сторінка, немов у сяйві весняного сонця, іскриться життєрадісним дитячим дзвінкоголоссям, де кожна гра — то викінчена за

¹⁰⁵ Матеріали ЦДАЖР УРСР. Харків, фонд № 177, опис № 3, од. схову № 759.

¹⁰⁶ Музична газета. К., 1926, № 1. С.3.

¹⁰⁷ Мається на увазі друге видання (Я.В.).

¹⁰⁸ Із листа М. Т. Рильського до міністра освіти УРСР від 3 квітня 1964 р. К. (Я.В.).

формою і глибока за змістом мініатюра, зігріта безмірною любов'ю до дітей, пройнята великою турботою про їхнє виховання та майбутній життєвий шлях.

Гортаються сторінки книги, і перед читачами виникають одна по одній усі пори року, оспівані у піснях, звеличені у іграх та забавах.

Побачення з природою бажане для кожного, а, тим паче, для дитини, і зустріч з нею в пісні чи грі завжди хвилює, дарує радість, приносить щось нове. Природа нескінченна у своїй красі. Нею можна вічно милуватися, у неї є чого повчитися, вона здатна навівати найкращі думи, вчинки й почуття. Ось чому для Василя Миколайовича Верховинця так важливо було взяти собі за спільників Весну, Літо, Осінь, Зиму, аби вкупі з ними, як вірними порадиниками і побратимами, сіяти у довірливим дитячим серці зерна правди і добра.

Працюючи над «Весняночкою», автор поставив перед собою і перед вітчизняною педагогікою конкретні завдання, суть яких полягає у вихованні «фізично здорового, етично стійкого та інтелектуально розвинутого майбутнього члена суспільства»¹⁰⁹. Отже, кінцеву мету виховного процесу В. Верховинець вбачав у тому, щоб у об'єкта педагогічного впливу сформувалися риси характеру та навички, властиві людині нашого сьогодення та часів прийдешніх.

Одним із могутніх засобів досягнення бажаного результату у вихованні та забезпеченні гармонійного розвитку особи автор «Весняночки» вважав рухливі музичні ігри. Виступаючи на Третньому з'їзді працівників дошкільних закладів Полтавщини у 1921 р., він говорив: «Гра є наймиліша хвилина, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей»¹¹⁰.

Ця думка домінує у наступних працях Верховинця, де він доводить, що «завдяки іграм можна виховати у дитині всі ті якості,

¹⁰⁹ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1925.-С.3.

¹¹⁰ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1925. С.3.

котрі ми шануємо у людей і котрі нам хотілося б прищепити малечі різними оповіданнями, бесідами та навчанням»¹¹¹.

Так, постійно підкреслюючи виняткове значення гри у виховному процесі й обумовлюючи її органічне поєднання з іншими формами впливу на розвиток підростаючого покоління, Василь Миколайович Верховинець проголошує своє педагогічне кредо, стверджене усією його науковою практичною діяльністю.

Бажання скласти збірку дитячих ігор та пісень виникло у Верховинця ще тоді, коли він почав учителювати в народних школах Галичини. Молодого класовода постійно хвилювало те, що багатющий матеріал, створений народом, народжений дитячою фантазією, часом забувається й безслідно гине, ніким не записаний і не упорядкований. Приступаючи до здійснення свого задуму, автор спочатку уявляв «Весняночку» звичайною збіркою дитячих ігор та пісень, але згодом, бажаючи ознайомити вихователів з методикою своєї педагогічної роботи і, водночас, поглибити значимість посібника, вирішив ввести до нього теоретичний розділ.

Дві лекції, прочитані дошкільним працівникам Полтавщини — одна на Третньому з'їзді (1921 р.), а друга — на конференції (1922 р.), лягли в основу теоретичного розділу першого видання «Весняночки». У другому виданні цей розділ значно збагатився: автор включив до нього ще вісім нових параграфів.

Цікаві відомості про створення «Весняночки» можна знайти у передмові автора до її першого видання¹¹²: «Складання цього підручника почато 1912 р. у Києві на короткострокових дошкільних курсах у Фребелівському інституті. Головним матеріалом були ігри українські, народні, зібрані іншими етнографами і композиторами. Матеріал цей поширювався іграми інсценованими»¹¹³. Інсценовано було багато поезій українських поетів, а також запозичені деякі теми із збірників чужих мов і пристосовано їх для курсантів та дітей дошкільних установ.

¹¹¹ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1927. С.3.

¹¹² Тут і далі наводимо декілька цитат з передмови, оскільки ця праця більше не друкувалася, а перше видання «Весняночки» можна тепер знайти лише у фондах НБУВ ім. Вернадського.

¹¹³ Йдеться про ігри, інсценовані автором.

Велику послугу зробила мені збірка віршів і пісень, старанно підібраних і зложених у книжечці «Дзелень-бом» В. Чередниченкової.

Для цього всього матеріалу підібрані одноголосні народні мелодії або вільні музичні мотиви, нав'язані духом народних пісень¹¹⁴.

Як бачимо, репертуар «Весняночки» автор побудував на основі фольклорного матеріалу, власних творів та кращих зразків заново переосмисленої тогочасної музично-ігрової літератури.

Гортаючи сторінки «Весняночки, легко помітити, що до неї увійшли ігри, здатні посісти важливе місце в процесі дитячого виховання. Кожна гра несе в собі глибоке смислове навантаження і має конкретно визначену мету. Шлях до мети лежить через виконання завдань, поставлених перед дитиною у грі. Ці завдання відзначаються винятковою різноманітністю. Вони поступово ускладнюються, але, періодично повторюючись в іншому викладенні та в іншій ігровій ситуації, їх добре опановують діти. Таким чином досягається необхідна послідовність у посиленні впливу на розвиток розумових і фізичних здібностей дитини. Немає сумніву, що дошкільнята і молодші школярі залюбки водитимуть ті ігри, а вихователі й батьки — усі, хто матиме «Весняночку», не раз згадають теплим словом її автора.

Переважна більшість ігор «Весняночки» — це невеличкі казки та напівказки, де дійсність тісно переплітається з вигадкою. В іграх реалістично-побутового плану, хороводах і танцювальних композиціях також існує певний елемент умовності, який відкриває простір для вільних домислювань. Підбираючи так ігровий матеріал, автор зважав на дитячу схильність до вигадок і фантазій.

Дитина дошкільного віку повсякчас оточує себе уявними образами, фантастичними подіями, живе думками у світі мрій. Незвичність навколишньої обстановки завжди приваблює малечу, і Верховинець прямує їй назустріч: він пропонує дитині гру-казку, запрошує взяти у ній участь, і коли дитина у такий спосіб потрапляє у близький і привабливий для неї світ, автор починає вести з нею серйозну розмову. Зачарована незвичайною ігровою атмос-

¹¹⁴ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1925. С. 5.

ферою, дитина здатна зрозуміти найскладніші завдання, готова сприйняти найвагоміші авторські думки, оскільки вони подаються зрозумілою для неї мовою гри.

Такий діалог автор — вихованець є чи не найкращим проявом педагогічного контакту між співрозмовниками, коли старший у цікавій і дохідливій формі передає якусь важливу істину молодшому. У цій бесіді абсолютно відчутний елемент прямолінійного тиску на дитячу психіку і водночас немає місця пасивному спогляданню з боку вихованця. Під впливом ігрової обстановки дитина мимоволі перевтілюється у певний образ. Активно взаємодіючи з товаришами, вона підкоряється ігровим вимогам, починає мислити думками, закладеними у грі, виявляє риси характеру, властиві тій чи іншій дійовій особі.

Велика група ігор «Весняночки» призначена для фізичного розвитку дитини, для гартування її організму гімнастичними вправами, зумовленими самим змістом гри або способом її проведення.

Торкаючись проблеми фізичного виховання, В. Верховинець писав: «Дітям потрібна гімнастика, але така, яка не розстроювала б їх нервів, а заспокоювала, приносила все нові враження і непомітно, без відома дітей, розвивала б у них не тільки силу фізичну, але єднала б у собі виховання тіла й розуму»¹¹⁵.

Ці думки, висловлені ще на зорі становлення вітчизняної педагогічної науки, не втратили актуальності і в наш час.

Саме такі ігри і пропонує «Весняночка». Уже в першій її грі «Дибидиби» діти — збирачі грибів — виконують гімнастичні вправи (нахилення корпусу з угинанням ніг у колінах та випростання), керуючись певними словами й ритмом пісні. Те саме спостерігаємо в іграх «Заїнька», «Весна іде», «Ой у полі жито», «Ми дзвіночки», «Вийшли в поле косарі» та ін.

У чому ж автор вбачає позитивний вплив ігор на організм дитини? Посилаючись на гру «Ой до нори, мишко», він пояснює: «Тут одна дитина ловить, друга тікає... всі діти раді та веселі, всі сміються, хвилюються, турбуються і пильно слідкують за штуками котика. Котик

¹¹⁵ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1927. С. 3.

бігає, нахилиється, то присідає, тіло його приймає різні комічні пози, а розум придумує всякі способи, як би скоріше впіймати мишку.

У цій грі є також гімнастика не тільки для котика й мишки, але й для всіх дітей, які беруть участь у грі. Тут розвивається не лише тіло, котре непомітно, без принуки приймає всякі гімнастичні пози, розвивається ще й орієнтація, спритність, розум постійно насторожі, і гра така не набридає дітям та не піддає думки, а чи скоро кінець гри буде»¹¹⁶.

Значне місце у «Весняночці» займають ігри на тему праці, в яких діти під пісню виконують ритмічні рухи, властиві тому чи іншому трудовому процесу. У своїх іграх «Весняночка» пропонує дитячій увазі широкий вибір різноманітних «робіт», від простих, призначених для однієї особи («Ладки-ладусі»), до складних гуртових («Дінь-дінь», «Вийшли в поле косарі», «Два півники»).

Тут можна зустрітися з повсякденною працею («Сорока-ворона», «Ой рано-раненько») і в той же час з працею спеціалізованою («Куй, куй, ковалі», «Шевчик, «Бондар»). «Весняночка» має і такі ігри, де «караються» ліниви («Сорока-ворона», «Горобейко і сестричка») і звеличуються чесні трудівники чи то у місті, чи то на сільських ланах («Галя маленька», «Дінь-дінь») та ін. У такий спосіб В. Верховинець дає зрозуміти дітям, що труд — це справа честі кожного, і всяку працю, якою б вона не була, треба поважати.

Як бачимо, автор «Весняночки» надавав дуже великого виховного значення іграм на тему праці, а тому, готуючи «Весняночку» до третього видання, збирався значно поповнити цю групу ігор за рахунок нових, створених ним у середині 30-х років. На жаль, свій намір він не встиг здійснити, проте в його рукописах пощастило розшукати опис п'ятнадцяти цікавих ігор, які, можливо, теж колись побачать світ. У поясненнях до цих ігор автор, зокрема, зауважував: «Ігри та пісні на теми виробничого процесу доцільно проводити та вивчати в садку або в школі тоді, коли діти побувають на екскурсії у шевця, бондаря чи коваля або в якій-небудь іншій трудовій майстерні, де вони можуть ближче ознайомитися не тільки з їх працею, а й побачити інструменти, якими працює той чи інший майстер. Таким

¹¹⁶ Верховинець В. Весняночка. Харків, 1927. С. 3.

чином діти на власні очі переконуються у доцільності певного виробничого процесу, будуть цінувати ремесло і поважати тих людей, що тому ремеслу віддають свої сили і здоров'я.

Вивчаючи після такої екскурсії пісні, діти будуть не тільки охочіше їх співати, але й співаючи, будуть у відповідних місцях наслідувати рухи того чи іншого майстра»¹¹⁷. Отже, нехай діти, граючись, «працюють» або якусь посильну для них роботу перетворюють на захоплюючу гру. І не біда, коли під час гри не буде інструментів чи «станка». В своїй уяві дитина придумає для тієї гри всі необхідні атрибути праці і під впливом ігрової обстановки відчуватиме себе справжнім робітником, здатним у майбутньому принести велику користь рідній Батьківщині.

До групи ігор на тему праці приєднуються за своєю значимістю патріотичні ігри та пісні. Частина з них має чітко окреслений військовий характер («Старий батько», «Гей, Сірко», «Гей, військо йде»). В інших патріотичних іграх та весняних хороводах («А вже весна», «Ой ходить Іванко») ідея захисту країни та визвольної боротьби подається в умовно алегоричному плані.

Характерною рисою «Весняночки» є надзвичайна багатосторонність її педагогічного та естетичного впливу на вихованців. Тут дитина відчуває на собі благотворну дію музики й слова, танцю і ритмічних рухів, вона в захопленні від яскравих проявів прекрасного у природі і у повсякденному житті.

Особливу привабливість всім іграм надають пісні, зібрані в народі або створені видатними музичними діячами України. На сторінках «Весняночки», окрім пісенного доробку автора, можна зустріти чимало творів М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, П. Козицького, П. Демуцького, а також фольклорні записи К. Квітки, С. Титаренка, А. Конощенка, С. Дрімцова.

Своєю привабливістю пісні «Весняночки» завдячують поезіям Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Олесея, М. Вороного, Д. Загула, Г. Чупринки, М. Хвильового, П. Капельгородського, П. Тичини та інших українських поетів, чиє образне слово надихало композиторів на створення високохудожньої літератури для дітей.

¹¹⁷ З рукописних матеріалів В. Верховинця.

Пісні є невід'ємною складовою частиною кожної гри «Весняночки», хоч використовуються вони по-різному.

Ряд пісень супроводжує гру від початку до кінця. До цієї групи можна віднести всі весняні хороводи, а також ті з них, де кожен куплет інсценується відповідними рухами, підказаними змістом віршованого тексту. Часто вони виконуються тільки перед грою або використовуються як заклик до початку певних дій. У деяких іграх пісня поєднується з розмовним текстом. Нерідко вона супроводжується танцювальними рухами або створює основу для складання хореографічних композицій.

Велика кількість пісень без ігор вміщена наприкінці кожного з чотирьох розділів збірки. Це пісні на різні теми, а також весняні, літні, осінні, зимові та патріотичні. Вони виконуються самостійно або під час проведення ігор відповідного розділу. Їх можна використовувати і як благодатний матеріал для складання нових ігор за методом і в стилі автора «Весняночки».

Більшість пісень, що увійшли до збірки, належать В. Верховинцю. За своєю мелодикою і гармонічною основою вони гранично наближаються до народних, бо увібрали в себе усі найкращі, найхарактерніші риси, властиві українському народному мелосу.

Щедра піснярська муза Верховинця подарувала дітям низку чудових творів — їхніх вірних друзів і супутників від колиски до юнацьких років. Пройняті глибоким оптимізмом, вони пробуджують у свідомості дітей потяг до прекрасного в музиці і в поезії.

Для ігор «Весняночки» В. Верховинець написав чимало невеликих пісеньок, а точніше поспівок, у яких відчуваються інтонації дитячої розмовної мови («Равлику-павлику», «Печу, печу хлібчик», «Летів горобейко», «Труби, Грицю, в рукавицю», «Зробимо коло», «Не сварітеся» і багато ін.).

Побудовані з урахуванням ладотональних особливостей народної пісні, вони в той же час нагадують маленькі мелодії-говірки, які так часто люблять складати самі діти, коли звертаються один до одного або, жартуючи, передражнюють товаришів. Такі поспівки дітям дуже подобаються. Наспівуючи їх під час гри чи при якійсь іншій нагоді, вони тим самим готують себе до сприймання більш розгорнутих пісенних форм.

Усім пісням, що складають музичне мереживо «Весняночки», властива мелодійність і чітка ритмічна основа. Вони дуже зручні для виконання, тому діти їх легко запам'ятовують. На цих творах Верховинець вчить дітей співати соло («А вже весна», «Розлилися води»). Він обережно веде їх важким шляхом долання музичних труднощів, пропонуючи спочатку легенькі пісеньки («Дибидибиди», «Сонечко»), а потім складні («Ми дзвіночки», «Щебетала пташечка» та ін.).

Разом з іграми та піснями до «Весняночки» увійшли й танцювальні рухи. Ще у своїй «Теорії українського народного танцю» В. Верховинець писав: «Пісня й танець — це рідні брат і сестра. Як у пісні виливаються жарти, радощі й страждання народні, так і в танці та в іграх народ проявляє свої почуття»¹¹⁸. І щоб «дати змогу кожному громадянину не тільки милуватися своїм танцем, але і самому брати участь у танцях і водити їх до самої старості»¹¹⁹, він потурбувався, аби вивчення народних танців починалося з самого дитинства. Так, на сторінках «Весняночки» можна зустріти багато весняних хороводів («Шум», «Кривий танок», «Дружба»), чимало українських народних танців, цілком доступних дітям («Перепілка», «Плету лісочку», «Зозулька»), і авторські обробки народно-танцювальних мотивів для виконання на естраді («При долині мак»).

Поряд з цим автор вносив танцювальні рухи до багатьох ігор, коли цього вимагав їхній зміст або дозволяв характер пісні.

У перших двох виданнях «Весняночки» не було опису танцювальних рухів, тому, у разі потреби, автор завжди посилався на свою «Теорію українського народного танцю», де поряд з рухами для дорослих описувались і рухи для дітей. Проте не кожен педагог мав під рукою необхідний танцювальний матеріал. Зважаючи на це, ми вирішили включити до третього видання «Весняночки» (як і до всіх наступних видань) «Хореографічний додаток», куди увійшли більшість танцювальних рухів та їх комбінацій з «Теорії українського народного танцю», призначених для дитячого виховання.

¹¹⁸ Верховинець В. Теорія українського народного танцю. К., 1990. С. 121.

¹¹⁹ Там само. С. 122.

Методична частина «Хореографічного додатку» розроблена і складена за оригінальними матеріалами «Теорії українського народного танцю». Опис багатьох танцювальних рухів ілюстровано відповідними малюнками і схемами.

З введенням «Хореографічного додатку» до «Весняночки» педагоги зможуть користуватись авторським першоджерелом, коли навчатимуть вихованців танцювальних рухів або проводитимуть чи створюватимуть інсценовані ігри-пісні, що містять елементи хореографії.

Ось так «Весняночка» своїми іграми, піснями і таночками виводить дітей на лоно природи, аби малята побачили й відчули, яка вона прекрасна на весні і влітку, восени і взимку. Навчившись любити природу, відчувати її красу, діти від простого споглядання перейдуть до активних дій.

Вони не завдадуть шкоди деревам після того, як у хвилі гри відчують себе «березонькою», «дубочком» або «ялиною», і застерігатимуть від цього інших; не будуть кидати каміння у пташину зграйку, коли довідаються, яку користь приносять птахи, як їм гірко від зимових холодів, а годуватимуть їх у лиху годину, ще й залучатимуть до цього своїх товаришів.

Виховані у дусі поваги до природи, такі діти у майбутньому, безумовно, стануть її щирими друзями і захисниками, переконаними в тому, що людина має жити в повній злагоді з природою і повсякчас оберігати її від усяких екологічних негараздів.

Надзвичайно цінним у «Весняночці» є її перший розділ, де знайшли своє місце педагогічні роздуми професора В. Верховинця, людини, за плечима якої був багатий досвід роботи з дітьми та їхніми майбутніми вихователями — студентами вищих навчальних закладів. Від тих часів наша педагогічна наука у своєму розвитку збагатилася новими визначними здобутками, проте працівники дитячих установ із цікавістю ознайомляться з поглядами Верховинця на проблеми виховання дітей і не без користі для себе керуватимуться його методичними порадами, перевіреними і ствердженими самим життям.

Певна річ, що одна лише «Весняночка» не вирішить усі питання, пов'язані з вихованням підростаючого покоління, але вона, безперечно, є вельми вагомим чинником у контексті глобального

педагогічного процесу, оскільки володіє дуже цінною властивістю — навчати і виховувати розважаючи, робити серйозне і корисне захоплюючим та цікавим. Вона, як та Берегиня, ніжно пригортає усіх дітей України до свого материнського серця, щоб дати їм насагу від отчої землі, щоб уже змалечку майбутні громадяни нашої держави могли стверджуватись у своїй національній самосвідомості та у безмежній любові до неньки-України.

Її автор — В. М. Верховинець є одним із основоположників створення музично-ігрового репертуару. Разом із своїми сучасниками — відомими музично-громадськими діячами України — він заклав міцний фундамент, на якому виросла нинішня музична література для дітей. «Весняночка» стала добре відомою не тільки в Україні, а й далеко за її межами: уже в 1927 році вона була рекомендована до експонування на Міжнародній музичній виставці у Франкфурті на Майні (Німеччина)¹²⁰.

1941 року у м. Кракові (Польща) побачила світ книжка «Українське дошкілля»¹²¹, до якої увійшла велика кількість ігор та пісень з «Весняночки» В. Верховинця.

1989 року у Вінніпегу (Канада) заходами музично-громадського діяча Мирона Шатульського (канадця українського походження) був видрукуваний скорочений варіант «Весняночки». У примірнику, надісланому автору цих рядків, є такий дарчий напис:

*«Вельмишановному Ярославу Васильовичу!
Завдяки величезній творчій роботі вашого батька наші українські діти в Канаді зможуть з більшим захопленням та зацікавленістю вивчати українську мову, пісню й танки.*

*З пошаною, Мирон Шатульський.
Вінніпег, Канада 18.IV.89 р.»*

Як бачимо, «Весняночка» перелетіла океани і стала надбанням української діаспори.

*Ярослав ВЕРХОВИНЕЦЬ,
заслужений діяч мистецтв України*

¹²⁰ Матеріали ЦДАЖР України. Харків, фонд № 166, опис 6, од. схову 1987 р.

¹²¹ Перевидана 1991 р. Київським видавництвом «Музична Україна».

Достойний вдячної пам'яті нащадків

[до 100-річчя Петра Тронька (2015-2011)]¹²²

Цього року в Україні на державному рівні урочисто відзначається 100 років від дня народження Петра Тимофійовича Тронька (1915-2011), видатної особистості, державного і громадського діяча, українського вченого-історика.

Його життя було пронизане патріотизмом і великою любов'ю до Батьківщини, безперервною працею та подвижництвом на ниві науки і культури. Ці його риси залишалися незмінними незалежно від того, ким і коли він був — від учителя сільської школи, комсомольського вожака до заступника голови уряду Української РСР або відомого академіка, Героя України.

Випробування юності

Народився П. Т. Тронько в с. Заброди на Харківщині. Життєві випробування навчили юного Петра любити рідну землю, виробили працездатність, почуття відповідальності та громадського обов'язку. Залишившись без батька, сільський хлопець пішов працювати у донецьку шахту, щоб якось допомогти сім'ї вижити у голодні 1932-33 роки. Згодом він — шкільний учитель, служба в армії і навчання в школі морських льотчиків. У його житті важ-

¹²² Дубов, В. (2015). Достойний вдячної пам'яті нащадків [До 100-річчя Петра Тронька (1915-2011)]. *Наука і суспільство*, (9-10), 19-22.

ливу роль відіграла комсомольська робота. У 1937-39 роках він — секретар Лебединського райкому та Сумського обкому, перший секретар Станіславського (Івано-Франківського) обкому ЛКСМУ.

Петро Тимофійович з перших днів Великої Вітчизняної війни брав участь у бойових діях у складі 8-ї повітряної армії на Південно-Західному, Сталінградському, Південному, 4-му Українському фронтах. У жовтні 1943 року Тронька відкликали з армії і призначили першим секретарем Київських обкому та міськкому ЛКСМУ. З передовими частинами, разом з Г. К. Жуковим, М. С. Хрущовим та іншими керівниками, він увійшов на світанку 6 листопада до Києва. Головним його завданням була організація молоді на відбудову столиці України. З 1947 р. П. Т. Тронько — другий секретар ЦК ЛКСМУ, у 1948 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, за фахом — історик, згодом навчання в Академії суспільних наук при ЦК ВКП (б), захист кандидатської дисертації на тему подвигу молоді під час війни, робота в партійних органах.

Цей насичений змінами період багато чому навчив Петра Тронька, надав йому корисного практичного досвіду, уміння знаходити вихід з різних життєвих ситуацій, був прелюдією до найпродуктивнішої діяльності в уряді та Академії наук України. У той час він почав довіряти свої думки друкованому слову, що набрало форми безперервної дослідницької роботи, публікації статей, монографій, видання фундаментальних праць. Їх буде понад 600.

На службі державній

Період роботи П. Т. Тронька на посаді заступника Голови Ради Міністрів Української РСР був досить тривалим (1961-1978) і складним — хрущовська відлига, поширення прав союзних республік і знову брежнєвське посилення централізації влади та управління економікою, культурним і суспільним життям. Але саме тоді виявився його талант державного діяча, організатора і керівника. Він сам жартував, що ніхто ні до, ні після нього дов-

ше не був на цій посаді і додавав –17 років і два місяці. На той час уряд республіки очолювали В. В. Щербицький (двічі), І. П. Казанець, О. П. Ляшко. За розподілом обов'язків серед керівництва уряду Петру Тимофійовичу випало займатися численними питаннями гуманітарної сфери — культури, освіти, охорони здоров'я, преси, радіомовлення і телебачення, кінематографії, творчих спілок тощо. Йому довелося працювати в умовах жорсткої партійної дисципліни та різних поглядів на розвиток української національної культури. Проте він, висловлюючи свою позицію, умів переконувати вищих партійних і державних посадовців республіки у необхідності прийняття відповідних рішень. Особисті ділові і людські якості, авторитет високої державної посади сприяли здійсненню багатьох корисних справ.

Державну діяльність Тронько поєднував з науковою роботою. У 1968 р. став доктором історичних наук. Тема дисертації, як і багато його праць, присвячена історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, в яких він з документальною точністю розкрив героїчний подвиг комсомолу та молоді, вагомий внесок українського народу в загальну перемогу над фашистською Німеччиною. Він завжди намагався об'єктивно оцінювати історичні процеси, що відбувалися.

За його ініціативою і участю Рада Міністрів УРСР прийняла багато рішень та безпосередньо ним було організоване виконання масштабних проектів з важливих історично-суспільних питань. Це постанови про 100-річчя з дня смерті та 150-річчя від дня народження Т. Шевченка (1964), з питань увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією українського козацтва (1965), про стан і заходи щодо дальшого поліпшення охорони та збереження пам'яток архітектури, мистецтва та історії Української РСР (1967), про створення Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР (1969), про перелік старовинних малих і середніх міст та інших населених пунктів України, що мають унікальні пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури (1976), про пам'яткоохоронне зонування м. Києва (1977). Багато інших урядових рішень, які вийшли за участю Тронька, торкалися питань розвитку охорони

здоров'я, середньої, вищої і професійно-технічної освіти, будівництва і створення закладів культури, бібліотек, музеїв тощо. Він неодноразово очолював делегації від України на міжнародних форумах, зокрема, на Генеральній сесії ООН (1965), виставці «ЕКСПО-67» в Канаді (1967).

Масштабні історико-суспільні проекти

Істотні труднощі виникли в процесі створення унікального Музею народної архітектури та побуту, проти чого виступали і в республіці, і в Москві противники патріархальної старовини. Тронько зумів, заручившись підтримкою першого секретаря ЦК КПУ Щербицького, втілити в життя свою ідею щодо створення цього національного музею, який став місцем збереження самотності української культури.

Але не все вдавалося здійснити. Так сталося з виконанням постанови про увічнення пам'ятних місць українського козацтва, що була схвалена керівництвом республіки на чолі з П. Ю. Шелестом (1965). Але у 1972 р. під тиском партійних московських та деяких місцевих ідеологів погляди на ці питання кардинально змінилися під виглядом боротьби з українським буржуазним націоналізмом. У зв'язку з цим Тронько часто пригадував слова Петра Шелеста: «Як справи на Хортиці? Поспішай, Петре, завтра може бути пізно».

Він стояв біля першоджерел створення меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.», відкритого 09.05.1981 р. у Києві. Він згадував, що йому як заступнику Голови Ради Міністрів УРСР довелося тривалий час займатися питаннями цього проекту, вибору місця, вишукування коштів для будівництва, залучення митців і будівельників. Він казав, що йому було приємно, коли автор проекту Є. Вучетич називав його своїм комісаром.

Головним його дітищем стало унікальне видання «Історії міст і сіл Української РСР» в 26 томах (Постанова ЦК Компартії України від 29.05.1962). Колосальна, безпрецедентна за своїм за-

думом і розмахом робота, душею і рушійною силою якої він був, започаткувала новий напрям у вітчизняній історіографії, стала стимулом у галузі охорони пам'яток і краєзнавства. Її було завершено за 12 років. Наукове забезпечення здійснював Інститут історії АН УРСР і редакція УРЕ на чолі з М. П. Бажаном.

Крім виконання функцій голови редакційної колегії «Історії...», Петро Тимофійович виступав у пресі, був пропагандистом ідеї, залучав до цієї роботи широкі кола краєзнавців з усіх областей України. Перший том «Харківська область» вийшов у 1967, останній — «Кримська область» у 1974 році. Це видання відрізняється як масштабністю дослідження, так і громадськими формами його створення, воно стало великою школою самостійної творчості для десятків тисяч людей, що брали участь в його підготовці. Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР цій праці присуджено Державну премію СРСР 1976 року.

Наступний важливий етап

У 1978 році П. Т. Тронько був обраний академіком і віце-президентом АН УРСР, працював завідувачем відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, виконував обов'язки президента Міжнародного комітету славистів, був головою і членом багатьох редакційних колегій, наглядових і координаційних рад, організатором проведення заходів з питань історико-культурного життя України. То був наступний важливий етап його життя та діяльності як історика і ученого. Майже 22 роки (1967-1988) очолював Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, у 1990-2011 роках — Національну спілку краєзнавців України, 16 років (1996-2011) керував Всеукраїнським фондом відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеса Гончара.

Саме Петро Тимофійович започаткував Звід пам'яток історії та культури України, 90-томну всеукраїнську історико-документальну серію книг «Реабілітовані історією», відіграв

вирішальну роль у відновленні на київських пагорбах Золотих воріт, Успенського собору Свято-Успенської Києво-Печерської лаври, ансамблю Михайлівського Золотоверхого монастиря тощо.

Людина великої працездатності і багатой душі

Мені довелося, працюючи в апараті РМ УРСР, спілкуватися з його найближчими помічниками В. М. Булатом і П. Ю. Шабатиним. Вони згадували, що характерним для Петра Тимофійовича була велика працездатність, своєчасне реагування, пошук практичного оперативного вирішення питань, наполегливість у досягненні поставленої мети. Він високо цінував урядовий апарат, умів з ним працювати, організовувати на ефективну роботу, вважав його важливою ланкою у системі державної служби. Вимагав від працівників компетентності, відданості роботі.

Аналізуючи тодішню діяльність уряду, він згадував про високий рівень виконавчої дисципліни: «Існував жорсткий контроль за виконанням рішень, на що відводився максимум місяць. І це рішення мало бути неодмінно виконане або, з дозволу вищих органів, за об'єктивних причин могло бути скасоване. А щоб не виконати — такого просто бути не могло. І це при тому, що апарат Ради Міністрів був значно менший. Але добір кадрів здійснювався дуже серйозно: люди працювали по 15-20 років і приходили до апарату уряду після великої школи практичної роботи».

Всі, хто з ним працював або спілкувався, відзначали його високу людську гідність і порядність, прихильне ставлення до людей, бажання прийти на допомогу. Я знав Петра Тимофійовича з 1969 року, і у пам'яті залишилась перша наша зустріч. Він мене запросив для розмови. Питання для нього було неприємне, і я хвилювався, чекаючи емоційного розгляду. Мій службовий ранг був набагато нижчим, та і за віком я був значно молодший. Але він розмовляв шанобливо і спокійно. Його поведження і лю-

дяність, привітне обличчя, пильний, але доброзичливий погляд залишили в душі добрий слід.

У 2000-х роках ми зустрічалися, коли він брав участь у засіданнях з питань підготовки історії Секретаріату КМУ. Також як ветеран Вітчизняної війни — у щорічних заходах, присвячених Дню Перемоги, які організовувались керівництвом уряду. Приходив одягнений у військову форму, при всіх своїх бойових і трудових нагородах, часто виступав із спогадами, розповідав не про себе, а про героїзм молоді у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, у післявоєнній відбудові Києва.

Він прочитав мою статтю «Уряд у роки війни» (2007), і коли ми зустрілися у Будинку уряду під час таких урочистостей, висловив схвалення: «Це дуже цікава і корисна справа. Раджу Вам її неодмінно продовжувати». Згодом подарував мені на добру згадку збірник «Що ми залишаємо нащадкам?», виданий до його 90-річчя, з надписом: «... ветеранові урядового апарату, активному дослідникові його непростой історії, популяризатору славних сторінок минулого». Така рецензія і оцінка видатного вченого стала би утішною для будь-якої людини, тим паче, для мене, не фахівця-історика, вона була дуже приємною і важливою. Його благословіння розсіяло вагання і сумніви — чи моя це справа, чи зможу її осилити? Надихнуло на подальші дослідження і публікації з історії виконавчої влади України. Завжди буду зберігати почуття вдячності до цієї чудової, незвичайної людини. Він не зрікався свого радянського минулого, вважав, що «до нашої історії необхідно ставитися більш відповідально насамперед тому, щоб вона була реальною, правдивою, неперекрученою».

Петро Тимофійович Тронько завершив свій земний шлях у 2011 році на 97 році буття. Його життя є прикладом самовідданого служіння своєму народові, принципам історичної правди та збереження національної культурної спадщини України. Він заслуговує вдячної пам'яті нащадків.

*Вольт Дубов,
публіцист, ветеран держслужби*

ЮВІЛЕЇ КНИЖКОВИХ І ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

До 300-річчя «Великої дидактики»

Я. А. Коменського¹²³

300 років тому, не зважаючи на подих нових наукових ідей Коперніка, геліоцентрична система якого завдала міцний удар середньовіковій філософії; не зважаючи на вчення Бекона Веруламського, який палко захищав пізнання суті речей через спостереження й досвід; не зважаючи на низку відкриттів і винаходів того часу, — у західноєвропейській школі ще міцно трималися схоластичні традиції середньовіччя з жорстокою дисципліною, з індивідуальною системою навчання на чужій для широких верств населення латинській мові. До того ж треба відмітити, що і в цих школах-примітивах мали можливість вчитися лише діти привілейованих станів.

Проти таких шкільних порядків з гарячим протестом виступив тоді чеський педагог Ян Амос Коменський. Схарактеризувавши школу того часу, як «опудало для хлопчиків і застінок для розуму», Коменський в своїй видатній книзі «Велика дидактика» подав ряд цінних вказівок як у галузі, методичній, так і в справі організації педагогічного процесу і висловив думку про право населення на освіту.

Коменський, як людина, що стояла на межі двох епох — феодалізму і капіталізму, у своєму визначенні цілей виховання не виходить з рамок середньовіччя, коли науку розцінювали, як служницю релігії, а виховання, як засіб наближення людини до «божественного» ідеалу на основі панування «вищого авторитету» — так званого святого письма.

¹²³ Шульман, Б. (1939). До 300-річчя «Великої дидактики» Я. А. Коменського. *Комуністична освіта*, (4), 128-133.

Ця теологічна, проте, оболонка зовсім вивітряється, коли Коменський переходить до прямих дидактичних порад. Тут уже він щільно підходить до індуктивного методу Бекона і як основу дійсних знань ставить почуттєві сприймання і твердить, що «нічого немає в пізнанні, чого раніш не було б у відчуженні!» (стор. 102).

Коменський вперше в історичному розвитку педагогіки виступив, як гарячий захисник загального права на освіту незалежно від майнового стану і соціального походження. Вперше в історії людства він виголосив демократичний принцип, що всі мають однакове право на освіту. «Не лише діти заможних або знатних осіб, — говорить Коменський, — але однаково всі, знатні і незнатні, заможні і бідні, хлопчики і дівчатка, по всіх містах та містечках, селах та слободах повинні бути притягнуті до школи» (розд. IX). Свою вимогу загального права на освіту Коменський підкріплює глибокою вірою у велику силу виховання й освіти, як найголовніших чинників, завдяки яким людина стає людиною.

Піддавши суворій критиці схоластичні середньовічні школи, де знайомили дітей «з словами, а не з речами», де панували насильницькі методи навчання та виховання, Коменський практично і теоретично пробує по-новому будувати програму для народної школи, вперше починає навчати дітей рідною мовою і в своїй школі «рідної мови» висуває принцип «особистого спостереження і почуттєвої наочності, паралельного вивчення речей і назв».

«Нічого не вивчати, — настоює Коменський, — на основі одного лише авторитету, але всьому навчати на основі доказів при допомозі зовнішніх почуттів і розуму» (розд. XVIII).

Своє твердження про докази при допомозі розуму Коменський розуміє як принцип причиновості під час вивчення фактів і явищ. Він вимагає, щоб учитель показував «не лише як що відбувається, але і чому воно не може робитися інакше», бо «знати щось, значить вивчити річ на основі її причин» (розд. XVIII).

Питання про ґрунтовне і глибоке засвоєння навчального матеріалу — це одна з найсерйозніших турбот Коменського. Всупереч старій школі, яка вороже ставилася до самодіяльності

учнів, де «розум учнів, за словами Коменського, наповнявся лушпинням слів (якоюсь балаканиною попугая)», — Коменський зовсім інші вимоги висуває щодо якості знань до нової школи. Коменський вимагає, щоб школа навчала «не лише читати по книгах і розуміти чужі погляди на речі, або навіть тримати їх у пам'яті і викладати», але «самостійно проникати до кореня речей, завоювати собі дійсно розуміння і застосування», для чого він рекомендує додержуватися «золотого правила» — дидактики, а саме наочності в навчанні.

У боротьбі за ґрунтовні знання учнів Коменський рекомендує такий спосіб вивчення програмного матеріалу, при якому все наступне знання засновувалося б на твердому фундаменті, на міцному засвоєнні попереднього, для чого потрібно дотримуватися основного дидактичного правила навчання — переходу від легкого до трудного, від близького, знайомого до віддаленого, незнайомого, від простого до складного. Невід'ємною умовою ґрунтовності знань Коменський вважає також часте повторення і закріплення в пам'яті матеріалу після того, як діти добре його зрозуміли. Для цього він вимагає застосування різноманітних вправ для зв'язку теорії з практикою, для вироблення в учнів потрібних навичок і умінь. Не зайве буде тут згадати вказівки щодо цього, які дав великий російський педагог 60-х років К. Д. Ушинський. Він розцінює систематичне повторення в школі не як «засіб поновлення забутого, але як засіб попередження забуття». «Зупинка, — каже Коменський, — яку роблять для того, щоб добре закріпити початок, є не затримка, але найкраще скорочування, щоб оволодіти наступним легко, швидко і вірно».

У справі озброєння дітей твердими знаннями «Велика дидактика» високо ставить врахування вікових особливостей дітей, яким слід лише те «пропонувати для вивчення, що приступне їх сприйманню» (розд. XVI). Правила, що їх діти вивчають, і визначення повинні бути короткі, ясні і супроводжуватися прикладами, щоб було «досить ясне різноманітне їх застосування».

Велике місце в своїй дидактиці Коменський приділяє питанню про виховання уваги, яку він визначає, як «світло вчення, при відсутності

якого даремно буде підносити речі до очей». Він ставить увагу в безпосередній зв'язок з інтересом. Тому збудження інтересу дітей прямий обов'язок учителя. «Дидактика» дає ряд цінних порад про засоби збудження інтересу й уваги дітей. Насамперед, сама школа повинна приваблювати своїм зовнішнім виглядом, повинна мати садок, вільне місце для гри; класні кімнати повинні бути світлі, чисті. Далі, з метою збудження уваги необхідно до початку пояснення матеріалу з того чи іншого предмета або розділу з'ясувати учням корисність знань даного матеріалу в щоденному житті; під час складання навчального плану школи Коменський рекомендує брати до уваги лише такі дисципліни, які «служать на очевидну користь».

Проте, ми зробили б грубу помилку, коли б почали шукати яку-небудь аналогію між принципом Коменського про очевидну користь дисципліни, яку вивчають, і сучасним діляцьким лозунгом американських прагматистів, які відкидають об'єктивну істину, визначаючи за істину лише те, що практично корисне. Американський прагматизм не визнає за наукою силу, що здібна пізнавати сутність речей. Джемс, Дьюї й інші представники прагматичного напрямку не визнають наших понять виразом об'єктивних властивостей речей, а по-діляцькому називають виразом нашого практичного ставлення до речей. Отже, ми маємо тут у неприхованій формі найвужчий практицизм, погоню за долларом. Вимогу ж Коменського — «вивчати лише те, що служить на очевидну користь», треба розглядати, як рішучий протест проти старої школи, де, за словами Коменського, «квітучі роки молодості гинули, жалюгідно проведені у схоластичних дрібничних пустяках». Коменський протестує проти основних предметів середньовічної школи — мертвих мов, на які витрачалися довгі роки без всякої користі в практичному житті, і пропонує побудувати новий навчальний план так, щоб предмети мали застосування в житті.

Для збудження інтересу до уроках Коменський рекомендує також доводити до учнів на початку занять тему урока, підготувати учнів до наступних занять (цей прийом, досить відомий кожному викладачеві, вперше застосував Коменський). Він же пропонує кожного разу встановлювати для цієї ж мети зв'язок

між вивченим матеріалом і новим. Вчення емпіричної психології про аперцепцію, тобто про певний вплив раніш придбаних знань і досвіду на процес сприймання, чим особливо займався Гербарт, висунута була значно раніше Коменським. Він же радить з метою підтримування уваги учнів звертатися під час викладання матеріалу до окремих учнів з такими, примірно, запитаннями: «Що я тепер сказав?» або «Як ми до цього дійшли?» тощо.

Нарешті, найбільш ефективним способом збудження уваги Коменський правдиво вважає максимальне використання зовнішніх почуттів, тобто різні форми наочності. Виховання уваги Коменський розглядає як найважливішу передумову не лише засвоєння матеріалу на самому уроці, але і як спосіб виховання серйозного ставлення до всякої роботи в житті. Думка Коменського про значення наочності в справі виховання уваги, є не що інше, як основа принципу наочності, яку розробив великий педагог Песталоцці.

Велику роль в справі боротьби за якість навчання Коменський визнає за батьками, за сім'єю. Добра думка батьків про школу, про вчителів, що її висловлюють у присутності дітей, стимулює дітей до навчання. Добре зроблять батьки, якщо будуть стежити за своєчасним відвідуванням школи дітьми, не будуть їх навантажувати домашніми роботами під час занять тощо.

Розділ XXVI «Великої дидактики» присвячений питанню шкільної дисципліни. «Школа без дисципліни все одно, що млин без води», — говорить Коменський. Лише в разі налагодження дисципліни «учні стають справжніми учнями». Але не залякуванням дітей рекомендує Коменський встановлювати порядок у школі. Головним чинником налагодження дисципліни в класі на уроках він вважає вчителя. «Коли ми не вміємо через майстерність захопити уми, то, звичайно, даремно буде застосувати силу, бо... це є найвірніший шлях до збудження... ненависті до науки».

Коменський, проте, припускає можливість порушення дисципліни окремими учнями й на уроках кваліфікованих педагогів і пропонує в таких випадках застосовувати такі міри педагогічного впливу: «різке слово, іноді догану перед класом, іноді

похвалу, зіставляючи пильного й уважного учня з неухважним». Як міру дисциплінування учнів і збудження інтересу до навчання він рекомендує також «місячні змагання на першість місця або на відзнаку, але під безпосереднім керівництвом педагога». Нам невідомо, як Коменський практично запроваджував у своїй школі місячні змагання, проте, цю думку його слід відзначити. Такі «змагання», в яких відбивається «принцип конкуренції: поразка і смерть одних, перемога і панування других» (Сталін), ми, звичайно, відкидаємо, але правильно організоване соціалістичне змагання між окремими учнями, класами за Сталінським принципом доганяти кращих і домагатися загального піднесення безумовно є одним з найцінніших засобів встановлення свідомої дисципліни в класі.

Як високо підноситься образ Коменського як педагога, коли він 300 років ще, тому — якраз в добу збудження людства від багаторічного сну середньовіччя — висловив думку про важливе значення погоджених заходів родини і школи в справі виховання дітей А взагалі знайшов правдиві шляхи для створення шкільної дисципліни!

Проте, серед всіх чинників педагогічного впливу Коменський на перше місце ставить постійний зразковий приклад учителя. Це він, насамперед, повинен бути «живим зразком всього того, до чого слід привчатися», — каже Коменський.

Висунувши вимогу про охоплення всього дитячого населення школою, Коменський шукає нових форм організації шкільної роботи.

Система індивідуального навчання в середньовічній школі мінімально обмежувала норму учнів на одного викладача і при дуже маленькій кількості вчителів стала в різке протиріччя з вимогою Коменського про загальне навчання. Крім того, ця організаційна форма, як система натаскування, зовсім не відповідала ані новим завданням, які встали перед молодією буржуазією в галузі виховання, ані тим принципами навчання, що їх відстоював Коменський. У своїх шуканнях нової організаційної форми

навчання він приходить до висновку, що в основу організації навчання в школі треба покласти такі принципи:

1. Учні повинні бути розподілені по окремих кімнатах-класах за віком і знаннями.
2. Для кожного класу повинна бути відповідна програма.
3. Повинна бути визначена тривалість навчання в кожному класі і в школі.
4. Чергування труда і відпочинку теж повинно бути регламентоване.

Отже, Коменський перший в історії розвитку педагогіки висунув і здійснив у своїй школі класно-урочну систему, яка краще за інші форми забезпечує вчителю центральне місце в педагогічному процесі, дає можливість застосування різноманітних методів і забезпечує контроль над ступенем свідомого ставлення кожного учня до навчання.

Правда, організаційна система Коменського має ряд помилок, як, наприклад, надмірне навантаження учнів на одного вчителя (від 100 до 300), притягнення на допомогу вчителю для налагодження дисципліни учнів-декуріонів, переоцінка значення методичних прийомів учителя; проте, це ніяк не може зменшити історично-прогресивну роль Коменського, як винахідника нової, класно-урочної системи організації навчання.

Серед педагогічних проблем, що їх поставив Коменський, почесне місце посідає також питання про підручник, що по суті зв'язане знов таки з новою формою організації навчального процесу і з новим навчальним планом. До підручника Коменський ставить вимогу систематичності, ґрунтовності і відповідної форми викладу, при цьому мова повинна бути «точна і загальнозрозуміла», проста, доступна. «Закони легкості», про які згадує Коменський, передбачають передусім елементи наочності.

У «Великій дидактиці» відбиті також погляди Коменського на фізичне виховання дітей. Цьому питанню присвячений розділ XV— «Основні правила для продовження життя». Вже епоха раннього ренесансу відкинула в галузі фізичного виховання середньовіковий ідеал

аскета. Тоді ж таки висунуті були нові методи і вправи, які забезпечили б «розвиток вищих дарів тіла і душі», для чого рекомендується вживати ігри, їзду верхи, плавання тощо. Отже, цілком закономірно, що в системі Коменського фізичному вихованню приділяється багато уваги. Коменський хоче підготувати людей, «що вступають у світ не лише глядачами, але і діячами». Коменський в різкому протиріччі, з ідеалістичним обґрунтуванням свого методу аналогічно з природою в частині конкретних методичних вказівок називає людське тіло знаряддям розумового життя, тому що «розум одержує матеріал для всіх думок виключно від відчужень, і процес мислення діє не інакше, як лише через внутрішнє почуття, а саме через споглядання образів». Необхідність фізичного виховання обумовлює він відомим ювеналівським виразом: «mens sana in corpore sano» (здоровий дух в здоровому тілі), а також тим, що «від пошкодження мозку пошкоджується здібність уявлення». Щодо засобів фізичного розвитку Коменський рекомендує гімнастичні вправи і спорт. Подавши ряд цікавих порад щодо годування дітей, він вважає бажаним в інтересах правильного фізичного виховання турбуватися про життєрадісні емоції дітей, бо «бадьорість духу, як це зазначено в старогрецькому прислів'ї, є половина здоров'я». Ось чому він пропонує влаштовувати для дітей приємні для зору, слуху і інших органів почуття розваги.

У своїй системі освіти Коменський значно правдивіше підійшов до періодизації дитинства, ніж сучасні буржуазні педагоги, а за ними адепти шкідливої псевдонауки педологи, які поклали в основу зростових груп майже виключно біологічні особливості, відкинувши психічний розвиток дітей (Блонський і інші). «Велика дидактика» встановлює для формування особистості через організоване вихованні 4 періоди по 6 років кожний: материнська школа, школа рідної мови, як загальнообов'язкова, латинська школа (гімназія) і вищий навчальний заклад. Цю систему яка вперше встановлює тверді строки навчання і врахування вікових особливостей, слід визнати прогресивним явищем у розвитку педагогіки.

«Велика дидактика» видана 1638 року. Прошло 300 років з того часу, як теоретик і практик Коменський поставив і по-своєму висвітлив найактуальніші педагогічні проблеми.

[...]

Завдання нашої статті привернути увагу широких кіл учительства до великого класика-педагога Коменського, до його дидактики, в якій є багато методичних вказівок і порад, що при критичному підході до них можуть бути з великим успіхом використані в нашій радянській школі.

Б. Шульман

Перше десятиріччя «Малютка»¹²⁴

Усміхнені сторінки цього журналу, де казка і дійсність у близькому сусідстві, аж ніяк не настроюють на ювілейно-офіційний тон. Так і хочеться сказати: «Не приніс його лелека, не знайшли його в капусті, а народився він, як і всі його брати-журнали, за відповідною постановою і ось уже десять років росте та й росте...» І справді — тираж його збільшується, і становить тепер понад 600 тисяч. Це, так би мовити, фізичне зростання. Духовне ж позначається на змісті кожного номера журналу. Якщо у перші роки сторінки «Малютка» заповнювались нерідко матеріалом, що мав лише одну мету — забавляти дітей, то дедалі ясніше проступає в ньому інша, ширша й важливіша — виховувати, навчати і розвивати.

Не для хвали, а заради істини треба сказати, що «Малютку» важче, ніж багатьом іншим виданням, виконувати свої завдання — адже він певною мірою унікальний: у нас немає ще журналу тільки для дошкільнят. Отже, запозичити досвіду майже ні в кого, доводиться йти шляхом спроб і шукань, неспокойним і нелегким, що має одну, принаймні, незаперечну перевагу — не приводить до стандарту.

У своїх творчих пошуках редколегія дотримується важливої істини: дитина — це маленька людина, а духовний світ людини неосяжний, інтереси і нахили її багатогранні. Виявляти і розвивати їх, формувати характер й інтелект людини завтрашнього дня — такі завдання поставив перед собою журнал, прагнучи активно допомагати вихователям і батькам.

Як маляті розповісти про важливе й велике — про силу, мудрість, духовне багатство рідного народу? Про велич Батьківщини

¹²⁴ Гавриленко, О. (1970). Перше десятиріччя «Малютка». *Дошкільне виховання*, (1), 43-44.

і обов'язки її синів і дочок? Про всемогутність людської думки і праці, красу дружби і товариськості, про чесність, справедливість, мужність? Різними засобами — доступним і переконливим словом, художнім образом, яскравими барвами, захоплюючим завданням впливає на дітей журнал. На його сторінках виступають відомі письменники і поети — Михайло Стельмах, Юрій Збанацький, Платон Воронько, Петро Панч, Леонід Первомайський, художники О. Яблонська, В. Легкобит, А. Паливода. Шановані редколегією і читачами автори Віра Карасьова, Марія Познанська, Лариса Письменна, Лідія Компанієць своїми оповіданнями, віршами, загадками і піснями теж немало сприяли популярності «Малятка».

Можна назвати багато сторінок і цілих номерів журналу, які проникливо промовляють до розуму і серця маленьких громадян. Візьмемо творчий його доробок за цей рік. Ось № 4 «Малятка». На обкладинці — Ленін з дітьми. Простий за задумом малюнок може служити темою захоплюючої розповіді про ленінську любов до дітей, про людяність і доброту Ілліча.

Тема праці у доступних дітям образах і поняттях розкрита у № 8 — в казці Галини Демченко про силу землі і благородний труд хлібороба, в цікавій гре-екскурсії у глибини шахти. У № 7 опубліковані вперше вірші Павла Григоровича Тичини про маленькі чуда, які підгледів і підслухав поет у чарівниці-природи, — вони вчать дітей великого мистецтва розуміти і любити її. У № 6 вміщено вірші Інни Кульської «Метелик», «Літо», Марії Познанської — «Про мир і сонечко». В них дійовими особами виступають сонце, квіти, пташки. Це розумні і поетичні вірші. В цьому ж номері привертає увагу сміливим летом фантазії малюнок: Чапаєва і Петьку мчать на тачанці казкові червоно-синьо-чорні коні, їх буряний розгін ледь стримує червоноармієць у будьонівці — цілком земний і реальний. Художник немов наочно показує, як подвиг входить у легенду, як правда життя крізь призму часу бачиться, немов чудова казка. Таке поєднання легенди з дійсністю останнім часом характерне для багатьох ілюстрацій «Малятка». Очевидно, це один із дійових засобів, якими журнал розвиває у дітей фантазію, вміння сприймати художні образи.

Поряд з проблемами патріотичного, морального, трудового й естетичного виховання журнал працює над розв'язанням, якщо можна так сказати, літературно-педагогічної проблеми — проблеми дорослого. Відомо, що дорослий для малої дитини — компас її думок і вчинків. Це прообраз того ідеалу людини, який сформується в майбутньому у підлітка і юнака. Патріот і комуніст, борець проти зла, добрий і розумний друг — таким повинен увійти дорослий у життя дитини.

Олена Рябокляч, відповідальний редактор «Малютка», ділячись думками щодо образу дорослого в дитячій літературі, сказала:

— Редакції доводиться цеглина по цеглині, розбирати мур, який іноді постає між дорослим і дитиною. Зводити його, самі того не бажаючи, допомагають деякі письменники, зображуючи у своїх творах для дітей дорослого-ментора, що тільки повчає, тільки забороняє, нічого не прощає. І вже нізащо не дозволить собі, борони боже, жарту або веселої витівки. Таких нудотних праведників ми боїмось, як вогню, і всіляко перешкоджаємо їм появлятися на сторінках журналу.

Отже, зрозуміло, чому в літературних матеріалах «Малютка» змальовується (правда, не завжди) дорослий — друг, старший товариш, що не погрожує пальцем: «Того не роби, туди не ходи», а сам показує, що і як треба робити, може погратися з малям, завжди має у запасі для нього щось цікаве. Він вміє гніватись, коли є за що, але вміє й прощати, бо вірить у свого маленького друга. Про винахідливих і добрих людей розповідають матеріали «Маяк» (№ 7), «Красно дякуємо за хліб!» (№ 8), «Котушка» (№ 4) та ін.

У відповідального редактора є й інші цікаві міркування щодо засобів виховного впливу на дитину. Вона, наприклад, вважає, що серед них одне з перших місць має посідати гумор.

— Дітей треба привчати розумітись на жартах, як на кольорах, відчувати відтінки дотепного слова. Веселість, усмішка мають супроводжувати їх цілий день і кожний день, — переконливо каже Олена Леонідівна.

З цим слід погодитись. В усякому разі, ті сторінки «Малютка», на яких грають блискітки гумору, справляють дуже приємне враження.

Наприклад, у № 6 — сторінка, де надрукована дотепна історія про послужливого котика, у № 4 — малюнки зайчика під парасолькою, горобця, що сіє горобиний щавлик, в № 7 — картинки «Жаркого літа» та ін.

Редакція веде широке листування з своїми передплатниками (а їх чимало і за межами республіки). В листах ставить завдання-загадки, пропонує продовжити оповідання, що особливо сподобалось, відповісти на запитання, наприклад: «Що ти бачиш і кого зустрічаєш вранці по дорозі в дитсадок?», «З ким дружиш?», «Що найбільше любиш робити?» і т.п. Редакція оголошує конкурси на кращий малюнок, найцікавішу казку. У відповідях і малюнках діти виявляють свої інтереси, бажання. Їх редакція враховує при плануванні подач.

«Малятко» — невеликий за обсягом журнал: усього 16 сторінок, розмовляє він з дітьми переважно неекономною мовою малюнка. І тому іноді важко буває охопити всю розмаїтість тем, на які треба вести з дітьми розмову.

Світ широкий, в ньому стільки див — таємниці природи, чудеса техніки, краса людських взаємин. Про це треба дати дітям найперші поняття. Трирічного малюка слід знайомити з барвами, формами; шестирічного дошкільника треба поставити бодай на порозі казкового храму науки — адже через рік він робитиме тут перші кроки. У школі — нові програми, розвиваюче навчання; фундамент для нього укладається уже в дошкільному віці. Це треба врахувати в редакційних планах. Хлопчики люблять машини, техніку, дівчаток цікавлять ляльки, квіти. Теж слід врахувати. І в хлопчиків, і в дівчаток необхідно виявляти й розвивати творчість, змалку привчати їх до праці.

Такими і ще багатьма іншими турботами були сповнені будні редакції всі минулі десять років. Навряд чи менше їх буде в наступному десятиріччі. Напевно, ще більше, бо кожне покоління дітей ставить перед тими, хто їх виховує, нові вимоги, а з цим виникають нові турботи, тривоги і радості. Що ж, видно по всьому — колектив редакції готовий в новому десятиріччі виконувати і складніші завдання.

О. Гавриленко

Журналу «Малютко» — 25 років¹²⁵

Вірному другові дітей журналові «Малютко» виповнюється 25 років. За цей час журнал зарекомендував себе активним помічником партії і комсомолу в справі комуністичного виховання підростаючого покоління. Колектив журналу «Дошкільне виховання» щиро вітає ювіляра зі славною датою і надає йому слово.

Журнал «Малютко» створений у січні 1960 року з ініціативи ЦК ЛКСМУ, Спілки письменників та Міністерства освіти республіки.

Сьогодні наш журнал приходить у кожен дошкільний заклад, його отримують сотні тисяч дітей Радянської України. Добре знають це видання і в союзних республіках.

«Малютко» завжди навчав і навчає дітей засобами літератури та образотворчого мистецтва бути добрими, працьовитими, любити рідну землю, поважати людей, які самовіддано трудяться, щоб наша Радянська держава була ще міцнішою й могутнішою, а життя дорослих і дітей — щасливим і радісним. Розповіді про В. І. Леніна, революцію, про історію Радянської держави, про натхненну працю радянських людей посідають у журналі провідне місце. Відгук на головні події в країні, на червоні дати календаря є в кожному номері.

На сторінках журналу виступають відомі письменники, поети. Спеціально для «Малютка» були написані окремі твори Олесем Гончарем і Самуїлом Маршаком, Юрієм Збанацьким і Сергієм Образцовим. Активно пропагуються твори українських класиків Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Павла Тичини та багатьох інших. У «Малютку» друкують свої оповідання та вірші

¹²⁵ Єфіменко С. (1985). Журналу «Малютко» — 25 років. *Дошкільне виховання*, (1), 26.

люблені дитячі поети і письменники. Так, на його сторінках малята зустрілися з Наталею Забілою, Платоном Вороньком, Сергієм Михалковим, Валентином Бичком, Андрієм М'ястківським та іншими відомими авторами. В журналі друкуються кращі зразки фольклору для дітей. У «Малятку» виступали Расул Гамзатов, Чингіз Айтматов, Тофік Махмуд, Георгіє Вієру та інші. Крім радянських авторів, частими гостями журналу бувають і прогресивні зарубіжні письменники, які розповідають про життя дітей своїх країн.

Великого значення колектив журналу надає трудовому вихованню. Добираються різножанрові матеріали: оповідання про шахту, електростанцію, фоторепортажі про пасіку, кінний завод, кораблі, поради щодо догляду за квітами. Письменники, художники прагнуть в активній формі вести розмову з дітьми про їх внесок у колективну працю: показують у малюнках «Що корисне роблять діти», ставлять запитання: «Як вони допомагають дорослим?», «Що вміють робити самі?».

Популярністю користується вкладка «Саморобка». Вона навчає дітей самостійно працювати, конструювати, сприяє формуванню трудових навичок.

Розвивати допитливість малят, потребу пізнавати нове — основне завдання рубрики «Дзвіночок». У ній вміщуються цікаві картинки-загадки, картинки-завдання, створюються різні ситуації, які мають розв'язувати самі діти, подаються вправи з розвитку мовлення. Дошкільнята люблять загадки, лічилки, скоромовки, і це враховується редакцією.

Сторінки «Дзвіночка» чергуються із спортивними завданнями: «А чи вмієш ти так?», «Хто робить правильно, хто ні?», «Ігри наших друзів» та ін.

Працівники редакції ведуть велику масову роботу: організовують у дошкільних закладах, за місцем проживання, на підприємствах зустрічі з дітьми, вихователями, батьками.

У «Малятку» багато надійних друзів серед працівників системи суспільного дошкільного виховання. Це і вихователі ясел-садків, і завідувачі, й інспектори обл- та міськвно, і співробітники інститутів удосконалення вчителів.

Завжди активно відгукуються на наші прохання та заходи керівник відділу дошкільних закладів Чорноморського пароплавства Марія Захарівна Кострома і старший інспектор дошкільного виховання Херсонського облвно Агнія Михайлівна Крещенова та ін.

Дружать з «Малятком» дитсадки. Ось незабаром уже 25 років нашій дружбі з київськими дитсадками № 234 «Вогник» та № 1 прославленого «Арсеналу». Стали нашими базовими ясла-садки «Лісова казка» Київського заводу верстатів-автоматів, № 109 м. Одеси, № 4 м. Борисполя, «Пролісок» с. Млієва Черкаської області, «Сонечко» м. Полтави, «Чайка» м. Лебедина Сумської області, «Зірочка» м. Обухова Київської області та ін.

Активно допомагає нам кабінет Харківського обласного ІУВ. Радують і дошкільні заклади м. Бердянська Запорізької області, де всі передплачують журнал, уміло використовують його і на заняттях з розвитку мовлення, і працюючи з «Саморобкою».

Журналові «Малятко» пішов двадцять шостий рік. Сподіваємося, що в кожний дім, де живе маленький читач, «Малятко» приходитиме щирим і жаданим другом.

С. Єфіменко
гол. редактор журналу «Малятко»

Від редакції

*[5 років журналу «Обдарована дитина»]*¹²⁶

Різними бувають ювілеї, по-різному їх відзначають, віднаходячи кожного разу щось конкретне й оригінальне і не вдаючись до стереотипів та шаблонів. Ось і цього разу ми вирішили, що можемо скористатися такою нагодою. Перш за все, це наш загальний ювілей — п'ять років нашому журналу. Усі мий, сподіваємось, наші читачі, вважаємо, що це справді радісна й значна подія, адже наша «Обдарована дитина» досягла вже такого віку, коли може заявляти про себе на повний голос, звертаючись до великої аудиторії, залучаючи на свої сторінки обдарованих з нашої країни — нас читають, з нами співробітничать учені й педагоги з Росії, Білорусії, Канади, інших країн.

Це наше загальне свято збіглося з певним повноліттям нашого шановного голови редколегії — В. О. Моляко, який одразу ж і без будь-яких сумнівів відгукнувся на запрошення очолити роботу в журналі, поєднавши свої зусилля з роботою Миколи Миколайовича Чурилова й Олександра Володимировича Губенка.

У цьому ж таки році виповнюється десять років Академії педагогічних наук України, дійсними членами якої є В. О. Моляко й багато членів редколегії: І. А. Зязюн, В. М. Мадзігон, С. Д. Максименко, О. Я. Савченко, М. І. Чембержі, М. Д. Ярмаченко. Тому ми й вирішили підготувати спеціальний номер, матеріали якого дали б змогу певною мірою уявити постать одного з головних творців журналу —

¹²⁶ Від редакції [5 років журналу «Обдарована дитина»]. (2002). Обдарована дитина, (4), 2.

відомого психолога, нашого автора, й цим самим засвідчити нашу прихильну увагу не тільки до нього, а й до Академії, до наших читачів, які, звичайно ж, повинні знати, хто безпосередньо й опосередковано спілкується з ними.

Подаючи різноманітні статті, що дають уявлення про творчий доробок В. О. Моляко, й враховуючи те, що наш журнал читають не тільки в Україні, ми друкуємо ці матеріали російською мовою, водночас вітаючи нашого меншого брата — журнал «Одаренный ребенок», що почав цього року виходити в Росії за нашим прикладом! І цей наш приклад — наша гордість, адже цим ми також стверджуємо, що наша країна може бути взірцем для інших.

ЮВІЛЕЇ ОСВІТНІХ І НАУКОВИХ ЗАКЛАДІВ

Сторіччя дитячих садків¹²⁷

Сто років минуло з часу, як Фрідріх Фребель, відкрив в невеликому містечку Бланкенбурзі (Тюрінгія-Німеччина) «установу до розвитку інстинкту діяльності дитинства і юнацтва» (1837 рік), названу ним в 1840 році дитячим садком.

Фребель так визначив завдання цієї установи:

«Він (дитячий садок) мусить не лише взяти дітей під нагляд, але також і дати їм заняття, відповідне до всієї їх істоти, зміцнювати їх тіло, тренувати їх почуття, займати розум що прокидається, знайомити свідомо з природою і людським світом і особливо правильно керувати серцем і характером, приводити до першооснови всього життя, до єдності з самим собою».

Основою виховавчої роботи цього дитячого садка були визнані ігри дітей, основними засобами виховання — іграшки — дари Фребеля і заняття з різноманітними пластичними матеріалами, що мають виховавчо-розвиваюче значення (папір, глина, пісок, мох і т.д.), садові роботи, розказування, рухливі ігри, співи і т.д.

Фребель вважав дитячий садок не лише виховавчою установою для «всебічного» розвитку дітей дошкільного віку від 2 до 5 років, але і установою, яка допомагає матері порадами, як виховувати дітей, школою підготовки матерів і їх дочок до педагогічної діяльності, місцем пропаганди ідей дошкільного виховання і дитячих ігор серед населення.

З 1838 до 1840 року Фребель видавав періодичне видання «Недільний листок» з девізом «Будемо жити для наших дітей». («Зародки, бруньки, квіти і плоди спільної роботи групи об'єднаних сімей Німеччини, Швейцарії і Північної Америки в справі ви-

¹²⁷ Чувашев, І.В. (1938). Сторіччя дитячих садків. *За комуністичне виховання дошкільника*, (5), 20-25.

конання цього взаємного заклику»). В цьому органі друкувались статті про основи педагогічної системи Фребеля, про принципи, зміст і методикку занять і ігор в дитячих садках, висвітлювалась практика бланкенбургського і інших дитячих садків, що виникли за ініціативою друзів і послідовників Фребеля.

На основі практики першого дитячого садка в Бланкенбурзі Фребель склав книгу для матерів: «100 пісень до ігор в м'яч, що практикувались в дитячому садку Бланкенбурга і біля Рудольштата» (1843 рік), випустив «Дари ігор» — набір ящиків для будівельних ігор з таблицями і методичними вказівками.

Фребель був дрібно-буржуазним педагогом з релігійно-містичним світоглядом і з реакційно-утопічними поглядами на перетворення суспільного життя шляхом «самопоглиблення», самосвідомості дорослих і виховання дітей. Він був чужий революційно-політичному рухові, що розвивався. Він стояв в стороні від політичного життя в роки революції і контрреволюції в Німеччині 1848-49 років. В справі розповсюдження дитячих садків він сподівався на вдумливих, свідомих батьків, які об'єднувались в спілки — товариства «на ґрунті загальної істинної любові і піклування про своїх дітей». Він сподівався на своїх учениць, яких готував до педагогічної роботи на спеціальних курсах, на співчуття філантропів і педагогів. Фребель сам роз'яснював ідею дитячого садка по містах — читав лекції з питань виховання маленьких дітей, виступав на учительських з'їздах, організовував дитячі свята з іграми, багато разів сам намагався організовувати дитячі садки, які проте, за браком коштів, часто закривались.

Життя Фребеля сповнене болісних шукань в галузі розв'язання соціальних і педагогічних проблем. Починаючи з 1805 року, він цілком присвятив себе справі виховання дітей: був учителем в зразковій школі у Франкфурті (1805-1807рр.), займався виховавчою практикою з дітьми багатих батьків, був організатором і керівником «Німецького виховавчого інституту» в Кельгау (1817-1828 рр.), директором при-тулку в Бургдорфі (1834-36 рр.). Виходячи з основ ідеалістичної філософії і наслідків своєї педагогічної практики, Фребель створив педагогічну систему, яку і виклав в основній своїй праці «Виховання людини» (1826 р.). Останні 25 років свого життя Фребель присвятив

справі розробки змісту і методики занять дитячого садка. Він багато часу витрачав на вивчення життя малолітніх дітей, на винаходження засобів до їх розвитку, на розробку ігор і занять дитячого садка. Від одної родини він переходив до другої і проводив в середовищі дітей цілі вечори, святкові дні, вивчаючи їх ігри і іграшки, спостерігаючи їх нахили і інтереси, вивчаючи дитячу працю в домашній промисловості, даючи пораду матерям про виховання і працю їхніх дітей. Він бачив на практиці, як ігри матерів з дітьми втратили свій смисл, перекрутились, витиснені вичурними іграшками ринку.

Вважаючи творчу діяльність і ігри основою виховавчої роботи з дітьми дошкільного віку, Фребель мріяв про те, щоб вони «стали повною загальною власністю всього дитячого світу», «власністю» дитячих кімнат, дитячих шкіл і притулків, дитячих садків і майданчиків. Він добирав кращі ігри дітей народу, доповнював їх новими; він узагальнював типові позитивні досягнення практики виховання маленьких дітей і побудував, виходячи з своїх філософсько-ідеалістичних поглядів і окремих запозичень від свого учителя Генріха Песталоцці, першу оригінальну систему домашнього виховання.

Фребель жив і працював в умовах буржуазно-капіталістичного ладу, де справжнє суспільне виховання дітей нездійсниме. Попередники Фребеля (Коменський, Руссо, Песталоцці) ще задовго до цього порушували питання виховання дітей дошкільного віку. Задовго до дитячого садка Фребеля вже існували установи дошкільного виховання — притулки, дитячі школи для дітей-малюків.

Фребель ідеалізував сім'ю, як орган виховання, матір, як природно виховательку дітей; він не обгрунтовував необхідність суспільного виховання дітей трудящих. Дитячі садки, він вважав виховавчими установами на допомогу сім'ї.

Основоположниками громадського дошкільного виховання дітей трудящих є творці і вчителі наукового соціалізму — Маркс і Енгельс.

Однак, Фребелю, як творцеві першої оригінальної системи дошкільного виховання дітей через дитячі садки, буде завжди належати видатне місце в історії педагогіки. Його педагогічна система, не зважаючи на ідеалістичне обгрунтування її законів і принципів, відіграла величезну історично-прогресивну роль

в історії дошкільного виховання дітей в різних країнах другої половини ХІХ століття.

Історична заслуга Фребеля полягає в тому, що систему дошкільного виховання він вважав нерозривною частиною всієї виховавчо-освітньої системи, яка охоплює собою весь період виховання людини, починаючи з дня народження. Фребель створив особливий тип дошкільної установи — дитячий садок, по-новому визначив зміст і методику занять з дітьми дошкільного віку. Замість учбово-шкільних занять, що практикувались в дитячих школах, Фребель на перше місце висунув творчу діяльність і гру. Він поклав початок розвиткові громадсько-педагогічного руху за дошкільне виховання дітей не лише в Німеччині, але й в інших країнах. Сам Фребель був видатним педагогом, другом дитинства, який мріяв через виховання дітей «наділити дітей самими собою», перетворити суспільство.

Відомий німецький педагог — сучасник Фребеля — А. Дістервег в 1849 р. випадково відвідав дитячий майданчик Фребеля в Лібенштейні, і з одвертою теплотою і любов'ю описує життя і ігри дітей, видатні якості Фребеля, як педагога.

Жителі і курортники Лібенштейна прозвали Фребеля «семидесятирічним чудаком, — який щодня викривляється і танцює з селянськими дітьми».

«Цього «старого чудака», — писав Дістервег, — я побачив наступного дня об 11 годині ранку. Він був в своєму «дитячому садку» з дорослими учнями, оточений босоногими сільськими дітьми... Від 40 до 50 селянських хлопчиків і дівчаток, поділених за віком на гуртки, грали в різні ігри і приспівували до них дуже мелодійні пісеньки. Старшим було 7-8 років, а молодшим — 3-4 роки. Всі вони були без шапок, надзвичайно бідно одягнені і здебільшого босі; але обличчя їх сяяли такою неземною радістю, що не можна було не милуватись з них. При кожному гуртку були 1-2 молоді дівчини, які дуже вміло керували іграми і приспівами дітей».

Зустріч з Фребелем в дитячому садку і спостереження над іграми дітей створили на Дістервега велике враження. Він бачив, як Фребель любовно і ніжно поводився з дітьми і грав разом з ними: «...Треба було бачити захоплення старика, щоб переконатися, якою любов'ю до дітей і людства був пройнятий Фребель».

Треба було бачити всю обстановку, щоб зрозуміти, яка щаслива була ця численна сім'я... В ньому я вперше побачив здійснення ідеалу істинного педагога».

Дістервег став захопленим прихильником Фребеля. Він високо оцінював його плани щодо розвитку дошкільного виховання і висловлював надію, що вони все ж колинебудь будуть здійснені. «Колінебудь прийде той час, милий Фребель, — писав Дістервег в 1850 році в передмові до своєї книги «Посібник для німецьких учителів», — коли виховання піде іншим шляхом, тоді почують і твій голос і віддадуть, можливо, тобі належне».

Ці мрії Дістервега і Фребеля різко розбіглися з німецькою дійсністю. Політична реакція, яка наступила після 1849 р., визначила реакційний курс політики в галузі освіти. Декретом міністра Раумера в 1851 році була накладена заборона на дитячі садки в усій Пруссії, бо «установи, відомі під назвою дитячих садків, складають частину фребелізької соціалістичної системи, яка має на меті виховання юнацтва в атеїстичних ідеях... школи і установи, засновані на началах Фребеля або подібні до них, не можуть бути терпимі в державі». На думку міністерства освіти і духовних справ, дитячі садки небезпечні ще й тому, що їх почали посилено розповсюджувати релігійні секти-общини, які в той час були релігійно-політичною опозицією пруському королю Фрідріху-Вільгельму IV. В цих садках дітей не навчали катехизису, і звідси чиновники міністерства зробили висновок, що Фребель матеріаліст, його дитячі садки — шкідливі установи.

Будучи надто релігійною людиною, яка стояла поза політикою Фребель сприйняв розпорядження міністра, як незаслужену образу, і виступив з спростованням, посилаючись на свої твори. Не зважаючи на протести Фребеля і найвидатніших педагогів, заборона дитячих садків була не знята до 1861 р. 21 червня 1852 р. Фребель помер, не доживши до визнання цінності дитячих садків.

В здійсненні системи дошкільного виховання Фребеля за другої половини XIX століття і пізніше були припущені в багатьох країнах численні перекручення (псевдофребелізм, неофребелізм). Але найгрубішою, найбезсоромнішою фальсифікацією поглядів Фребеля в наші дні займаються фашисти в Німеччині. Вони намагаються

представити Фребеля як фашиста, використовують в цілях фашизації виховання його реакційні погляди (національно-релігійне виховання, ідеалізація сімейного виховання, суворості систематика ручних механічних занять і т.д.), намагаються витравити з його системи все цінне, що належить Фребелю, як класикові буржуазної педагогіки (виховання дитини, як члена людства, створення громадських вихованих установ — дитячих садків «для задовільного і ґрунтового фізичного і духовного виховання всього дитячого покоління», організація радісного і веселого дитячого життя в дитячому садку і т.д.). Вони прямо обвинувачують Фребеля в тому, що він шукав «ціну життя лише в загальній ідеї людства». Вони намагаються «виправити» Фребеля, для чого видають невідомі до цього часу рукописи «його» творів, які наповнюють національно-політичним матеріалом в дусі вимог фашистського виховання («Оновлення жінки» — брошура, випущена в 1930 р. «Німецьким фребелевським товариством»).

Так фальсифікують Фребеля фашисти.

Лише радянська педагогіка здатна дати справжню оцінку поглядів Фребеля, використати його цінні ідеї. В його ученні і системі дошкільного виховання вона відкидає все історично-минуше, обумовлене капіталістичним ладом, ідеалістичною філософією, особистими якостями Фребеля — людини глибоко релігійної, містика. Нам чужі його дрібно-буржуазний утопізм, метафізична філософія виховання, біологізація процесу виховання, ідеалізація сім'ї і матері у вихованні дітей, надмірна систематизація, суворості регламентація і педантизм в ручних механічних заняттях.

Радянська педагогіка бере від учення Фребеля все історично-прогресивне, гідне уважного вивчення, збереження і всебічного розвитку і за нашого часу, а саме: ідею розвитку покладену в основу розуміння процесу виховання і освіти, ідею виховання людини, як члена людства, необхідність виховання через дитячі садки «всього дитячого покоління», високу оцінку педагогічного значення керівної ролі педагога. Сюди ж відноситься ідея систематичних ігор і іграшок, які всебічно розвивають дитину, захист творчості дітей, самодіяльності, наочності, художнього виховання, значення дитячих майданчиків, в зв'язку з працею і навчанням, садових робіт, розказування,

екскурсій-прогулянок, необхідність зв'язку сім'ї і школи, підготовки батьків до виховавчої діяльності і т.д.

Ідея дитячих садків, з їх специфічним змістом і методикою ігор і занять, розробленими Фребелем, одержала уже на кінець XIX століття велике розповсюдження в капіталістичних країнах: виникли платні дитячі садки для дітей привілейованих класів, незначна кількість безплатних народних дитячих садків для дітей бідних батьків, які мали на меті, звичайно, буржуазно-класове виховання. Останні відкривались буржуазними філантропічними організаціями і церквою. У фашистських країнах в дитячих садках з раннього віку діти виховуються в націонал-шовіністичному і релігійному дусі. Так у фашистській Німеччині понад 60% дитячих садків перебуває в руках церкви, у фашистській Італії дитячі садки, які належать релігійним організаціям і приватним особам, складають 65% (з дошкільних працівників 64% монашок). Охоплення дітей робітничого класу в усіх капіталістичних країнах надто незначне. Навіть в такій «класичній країні дитячого садка», як США, з 9 мільйонів дітей віком од 2-6 років охоплено лише 750 тисяч дітей (12%). Під час депресії дитячі садки в США дуже скоротились, замість них виникли примітиви — «школи для малюків».

До революції в Росії було біля 200 платних дитячих садків для дітей багатих батьків і 20 безплатних народних дитячих садків — для дітей бідних батьків; царський уряд до війни витрачав в середньому 1 копійку за рік на одну дитину дошкільного віку. Дитячі садки в СРСР включені в систему народної освіти і складають підготовчу ступінь до школи, широко охоплюючи дітей дошкільного віку з середовища робітничого класу, колгоспників, службовців і трудової інтелігенції. Вже на кінець 1937 року дитячими садками в СРСР було охоплено 4,3 мільйона дітей.

[...]

І. В. Чувашев

Одеський Рішельєвський ліцей — осередок вищої та середньої освіти півдня України

(до 180-річчя з дня заснування)¹²⁸

В умовах розбудови незалежної України зростає роль історичних наук, що відображають витоки національної духовної спадщини і, зокрема, історії педагогіки та педагогічного краєзнавства як її складової. Зміни у суспільно-політичному житті вимагають нового педагогічного бачення, оновлення філософії освіти з урахуванням багатого історичного досвіду діяльності гімназій і ліцеїв країни у ХІХ — на поч. ХХ ст. Становлення півдня України як адміністративно-територіальної одиниці пов'язано з особливостями географічного і військово-стратегічного положення, демографічної ситуації та соціально-економічних умов, що, в свою чергу, зумовило специфіку зародження, становлення і розвитку гімназій та ліцеїв краю.

Провідне місце у системі освіти півдня України належить Одеському Рішельєвському ліцею.

На початку минулого століття генерал-губернатором Новоросії був призначений державний діяч герцог Арман Еммануель дю Плессі Рішельє. Новий генерал-губернатор значну увагу приділяв освітній галузі. Зокрема, за його участю престижний навчальний заклад Одеси — пансіон де Вольсея у 1805 р. стає Благородним виховним

¹²⁸ Бобров В. (1998). Одеський Рішельєвський ліцей — осередок вищої та середньої освіти півдня України (до 180-річчя з дня заснування). *Освіта і управління*, (1), 171-174.

інститутом. У 1804 р. тут заснована Одеська комерційна гімназія, яка реально почала діяти з 1814 р.

Після відкриття Олександрівського (Царськосельського) ліцею (1810) у Рішельє виникає ідея створити на основі Благородного виховного інституту і Комерційної гімназії ліцей на півдні України. У 1817 р. Міністр духовних справ та народної освіти О. Голіцин подає проект та Статут Рішельєвського ліцею. Статут затверджується. На функціонування нового навчального закладу виділяється 300 тис. крб. Рішельє субсидує значну суму на створення бібліотеки ліцею — 15 тис. фр.

Опікун Харківського навчального округу З. Конєєв затверджує склад Правління ліцею, на чолі якого стає граф О. Ланжерон, а керуючим — генерал-лейтенант граф І. Вітте. До складу Правління увійшли архімандрит Ософіл, професори Колезький, Жаданов, асесор Мальчевський.

Першим директором ліцею призначено талановитого діяча освіти французького абата Домініка Шарля Ніколя, його помічником — Ремі Жілліє. Також були затверджені штати професорів, ад'юнктів, віце-директора та викладачів гімназії при ліцеї, вчителів Дівочого народного училища та Комерційного училища, екзакутора, наглядача початкового училища та ін. Ліцей розташовувався у приміщенні колишньої Комерційної гімназії. Роком опісля у ліцеї навчалося 110 учнів у «внутрішніх» та 107 у «зовнішніх» класах; у Комерційному училищі, що входило до складу ліцею, — лише п'ять учнів.

З 1823 р. навчальний заклад виходить з підпорядкування Харківського навчального округу, ним опікується І. Вітте (за посадою — начальник військових поселень Новоросії), особисто приділяє увагу організаційним, фінансовим та кадровим проблемам. Згодом ліцей підпорядковується Одеському навчальному округу.

До 1837 р. Рішельєвський ліцей фактично залишався середнім навчальним закладом переважно словесно-математичного напрямку. Так, на 1 січня 1827 р. у структурі ліцею було п'ять «внутрішніх» класів (учні проживали при ліцеї) та чотири «зовнішніх» (вільне відвідування). До перших належали підготовчий клас з однорічним

строком навчання та гімназійні чотирирічні — граматики, словесності, риторики, філософії та математики. У підготовчому класі вивчали історію Старого та Нового Заповіту, граматику, початкову арифметику, загальні поняття географії, землеопису Російської держави; у класі граматики — Закон Божий, грецьку, латинську, італійську та французьку граматики, малювання, танці; у класі словесності — Закон Божий, російську, грецьку, латинську словесності з переказом та поясненням найпростіших творів класичних авторів, всесвітню історію, малювання, музику, танці; у класі риторики штудіювали богослов'я, риторичку, російську, грецьку, латинську, французьку та італійську словесності (на творах класичних авторів), німецьку граматику, викладали малювання, навчали музики й танців.

Навчальна програма класу математики і філософії включала Закон Божий, «чисту» математику, логіку, військові науки, музику, фехтування.

До складу Ліцею входили також дворічні училища — початкове (120 чоловік) училище з двома відділеннями: правознавства, політичної економії та комерційних наук і Дівоче народне училище (у 1-му класі навчалися 104 учениці, у 2-му — 29).

У 1826 р. посаду директора Одеського Рішельєвського ліцею займає відомий вчений, педагог і освітній діяч Іван Семенович Орлай (1770-1829), який з 1821 по 1826 рр. працював директором Ніжинської гімназії. Розуміючи недосконалість структури ліцею, вади навчального плану та організації навчально-виховного процесу, І. Орлай розробив новий проект Статуту навчального закладу. Зокрема, у початковому училищі передбачалося введення трирічного навчання, а в гімназійних класах і самому ліцеї для викладання вищих наук — чотирирічного.

Заняття для учнів — і «внутрішніх» і «зовнішніх» класів — стають спільними; перехід до наступного класу дозволяється лише наприкінці навчального року.

Новий Статут передбачав реорганізацію ліцею у вищу школу з двома відділеннями: філософським та вищих наук, а також юридично-політичним. Відповідно до цього були розро-

блені навчальний план, структура навчально-виховного процесу, нормативно-правова база ліцею тощо.

Наприкінці 20-х років при Рішельєвському ліцеї створюється педагогічне відділення для підготовки вчителів повітових та комерційних шкіл (згодом — педагогічний інститут). Проте кардинальні зміни у житті ліцею відбуваються лише після затвердження нового Статуту 29 травня 1837 р. — він здобуває ранг вищого навчального закладу. Рішельєвська гімназія при ліцеї (з пансіоном, який займав частину Приморського хутора, прилеглого до Рішковського фонтану) одержала статус самостійного навчального закладу, хоча лишилася в одному з ним приміщенні мала спільне керівництво.

У власне Рішельєвському ліцеї було два факультети з трирічним курсом навчання: філософських і вищих наук та юридично-політичний факультет. На перших двох вивчалися: філософія, російська словесність, загальна та російська історія, статистика, богослов'я, церковна історія, право. Крім того, на філософському факультеті викладали логіку, етику, аналітичну та нарисну геометрію, фізику і механіку, загальну історію (стародавня, середніх віків), природничу історію та технологію, військові науки (артилерія та фортифікація). Програмою юридично-політичного факультету передбачалися такі дисципліни — природне право, римське право, право російське (цивільне і кримінальне з практичним судочинством), вексельне право, право видатних європейських народів і приєднаних до Росії областей, право позитивне народне, право морехідне (засноване на трактатах держав між собою), політекономія та комерція, «що мають до державного господарства найближчу приналежність». Вивчалися ще французька, німецька та італійська мови, «приємні мистецтва». У 1837 р. при ліцеї відкривається Інститут східних мов.

На відміну від старого Статуту, за яким кращі випускники могли обіймати посаду наглядача, Статут 1837 р. зрівняв їх у правах з випускниками університетів у межах 9-14-х класів при вступі на державну службу. Випускники, які обрали військову кар'єру, після тримісячної служби у нижчих чинах, ставали офіцерами. На основі трирічного експерименту 1841 р. в ліцеї від-

кривається третє відділення — камеральне, а в 1851 р. — кафедра педагогіки.

У 1848-1856 рр. плідний вплив на становлення освіти півдня України здійснював опікун Одеського навчального округу П. Демидов. Значний внесок у розвиток педагогічної думки та освіти не тільки півдня України, а й усїєї держави зробив М. Пирогов (1810-1881), який був опікуном Одеського навчального округу з 1856 по 1858 р. Миколі Пирогову належить ідея, з якою він звертається до Міністерства народної освіти: реорганізувати Рішельєвський ліцей в університет з трьома факультетами — історико-філологічним, фізико-математичним і медичним. Відповідне клопотання міністра О. Головіна перед Радою міністрів було відхилено через фінансові причини. Та згодом перемагає здоровий глузд, і 1 травня 1856 р. Рішельєвський ліцей стає Новоросійським університетом з трьома факультетами: історико-філологічним, фізико-математичним і юридичним.

У різні роки тут викладали видатні особистості. Серед них — польський поет Адам Міцкевич та відомий російський хімік Дмитро Менделєєв. З Новоросійським університетом пов'язана діяльність багатьох представників науки і культури: І. Мечникова, І. Сеченова, Б. Ляпунова, М. Чеботарьова, В. Григор'єва, М. Умова, Є. Щепкіна, Ф. Успенського, О. Готалова-Готліба, Г. Транфільєва, М. Зелінського, Ф. Нестурха, С. Рубінштейна, О. Ферсмана, Ю. Олеші, М. Врубеля, Л. Пастернака.

Серед закладів вітчизняної національної освіти вивищується Одеський Рішельєвський ліцей як осередок вищої та середньої освіти півдня України.

Не випадково у ХІХ — поч. ХХ ст. мережа чоловічих та жіночих гімназій, реальних училищ Новоросії розвивалася швидкими темпами. У стінах ліцею народжувалася і розквітала прогресивна педагогічна думка, яскравою перлиною в якій сяяла постать геніального педагога М. Пирогова. Саме тут проводилися перші педагогічні з'їзди, виникали педагогічні товариства, започатковувалися напрями наукових шкіл, створювався базис педагогічної журналістики.

З Рішельєвським ліцеєм та Новоросійським університетом пов'язана підготовка наукової, технічної, творчої інтелігенції Північного Причорномор'я, Бессарабії, Криму, Дону, Кубані, Кавказу, країн Балканського півострова.

Педагогічна спадщина Одеського Рішельєвського ліцею — невичерпне джерело розвитку сучасної науки, освіти, культури, відродження національних духовних витоків українського народу.

Володимир Бобров

125-річчя Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя¹²⁹

17 листопада 1945 року громадськість України святкувала 125-річний ювілей Ніжинського педінституту. З нагоди ювілею інститут привітали Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У та інші організації й установи. В день свята відбулося врочисте засідання з участю начальника управління в справах вищої школи при РНК УРСР тов. Бухало, заст. зав. відділом ппбл ЦК КП(б)У тов. Повха, заст. наркома освіти УРСР тов. Руська, секретарів Чернігівського обкому КП(б)У тт. Кузнецова і Дніпровського, члена-кореспондента Академії наук УРСР т. Петровського, проф. Даденкова, письменника Шеремета, народного артиста СРСР Шумського та інших представників громадськості.

18 і 19 листопада відбулася наукова сесія, на якій було заслухано 15 доповідей.

¹²⁹ 125-річчя Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. (1945). *Радянська школа*, (5-6), 119.

Ніжинському педагогічному інституту — 150 років¹³⁰

З розвитком освіти й культури у нашій країні тісно пов'язана і багаторічна діяльність Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. Історія його починається ще в ХІХ столітті.

...16 вересня 1820 року у Ніжині сталася рідкісна на ті часи для невеликих міст Росії подія — було відкрито гімназію вищих наук князя Безбородька, якій судилось відіграти визначну роль в історії української і всієї вітчизняної культури. Перед закладами подібного типу царський уряд найперше ставив завдання — виховувати вірних слуг престолу. Проте діяльність вищих шкіл у Росії виходила далеко за межі царських приписів і цілей: в цих закладах зосереджувались передові сили науки й культури і, всупереч бажанню царизму, виникали та поширювались прогресивні ідеї. Таким осередком прогресивної культури стала і Ніжинська гімназія вищих наук, із стін якої вийшли учені і письменники із світовим іменем, відомі державні діячі. Тут учились Микола Васильович Гоголь, Леонід Іванович Глібов, Євген Павлович Гребінка, засновник реалістичного напрямку в білоруській літературі поет Францішек Казимірович Богушевич, російський етнограф, фольклорист і критик Костянтин Максимович Сементовський, письменник і етнограф Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський, основоположник наукового білорусознавства академік С. Ф. Карський та багато інших відомих представників братніх народів. Ніжинську вищу школу закінчили такі вчені, як академіки М. С. Державін, М. Н. Петровський, тут вчи-

¹³⁰ Горбач В. М. (1970). Ніжинському педагогічному інституту — 150 років. *Радянська школа*, (10), 25-31.

лись відомий революціонер-народник Іван Федорович Фесенко, один з перших пропагандистів марксизму на Україні, професори В. І. Резанов, Д. М. Введенський, М. В. Даденков та ін.

Ніжинська вища школа кілька разів міняла свою назву і профіль: у 1820–1832 рр. це була гімназія вищих наук, в 1832–1840 рр. — фізико-математичний, а в 1840–1875 рр. — юридичний ліцей; з 1875 і до 1920 року — історико-філологічний, а з 1920 року — інститут народної освіти. Нарешті з 1935 року — державний педагогічний інститут. Указом Президії Верховної Ради СРСР в 1939 р. інституту присвоєно ім'я М. В. Гоголя.

Справжньою кузнею педагогічних кадрів Ніжинська вища школа стала лише після перемоги Великого Жовтня. Якщо до революції майже за 100 років існування вузу його закінчило всього близько 2-х тисяч чоловік, то за роки Радянської влади він дав країні понад 22,5 тисячі спеціалістів.

Після революції з кожним роком збільшувалася кількість студентів інституту, зростав професорсько-викладацький колектив, зміцнювалась навчально-матеріальна база. Та творче вузівське життя перервала фашистська навала. Гітлерівські варвари завдали інституту величезної шкоди: головний курпус напівзруйновано, спалено 52 інститутські приміщення, знищено або вкрадено й вивезено все обладнання кабінетів та лабораторій, сплюндровано парк і агробіостанцію.

Разом з усім радянським народом самовіддано захищали Батьківщину від ворога і викладачі та студенти інституту. Одні боролися на фронтах, інші без відпочинку працювали на оборону. Сто дівчат-студенток пішли на курси медсестер, вихованець інституту, учитель Михайло Іванович Стратілат став секретарем Носівського підпільного райкому КП(б)У, організатором і командиром партизанського загону «За Батьківщину». Смертю хоробрих загинули підпільники учитель Іван Могильний, студентка Ганна Солодовник. У боях з ворогом віддали своє життя за рідну землю і викладачі Л. А. Савченко, А. П. Кузнецов, Т. А. Ушаєв, І. Ф. Лобода, О. С. Рудик. За виявлений у боях з ворогом героїзм багатьох вихованців вузу нагороджено орденами і медалями. Ю. О. Збанацький та О. В. Тканко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Післявоєнне життя інституту знаменувалось не тільки відбудовою зруйнованого, а й швидким розгортанням навчально-виховної та науково-дослідної роботи. Тепер у вузі є 5 факультетів, що готують учителів для середньої школи з 9 спеціальностей: історико-філологічний факультет (спеціальності — вчитель історії, української мови та літератури, російської мови та літератури); фізико-математичний (математика, фізика, математика і фізика); природничий (біологія і хімія); англійської мови; музично-педагогічний факультет (спеціальність — музика та співи).

На 17 кафедрах працюють 173 викладачі, з них 49 мають учені звання і ступені. За післявоєнний період 3 викладачі захистили докторські і 54 — кандидатські дисертації. На денному відділенні навчається 1674 студенти, на заочному — 2320.

По-різному складаються життєві шляхи вихованців інституту. Серед них є і відомі письменники, і вчені, державні і партійні працівники. Проте переважна більшість їх трудиться на ниві народної освіти досягаючи вершин педагогічної майстерності.

Наш авангард у боротьбі за високоякісну підготовку педагогічних кадрів для школи — це викладачі кафедри педагогіки. Їх праця служить повчальним прикладом того, як при невеликій кількості академ годин можна проводити широку й змістовну навчально-виховну роботу серед студентів. Кафедра взяла курс на максимальне підвищення в навчальному процесі ролі самостійної праці студентів, практикуючи різноманітні її форми, на зміцнення зв'язків із школами. Інститут підтримує зв'язки з 25 заслуженими вчителями республіки та більш ніж 30-ма відмінниками народної освіти колишніми своїми студентами. Періодично відбуваються зустрічі з передовими учителями області — ветерани педагогічної праці діляться досвідом консультують майбутніх педагогів з різних питань практичної діяльності в школі. Для студентів других курсів проводяться семінари лабораторно-практичні заняття, на яких вони ознайомлюються зі специфікою роботи шкіл-інтернатів, вечірніх шкіл і шкіл подовженого дня та з шкільною документацією тощо. Викладачі кафедри педагогіки як і інших кафедр, ши-

роко застосовують у викладанні технічні засоби навчання у школі та вчать студентів використовувати їх на уроках.

Багато уваги приділяє кафедра роботі науково-педагогічного гуртка, який об'єднує 38 студентів. Гуртківці працюють над комплексною темою «Перевиховання педагогічно занедбаних дітей». У науковому дослідженні вони спираються на свої спостереження під час практики в школі, одержані на лекціях та семінарах знання. Дві студентські роботи — про виховання дітей у сім'ї і про формування в учнів інтересу до сільськогосподарських професій — були представлені на республіканський конкурс студентських наукових робіт. Другу з них відзначено грамотою.

Кафедра працює у тісному контакті з методистами фахових дисциплін, проводяться спеціальні засідання, спільно планується навчальна робота, обговорюються питання про єдині вимоги до оцінювання — педпрактики студентів тощо.

Методична допомога школам надається за чітким планом, погодженим з облвно та обласним інститутом удосконалення кваліфікації вчителів. План цей передбачає також керівництво науково-педагогічними дослідженнями вчителів. Наприклад, доцент М. М. Ярошенко вивчає й узагальнює досвід трудового навчання та профорієнтаційної роботи в Монастирищенській середній школі спільно з учителями цієї школи. Старший викладач М. М. Фіцула за участю вчителів досліджує шляхи перевиховання педагогічно занедбаних учнів з умовах масової школи і т.д.

Деканати і всі кафедри інституту багато працюють над формуванням професійної спрямованості майбутнього вчителя. Воно здійснюється різними шляхами. На лекціях, практичних та семінарських заняттях викладачі, подаючи студентам визначену програмами наукову інформацію, вказують, поряд з тим, найбільш раціональні прийоми та методи, за допомогою яких ця інформація (у межах шкільної програми) може бути доведена до учнів різного віку. Таке паралельне вивчення змісту програмного матеріалу і методів шкільного навчання допомагає студентам заздалегідь готуватись до педагогічної практики, а через неї — і до практичної діяльності в школі.

Особлива роль у професійній спрямованості майбутніх учителів належить дисциплінам психолого-педагогічного циклу: педагогіка, загальна, вікова та педагогічна психологія, окремі методики. У процесі вивчення цих курсів майбутні вчителі дізнаються про закономірності навчання та виховання, про психологічні основи цих процесів, ознайомлюються з віковими особливостями дітей. Формування професійних умінь та навичок у студентів здійснюється і в науково-методичних гуртках, у плані занять яких фахові теми займають провідне місце. Цій же меті підпорядковується діяльність кафедри піонерської роботи на громадських засадах, гуртка макаренківців, шефство студентів над школами тощо.

До найбільш важливих професійних умінь належить здатність правильно визначати дидактичні та виховні завдання уроку, обирати методи навчання, найбільш адекватні меті уроку, змісту матеріалу та віку дітей, вміння спостерігати й аналізувати різні форми шкільних занять з погляду їх ідейності та науковості, загальнодидактичної, психологічної та методичної досконалості; визначати мотиви поведінки учнів, швидко й педагогічно правильно розв'язувати ситуації шкільного життя, безпомилково оцінювати знання учнів, враховувати у навчанні і вихованні їхні індивідуальні особливості. Формування таких умінь викладачі забезпечують у процесі викладання. Велика увага приділяється озброєнню студентів уміннями, необхідними для самоосвіти. Вони вчаться користуватися навчальною та науковою літературою, матеріалами преси, довідниками і словниками, вмінню слухати та конспектувати лекції, писати реферати, рецензувати нову літературу, складати бібліографічні довідники, дискутувати, обстоювати свої думки тощо.

Кафедри прагнуть врахувати в навчальній роботі всі ті зміни, що відбулися у змісті шкільної освіти. Під час читання курсів загальної дитячої і педагогічної психології, спеціальних методик та інших дисциплін висвітлюються останні досягнення науки в тій чи іншій галузі знань. Цьому великою мірою сприятимуть

і нові навчальні плани з ряду спеціальностей, на які незабаром перейдуть педагогічні вузи.

Активним помічником викладацького колективу у виховній роботі серед майбутніх учителів є комсомольська організація. Зокрема вона надає велику допомогу партбюро і ректорату в ідейно-політичному, військово-патріотичному та естетичному вихованні студентської молоді. На Чернігівщині здавна знають хорові колективи, вокально-музичні ансамблі інституту. Ще в 50-х роках учасники нашої художньої самодіяльності здобули славу активних пропагандистів мистецтва своїми виступами у Чернігові, Києві, а також у Москві — в Колонному залі Будинку спілок. З створенням у 1964 році музично-педагогічного факультету робота в цьому напрямі ще більше поживилася. Лише за цей рік студенти виступили більш ніж у 100 концертах. Про майстерність виконавців свідчать нагороди, одержані за участь в обласному і Республіканському фестивалях, присвячених 50-річчю Великого Жовтня та 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Зокрема, жіноче вокальне тріо, оркестр народних інструментів, окремих солістів нагороджено дипломами лауреата республіканського фестивалю. Багато енергії віддають студенти і викладачі цього факультету читанню лекцій на естетичні теми (безпосередньо в інституті, в школах і серед населення міста й області). На інших факультетах під керівництвом кафедри музики для студентів проводяться заняття з основ естетики (факультативно).

Комсомольці ведуть перед і в суспільно корисній праці. Під час трудового семестру, що став традиційним в інституті, студенти працюють у колгоспах, на будівництві. Торік, наприклад, вони зібрали у колгоспах 963 тонни картоплі, 992 тонни цукрових буряків, заготовили понад 10 000 тонн силосу, зібрали 93 тонни хмелю та виконали багато інших сільськогосподарських робіт. Велика група студентів все літо працювала на будівництві. Два студентські загони виїздили влітку на цілинні землі.

Кафедри інституту, крім навчально-виховної і методичної, проводять значну науково-дослідну роботу в різних галузях наук. Так, лише за минулий рік викладачі представили на республікан-

ські наукові конференції 34 доповіді — з питань філософії, біології, літератури. На кафедрах суспільних наук досліджуються такі питання: «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Закономірності розвитку соціалістичної економіки і проблеми комуністичного будівництва», «Марксистсько-ленінська естетика і проблеми соціалістичного реалізму». Викладачі кафедр педагогіки й психології вивчають шляхи удосконалення форм і методів навчально-виховної роботи в школі, питання педагогіки вищої школи та ряд інших. Філологи розробляють теми, пов'язані з питаннями розвитку національних мов — такі, як «Історія розвитку української ономастики», «Методика викладання російської мови в середній школі», «Історія розвитку літератур народів СРСР», «Взаємозв'язки національних літератур».

Викладачі фізики і математики працюють над питаннями історії розвитку техніки, фізики твердого тіла. Тематика наукових досліджень у галузі біології включає питання: «Біологічні основи раціонального використання, перетворення і охорони рослинного світу СРСР», «Фізико-хімічна механіка і ліофільність дисперсних систем», «Нові процеси обробки неорганічних матеріалів», «Фізіологія функціональних систем організму» тощо. Серед наукових праць, виконаних викладачами за останні роки, — докторські дисертації І. К. Чаплі «Українська революційно-демократична літературна критика (кінець XIX — початок XX ст.)» (1966 р.), А. Г. Ткачука «Революційний рух на Південно-Західному та Румунському фронтах у 1917 році» (1968); монографія Я. А. Спринчака «Очерки русского исторического синтаксиса» (1964).

Викладачі усіх кафедр беруть активну участь у складанні підручників та посібників для педагогічних вузів, виступають з статтями в союзних та республіканських педагогічних і методичних журналах.

Творча думка колективу вузу спрямована на пошуки більш досконалих форм організації всієї діяльності інституту на всіх її ділянках з урахуванням змін, що сталися нині в змісті шкільної освіти, та перспектив дальшого розвитку загальноосвітньої школи.

Група наших викладачів ознайомилась з роботою Ленінградського педінституту, зокрема з організацією самостійної праці майбутніх вчителів. Враховуючи досвід ленінградців, ми створили загальноінститутську та факультетські студентські академкомісії, які спільно з кафедрами та деканатами вивчали стан позааудиторної роботи студентів, шукали шляхів більш раціональної її організації. У цьому навчальному році загальноінститутська академкомісія планує здійснити такі заходи: запровадити сіттьове планування, дослідити бюджет часу студента, домогтись найбільш доцільного співвідношення усіх видів занять. Передбачено провести дослідження фізичного та психологічного стану студентів у межах дня, тижня, семестру, року.

Ректорат, деканати і кафедри постійно дбають про розширення і зміцнення навчально-матеріальної бази. Щороку з'являються в інституті нові кабінети та лабораторії, поповнюється обладнання. Так, в останні роки перебудовані та заново оформлені кабінети марксизму-ленінізму, педагогіки, технічної механіки, анатомії і фізіології людини; створено кабінети геології, естетичного виховання. Сучасною апаратурою обладнана кінофотолабораторія. З 1966 року працює лабораторія друку.

Споруджено нещодавно новий чотириповерховий навчальний корпус з світлими аудиторіями, читальними залами, сучасними лабораторіями, новим спортивним комплексом. Це не лише усуне ті незручності, які відчують факультети через брак аудиторнрго фонду а й допоможе набагато краще організувати навчальний процес та наукову роботу. Поруч з навчальним корпусом зведено новий студентський гуртожиток на 600 місць.

Інститут має фундаментальну бібліотеку, в якій налічується понад 450 тисяч книг і 3 тисячі комплектів журналів. Серед них — ряд цінних унікальних видань XI–XIII століть, твори М. В. Ломоносова видання 1794 року, унікальні книги петровських часів, твори О. С. Пушкіна 1833 р. та багато інших.

В інституті є картинна галерея, яку заснував ще в 1845 р. граф Кушелев-Безбородько. В ній було 120 полотен західноєвропейського живопису XV–XVIII століть. Після Великої Вітчизняної війни

галерея поповнилась картинами А. Д. Ківшенка, М. Мещерського, А. Мокрицького, а також полотнами українських радянських художників З. І. Касіяна, М. Г. Дерегуса, С. Ф. Шишка, М. П. Глуценка та ін.

З року в рік глибшими і міцнішими стають знання випускників інституту. Цього року, наприклад, 27 наших вихованців одержали дипломи з відзнакою, 58% студентів денного відділу одержали на екзаменах добрі і відмінні оцінки. Щороку школам республіки інститут великий загін спеціалістів. У 1970 році з денного відділу ми випустили 359 осіб. Схвальні відгуки чуємо ми про таких своїх недавніх випускників, як Віталій Андріяко — учитель мови, літератури й співів в м. Сніжному Донецької області, Федір Клименко, викладач Богуславського педучилища, Світлана Мацюк, учителька математики з м. Дніпропетровська та багатьох інших.

Партія і уряд високо оцінили досягнення колективу. Нагородження інституту орденом Трудового Червоного Прапора з нагоди 150-річчя з величезною радістю зустріли викладачі і студенти. Ця нагорода до багато чого зобов'язує наш колектив. Усі ми готуємося самовідданою працею зустріти XXIV з'їзд КПРС, який накреслить нові завдання в галузі розвитку економіки, науки і культури.

Десять років пошуків і здобутків

*До 10-річчя Академії педагогічних наук України*¹³¹

Минає десять років з часу заснування Академії педагогічних наук України. Її створено відповідно до Указу Президента України як вищу галузеву наукову установу, на яку покладено такі завдання: проведення фундаментальних і прикладних досліджень з проблем теорії і методики освіти, відродження національної школи; розробка і наукове обґрунтування новітніх інформаційних технологій, форм, методів і засобів навчально-виховного процесу; створення програм, підручників та методичних посібників для навчально-виховних закладів; дослідження світових тенденцій розвитку освіти та педагогічної науки; вивчення, узагальнення і поширення вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду; координація діяльності науково-дослідницьких і методичних установ, наукових підрозділів вищих навчальних закладів, використання наукового потенціалу в інтересах розвитку педагогічної науки і системи освіти.

До створення Академії ці завдання частково виконували Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології та Центральний інститут удосконалення вчителів. З метою ширшого охоплення і всебічного розв'язання комплексу психолого-педагогічних проблем, окреслених поставленими перед Академією педагогічних наук завданнями, в її складі посту-

¹³¹ Мальований Ю. І. (2002). Десять років пошуків і здобутків. До 10-річчя Академії педагогічних наук України. *Педагогічна скарбниця Донеччини*, (1), 2-3.

пово було створено і нині функціонують такі наукові установи: Інститут педагогіки, Інститут психології ім. Г. С. Костюка, Інститут педагогіки і психології професійної освіти, Інститут дефектології, Інститут проблем виховання, Інститут методів навчання іноземних мов, Інститут вищої освіти, Інститут засобів навчання, Інститут соціальної і політичної психології, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, Український науково-методичний центр практичної і соціальної психології, Науково-методичний центр «Українська етнопедагогіка і народознавство» (м. Івано-Франківськ), Науково-методичний центр інтеграції змісту шкільної освіти (м. Полтава). До складу Академії входять також Донецький інститут післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників. Державна науково-педагогічна бібліотека, Педагогічний музей України.

У наукових структурах Академії педагогічних наук працює понад 1000 науковців, з них 146 докторів і 447 кандидатів наук. Загальна чисельність обраних членів АПН становить 128 чол., з них 47 дійсних членів і 81 член-кореспондент.

Відповідно до тематики здійснюваних досліджень наукової структури Академії, а також обрані її члени об'єднано у п'ять відділень: теорії та історії педагогіки (академік-секретар Сухомлинська О. В.); дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті (академік-секретар Савченко О. Я.); психології, вікової фізіології та дефектології (академік-секретар Максименко С. Д.); педагогіки і психології вищої школи (академік-секретар Євтух М. Б.); педагогіки і психології професійно-технічної освіти (академік-секретар Ничкало Н. Г.).

Президентом Академії є академік Кремень В. Г., віце-президентами — академіки Мадзігон В. М. і Савченко О. Я., головним ученим секретарем — академік Вашуленко М. С. Відповідно до Статуту Академії керівний її склад обирається на п'ять років.

Основними періодичними виданнями АПН є «Педагогічна газета» і науково-теоретичний та інформаційний журнал «Педагогіка і психологія». Академія є також співзасновником ряду фахових науково-методичних журналів: «Шлях

освіти», «Українська мова і література в школі», «Математика в школі», «Комп'ютер у школі та сім'ї», «Біологія і хімія в школі», «Мистецтво та освіта», «Дефектологія», «Вища освіта України», «Професійно-технічна освіта» та ін.

Підготовка науково-педагогічних кадрів здійснюється через аспірантуру і докторантуру, які функціонують в усіх інститутах Академії. Нині там навчається 25 докторантів і понад 300 аспірантів. При Президії АПН діє рада з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні.

Нинішній структурний склад Академії дозволяє охопити науковими дослідженнями широкий спектр теоретичних і прикладних проблем усіх ланок системи освіти — від дошкільної до вищої.

Доробок Академії педагогічних наук за десять років її існування досить вагомий. Її співробітники брали діяльну участь у створенні законодавчої бази і формуванні стратегії розвитку української освіти (закони України про освіту, про загальну середню освіту, про дошкільну освіту, про вищу освіту та ін.). В її активі розробка Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи, в якій визначено мету і завдання сучасної школи, освітні пріоритети її ступенів, засади формування змісту освіти, організації й управління навчально-виховним процесом, нові вимоги до підготовки вчителя.

Принципово новим у розробці української школи є її гуманітаризація, повернення навчального закладу до конкретного учня, створення найсприятливіших умов для виявлення й розвитку задатків і здібностей кожного школяра, самореалізації особистості. Вченими Академії обґрунтовано педагогічну сутність гуманізації освіти, з'ясовано визначальні напрями гуманітаризації змісту, гуманізації навчального процесу в загальноосвітній школі.

Здійснюється масштабна робота з формування змісту освіти в українській школі, яка більше відома громадськості як опрацювання Державного стандарту загальної середньої освіти. Створено Державний стандарт початкової шкільної освіти, реалізацію якого розпочато в школах України з 1 вересня 2001 року, інтенсивно розробляється його науково-методичне забезпечення (навчальні про-

рами, дидактичні комплекти, методичні посібники тощо). Триває робота з розробки державного освітнього стандарту для основної і старшої школи, яка має бути завершена до кінця нинішнього року.

Вагомим є внесок Академії у створення першого покоління національних підручників для української школи. З-під пера її співробітників вийшло близько 60 назв лише оригінальних шкільних навчальних книг. Не всі вони абсолютно досконалі, але без перебільшення можна твердити, що перший, справді історичний крок до забезпечення загальноосвітніх шкіл України власними підручниками зроблено.

Вченими Академії педагогічних наук опрацьовано й реалізовано в практиці оригінальні концепції шкільної природничої та соціально-гуманітарної освіти. Їх об'єднує спрямованість на формування у школярів цілісного бачення природи і людини у їх різноманітних взаємозв'язках, виховання на цій основі таких якостей особистості, як критичність мислення, громадянська зрілість, соціальна відповідальність тощо. Створені згідно з цими концепціями навчальні курси «Довкілля» для 1-6 класів та «Світ, людина, суспільство» для 8-11 класів і відповідні підручники до них одержали заслужене визнання серед учителів.

Високою ефективністю відзначається нова методика навчання іноземних мов, запропонована науковими співробітниками відповідного академічного інституту. Ними фактично створено дидактичну технологію, яка забезпечує повне засвоєння мовного матеріалу і збереження його в довготривалій пам'яті. Це досягається завдяки використанню педагогічно обґрунтованих форм і методів навчання, що реалізуються через систему доцільно дібраних вправ, яка ґрунтується на психологічних закономірностях запам'ятання і свідомого засвоєння іншомовного матеріалу. Створено і видано ряд підручників і дидактичних комплексів, що реалізують згадану технологію.

Успішно реалізується в шкільній практиці і запропонована науковцями Академії продуктивна технологія розвивального навчання молодших школярів, яка передбачає цілеспрямований розвиток навчальної діяльності від формування загальнонав-

чальних умінь до нагромадження індивідуального досвіду пошукової діяльності різного рівня складності, а також відповідну організацію навчання на засадах співпраці, створення ситуації вибору, гуманізації спілкування, забезпечення емоціогенності процесу навчання. Про спрямованість цієї технології промовисто свідчать навіть назви відповідних навчальних посібників для початкової школи: «Чарівний клубок», «Розвивай свої здібності», «Умій учитися», які гідно оцінені і вчителями, і учнями та їхніми батьками.

Чимало конструктивних відповідей на запитання «Якою бути сучасній школі?» дають загальноосвітні навчальні заклади членів Академії М. П. Гузика в м. Южному Одеської області, на жаль, нині покійного вже О. А. Захаренка в с. Сахнівка на Черкащині, Саксаганський природничо-науковий ліцей м. Кривого Рогу, який очолює чл.- кор, АПН А. І. Сологуб.

Ми торкнулися лише окремих аспектів діяльності Академії педнаук стосовно загальноосвітньої школи. В короткій публікації немає можливості охарактеризувати бодай побіжно всі основні її здобутки. Будемо сподіватися, що вони стануть відомими працівникам різних рівнів освіти передусім своїм позитивним перетворюючим впливом на освітню практику.

*Ю. І. Мальований,
вчений секретар Відділення дидактики, методики
та інформаційних технологій в освіті АПН України,
член-кореспондент АПН України*

Київському національному університету імені Тараса Шевченка — 170 років¹³²

Щиро вітаю багатотисячний колектив університету з нагоди 170-річчя навчального закладу!

Київський національний університет імені Тараса Шевченка — вищий навчальний заклад, знаний у світі своїм потужним науковим, освітянським, науково-методичним, інтелектуальним та культурно-просвітницьким потенціалом загальнодержавного й світового ґатунку.

Досвідчений і висококваліфікований професорсько-викладацький склад, допитливе студентство, сучасна матеріально-технічна, інформаційно-комп'ютерна база університету сприяють результативній підготовці фахівців, відомих науковців, суспільно відповідальних громадян України.

Нині в українському суспільстві в усіх сферах життєдіяльності людини все більше утверджуються загальноцивілізаційні, глобальні тенденції розвитку, характерні для найбільш розвинутих країн початку XXI століття. Не загубитися у бурхливих, суперечливих та динамічних процесах сьогодення, зберегти Україні статус передової, цивілізованої держави, яка впевнено крокує у майбутнє, можливо тільки на шляху всебічного розвитку освіти і науки, високої культури та моральності, витримки і толерантності.

Сьогодні університет та його численні науково-дослідницькі установи докладають вагомих зусиль до неупередженого аналізу місця й ролі України у світовій спільноті, зосереджують увагу на вивченні та узагальненні кращих міжнародних зразків розбудови

¹³² Кремень, В. (2004). Київському національному університету імені Тараса Шевченка — 170 років. *Вища школа*, (2-3), 3-4.

власної державності, становлення процвітаючого громадянського суспільства, закріплення верховенства права в усіх сферах нашого життя, зміцнення поваги до прав людини і громадянина.

Як відомо, створений у 1834 році Імператорський університет Святого Володимира вже з перших днів своєї діяльності робив вагомий внесок у розбудову й становлення не тільки національної, української, але й європейської, світової освіти, науки, у розвиток культури, людяності. Університет став авторитетним, потужним осередком консолідації прогресивних сил і невичерпним джерелом високих ідей та задумів. Випускники університету завжди посідали провідні позиції у найважливіших сферах визвольного, політичного, економічного, соціального, культурного розвитку суспільства усіх часів нашої історії.

Творчий колектив Київського національного університету імені Тараса Шевченка, очолюваний ректором — відомим вченим, академіком Національної академії наук України, Героєм України В. В. Скопенком, репрезентують понад дві тисячі науково-педагогічних працівників і майже тисяча кваліфікованих співробітників. Серед них 30 академіків і членів-кореспондентів Національної та державних галузевих академій наук України, понад 400 докторів наук, професорів, більш як 1300 кандидатів наук, доцентів, сотні аспірантів, докторантів, пошукачів. Це дає змогу виконувати пріоритетні завдання освітянського, наукового, інтелектуального розвитку української держави. Науководослідницькі здобутки вчених університету дали можливість створити близько 50 авторитетних наукових шкіл, визнаних не тільки в Україні, а й далеко за її межами, формуючи позитивний імідж держави. Започатковані пошукові традиції з кожним роком доповнюють і вдосконалюють нові покоління.

В умовах зростання міжнародного авторитету та ролі України у світі Київський національний університет імені Тараса Шевченка сміливо вийшов на широку міжнародну арену. Вагомі досягнення викладачів та науковців університету зумовили зростання інтересу зарубіжних спеціалістів, різних фондів світу до науководослідницьких здобутків киян. Сьогодні університет підтримує

плідні партнерські зв'язки з 78 вищими навчальними закладами, науковими установами 32 країн Європи та світу. Студентство університету бере участь у багатьох міжнародних конкурсах, олімпіадах, конференціях, перемагає і здобуває визнання своєї науково-дослідницької, пошукової праці.

Сподіваюся, що святкування 170-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка додасть сил і енергії, творчої наснаги та ентузіазму викладачам, науковцям, студентам, співробітникам, стане потужним імпульсом для всебічної активізації усіх сфер життя та діяльності його славетного колективу.

Як випускник рідного університету, вдячний моїм учителям, що вивели на широкий шлях невичерпних знань, сприяли зміцненню характеру, сформували почуття гідності, честі, відповідальності, а також безмежної поваги до своєї держави, українського народу, вірних колег-однодумців. Бажаю колективу університету міцного здоров'я, плідної праці, наснаги, бути і надалі знаним флагманом класичної університетської освіти!

*Василь Кремень
Міністр освіти і науки України, Президент АПН України,
Академік НАН України.*

Флагман педагогічної науки — Інституту Педагогіки АПН України виповнюється 80!¹³³

Для інституту це час зрілості: його доробок впроваджується на солідному науковому підґрунті, все, що ним напрацьовано, — результат спільних зусиль науковців і практиків. Як і чим можна оцінити якість його роботи? Склалася традиція оцінювати роботу науковців за кількістю публікацій, виданих монографій, захищених дисертацій. А хотілося б відійти від формальних критеріїв і побачити й відчути, до яких зрушень в освітньому просторі країни спричинився науковий пошук вчених, як змінився освітянин, долучившись до діяльності цього осередку педагогічної науки. Спробую неформально оцінити діяльність інституту через реальний вплив хоча б на одну людину-освітянина. Цілком природно простежити його на собі.

Історія співпраці

Інститут педагогіки — тодішній УНДІП — для мене відкрив відомий український вчений, мій викладач, керівник курсової й дипломної роботи з методики викладання фізики Олександр Іванович Бугайов, запросивши мене, вчителя-початківця, на роботу у лабораторію методики викладання фізики УНДІПу, завідувачем якої він щойно став.

Все життя мріяла займатися науковою роботою. Прагнула через науку допомагати вчителям. Інтригувало ще й те, що тут

¹³³ Виговська, О. Флагман педагогічної науки — Інституту Педагогіки АПН України виповнюється 80! (2006). *Директор школи, ліцею, гімназії*, (5), 82-87.

матиму можливість працювати поруч із послідовниками Василя Олександровича Сухомлинського. З ним була знайома ще з того часу, коли студенткою першого курсу у читальному залі педагогічного інституту заглиблювалася у його праці, а наступного дня переказувала своїм однокурсникам не лише те, про що там йшлося, а й «малювала свій образ» школи радості для дітей, що і як можна робити з дітьми і для дітей. Моїм однокурсникам подобався «мій Сухомлинський». А далі знов бігла до бібліотеки, щоб порівняти свою розповідь із тим, що ж саме написав Він... Думками я була у постійному зв'язку зі славетним педагогом.

І тут така пропозиція! Прийняти її заважало моє тодішне переконання, що для занять педагогічною наукою треба мати достатній педагогічний досвід. Це, а також тяжіння до практичної діяльності педагога, викладача, перемогло — я залишилася вчителем фізики і класним керівником 9-го класу.

Пригадую будинок на вулиці Леніна, 10. Центр міста Києва, завжди затишно, велично — там царював дух педагогічної науки.

Найтісніші зв'язки встановилися між відділами Інституту педагогіки та ЦІУВ, де я у 1970-80 роках працювала завідувачем кабінетом фізики. Це були зв'язки між наукою і методичною структурою, зв'язки науки і практики. Фактично все, що робилося в ЦІУВ, проводилося з благословення інституту. Розроблені мною документи — навчальні плани і програми курсів підвищення кваліфікації вчителів фізики, республіканських семінарів і конференцій, методично-інструктивні матеріали та багато іншого — обов'язково візувалися: стосовно фізики — завідувачем лабораторії О. І. Бугайовим, з проблем дидактики — Ю. І. Мальованим, який тільки-но перейшов до інституту з директорської посади і роботу школи знав добре.

Якщо з фізики головним методистом у республіці був О. І. Бугайов, то з трудового навчання — В. М. Мадзігон. Трапилося так, що деякий час в ЦППО не було завідувача кабінету трудового навчання. Мені довелося певний час читати лекції, готувати навчальні плани курсів, бо моя базова освіта — фізика та електротехніка — дозволяла це суміщати. Ось тоді я і познайомила з Василем Миколайовичем Мадзігоном, до якого — вже через 20 років — звер-

нулася з проханням стати засновником журналу для керівників шкіл, ліцеїв і гімназій. Бувало й так, що, готуючи свої лекції, я користувалася доробками працівників інституту, не знаючи їх особисто. В бібліотеці УНДІПу ознайомилася з кандидатською дисертацією Н. М. Островерхової, з якої запозичила корисну ідею для лекції з контролю за викладанням фізики у школі для слухачів курсів резерву директорів середніх шкіл.

Вже після закінчення цільової аспірантури, коли я почала викладати авторський курс «Педагогічна творчість» у Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького на кафедрі НОУШ і педагогічної творчості, познайомилася з доцентом цієї кафедри Надією Михайлівною Островерховою, відтоді моєю колегою, знаним фахівцем з управління школою, яка зараз є ще й членом редакційної ради нашого журналу.

Пам'ятаю цікавий захід, котрий за моїм задумом планувався як єдність трьох підходів у дії: теорії, методики, практики. Одна справа задумати, інша справа — реалізувати: дуже важливо, хто це зробить. Незамінними в цьому були наукові співробітники інституту.

Теоретичний підхід забезпечив академік В. Г. Барьяхтар, методичний — С. У. Гончаренко, який був тоді заступником директора УНДІПу, практику — наші вчителі фізики, педагоги-новатори: В. М. Шейман, Б. І. Дегтярьов.

Республіканські семінари, творчі майстерні В. Т. Гороновської та інших педагогів-новаторів — незмінними їх учасниками були науковці інституту: О. І. Бугайов, С. У. Гончаренко, Л. В. Закота, Г. В. Самсонова, Д. Я. Костюкевич, О. І. Ляшенко, тоді ще аспірант, а нині — головний вчений секретар АПН. Разом проводили всі конференції, семінари, курси. Їх щирим учасником був М. П. Легкий — член Ради кабінету фізики Центрального ІУВ.

Відтак усі разом ми фактично були розширеним відділом поширення нових ідей та впровадження інновацій у шкільну практику.

Згадую всесоюзний захід у Молдові: туди виїхали всі методисти ОІУВ та ЦІУВ, уся лабораторія фізики інституту — найпотужніша команда УРСР!

Спільний захід у Сумах — там тісніше познайомилася з керівником АПН СРСР В. Г. Разумовським, який через 20 років, у 2004 році, дав ексклюзивне інтерв'ю нашому журналу, в якому розкрив причини того стану, в якому опинилася фізична освіта; він виявився характерним як для Росії, так і України.

* * *

Ретроспективний аналіз власного життєвого шляху дав змогу пригадати значущі його моменти, які вдячне серце вважає дарунком долі. Хіба можна забути слова тодішнього вченого секретаря інституту З. В. Сичевської: «Двоє дітей це дві дисертації». Для мене ці слова виявилися рятівними. Досвід мого життя переконує: слова справді лікують, підтримують, надихають. Вчинки інших людей на твою підтримку захоплюють величчю цих людей, їхньою безкорисливістю. Як можна забути плече, яке так щиро підставила Олександра Яківна Савченко у, здавалося, безвихідній ситуації; протягнуту — і не раз! — дружню й могутню руку Василя Миколайовича Мадзігона та його поради — завжди своєчасні, короткі, дотепні й мудрі; вчительський талант Ніни Миколаївни Буринської, від розповідей якої на уроці діти, захопившись, плакали; влучне поетичне слово Юрія Івановича Мальованого... Цьому переліку немає кінця, всіх не перелічити... Але серце з вдячністю пам'ятає усіх.

Людей, як і установи, славлять їхні справи. Люди прикрашають те місце, де працюють, і водночас примножують його славу.

Я вдячна інституту за подаровані мені його працівниками ідеї, за довіру, якою наділяли вони, за підтримку і допомогу в нових починаннях на користь учителів, керівників шкіл і дітей, за той, ще не вичерпаний потенціал, що спричинить рятівні зміни в українській освіті.

А чим інститут став для інших?

Без перебільшення, інститут відіграв пам'ятну роль у професійному житті кожного освітянина: щось підказав, з кимось

познайомив, до чогось підштовхнув, від чогось застеріг, щось подарував... Без вчених цього інституту не відбулися б наші сучасні педагогічні зірочки. Не було б В. М. Хайруліної, якби не було О. В. Сухомлинської, не було б А. І. Сологуба, якби не було Ю. І. Мальованого, не було б і М. П. Гузика, якби за нього не взялася Н. М. Буринська. Так за кожним директором-творцем стоїть вчений-педагог, сильна і мудра людина. Так само і з вчителями-новаторами: їх «розкручують» методисти, а на Олімп виводять вчені. На жаль, перші у зеніті слави часто забувають про других, та й у самій державі ще не склалася традиція відзначати за це роботу вчених. Гадаю, що до цього освітянська спільнота вже дозріла.

Наостанок зазначу, що люди, відомі вчені інституту, знайомі лише за публікаціями чи за виступами на педагогічних заходах, тепер на моєму професійному шляху — ми разом працюємо заради змін на краще у шкільній освіті. Намагаємося разом вирішити стару і водночас актуальну педагогічну проблему — впровадження психолого-педагогічних досягнень у шкільну практику через директора школи, який здатен якнайшвидше напряду реалізувати на практиці наукові доробки вчених. Однак за однієї умови: якщо зацікавиться ними сам. Заради цього ми й працюємо, створюючи фахове видання для керівників, — журнал «Директор школи, ліцею, гімназії».

Погляд у майбутнє: на перехресті сьогоднішніх реалій

У перспективі хотілося б реалізувати спільними зусиллями зацікавлених освітян розроблений творчим колективом під керівництвом академіка В. М. Мадзігона проект школи. Було вивчено світовий передовий досвід, залучено найкращі наукові сили і розроблено проект школи майбутнього, викладений у книзі «Школа-ліцей». Це школа — мрія для будь-якої країни, бо її робота має будуватися виключно на ефективних наукових досягненнях.

Колись у структурі інституту була лабораторія експериментальної педагогіки, завідувачем якої був славнозвісний Г. С. Костюк, — от би продовжити цю роботу. У такий спосіб можна

було б і пришвидшити реалізацію зазначеного проекту школи, та й народилися б інші проекти, важливі для сучасної школи. Прислужитися цьому задуму може і новий проект МОН з розбудови в кожному регіоні, області, районі шкіл майбутнього.

А хіба Мадзигонівський проект школи не є школою майбутнього?! Переконана, що омріяна школа має стати фундаментом будь-якої школи майбутнього, бо для останньої відповідність науково вивіреному засадам — обов'язкова! Попит на таку школу у країні вже формується, тож мрія Василя Миколайовича в недалекому майбутньому може стати реальністю, чого від душі йому і бажаємо!

Від щирого серця дякую усім Вам, шановні колеги, за можливість бути причетною до подій і творчості цієї незамінної в освітній галузі установи!

Ольга Виговська

Нарис про 55-річний ювілей Київської школи № 18¹³⁴

Чи можна пізнати школу? Як проникнути в її суть, дух, в якому зростає малеча?

Філософи стверджують: «людину пізнати не можна, з нею можна лише спілкуватися». Що тоді казати про школу, де людей, малих і дорослих, кілька сотень?!

Отримавши запрошення на зріле свято школи — її 55-ліття, захотілося з'ясувати усі її родзинки, щоб ними поділитися з Вами, шановний читачу. Тож і вирішила скористатися порадою філософів, і саме через спілкування — з усіма: учнями, педагогами, іншими працівниками школи, батьками, колегами-директорами, керівниками освітянських й інших установ, численними гостями, шефами — дістатися суті, відчути серце школи, її пульс.

Проникнення в суть школи почалося з розповіді її директора — Марії Никифорівни Надточій. Вона ділилася з колегами, директорами шкіл Оболонського району м. Києва, які завітали на свято чисельною командою, своїми давніми враженнями від школи, коли вона уперше переступила її поріг як новий директор. З розповіді поставав образ укладу школи, коли для прибиральниці за 25 років, які вона пропрацювала у школі, жодного разу не знайшлося ні доброго слова, ні грамоти, ні ще чогось, щоб відмітити роботу цієї відданої дітям і школі жінки... Приємно було чути, як Марія Никифорівна намагалася виправити становище і цієї жінки, і багатьох інших людей, — усі вони прийшли на свято своєї школи, хоч і вік декого з них за 80!

¹³⁴ Виговська, О. (2006). Нарис про 55-річний ювілей Київської школи № 18. *Директор школи, ліцею, гімназії*, (1), 109-111.

З того часу й почав вибудовуватися стрижень у роботі майбутньої школи-родини, сьогоднішнього лауреата районного конкурсу «На кращу модель виховної роботи», переможниці районного конкурсу на кращу шкільну родину.

У сучасному суспільстві вже склалася думка, що від позиції директора школи залежить, перш за все те, якою буде ця школа, і чи стане вона, взагалі, школою у вищому своєму розумінні. Тому цікаво було дізнатися про настанови директора школи-ювіляра.

Щодо себе, то Марія Никифорівна вважає головним «уміння віддавати іншій людині частину себе. Це й є талант. А на роботі треба бути донором — коли тільки від себе, а не собі. І люди це відчують!» Налаштована на «формування у переважної більшості вчителів, учнів, батьків позитивного, емоційно-піднесеного ставлення до школи, її вимог».

Щодо шкільного колективу, то мріє про «узгодженість дії всіх. І жодних пліток, суперечок і розборок. Так чинять тільки профі, закохані в свою справу. Моя мета мати такий колектив».

Щодо вихованців, то у методкабінеті школи давно вивішено вислів Я. Корчака як девіз-наказ вчителям: «Щоб там не було, винну дитину можна або зрозуміти, або виправдати, або вибачити».

Сама директор вихована класичною системою радянського інтелектуального виховання й досягла значних успіхів в опануванні знань. Якщо вже згадувати, то свого часу Марія Никифорівна Надточій разом із нинішнім президентом АПН Василем Григоровичем Кременем, а тоді, як і вона, — десятикласником, брали участь у одній і тій же районній олімпіаді з хімії. Тож переконавшись на собі у перевагах і недоліках тодішньої шкільної освіти, сьогоднішній директор інакше розставляє шкільні пріоритети: спочатку людське, а вже потім знання. «Сучасна людина третього тисячоліття, — говорить Марія Никифорівна, —

має бути всебічною, вихованою, високоморальною особистістю. Натхненною працею вчитель покликаний творити на землі людину. Саме вчителя називають «сіячем зерна» добірного. А «добірне зерно» — це чисте сумління і благородство, міцний дух і неспокойне серце, світлі думки і працьовиті руки, це безмежна любов до рідного краю, материнського слова, України. Це також і міцні знання та якісний розум».

А на святковому вечорі на честь школи читала свої вірші Людмила Гнатюк, поетеса, яка виявилася прихильницею виховних традицій цієї школи. Присутні чули:

*« ... І, допоки золотітиме
Нам надія із небес,
Що твої, згадаймо, діти ми,
Що прадавній дух воскрес!..
У провіні серце кається —
Бо не все ми вберегли...
Та з високістю єднаються
Золотаві куполи»*

В якийсь момент подумалось, що саме такими високими словами насичено й виховний простір цієї школи. Перебуваючи в душевно-піднесеному стані, відчула радість, що я серед справжніх, роботящих, душевних людей, які щедро дарують свою працю дітям, від того, що ми в лісі — школа розташована у лісі, по дорозі на Вишгород. (Не одразу й усвідомила, що розхожим висловом «Ми не в лісі!» зазвичай користуються зовсім в інших ситуаціях, коли хочуть осудити чийсь поведінку, — ніби поводити себе непристойно можна саме в лісі).

Це місце в лісі освітлено Школою! І школярі, і батьки, і вчителі шануються в любові до людей, природи, до всього живого, до навколишнього світу. Модель виховної роботи виявилася дієвою, а отже є головною родзинкою школи.

Так з чого, або з кого починається школа? Чим вона має бути для людей і не лише для своїх учнів? Відповідей буде стільки, скільки людей захоче їх дати!

Я ж коротко висловлюсь так: кожна хороша школа сприяє саморозвитку людини, її людському збагаченню.

Вітаю з красивим ювілеєм і педагогічний колектив, який під проводом людяного директора, мудрої жінки, сягає педагогічних висот, і дитячий — кожен із них отримав по «5» і школу, якій вже 55! Хай і надалі сіється й родиться на Вашій ниві, дорогі вчителі. Вчителі.

Ольга Виговська
Головний редактор журналу
«Директор школи, ліцею, гімназії».

Інститут педагогічної освіти дорослих НАПН України — 20 років!¹³⁵

Наприкінці листопада 2013 року Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України відзначає 20-річчя від дня свого заснування. Серед співробітників інституту, які працюють у восьми наукових підрозділах, два академіки; три члени-кореспонденти НАПН України, 25 докторів і 28 кандидатів наук. За цей час під керівництвом академіка Івана Зязюна вченими інституту обґрунтовано нові педагогічні й психологічні теорії, розроблено концепції багаторівневої педагогічної освіти в Україні та освіти дорослих, визначено перспективні напрями наукових педагогічних і психологічних досліджень (психопедагогічний, педевтологічний, андрагогічний, компаративістський тощо), запропоновано інноваційні підходи до дослідження проблем педагогічної майстерності, психопедагогіки та андрагогіки. Результати цих досліджень широко впроваджуються в діяльності Академії педагогічної майстерності та 30 центрах педагогічної майстерності, що функціонують в різних регіонах України. Високий рівень їхніх наукових досягнень відзначено, зокрема, нагородами, здобутими на міжнародних та всеукраїнських освітянських виставках (2010, 2012, 2013 рр.) активним учасником яких є ІПОД НАПН України, та званням лауреата Національного конкурсу «Видатні наукові досягнення» у номінації «Інноваційні проекти, педагогічні технології» (2013 р).

Інститут ініціював міжнародні та всеукраїнські масові наукові заходи: п'ять Міжнародних українсько-польських — польсько-українських форумів, педагогічні чи-

¹³⁵ Отич О. (2013). Інститут педагогічної освіти дорослих НАПН України — 20 років! *Рідна школа*, 11, обкладинка.

тання пам'яті О. П. Рудницької, С. Я. Батишева, О. С. Дубинчук, Б. О. Федоришина, П. С. Перепелиці та ін. Результати цих заходів опубліковані у 14 випусках українсько-польського — польсько-українського щорічника «Професійна освіта: педагогіка і психологія», збірниках наукових праць, започаткованих ІПООД НАПН України: «Естетика і етика педагогічної дії», «Освіта дорослих теорія, досвід, перспективи» та «Порівняльна професійна педагогіка».

За участю наукових співробітників Інституту налагоджено плідну співпрацю з вітчизняними та зарубіжними освітніми організаціями і установами Польщі, Німеччини, Канади, США, Італії, Російської Федерації та інших країн. Вагомим є науковий доробок: впродовж 2008-2013 років опубліковано майже 3 тис. наукових праць, серед яких — 71 монографія, три концепції; шість підручників; дві хрестоматії, 98 посібників, чотири словники, шість бібліографічних покажчиків, більш як 2500 статей в наукових виданнях.

Не зупиняючись на досягнутому, колектив науковців Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України сповнений нових сміливих ідей та творчих задумів, які обов'язково реалізує у своїй подальшій науково-практичній діяльності.

*Олена ОТИЧ,
доктор педагогічних наук, заступник директора
з наукової роботи ІПООД НАПН України*

Архіви незалежної України: місце і роль в утвердженні історичної правди

(до 20-річчя заснування Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства)¹³⁶

Роль архівних установ у житті країни важко переоцінити. Адже майже кожна ключова подія в житті окремої людини чи держави, як правило, задокументована та збережена для нащадків у певних спеціалізованих установах, що носять загальну спільну назву — «архів». Цікавий факт: виявляється, що термін «архів», яким, зазвичай, оперують у сучасному суспільстві, походить із давнього Великого Риму. Латинське слово «archivum» власне і означає місце або установу, що зберігає документи. Отже, можна сміливо стверджувати, що архіви не лише зберігають обличчя минулого, але й можуть виступати творцями історії, які поєднують минуле з майбутнім.

У термінологічному словнику «Архівістика» за 1998 р. під архівом розуміють спеціалізовану установу, призначену для забезпечення потреб суспільства у ретроспективній документній інформації, що організовує зберігання архіву та користування ним. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» надає нам більш бюрократичне тлумачення терміна «архів», як установи чи

¹³⁶ Гаранін, О., Юрченко, В. (2014). Архіви незалежної України: Місце і роль в утвердженні історичної правди (до 20-річчя заснування Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства). *Наука і суспільство*. (5-6), 44-47.

структурного підрозділу, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування Національного архівного фонду і/або здійснення управління, науково-дослідної та інформаційної діяльності у сфері архівної справи та діловодства. Саме на аспекті науково-дослідної та інформаційної діяльності ми зупинимося на сторінках цієї публікації.

Серед низки архівних установ, що діють в Україні, почесне місце займає Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (далі — УНДІАСД). У травні 2014 р. спливає 20 років з часу прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 16 травня 1994 р. № 311 «Про створення в м. Києві Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства». Згідно з Постановою головними завданнями УНДІАСД було визначено розроблення теоретичних і прикладних проблем у галузі архівознавства, документознавства та спеціальних історичних дисциплін, організацію інформаційного забезпечення архівних установ системи Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, випуск наукових видань.

За час, що минув, співробітниками інституту здійснено понад 200 наукових та науково-методичних розробок, серед яких — монографії, посібники, довідники, галузеві та державні стандарти, правила, порядки, інструкції, галузеві нормативи, методичні рекомендації, аналітичні огляди тощо. І хоча інститут безпосередньо не зберігає архівні документи осіб та установ, його колектив та окремі співробітники були свого часу відзначені почесними грамотами та подяками Державної архівної служби України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури і туризму України, Київської міської та Солом'янської районної державних адміністрацій, Подякою Кабінету Міністрів України та Подякою Української спілки краєзнавців саме за вклад у розвиток архівної справи в Україні.

Сьогодні, напередодні Дня науки, що традиційно відзначається у третю суботу травня, хочеться трохи більше ознайомити громадськість із одним із здобутків інституції за минулий час. Мова піде про участь науковців інституту у великому проекті, що триває вже майже 15 років і пов'язаний із процесом розсекречення архівних документів та інформуванням про це української та світової спільноти.

Проблеми розсекречування архівних документів в архівознавчому розумінні належать до найскладніших з огляду на те, що передбачають відповідальне дотримання нормативної бази, чітке технологічне відпрацювання, високий професійний рівень відповідальних працівників та їх бездоганну моральну позицію. І наш інститут має таких фахівців.

У 2000 р. Державний комітет архівів України, керуючись принципом демократизації архівної галузі, затвердив цільову програму «Архівні зібрання України». В її рамках передбачалися підготовка і видання архівних довідників державною (українською) мовою у двох серіях — «Путівники» та «Спеціальні довідники», покликаних всебічно відобразити все розмаїття та багатство Національного архівного фонду України (далі — НАФ), забезпечити доступ користувачів до НАФ максимально зручним і оперативним способом, тобто відповідно до норм Закону України «Про інформацію» і в контексті розбудови сучасного інформаційного суспільства, гарантій держави щодо забезпечення доступу громадян до публічної інформації. УНДІАСД активно долучився до підготовки цих довідників. Зокрема, до підготовки такого видання як «Реєстр розсекречених архівних фондів України».

Методологічно робота над вказаним довідником здійснювалася за єдиною багатоступінчастою схемою: розробка інститутом загальної концепції видання, його структури, схем описових статей, переліку елементів науково-допоміжного апарату та їх доведення до виконавців-державних архівів; координацію підготовки виконавцями описових статей за єдиною схемою та їх надсилання до інституту у встановлені строки; наукове редагування співробітниками тощо. У 2009 р. вийшла друком перша книга першого тому «Реєстру». А загалом видання складається із декількох томів, кожен з яких, у свою чергу, розбито на кілька книг; до «Реєстру...»увійшли відомості про понад 8 тисяч розсекречених фондів, що зберігаються в 33 державних архівах України.

Виклад інформації про кожен розсекречений архівний фонд структуровано за єдиним принципом у вигляді описової статті, що включає сім пронумерованих позицій (елементів) у такій послідовності: 1) номер фонду; 2) назва (заголовок) фонду; 3) лаконічний виклад історії фондоутворювача, (якщо відомостей про фондоутво-

рювача у фонді немає або вони є недостатніми, то в цій позиції ставиться прочерк); 4) кількість справ (одиниць зберігання), розсекречених у цьому фонді; 5) хронологічні межі (крайні дати) розсекречених документів; 6) рік (роки), коли проводилося розсекречування; 7) коротка анотація змісту розсекречених документів фонду. У третьому томі реєстру додана 8-ма позиція — якою мовою або мовами створено документи. За своєю формою «Реєстр...» є міжархівним довідником. Хронологічні рамки періоду, в який проводилося розсекречування архівів, — 1986-2003 рр.

Сучасні архівісти чудово розуміють, що існування системи розсекречування архівної інформації є однією з умов реалізації принципу публічності архівів, який, в свою чергу, виступає в якості однієї з гарантій життя та діяльності організованого демократичного суспільства, забезпечує загальну доступність архівної інформації — з одного боку, і захист інтересів держави та законних прав громадян — з іншого.

Оскільки певна частина архівних документів містить відомості, що складають державну таємницю, для керівників архівних установ та відповідальних фахівців-архівістів важливе значення має дотримання вимог норм Закону України «Про державну таємницю», який був прийнятий Верховною Радою України 21 січня 1994 р. Зазначений закон регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекреченням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. Отже, як сучасне законодавство розуміє процес розсекречення?

Відповідно до ст. 1 зазначеного закону, під розсекреченням розуміють зняття в установленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом скасування раніше наданого грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації. У ст. 15 зазначається, яким чином здійснюється процес засекречення та розсекречення матеріальних носіїв інформації. Для архівної системи, виходячи з її головної мети, більш важливим є процес розсекречення.

Однією з основних проблем, що ускладнює або гальмує діяльність з розсекречення документів, що зберігаються в державних

архівах, є порядок застосування нормативно-правових актів, які регламентують процедуру перегляду грифів секретності та подальшого їх зняття і не передбачають процедури розсекречення у таких випадках: а) відсутність фондоутворювачів або їх правонаступників; б) відсутність режимно-секретного органу у деяких фондоутворювачів, що унеможливило залучення фахівців даної організації до роботи в експертній комісії з перегляду грифів секретності; в) відсутність чітких обов'язків у разі неможливості (з різних причин) брати участь у роботі експертних комісій представників фондоутворювачів; г) неможливість встановлення фондоутворювача. Як наслідок — у державних архівах на секретному зберіганні залишаються документи, що відповідно до чинного законодавства вже не містять державної таємниці. Можна сказати, що це порушує право громадян на доступ до інформації, але це, в будь-якому випадку, відбувається не з вини архівістів. Проте, не зважаючи на юридичні колізії, Державна архівна служба України є одним із світових лідерів з розсекречування архівних документів.

Частка архівних документів колишнього СРСР, що перебувають на таємному зберіганні в архівах, підпорядкованих Державній архівній службі, становить не більше 0,19% від загальної кількості документів.

Як відзначила директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України Н. Маковська, частина документів все одно залишатиметься секретною. «Мій архів уже приймає документи, засекречені незалежною Україною, і цей відсоток все одно буде».

За цих умов на архівістів покладено дуже відповідальне завдання — стати гарантами захисту прав людини. Виконання цих функцій потребує міцної законодавчої бази, яка в Україні ще не є повністю досконалою.

*Олександр ГАРАНІН,
директор УНДІАСД, кандидат історичних наук.*

*Вікторія ЮРЧЕНКО,
старший науковий співробітник УНДІАСД,
кандидат історичних наук.*

ЮВІЛЕЙНІ ЗАХОДИ

Наукова сесія, присвячена К. Д. Ушинському

(до 70-річчя з дня смерті)¹³⁷

В цьому році педагогічна громадськість України відзначала 70-річчя з дня смерті видатного російського педагога К. Д. Ушинського.

Народний комісаріат освіти УРСР та Науково-дослідний інститут педагогіки в січні ц.р. скликали наукову сесію, присвячену К. Д. Ушинському. На сесію зібралися заслужені вчителі, професори, наукові працівники, викладачі, представники учбових та наукових закладів. Прибула і онука Ушинського — Н. О. Потто.

Відкриваючи пленарне засідання сесії, нарком освіти тов. Бухало, у своєму вступному слові вказав на потребу вивчення педагогічної спадщини К. Д. Ушинського.

З доповіддю про життєвий шлях К. Д. Ушинського виступив директор Науково-дослідного інституту педагогіки, доцент тов. Ліпман. Він докладно розповів про багатогранну педагогічну, літературну і громадську діяльність визначного майстра Педагогічної справи.

У своїй доповіді: «Ушинський як психолог» професор Г. С. Костюк вказав, що Ушинський був великим знавцем людської психології. Завдання полягає в тому, щоб, відкинувши з його спадщини хибне, взяти все позитивне, яке має велику цінність для радянської педагогіки.

¹³⁷ Наукова сесія, присвячена К. Д. Ушинському (до 70-річчя з дня смерті). (1941). Комуністична освіта, (3), 118.

На цьому перше пленарне засідання закінчилося. Другого дня працювали такі секції: педагогіки, психології та методики мови. На секціях було заслухано 25 наукових доповідей.

На прикінцевому пленарному засіданні сесії із доповіддю про основи дидактики Ушинського виступив проф. С. Х. Чавдаров. Проаналізувавши дидактичні принципи Ушинського, тов. Чавдаров звернув особливу увагу присутніх на те, що видатний майстер педагогічної справи надавав особливого значення викладанню рідною мовою, наочності викладання, розвитку логічного мислення і т.д.

У схваленій одногосно резолюції пропонується видати два збірники наукових доповідей, прочитаних на сесії, створити науково-педагогічний фільм про життя і діяльність Ушинського, а в педагогічному музеї організувати відділ, присвячений Ушинському.

Другого дня делегація з учасників наукової сесії відвідала могилу Ушинського на території колишнього Видубицького монастиря і поклала на неї вінок із живих квітів.

Республіканська наукова конференція, присвячена 250-річчю з дня народження Г. С. Сковороди¹³⁸

У м. Харкові відбулася республіканська наукова конференція, присвячена 250-річчю з дня народження видатного українського філософа, поета і просвітителя Григорія Савича Сковороди. В конференції, що проходила в Харківському державному університеті імені О. М. Горького і Сковородинівській восьмирічній школі Золочівського району Харківської області, взяли участь члени Республіканського комітету по відзначенню ювілею Г. С. Сковороди, наукові працівники Академії наук УРСР, науководослідних інститутів педагогіки і психології УРСР, викладачі університетів і педагогічних інститутів.

Конференцію відкрив голова Республіканського ювілейного комітету, віце-президент Академії наук УРСР академік І. К. Білодід. Він підкреслив, що в нашій країні глибоко шанують творчу спадщину Г. С. Сковороди. Про це свідчать нові видання його творів, наукові сесії, громадські збори і засідання, літературні вечори, присвячені його ювілею. Для святкування 250-річчя з дня народження філософа, поета і просвітителя створено Всесоюзний ювілейний комітет у складі представників Академії наук СРСР, Міністерства культури, Спілки письменників СРСР на чолі з академіком Ф. В. Константиновим. ЦК КП України і уряд республіки створили Республіканський ювілейний комітет.

І. К. Білодід надав слово голові Всесоюзного ювілейного комітету академіку Ф. В. Константинову, який зазначив, що широке

¹³⁸ Василенко, С. (1973). Республіканська наукова конференція, присвячена 250-річчю з дня народження Г. С. Сковороди. *Радянська школа*, (1), 104-107.

вшанування пам'яті Г. С. Сковороди у нашій країні є виявом піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про збереження демократичних культурних традицій народу, про популяризацію гуманістичних ідей його прогресивних діячів.

З доповіддю «Г. С. Сковорода на Харківщині» виступив секретар Харківського обкому КП України М. А. Сіроштан. Він повідомив, що трудящі Харківщини, де Григорій Сковорода провів значну частину свого життя, свято бережуть пам'ять про видатного гуманіста. В селі Сковородинівці (колишній Пан-Іванівці) Золочівського району, де він похований, створено державний літературно-меморіальний музей, насаджується ювілейна алея з 250 дубків. У м. Харкові на території історичного музею, де в 1759-1769 роках Г. С. Сковорода працював викладачем колегіуму, встановлено меморіальну дошку.

Лауреат Ленінської премії, член-кореспондент Академії наук УРСР Є. С. Шаблійовський в доповіді «Г. С. Сковорода і культура його доби» охарактеризував діяльність видатного гуманіста на фоні його епохи. Доповідач указав на те, що Григорій Сковорода був глибоко обізнаний з ученням Лейбніца і Спінози, з творами французьких енциклопедистів XVIII ст., з культурою Єгипту, Ірану, Індії, Китаю. Творчим спрямуванням і науковою допитливістю він був близьким до М. В. Ломоносова.

Директор Інституту філософії Академії наук УРСР, член-кореспондент АН УРСР, В. І. Шинкарук виголосив доповідь «Філософія Г. С. Сковороди». Він підкреслив, що Сковорода належить до тих небагатьох філософів минулого, які, вийшовши з трудового народу і здобувши високу для свого часу освіту, відмовилися служити панівним класам і обрали тернистий шлях народних проповідників, шлях протесту проти феодального і буржуазного гніту. Разом з тим його філософія була внутрішньо суперечливою, і ця суперечливість відображала особливості світосприймання класу, до якого належав і інтереси якого обстоював у своїй творчості просвітитель — трудового селянства періоду розгортання боротьби проти кріпосництва й інших форм соціального гноблення. Цим пояснюється пантеїзм Сковороди і відчутна данина теології й містици

з одного боку, і повстання проти світу соціального зла, повсюдного визиску, проголошення основою людського щастя вільної праці за покликанням, — з другого.

На елементи діалектики в світогляді Г. С. Сковороди, зокрема в його психологічних поглядах, вказав у доповіді на пленарному засіданні конференції дійсний член Академії педагогічних наук СРСР Г. С. Костюк (м. Київ). Він говорив про те, що Сковорода не поділяв думки своїх зарубіжних сучасників (Гельвеція та ін.), ніби люди від природи однакові і стають неоднаковими тільки в залежності від суспільних умов їх життя і виховання. Просвітитель-гуманіст підкреслював важливу роль природних задатків, від яких залежать успіхи кожної людини в оволодінні певними видами діяльності за інших однакових умов. Природні задатки не однакові у людей. Але кожна людина, обравши відповідну їй діяльність, може за сприятливих обставин життя успішно оволодіти цією діяльністю і досягти повноти свого щастя. Отже, тим самим природа забезпечує «нерівну всім людям рівність». Те, що відповідає природі людини, є їй потрібним і водночас легким для оволодіння. Навпаки, при відсутності «сродности» неминуче виникають труднощі в освоєнні певної діяльності, і це свідчить про те, що вибір її є некорисним для індивіда і суспільства.

Матеріалістичні погляди Г. С. Сковороди на освіту і виховання широко розкривалися і в доповідях, виголошених на секції педагогіки, якою керували дійсний член АПН СРСР Г. С. Костюк і завідуючий відділом історії педагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР доцент О. Г. Дзевєрін.

Так, аналізуючи філософські основи педагогіки Г. С. Сковороди, доцент І. А. Табачников (Київський педагогічний інститут імені О. М. Горького) підкреслював, що педагогічні погляди видатного українського просвітителя були зумовлені його демократизмом, критикою феодального суспільства, духовної диктатури церкви, аморальної природи панівних класів і духівництва, його боротьбою за щастя народу, за те, щоб науки присвятили себе цій великій меті. Вважаючи рушійною силою діяльності людини мисль, він твердив, що й головним предметом виховання має бути розум, без

якого людина уподібнюється тварині. Виховання розуму повинно доповнюватися також вихованням серця, тобто формуванням у людини таких високих моральних якостей, як чесність, працелюбність, стриманість та ін.

Про погляди Г. С. Сковороди на виховання розуму людини говорив у своїй доповіді на секції і професор кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького С. А. Литвинов. Він наголосив на тому, що Сковорода, високо ставлячи роль розуму у пізнанні навколишнього світу, в питаннях гносеології не був прихильником однобічного раціоналізму, а достовірність пізнання обґрунтовував практикою. Він закликав не залишати розум без діла, а невпинно давати йому матеріал для праці, критикував схоластичну освіту і великосвітське виховання, які викривляли розум людини.

Ідеї видатного просвітителя про розвиток розуму людини в процесі навчання висвітлив у доповіді «Питання дидактики у спадщині Г. С. Сковороди» завідуючий кафедрою педагогіки Запорізького педагогічного інституту доцент І. В. Пуха. Він зазначив, що в роки засилля схоластики та догматизму Сковорода виступав за розвиток в учнів творчого підходу до навчання і освіти, розробляв систему передових дидактичних та методичних ідей (про виховний характер навчання, зв'язок науки з життям, урахування природних здібностей дітей, свідоме засвоєння матеріалу, послідовність і систематичність навчання та ін.).

З доповідями проф. С. А. Литвинова і доц. І. В. Пухи перегукувалася доповідь завідуючого кафедрою педагогіки та психології Харківського педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди професора А. І. Зільберштейна на тему: «Г. С. Сковорода і сучасна педагогіка». В ній йшла мова про те, що сучасна педагогіка високо оцінює ряд загальнопедагогічних і дидактичних вимог просвітителя, зокрема його вимоги розвитку розуму людини, людського самопізнання і самовиховання, піднесення ролі вчителя, дотримання засади свідомості в навчанні.

Етичні погляди Г. С. Сковороди аналізувала на секції доцент Г. П. Гребінна (м. Одеса). Вона зосередила увагу присутніх на пал-

кому патріотизмі видатного просвітителя-гуманіста, який закликав до виховання в народі любові до Батьківщини, до «Великої Русі». У філософських, історичних і літературних творах мислитель виступав палким поборником єдності українського і російського народів, високо цінував і прославляв Богдана Хмельницького як полум'яного борця проти шляхетсько-польських загарбників, за воз'єднання України з Росією.

Ідеї Г. С. Сковороди в галузі естетичного виховання схарактеризувала завідувач відділом естетичного виховання Науководослідного інституту педагогіки УРСР доцент Т. І. Цвелих, яка підкреслила, що ці ідеї (визнання нерозривної єдності етичного й естетичного, краси й добра, трактування розвитку художніх здібностей людини з позицій природовідповідності) ґрунтувалися на широкій обізнаності мислителя з положеннями естетики античних філософів, представників середньовічної патристики, сучасної йому естетичної думки в Росії та на Україні. У їх становленні певну роль відіграло глибоке розуміння Сковородою духу народного мистецтва, його естетичних ідеалів.

Думки Г. С. Сковороди про особистість учителя виклав доцент кафедри педагогіки і психології Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки В. В. Струбицький. Доповідач показав, як педагог-гуманіст, висміюючи різноманітних наставників і гувернерів, запрошуваних дворянами з-за кордону, вимагав створення нової системи виховання з дійсно народними вчителями — дбайливими садівниками, людьми глибокого розуму, що активно втручаються у природний розвиток вихованця, ведуть його наперед наміченим шляхом.

Про роль Києво-Могилянської академії у формуванні світогляду Г. С. Сковороди розповіла на секції викладач Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка кандидат історичних наук З. І. Хижняк. Вона наголосила на тому, що, навчаючись в академії (1738-1750 рр.), Сковорода здобув ґрунтовні знання з слов'янської, руської, латинської, польської, старогрецької, староеврейської, німецької мов, глибоко ознайомився з вітчизняною літературною

спадщиною, античною та середньовічною творчістю, розвинув свої музичні здібності.

Кілька доповідей на секції педагогіки було присвячено оцінці творчої спадщини і просвітительської діяльності Григорія Сковороди його нащадками.

Завідуючий кафедрою педагогіки Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького доцент В. З. Смаль показав, як високо оцінював просвітительську діяльність Г. С. Сковороди великий український письменник і мислитель Іван Франко, що в своїх працях висвітлив основні етапи просвітительсько-педагогічної діяльності мислителя, схарактеризував його працю в Переяславському і Харківському колегіумах і в маєтку Томари, говорив про нього, як про людину «з європейською освітою», «життєрадісного оптиміста», пропагандиста ідей «життєрадісної гуманності».

А. М. Ніженець (м. Харків) спинилася в своїй доповіді на висвітленні ролі В. Д. Бонч-Бруєвича в збиранні та виданні творів Г. С. Сковороди, у виконанні підписаного В. І. Леніним у 1918 році декрету про встановлення пам'ятників видатним діячам науки, в тому числі й Сковороді.

Завідуючий відділом історії педагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР доцент О. Г. Дзевєрін зробив ґрунтовну узагальнюючу доповідь про оцінку творчої спадщини Григорія Сковороди в радянській історико-педагогічній літературі. Він переконливо показав, що до Великої Жовтневої соціалістичної революції не було створено жодної праці, в якій науково розкривалися б зміст і значення педагогічних ідей та практичної учительської діяльності видатного українського просвітителя. Тільки радянські історики педагогіки, виконуючи ленінську вказівку вченим «виступити і пояснити народові, хто був Сковорода, яке значення мав він для життя російського та українського народів», зробили значний внесок у вивчення і популяризацію педагогічної спадщини мислителя. На основі діалектико-матеріалістичної методології вони розкрили ідейну сутність педагогіки Сковороди, її теоретичне та історичне зна-

чення. Високої оцінки заслуговують, зокрема, праці з цих питань, створені С. Х. Чавдаровим, М. О. Григор'євим, М. Ф. Даденковим, Є. М. Мединським, О. Р. Мазуркевичем, І. В. Пухою та іншими дослідниками. Разом з тим перед радянськими істориками педагогіки стоять завдання дальшого, всебічного і поглибленого дослідження проблеми «Г. С. Сковорода як педагог», створення фундаментальної монографічної праці про педагогічну концепцію видатного мислителя, розкриття органічного взаємозв'язку між філософською системою і педагогічними поглядами Сковороди, забезпечення наукового підходу до зіставлення цих педагогічних поглядів з ідеями інших видатних представників, вилучення з наукового вжитку недостовірних, не належних Сковороді текстів.

Думку про необхідність розв'язання цих відповідальних завдань поділяли всі, хто виступив в обговоренні доповідей, заслуханих на секції.

Ряд змістовних доповідей і повідомлень було заслухано й на секціях філософії та філологічних наук і мистецтв. На секції філософії виступили доктор філософських наук В. Ю. Євдокименко — «Філософія Г. С. Сковороди в історії вітчизняної філософської думки» (м. Київ), доктор філософських наук М. П. Редько — «Елементи діалектики в філософії Г. Сковороди» (м. Полтава), доктор філософських наук П. С. Шкуринов — «До оцінки філософії Г. С. Сковороди» (м. Москва) та ін. На секції філологічних наук і мистецтв доповідали доктор філологічних наук І. А. Луценко — «Г. Сковорода і Д. Гурамішвілі» (м. Дніпропетровськ), доктор філологічних наук Ф. П. Медведєв — «Г. Сковорода в історії української літературної мови» (м. Харків), кандидат філологічних наук О. А. Зарудняк — «Народно-розмовні елементи в творах Г. С. Сковороди» (м. Ізмаїл) та ін.

Всього на конференції було заслухано понад 70 доповідей і повідомлень, присвячених різноманітним проблемам радянського сквородинознавства. Вони є гідним внеском науковців республіки у відзначення ювілею видатного українського просвітителя, філософа і поета.

Видано до ювілею Г. С. Сковороди

На Україні, як і в інших братніх республіках Радянського Союзу, широко відзначено 250-річчя з дня народження видатного просвітителя, поета-гуманіста Григорія Савича Сковороди.

До ювілею у видавництвах країни вийшло в світ багато назв книжок — монографій, брошур, художніх творів. Надруковано також збірки поезій, вибраних та двотомник творів поета. Художня біографія мислителя випущена видавництвом «Молодая гвардия» (м. Москва) в серії «Жизнь замечательных людей». Створено документальний фільм «Григорій Сковорода», художню стрічку.

І. Головаха, І. Стогній. Філософ-гуманіст Г. С. Сковорода. К., Політвидав України, 1972 р.

У брошурі розповідається про життєвий шлях та ідейну спадщину Г. С. Сковороди. Він увійшов в історію вітчизняної науки і культури XVIII століття, зазначають автори, як видатний український просвітитель, філософ-гуманіст і поет. Значення спадщини Г. С. Сковороди вийшло далеко за межі України, воно набуло міжнародного характеру.

Зміст брошури складають розділи: «Філософ з народу», «Джерела творчості. Попередники і сучасники Г. С. Сковороди», «Природа і дух. Пізнай самого себе», «Вчення про свободу і щастя людини», «Релігійне вільнодумство», «Прекрасне в житті й мистецтві», «Безсмертна слава мислителя». У праці показано, яку роль відіграв Сковорода в розвитку не тільки української, а й світової науки і культури, висвітлено основні періоди його життя, розкрито джерела оригінальної філософської системи мислителя та її значення як для свого часу, так і для наступних поколінь.

Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди, К., «Вища школа», 1972.

Увагу радянських дослідників-філософів, психологів, педагогів, істориків завжди привертала багатогранна творчість і просвітительська діяльність Григорія Савича Сковороди. У книзі зроблено спробу осмислити й узагальнити найважливіші аспекти педагогічної спадщини мислителя, розкрити теоретичне значен-

ня його ідей про освіту і навчання, поглядів на розумове, моральне та естетичне виховання.

В обстоюваній Сковородою теорії пізнання головним об'єктом була людина, її почуття, розум. Це відображено в його теорії самопізнання, що включала елементи самовиховання. У збірнику розглядається, поряд з іншими, цей аспект педагогічної системи Сковороди Велику увагу приділено аналізу поглядів просвітителя на щастя людини та шляхи його досягнення, на дружбу, «воспитаніє сердца». Окремі педагогічні положення Г. Сковороди автори статей розглядають у плані своїх тем. Таким чином, діапазон дослідження педагогічної спадщини видатного мислителя досить широкий і охоплює світоглядні основи Г. С. Сковороди, елементи діалектики в його психологічних поглядах, традиції народної педагогіки а його спадщині, погляди на особистість учителя. Висвітлено діяльність філософа і просвітителя в Переяславському і Харківському колегіумах, визначено його місце з радянської історико-педагогічної літератури.

Книга розрахована на знхладачів і студентів університетів та педагогічних інститутів, наукових працівників, аспірантів, викладачів педучилищ. Вона стане в пригоді й усім, хто цікавиться історією розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Поліщук Ф. М. Григорій Сковорода. Семінарій. К., «Вища школа», 1972.

Семінарій присвячено вивченню життя і творчості видатного українського письменника-філософа Григорія Савича Сковороди. Книга складається з чотирьох розділів. У першому розглядається історія вивчення творчої спадщини Сковороди від першого відгуку про нього в пресі до праць видатних літературознавців. Розділ містить висловлювання прогресивних діячів науки і культури про значення творчості Г. С. Сковороди для різних періодів розвитку української літератури.

Другий розділ — це стислий літопис життя і творчості філософа-гуманіста. Майже кожна дата документально підтверджена уривками з біографії, яку створив друг і учень, перший біограф письменника М.Ковалинський, а також фрагмента-

ми з листування Г. Сковороди. У третьому розділі подано коротку бібліографію його видань у дожовтневий і радянський час, а також науково-критичної літератури про нього. Четвертий розділ містить 44 теми для самостійного опрацювання. Їх поділено на п'ять циклів, кожний з яких охоплює певний аспект творчості філософа і поета. Темі супроводжуються відповідними тезами, які допоможуть студентам визначити напрям роботи, а література до тем полегшить орієнтацію в опрацюванні необхідного матеріалу.

Семінарий є навчально-бібліографічним посібником для студентів філологічних факультетів університетів і педагогічних інститутів, який допоможе їм у вивченні життя і творчості Г. Сковороди, критичної літератури про нього. Книжка буде корисною також і для вчителів середніх шкіл, аспірантів, науковців.

50 років системи педагогічної освіти Української РСР¹³⁹

[...]

Спадщина, що дісталася Радянській владі від царату, була особливо убогою в галузі освіти, зокрема в підготовці вчителів. Учительські інститути і семінарії не задовольняли потреб навіть початкової школи. Даючи більш-менш достатню педагогічну та методичну підготовку, ці навчальні заклади озброювали майбутніх учителів мізерними загальноосвітніми знаннями. На вчительську роботу йшли ті, хто закінчував єпархіальні училища та жіночі гімназії з педагогічними класами, і майже 40% осіб, що складали екстерном «екзамен на звання початкового вчителя». Викладачі середніх шкіл, як правило, не мали спеціальної педагогічної освіти: університети, що давали ґрунтовні наукові знання з певної спеціальності, зовсім не забезпечували педагогічної підготовки; це саме можна сказати і про вищі жіночі курси та інші вузи. Цілком очевидно, що тогочасні типи навчальних закладів та успадкована практика підготовки вчителів були непридатними для Радянської держави.

[...]

Улітку 1919 р. частину вчительських інститутів було реорганізовано в педагогічні. У липні 1920 р. НКО приймає ухвалу про перетворення вчительських семінарій та подібних до них навчальних закладів у педагогічні школи. На базі вчительсь-

¹³⁹ Івашина, Г.З. (1971). 50 років системи педагогічної освіти Української РСР. *Початкова школа*, (12), 1-5.

ких інститутів, які в 1919 р. не були реформовані в педагогічні, створюються інститути народної освіти (ІНО). Розпочинається перебудування університетів у педагогічні вузи.

У 1920 р. набирає розмаху реформа всієї системи народної освіти. Після рішення I Всеросійської партійної наради з питань освіти досить чітко викристалізувались організаційні форми соціального виховання і професійної освіти, що дало змогу приступити до розробки і створення системи педагогічної освіти.

Ґрунтуючись на завданнях соціального виховання, професійної освіти, а також політосвітньої роботи серед широких мас трудящих, III Всеукраїнська конференція (1921 р.) в основному схвалила систему підготовки працівників освіти і структуру педвузу — Інституту Народної Освіти (ІНО).

В основу системи педагогічної освіти, як зазначалося у виробничій програмі Укрголовпрофосу на 1922 р., було покладено такі принципи: 1) система педагогічної освіти є системою вищої освіти; 2) вища педагогічна школа будується за функціональними ознаками (Соцвих, Профос, Політосвіта). Вона покликана готувати працівника освіти, організатора, що володіє, як ліпший спеціаліст, всіма методами дитячого виховання і педагогічної роботи з підлітками та дорослими.

Щоб забезпечити підготовку працівників для всіх установ і закладів народної освіти, в ІНО створюються відповідні факультети:

1. Факультет соціального виховання (факсоцвих) для підготовки працівників вищої кваліфікації в установах соцвиху (дитсадках, дитбудинках, школах).

2. Факультет професійної освіти (факпрофос), завданням якого був випуск працівників і викладачів профшкіл, ФЗУ і частково технікумів.

3. Факультет політосвіти (політос), що готував працівників політосвітніх установ з урахуванням специфіки проведення організаторської, пропагандистської і культурно-освітньої роботи.

Оскільки в найближчі роки інститути ще не могли задовольнити потреби в працівниках освіти, на цей час було створено також систему курсів — трирічних, річних, шести і тримісячних.

Педагогічні школи, відкриті в 1920 р. на базі вчительських семінарій та інших навчальних закладів, були реорганізовані у вищі трирічні педагогічні курси типу вузів. Вони будувалися на базі середньої освіти і комплектувалися з випускників професійних шкіл, які мали річний стаж практичної роботи. Курси не були підготовчим ступенем до вступу в ІНО: випускники, залежно від наявних знань і педагогічної кваліфікації, могли вступати на факультет соцвиху ІНО на відповідний триместр.

У процесі реорганізації тогочасних педагогічних навчальних закладів академій теоретичних знань, педагогічні інститути перетворюються на інститути народної освіти. Вносяться зміни і в структуру ІНО, створених у 1920 р.

Факультети соціального виховання відкриваються в усіх інститутах народної освіти, а факультети професійної освіти — лише в тих, що були створені на базі колишніх університетів: у Київському, Харківському, Одеському та Дніпропетровському. Факультет політосвіти було відкрито в 1925 р. лише в Харківському ІНО.

У наступні роки НКО проводив упорядкування мережі педагогічних навчальних закладів. На 1 січня 1924 р. їх було в республіці 59, а інститутів народної освіти — 14.

За царату в Донбасі не було жодного вищого навчального закладу. Радянська влада усунула цю несправедливість: 1923 року в найбільшому на той час місті Донецького басейну — Луганську засновано Інститут Народної Освіти.

«Враховуючи надмірне розширення сітки вузів, яке проводиться за рахунок погіршення якості їх роботи і загострення матеріальної нужди студентів», VIII конференція Комуністичної партії більшовиків України (травень 1924 р.) визнала за необхідне, щоб ЦК КП(б)У «вжив заходів до скорочення в майбутньому навчальному році кількісного складу вузів, до поліпшення в них матеріального становища». (Комуністична партія України в резолюціях

і рішеннях з'їздів і конференцій. К., Держ-політвидав УРСР, 1958, стор. 226).

У ході реалізації цієї постанови відбулося скорочення мережі вузів, у тому числі й педагогічних. Перестали функціонувати Глухівський та Вінницький ІНО, на матеріальній базі яких відкрилися вищі педагогічні курси. Внаслідок цього в 1924/25 навчальному році у мережі педагогічних навчальних закладів налічувалось 12 інститутів, 61 вищі педагогічні курси, що проіснували до 1928 р. без істотних змін.

[...]

У вересні 1929 року IV Всеукраїнська конференція у справах педагогічної освіти вказала, що вчитель, незалежно від того, на якій ділянці він працюватиме, повинен мати вищу освіту. Конференція прийняла рішення, спрямовані на поліпшення підготовки вчительських кадрів.

Друга Всесоюзна партнарада (квітень 1930 р.) ухвалила, що вся система педагогічної освіти має бути переглянута з тим, щоб вона змогла забезпечити підготовку освітянина — войовничого матеріаліста-діалектика, активного борця проти всіляких проявів ворожої ідеології, організатора широких мас трудящих на культурному фронті, який володів би політехнічними і практичними навичками в галузі промислового та сільськогосподарського виробництва і був би здатний виховати покоління, спроможне остаточно знищити розрив між містом і селом, між фізичною і розумовою працею, вмів би систематично працювати над підвищенням ділової кваліфікації. (Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения. М., 1931, стор. 364-365).

У постанові ВКП(б) від 25 липня 1930 р. «Про загальне обов'язкове навчання» було поставлено конкретні завдання підготовки педагогічних кадрів, зокрема термінового розгортання мережі і збільшення контингентів пединститутів, педтехнікумів, а також спеціальних педагогічних курсів та інших форм підготовки вчителів. (Сборник руководящих материалов о школе. М., 1952, стор. 35).

На Україні, як і по всьому Радянському Союзу, уніфікувалась система педагогічної освіти, розширювалась мережа педагогічних навчальних закладів, зростав контингент студентів.

ЦК КП(б)У і уряд республіки приділяють велику увагу підготовці вчительських кадрів. У постанові Ради Народних Комісарів УРСР від 11 серпня 1930 р. «Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти» вказувалось, що «педагогічна праця за своїм змістом є однією із найвідповідальніших і найскладніших функцій виховання людності відповідно до вимог комуністичного суспільства, що будується, і вимагає, щоб кожен педагог був озброєний вищою освітою». Постанова підкреслювала, що наступний період ставить завдання максимального посилення і якісного поліпшення підготовки педагогічних кадрів для всіх освітніх і навчальних закладів, що розвиток педагогічної освіти мусить бути спрямований так, щоб протягом найближчого часу усі педагогічні навчальні заклади перетворити на вузи. Однак, зважаючи на те, що в наступні роки забезпечити всі навчальні заклади працівниками з вищою освітою ще не буде можливості, а також враховуючи величезну потребу в учителях для масових освітніх закладів на найближчі роки, в системі педосвіти функціонуватимуть, крім вузів, і середні навчальні заклади — технікуми та система курсів. Таким чином, у системі педагогічної освіти було встановлено три типи навчальних закладів: а) вищі педагогічні школи — педагогічні інститути; б) середні педагогічні школи — педагогічні технікуми; в) дво і однорічні педагогічні курси.

До вищої ланки педагогічної освіти належали:

1. Інститути соціального виховання з факультетами: а) шкільний, завдання якого — підготовка вчителів старших класів трудшколи; б) педолого-педагогічний (готував дефектологів і працівників для роботи з неповнолітніми правопорушниками, викладачів педагогічних дисциплін для педтехнікумів, організаторів дошкільних закладів); в) позашкільного виховання (випускав працівників комдотруху, організаторів дитячих клубів, кінотеатрів, бібліотек). Другий і третій факультети відкривалися лише в окремих інститутах.

2. Педагогічні інститути професійної освіти з завданням готувати педагогічні кадри для ФЗУ, технікумів, вечірніх робітничих університетів та інших шкіл і курсів для дорослих.

3. Фізико-хіміко-математичні інститути, що випускали вчителів ФЗУ, технікумів, робітфаків, робітничих університетів та шкіл і курсів для дорослих, а також наукових працівників.

4. Інститут лінгвістичної освіти для підготовки викладачів іноземних мов вузів і технікумів та перекладачів вищої кваліфікації.

5. Інститут фізкультури готував організаторів фізвиховання, методистів для інститутів і технікумів.

До середньої педагогічної освіти належали педагогічні технікуми. Для прискорення випуску педагогічних працівників працювали курси з різним терміном навчання. А підготовка викладачів спеціальних дисциплін у технікумах здійснювалась на річних курсах, організованих при відповідних вузах.

Проведена реорганізація педагогічної освіти мала чітко визначити цільове призначення окремих типів навчальних закладів і цим самим наблизити їх роботу до потреб школи — готувати не інтегрального спеціаліста, а справжнього знавця певної педагогічної ділянки.

Велика потреба в учительських кадрах зумовила значне розширення мережі педагогічних навчальних закладів. Якщо в 1929/30 навчальному році в республіці працювало 12 ІНО і 61 педтехнікум, то в 1930/31 діяло вже 37 педвузів і 76 технікумів.

Перспективи здійснення загального обов'язкового навчання, помітне розгортання мережі семирічних шкіл і розвиток середньої загальноосвітньої, а також дошкільних установ і позашкільного виховання в другій п'ятирічці зумовили виникнення нової проблеми — забезпечення усіх цих закладів кваліфікованими педа-

гогічними кадрами, оскільки інститути соціального виховання не давали випускникам належної фахової підготовки, а педпрофосвідповідної педагогічної для роботи в середній загальноосвітній школі.

З огляду на це у 1933 році всі педагогічні заклади було реорганізовано в один тип — педагогічний інститут, у завдання якого входила підготовка вчителів для старших класів загальноосвітньої середньої школи та викладачів загальноосвітніх предметів в інших середніх навчальних закладах. У структуру вузів і технікумів вносяться зміни, спрямовані на поглиблення спеціалізації. Крім технікумів та інститутів, у системі пед-освіти залишаються спеціальні курси різних типів, завдання яких — поповнювати педагогічні кадри, де їх не вистачає, або готувати працівників для закладів і посад зі спеціальними завданнями.

Та надто швидке зростання семирічних шкіл у перші роки другої п'ятирічки зумовило гостру потребу в учителях старших класів цих шкіл. Педагогічні інститути не мали змоги випустити необхідної кількості таких спеціалістів, а курси — забезпечити їх якісну підготовку. Щоб ліквідувати цю прогалину, організовується новий тип навчального закладу — вчительський інститут з дворічним терміном навчання. 15 педагогічних інститутів були реформовані в учительські. Це створило сприятливі умови для прискорення випуску вчителів старших класів семирічної школи.

У 1939-40 роках на базі найбільших педагогічних технікумів відкривається ряд учительських інститутів. Після возз'єднання західних областей, Чернівецької та Ізмаїльської в них почали функціонувати один педагогічний і сім учительських інститутів. У 1940/41 навчальному році в УРСР діяло 24 педагогічних, 45 учительських інститутів і 85 педучилищ.

Гітлерівська навала завдала великої шкоди навчальним закладам: більшість приміщень було спалено, а в тих, що збереглися, обладнання і книжкові фонди були пограбовані або знищені.

З визволенням території України від німецько-фашистських загарбників планомірно відновлюється функціонування педаго-

гічних навчальних закладів. До кінця Великої Вітчизняної війни майже всі інститути і училища відновили свою роботу.

У п'ятдесятих роках стала менш гострою потреба в учительських кадрах, що дало змогу перейти до підготовки вчителів з закінченою вищою освітою. Частина учительських інститутів реорганізувалася в педагогічні, а на базі інших почали працювати педучилища. На кінець п'ятдесятих років цей процес завершився. У 1956 р. в деяких інститутах відкрилися факультети підготовки вчителів початкових класів з вищою освітою.

У шістдесятих роках відбувається даліше вдосконалення мережі педагогічних навчальних закладів. Нині в республіці — 31 педагогічний інститут, де навчається близько ста тисяч студентів, і 44 педагогічні училища з контингентом понад тридцять тисяч слухачів.

За п'ятдесят років існування радянської системи педагогічної освіти навчальні заклади України підготували сотні тисяч учителів, працівників дошкільних та інших навчально-виховних закладів.

Г. Івашина

Бібліографічних список

Домбровський А. (1931). Йосиф Кожішек (з нагоди сімдесятиліття уродин). [Наш календар, чеський учитель, педагог, поет]. Шлях навчання й виховання, 9, 321-323.

Возняк М. (1936). Століття «Читанки» Маркіяна Шашкевича. [Наш календар]. Шлях навчання й виховання, 2, 65-76.

Лойцер Х. (1939). Геніальний письменник єврейського народу (80-річчя з дня народження Шолом-Алейхема). [Наш календар]. За комуністичне виховання дошкільника, 4, 13-22.

Буряк Б. (1940). Володимир Сосюра (20-річчя літературної діяльності). [Наш календар]. За комуністичне виховання дошкільника, 10, 8-13.

Ювілей П. Г. Тичини (50-річчя з дня народження і 30-річчя літературної діяльності) (1941). Комуністична освіта, 2, 108-110.

Білодід І. К. (1953). Л. А. Булаховський (до 65-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 5, 27-33.

Приходько П. Г. (1953). Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (до 175-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 6, 68-73.

Відзначення 50-річчя М. П. Бажана (9 жовтня 1954). [Наш календар]. (1954). Українська література в школі, 6, 92.

Гудзій М. К. (1954). Олександр Іванович Білецький (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 6, 86-90.

Мисник П. Д. (1954). М. О. Максимович (150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 5, 85-89.

Пархоменко О. М. (1955). М. О. Максимович (1804-1873) (до 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 1, 12-20.

Скрипник Л. Г. (1955). Ювілейне засідання вченої ради інституту мовознавства АН УРСР, присвячене 5-річчю лінгвістичної дискусії (29-30 червня 1955). [Наш календар]. Українська мова в школі, 5, 92-94.

Булаховський Л. А. (1956). Микола Михайлович Баженов (до 70 річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 1, 76-78.

Вишневецький М. Ф. (1956). Іван Кочерга (до 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 5, 85-89.

Гумецька Л. Л. (1956). Проф. І. С. Свенціцький (до 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 2, 40-43.

Кутковець К. Т. (1956). Василь Стефаник (до 85-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 3, 86-88.

Лебедева В. О. (1956). Джордж Бернард Шоу (до 100-річчя з дня народження) [Наш календар]. Українська література в школі, 4, 83-85.

Мисник П. Д. (1956). Л. І. Боровиковський (до 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 2, 85-88.

Мисник П. Д. (1956). Петро Панч (до 65-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 4, 85-90.

Тимошенко П. Д. (1956). Павло Павлович Плющ (60-річчя з дня народження) [Наш календар]. Українська мова в школі, 6, 84-85.

Цілуйко К. К. (1956). Іван Константинович Білодід (до 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 5, 88-90.

Буяльський Б. А. (1957). Генрі Філдінг (до 250-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 2, 90-92.

Єдлінська У. Я. (1957). Іван Артемович Панькевич (70 річчя з дня народження). [Наш календар, український філолог, мовознавець]. Українська мова в школі, 6, 80-82.

Каспрук А. А. (1957). Архип Тесленко (до 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська література в школі, 2, 88-90

Приступа П. І. (1957). Бронислав Володимирович Кобилянський (до 60-річчя з дня народження і 40-річчя педагогічної й наукової діяльності). [Наш календар]. Українська мова в школі, 1, 88-89.

Гумецька Л. Л. (1958). Леонід Арсенович Булаховський (до 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова в школі, 2, 83-85.

Петраш Й. Й. (1958). Стефан Ковалів (До 110-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 6, 89-90.

Рослик М. М. (1958). Яків Мамонтов (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 93-95.

Ювілейна наукова сесія інститутів літератури і мовознавства АН УРСР у м. Полтаві (10-11 грудня 1957). [Наш календар]. (1958). Українська мова в школі, 1, 89-91.

Ящишина О. О. (1958). Леонід Первомайський (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 3, 87-88.

Власенко В. П. (1959). О. І. Білецький (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 6, 81-83.

Дніпровий М. (1959). Анатолій Свидницький (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 89-91.

Коржупова А. П. (1959) Юрій Федькович (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 4, 89-91.

Пільгук І. І. (1959) Степан Руданський (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 1, 88-90.

Буяльський Б. А. (1960). Марк Твен (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 90-91.

Жук Н. Й. (1960). Уляна Кравченко (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 2, 88-90.

Томашук Н. О. (1960). Дмитро Загул (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар, поет, літературознавець]. Література в школі, 4, 87-89.

Ящук П. Й. (1960). Микола Устиянович (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 92-93.

Борисов І. К. (1961). Важа Пшавела (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар, грузинський поет]. Література в школі, 4, 86-88.

Буяльський Б. А. (1961). Борець проти рабства (До 150-річчя з дня народження Г. Бічер Стоу). [Наш календар]. Література в школі, 3, 89-90.

Дорман С. Б. (1961). Рабіндрант Тагор (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 3, 87-89.

Заславський Д., Романченко І. (1961). Михайло Драгоманов (До 120-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 84-86.

Міжвузівська наукова конференція (До 90-річчя В. С. Стефаника). [Наш календар]. (1961). Література в школі, 4, 94-95.

Погребник Ф. П. (1961). Маркіян Шашкевич (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 6, 31-36.

Рослик М. М. (1961). Дніпрова Чайка (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 88-90.

Ювілейна шевченківська конференція. [Наш календар] (1961). Література в школі, 4, 94.

Шишло В. С. (1961). Семен Скляренко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 4, 88-90.

Ящук П. Й. (1961). Іван Вагилевич (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 5, 86-88.

Буяльський Б. А. (1962). Жан Жак Руссо (до 250-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 3, 88-89.

Буяльський Б. А. (1962). Чарльз Діккенс (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 2, 88-89.

Гедінська А. О. (1962). Лопе де Вега (До 400-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, (6), 86-87.

Дузь М. І. (1962). Павло Усенко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 1, 89-91.

Лисенко В. Ф. (1962). Ярослав Галан (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар, письменник]. Література в школі, 4, 89-91.

Неділько Г. Я. (1962). Євген Гребінка (до 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 1, 87-89.

Позняков А. С. (1962). І. О. Гончаров (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 3, 86-87.

Позняков А. С. (1962). Надсон С. Я. (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар, поет]. Література в школі, 6, 88-89.

Рослик М. М. (1962). Олесь Донченко (до 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 4, 91-92.

Анісов В. Ф. (1963). Т. Г. Шевченко і недільні школи (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 11, 48-51.

Дубина М. І. (1963). Як провести в школі шевченківський вечір (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 9, 79-85.

Неділько В. Я. (1963). Терень Масенко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 91-93.

Пасічник Є. А. (1963). Тарасовими шляхами (Організація походів по шевченківських місцях, до 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 10, 36-41.

Петриш Й. Й. (1963). Тимофій Бордуляк (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Література в школі, 1, 86.

Тимошенко П. Д. (1963). Франц Міклошич і українська мова (до 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 10, 87-89.

Грицан В. Н. (1964). Етель-Ліліан Войнич (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 92-93.

Анісов В. Ф. (1964). Микола Бажан (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 10, 93-95.

Буяльський Б. А. (1964). Вільям Шекспір (До 400-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 89-91.

Головин Р. П. (1964). Першодрукар Іван Федоров (До 400-річчя вітчизняного книгодрукування). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 91-93.

Довгалюк П. М. (1964). Петро Козланюк (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 92-94.

Лемко Л. М. (1964). Леонід Новиченко (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 93-94.

Ніжинський М. П. (1964). Вплив Т. Г. Шевченка на народну освіту в дореволюційні часи (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 2, 63-71.

Пономаренко М. Ф. (1964) Костянтин Домитрашко (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 6, 92-93.

Острик М. (1964). Леонід Смілянський (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 2, 93-94.

Семенчук І. Р. (1964). Юрій Збанацький (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 93-94.

Гаврилов П. Т. (1965). М. Л. Кропивницький (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 93-94.

Забарило К. С. (1965). Данте (До 700-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 89-92.

Луценко І. А. (1965). Акакій Церетелі (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар, грузинський поет]. Українська мова і література в школі, 6, 92-93.

Рослик М. М. (1965). Іван Дніпровський (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 92-94.

Ходорківський І. Д. (1965). Ян Рейніс (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 94-96.

Чередниченко В. Н. (1965). П. П. Гулак-Артемівський (До 175-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 92-93.

Андрієнко В. (1966). Мігель де Сервантес (До 350-річчя з дня смерті). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 92-94.

Балаян В. (1966). Акоп Акопян (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар, вірменський поет]. Українська мова і література в школі, 5, 92-94.

Жилко Ф. Т. (1966). І. Г. Верхратський (До 120-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 94-95.

Ковтуненко А. О. (1966). Петро Панч (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 7, 93-94.

Маркушевський П. Т. (1966). Вільям Шекспір (До 350-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 89-91.

Нудьга Г. (1966). Ежен Потье (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 10, 92-94.

Пуха І. В. (1966). Використання творчості І. Я. Франка в школах України в перші роки Радянської влади (До 110-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 8, 12-15.

Рослик М. (1966). Оксана Іваненко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 95-96.

Рослик М. (1966). С. В. Пилипенко (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 7, 91-91.

Степанишин Б. І. (1966). Франківський вечір у школі (До 110-річчя з дня народження). [Наш календар]. Радянська школа, 7, 88-93.

Чередниченко В. Н. (1966). Лесь Мартович (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 91-93.

Андрієнко В. (1967). Стендаль (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 94-95.

Вишневська Н. О. (1967). Василь Мова (До 125-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 93-94.

Довгалюк П. (1967). Мирослав Ірчан (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 94-95.

Забарило К. С. (1967). Джонатан Свіфт (До 300-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 88-90.

Заєць І. Я. (1967). Іван Микитенко (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 92-93.

Кафедрі — 20 років. (20 років з часу утворення кафедри методики мови і літератури в Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горькогою). [Наш календар]. (1967). Українська мова і література в школі, 1,95.

Неділько Г.Я. (1967). Леонід Глібов (До 140-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 91-92.

Погребенник Ф. (1967). Осип Маковей (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 93-95.

Стеценко Л. (1967). О.С.Афанасьєв-Чужбинський (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 92-93.

Трофимук С.М. (1967). Степан Тудор (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі,8,93-94.

Чередниченко В.Н. (1967). Грицько Григоренко (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар, Олександра Євгенівна Судовщикова-Косач — письменниця, перекладачка]. Українська мова і література в школі, 2, 90-92.

Дзендзелівський Й.О. (1968). Ф.Т.Жилко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар, лінгвіст]. Українська мова і література в школі, 3, 93-94.

Іванисенко В. (1968). Леонід Первوماйський (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 92-93.

Калениченко Н.Л. (1968). Ганна Барвінок (До 140-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 90-91.

Колос В. (1968). Іван Манжура (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі,6, 92-93.

Крижанівський С. (1968). Євген Плужник (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 87-88.

Косяченко В. (1968). Степан Олійник (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 92.

Маркушевський П. Т. (1968). Майн Рід (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 93-94.

Пивоваров М. П. (1968). Маркіян Шашкевич (До 125-річчя з дня смерті). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 88-90.

Шевчук В. І. (1968). Ян Коллар (До 175-річчя з дня народження) [Наш календар, словацький політик, поет, етнограф, філософ і лютеранський священик, ідеолог і представник чеського та словацького національного відродження, мовознавець]. Українська мова і література в школі, 8, 94-95.

Ігнатенко П. Р. (1969). Григорій Косинка (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 84-85.

Дереворіз М. І. (1969). Олександр Левада (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 86-87.

Бурлаков С. Р. (1969). Едуардас Межелайтіс (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 10, 87-88.

Логвиненко М. С. (1969). Олександр Ільченко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 6, 94.

Лозинський І. М. (1969). Мартін Андерсен-Нексе (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 6, 95.

Маркушевський П. Т. (1969). Уолт Уйтмен (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 91-92.

Родько М. Д. (1969). Василь Блакитний (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 88-89.

Дзира Я. (1970). Самійло Величко (До 300-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 2, 85-86.

Забужко С. І. (1970). Олександр Копеленко (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 88.

Копачов І. П. (1970). К. Д. Ушинський і Україна. [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 12-19.

Кочерган Ю. Ф. (1970). Дмитро Загул (До 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 86-87.

Лета В. (1970). Григорій Тютюнник (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 85-88.

Маркушевська Л. П. (1970). Поль Ельюар (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар, французький поет]. Українська мова і література в школі, 12, 79-80.

Мішкова О. Л. (1970). Божена Немцова (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 2, 87-88.

Москаленко Т. (1970). С. В. Масляк (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар, поет, перекладач]. Українська мова і література в школі, 11, 87-88.

Тимошенко М. (1970). Володимир Гжицький (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар, поет, прозаїк, драматург]. Українська мова і література в школі, 10, 85-86.

Василенко В. П. (1971). Теодор Драйзер (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 88-90.

До Ювілею Лесі Українки (До відзначення 100-річчя з дня народження в школах Херсонщини). [Наш календар]. (1971). Українська мова і література в школі, 2, 95.

Забарило К. С. (1971). Гюстав Флобер (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 81-83.

Колесник П. Й. (1971). Микола Вороний (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 77-80.

Лозинський І. М. (1971). Ципріан Каміль Норвід (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 90-92.

Пам'яті великої поетеси (наукова конференція присвячена 100-річчю з дня народження Лесі Українки, 22-24 лютого 1971). [Наш календар]. (1971). Українська мова і література в школі, 5, 94-95.

Поліщук В. П. (1971). Генріх Манн (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 93-94.

Поліщук В. (1971). Вальтер Скотт (До 200-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 84-86.

Святовець В. Ф. (1971). Дружба Лесі Українки з народною вчителькою. (До 100-річчя з дня народження Лесі Українки). [Наш календар]. Радянська школа, 2, 42-44.

Смаль В. З. (1971). Леся Українка і народна освіта (До 100-річчя з дня народження Лесі Українки). [Наш календар]. Радянська школа, 2, 35-41.

Сугак О. П. (1971). Славна дочка українського народу (До 100-річчя з дня народження Лесі Українки). [Наш календар]. Радянська школа, 2, 32-35.

Яценко М. Т. (1971). Видатний учений і громадський діяч (До 100-річчя з дня народження В. М. Гнатюка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 27-36.

Базаревич М. У. (1972). Якуб Колас (До 90-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 81-82.

Грицай М. С. (1972). Видатний філософ і поет (До 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 74-81.

Дузь І. М. (1972). І. Ю. Кулик (До 75-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 2, 80-82.

Забарило К. С. (1972). Мігель Сервантес (До 425-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 84-86.

Кобилецький Ю. С. (1972). Видатний прозаїк і драматург (До 75-річчя з дня народження І. К. Микитенка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 17-25.

Ковтуненко К. О. (1972). Пилип Капельгородський (До 90-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 83-85.

Кутковець К. Т. (1972). Степан Тудор (До 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 87-88.

Орлик П. І. (1972). П. М. Усенко (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 82-84.

Ривкіс Я. Ф. (1972). Жан Батіст Мольєр (До 350-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 80-81.

Стаховський М. М. (1972). М. К. Грунський (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 85-86.

Федь А. М. (1972). В. М. Собко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 89-90.

Альперін Ю. Й. (1973). М. П. Годованець (До 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 82-84.

Забарило К. С. (1973). Анрі Барбюс (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 5, 88-90.

Левандовський Л. І. (1973). О. М. Островський (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 83-85.

Поліщук В. П. (1973). Шандор Петефі (До 150-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 79-83.

Новицький О. (1973). Расул Гамзатов (До 50-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 85-88.

Сердюк П. О. (1973). Поезія мужності і ніжності (До 75-річчя з дня народження В. М. Сосюри). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 8-15.

Забарило К. С. (1974). Пабло Неруда (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар, чилійський поет]. Українська мова і література в школі, 7, 87-89.

Кирєєва О. П. (1974). Сакен Сейфуллін (До 80-річчя з дня народження). [Наш календар, казахський поет]. Українська мова і література в школі, 6, 83-85.

Кирєєва О. П. (1974). Саломея Неріс (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар, литовська поетеса]. Українська мова і література в школі, 12, 75-77.

Корсунська Б. Л. (1974). О. Л. Кундзіч (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар, письменник, перекладач]. Українська мова і література в школі, 4, 80-82.

Микитась В. (1974). О. І. Білецький (До 90-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 11, 83-87.

Мушкудіані О. Н. (1974). Д. Й. Гуліа (До 100-річчя з дня народження). [Наш календар, абхазський письменник]. Українська мова і література в школі, 2, 82-85.

Наєнко М. К. (1974). Л. І. Смілянський (До 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 2, 86-88.

Наєнко М. (1974). О. П. Довженко (До 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 78-83.

Острик М. М. (1974). Л. М. Новиченко (До 60-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 85-87.

Поліщук В. П. (1974). Д. Г. Байрон (До 150-річчя з дня смерті). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 83-85.

Сердюк П. О. (1974). Талант яскравий та самобутній (До 70-річчя з дня народження М. П. Бажана). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 10, 23-33.

Поліщук В. П. (1974). Й. В. Гете (До 225-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 83-86.

Льєнко І. О. (1975). Пятрусь Бровка (до 70-річчя з дня народження). [Наш календар, білоруський поет]. Українська мова і література в школі, 6, 82-84.

Костомаров В. Г. (1975). В. В. Виноградов (до 80-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 87-89.

Лисенко І. (1975). Україна в житті і творчості Р.-М. Рільке (до 100-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 12, 76-78.

Костомаров В. Г. (1976). Іван Костянтинович Білодід (до 70-річчя з дня народження). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 85-86.

Ходорківський І. Д. (1976). Історії живий подих (до 75-річчя з дня народження С. Д. Склярєнка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 85-87.

Варзацька Л. О. (1977). Романтика творення (до 70-річчя з дня народження М. Трублаїні). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 4, 81-83.

Вишеславський Л. (1977). Тепло душі — людям (до 75-річчя з дня народження П. М. Усенка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 1, 90-91.

Кислий Ф. С. (1977). Журавлиний ключ вічності (До 75-річчя з дня народження Ю. І. Яновського). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 87-90.

Наєнко М. К. (1977). Співець сонячних гонів революції (до 80-річчя з дня народження І. Микитенка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 85-88.

Проценко І. М., Лещенко П. Я. (1977). Високе слово — Батьківщина (До 75-річчя з дня народження О. Донченка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 90-92.

Костецький А. Г. (1978). Світлий талент (До 90-річчя з дня народження А. С. Макаренка). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 3, 82-84.

Мішустіна Г. А. (1978). Співець свободи (До 80-річчя з дня народження Ф. Г. Лорки). [Наш календар, іспанський поет, драматург]. Українська мова і література в школі, 6, 81-84.

Сулима М. М. (1978). Соратник великого каменяра (До 125-річчя з дня народження М. І. Павлика). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 88-90.

Півторадні В. І. (1982). «Страчена життя»: Повість правди й любові (До 100-річчя з дня народження А. Ю. Тесленка). [Наш календар].

Українська мова і література в школі, 3, 66-69.

Діброва І. (1989). Співець болю і боротьби (До 125-річчя з дня народження Павла Грабовського). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 66-70.

Пістун Н. Ф. (1989). Творець краси і добра (Музично-літературна композиція, присвячена 125-річчю з дня народження М. Коцюбинського). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 8, 70-73.

Ротача П. П. (1989). Він переміг простір і час (До 150-річчя з дня смерті І. П. Котляревського). [Наш календар]. Українська мова і література в школі, 9, 77-80.

Горак Р. (1995). Приречений на забуття? (До сторіччя від дня смерті Омеляна Партицького). [Наш календар]. Дзвін, 6, 139-150.

Полюхович Т. (2022). До 100-річчя журналу «Рідна школа»: головні редактори. [Наш календар]. Рідна школа, 1-6, 59-61.

ЗМІСТ

Від укладача 3

ЮВІЛЕЇ ПЕРСОНАЛІЙ

Історик Слобідської України..... 7

З приводу 30-літнього ювілею науково-педагогічної діяльності проф. Д. І. Багалія

М. І. Пирогов. 1810-191011

З нагоди 100-х роковин його народження

Професор Микола Сумцов 20

З приводу його 35-літнього ювілею

Стіпендія ім. Х. Д. Алчевської..... 23

До 50-річчя діяльності Христини Алчевської

Жан Жак Руссо (1712-1912 р.) 24

Ювілей Ів. Франка 34

100-літній ювілей народження Т. Шевченка.... 35

Привітання д. Кащенкої..... 36

60-річчя від дня народження і 35-річчя письменницької діяльності

Пантелеймон Куліш (1819-27 липня — 1919) 37

А. І. Гендрихівської 41

До 25-ліття педагогічної роботи

Ювілей Д. І. Багалія 44

Коротка біографія Дм. Ів. Багалія

В. Ф. Дурдуковський 48

З нагоди 25-х роковин його діяльності

Ювілей Я. Т. Чепіги 51

До 75-річчя з дня народження

М. Коцюбинського (1864-1939)..... 56

Коцюбинський як письменник для дітей

50 років педагогічної діяльності 62

До 50-річчя діяльності Пелагеї Леонтович, учительки середньої школи № 2 м. Синельникове Дніпропетровської обл.

50 років у школі 63

До 50-річчя діяльності Терентія Охріменка, вчителя с. Талалаївки Чернігівської обл.

Скромний трудівник-педагог 64

До 50-річчя діяльності і 70-річчя з дня народження Данила Рижска, завідуючого кабінетом педагогіки Київського міського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів

40 років на педагогічній роботі..... 67

До 40-річчя діяльності Нестора Хоменка, директора школи с. Михайлівки Велико-Половецького району Київської області

60 років у школі 68

До 60-річчя діяльності Корнія Шуманівського, учителя м. Фастова Київської обл.

75-річчя проф. О. М. Астряба	69
Т. Ф. Бугайко	71
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Вшанування П. К. Волинського	76
П'ятдесятиріччя Ф. Т. Жилка	78
Ювілей Володимира Сосюри	81
Іван Григорович Чередниченко.....	83
<i>До 60-річчя з дня народження і 40-річчя педагогічної та наукової діяльності</i>	
До 60-річчя Н. Л. Забіли.....	86
Наталя Забіла	91
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
До 100-річчя з дня народження	
М. М. Коцюбинського.....	94
<i>Великий знавець дитячої душі</i>	
В. С. Ващенко	98
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Щирий друг дошкільнят	102
<i>До 60-річчя Оксани Іваненко</i>	
М. І. Костомаров	104
<i>До 150-річчя з дня народження</i>	
Олександр Матвійович Астряб.....	111
<i>До 90-річчя від дня народження</i>	

П. О. Куліш	115
<i>До 150-річчя з дня народження</i>	
Олена Пчілка.....	122
<i>До 120-річчя з дня народження</i>	
Вітаємо з ювілеєм!.....	126
<i>До 70-річчя Микити Грищенка</i>	
В. М. Перетц.....	128
<i>До 100-річчя з дня народження</i>	
О. І. Копиленко	131
<i>До 75-річчя з дня народження</i>	
З любов'ю до людей.....	140
<i>До 80-річчя з дня народження Т. Ф. Бугайко</i>	
Незнищенна сила гуманності.....	149
<i>До 100-річчя з дня народження Януша Корчака</i>	
До 60-річчя від дня народження	
В. О. Сухомлинського	158
Серце віддане дітям.....	163
<i>До 60-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського</i>	
Уроки видатного педагога	177
<i>До 70-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського</i>	
Доля, освячена книгою.....	184
<i>До 70-річчя від дня народження Ф. К. Сарани</i>	
Осявати всіх подібно до сонця: гуманістичний і демократичний характер педагогіки	
Я. А. Коменського	191
<i>До 400-річчя від дня народження</i>	

Життя, віддане науці.....	201
<i>До 70-річчя від дня народження Олександра Бугайова</i>	
Іван Гаврилович Єременко.....	203
<i>До 80-річчя з дня народження</i>	
Агатангел Кримський: «Мої учні вірують в мене, наче в тмутараканського ідола».....	205
<i>До 125-річчя з дня народження</i>	
Петро Васильович Лосюк	213
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Софія Русова — вчений-педагог, громадський діяч.....	215
<i>До 140-річчя з дня народження</i>	
В'ячеслав Григорович Сидякін.....	224
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Геннадій Михайлович Чайченко.....	226
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Леонід Фокович Бурлачук	228
<i>До 50-річчя з дня народження</i>	
Петрові Івановичу Гнатенку — 60	229
Мирославу Івановичу Жалдаку — 60	230
Олександр Антонович Захаренко	232
<i>До 60-річчя з дня народження</i>	
Валентинові Олексійовичу Моляку — 60	234
Василеві Миколайовичу Мадзігону — 60.....	235

Вірі Романівні Ільченко — 60237

**Володимирові Федоровичу
Пріснякову — 60 238**

**О. О. Русов:
віхи життя та громадсько-політичної
діяльності..... 241**

До 150-річчя від дня народження

Іванові Андрійовичу Зязюну — 60 248

Педагогічна спадщина Івана Огієнка 250

До 115-річчя з дня народження

Віталію Івановичу Бондарю — 60..... 259

Миколі Борисовичу Євтуху — 60..... 261

Едуардові Матвійовичу Соф'янцу — 60 263

Перший міністр освіти України 265

*До 125-річного ювілею видатного українського педагога
Івана Стешенка*

Петрові Панасовичу Хропку — 70.....273

Вікторові Григоровичу Шевчуку — 60.....275

Віталію Івановичу Бондарю — 60..... 276

Миколі Дмитровичу Ярмаченкові — 70.....277

Косар на полі смиренному 279

До 60-річчя Валерія Шевчука

Герман Роршах (1884-1922)..... 284

120 років з дня народження

До 60-річчя Б. Й. Цуканова 287

Ювілеї святкують люди і ... установ

Генератор ідей, стратег і тактик... .. 293

Слово про В. І. Бондаря — вчителя директорів

Вітаємо з ювілеєм

Миколу Борисовича Євтуха 296

До 75-річчя з дня народження

Науково-педагогічна творчість професора

Юрія Дмитровича Шуйського 299

До 70-річчя від дня народження

Шляхами творчості і муки..... 309

До 125-річчя від дня народження М. П. Драй-Хмари

Він подарував нам велику книгу ігор

з піснями для дітей 314

До 135-річчя від дня народження Василя Верховинця

Достойний вдячної пам'яті нащадків 326

До 100-річчя Петра Тронька (2015-2011)

ЮВІЛЕЇ КНИЖКОВИХ І ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

До 300-річчя «Великої дидактики»

Я. А. Коменського 334

Перше десятиріччя «Малятка»	344
Журналу «Малятко» — 25 років	348
Від редакції	351
<i>5 років журналу «Обдарована дитина»</i>	

ЮВІЛЕЇ ОСВІТНІХ І НАУКОВИХ ЗАКЛАДІВ

Сторіччя дитячих садків	354
Одеський Рішельєвський ліцей — осередок вищої та середньої освіти півдня України	361
<i>До 180-річчя з дня заснування</i>	
125-річчя Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.....	367
Ніжинському педагогічному інституту — 150 років	368
Десять років пошуків і здобутків	377
<i>До 10-річчя Академії педагогічних наук України</i>	
Київському національному університету імені Тараса Шевченка — 170 років	382
Флагман педагогічної науки — Інституту Педагогіки АПН України виповнюється 80!	385
Нарис про 55-річний ювілей київської школи № 18	391

**Інститут педагогічної освіти дорослих
НАПН України — 20 років! 395**

**Архіви незалежної України: місце і роль
в утвердженні історичної правди..... 397**

*До 20-річчя заснування Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства*

ЮВІЛЕЙНІ ЗАХОДИ

**Наукова сесія, присвячена
К. Д. Ушинському 403**

До 70-річчя з дня смерті

**Республіканська наукова конференція,
присвячена 250-річчю з дня народження
Г. С. Сковороди 405**

**50 років системи педагогічної освіти
Української РСР 415**

Бібліографічних список 423



ПЕДАГОГІЧНИЙ
МУЗЕЙ
УКРАЇНИ

Науково-популярне видання

ЮВІЛЕЇ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Серія «Педагогічні републікації»
Випуск 10

Укладач

Олександр Міхно

Науковий консультант

Ольга Сухомлинська

Відповідальний за випуск

Вікторія Бондаренко

Комп'ютерна верстка

Тетяна Березовська

Технічний редактор

Павло Кушнір

Підписано до друку 7 грудня 2023 року. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 25,76. Тираж 100 прим. Зам. № 712.

Надруковано з оригіналу макету замовника
у Центрі оперативного друку «Документ Принт».
Видавництво ФОП Кушнір Ю.В. Реєстраційне свідоцтво про внесення
суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців
серія ДК №5909 від 18.09.2017 р.

Адреса: м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, 1-й поверх, оф. 114.
Тел. 067 390 20 88, admin@docuprint.co.ua